

**ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE**

МИКОЛА ШТЕЦЬ

УКРАЇНСЬКА МОВА В СЛОВАЧЧИНІ

(Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)

**FILOZOFICKÁ FAKULTA V PREŠOVE
UNIVERZITY PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
PREŠOV
1996**

ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE
MONOGRAPHIA 13 (AFPh UŠ 71) **1996**

Микола ШТЕЦЬ

УКРАЇНСЬКА МОВА В СЛОВАЧЧИНІ
(Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)

Mikuláš ŠTEC

UKRAJINSKÝ JAZYK NA SLOVENSKU
(Sociolingvistické a interlingvistické aspekty)

FILOZOFOICKÁ FAKULTA V PREŠOVE
UNIVERZITY PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
PREŠOV
1996

© FILOZOFICKÁ FAKULTA V PREŠOVE UNIVERZITY
P. J. ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

Vedecký redaktor: Prof. PhDr. Juraj Furdík, CSc.

Výkonný redaktor: Doc. PhDr. Mikuláš Dujčák, CSc.

Redakčná rada: Prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc.

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.

Doc. PhDr. Juraj Kundrát, CSc.

Recenzenti: Člen korešpondent NAV Ukrajiny,

prof. Vasyl Nimčuk, DrSc.

Prof. Pavlo Čučka, DrSc.

ISBN 80-88722-18-7

ВСТУП

Зміни поолітичних режимів у країнах колишнього радянського блоку призвели до виникнення нових суворенних держав. Здобуття власної державності тісно пов'язане із встановленням усіх її атрибутів, серед яких важливе місце належить літературній мові. Колишні тоталітарні режими свідомо й планомірно звужували простір для вживання національних мов етнічних меншин, провадили політику морального тиску, який змушував частину громадян української національної меншини Пряшівщини¹ відмовитися від своєї літературної мови, від своєї національної школи і т.п.

Становище української літературної мови в сучасній Словачькій Республіці дуже важке. Воно спричинене складністю історичних умов, в яких жив цей етнос, незавершеністю процесу національного самоусвідомлення української національної меншини на Пряшівщині, що виявляється в уживанні частиною українського населення давньої етнічної самоназви русин (поряд із русин-українець)² та в ставленні до української літературної мови.

Актуальність обраної теми обумовлена відсутністю праці, яка б у світлі сучасної соціолінгвістики розглядала процес становлення й розвитку української літературної мови на Пряшівщині, сфери її застосування, контакти із сусідніми мовами та аналізувала наявність цих контактів у вигляді інтерференцій на всіх рівнях мови тощо. Про актуальність діахронного соціолінгвістичного дослідження мов Карпатського ареалу говорили учасники першої міжнародної наукової конференції “Українські Карпати: етнос, історія, культура”, яка відбувалася в Ужгороді 26 серпня – 1 вересня 1991 р.

Об'єктом дослідження є стратифікація національної мови та висвітлення окремих питань теорії української літературної мови в умовах національної меншини, дослідження спроб “будительської” інтелігенції русинів Угорщини XIX ст. створити літературну мову на основі закарпатоукраїнських говорів, аналіз шляхів проникання нової української літературної мови на Пряшівщину та її паралельного функціонування поряд із російською і “карпаторуською” мовами до половини цього століття, огляд мовної ситуації другої половини XIX – першої половини ХХ ст. Окрема увага приділяється запровадженню в Східній Словаччині на початку п'ятдесятих років ХХ ст. єдиної української літературної мови, умовам її функціонування в іншомовному оточенні, змінам у її структурі внаслідок інтерференцій та виникнення нового мовного дуалізму після 1989 р.

Своєрідність і складність об'єкту дослідження визначили й основну мету роботи: вивчити в соціолінгвістичному плані процес становлення та окремі етапи функціонування національної літературної мови українського етносу в Східній Словаччині.

Для здійснення цієї мети поставлено такі завдання:

1. Розглянути основні поняття теорії літературної мови з погляду її функціонування в специфічних умовах національної меншини.
2. Встановити стратифікацію національної мови українців Пряшівщини.
3. Подати типологію мовних контактів, форм білінгвізму та диглосії.
4. По-новому розглянути позалінгвальні фактори, які визначали становлення й розвиток літературної мови в українців Східної Словаччини.
5. Проаналізувати зміни в структурі української літературної мови на Пряшівщині, що виникають як наслідок її взаємодії з іншими мовами, зокрема із словацькою мовою.
6. Визначити нинішній стан української літературної мови на Пряшівщині й основні тенденції в ній.

Перелічене коло завдань вимагало дослідження значної кількості різноманітних джерел. Використано матеріали, що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (далі – ДАЗО), у Районному архіві міста Пряшева, в архіві колишнього Культурного союзу українських трудящих Чехословаччини, в Музеї української культури в Свиднику та в приватному архіві В. Капішовського в Кошицях. Як джерельний матеріал послужили місцева періодика, особливо численні публікації в місцевій пресі про шляхи розвитку літературної мови українського етносу за Карпатами, дискусії навколо національно-мовних проблем, граматичні посібники, підручники для початкових шкіл, гімназій та спеціальних середніх учебних закладів, твори українських письменників Пряшівщини, наші власні експедиційні записи усного мовлення (побутового й офіційного) інтелігенції, студентства та учнівської молоді.

Національна мова українців Пряшівщини досі не досліджувалась у такому аспекті, обсязі і методами, які запропоновані в нашій монографії. В історії нової літературної мови на Пряшівщині пропонується така її періодизація: 1. XIX – початок XX ст. (намагання створити спільну літературну мову для закарпатських і галицьких русинів на базі південно-західних українських говорів), 2. 1919–1990 рр. (спроби запровадження галицького варіанта української літературної мови й остаточний перехід у 50-х рр. на єдину українську літературну мову), 3. нинішній період (від 1991 р., нова форма мовного дуалізму, зумовлена спробою кодифікації “русинської” мови).

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні чотириступеневої стратифікації української національної мови (літературна мова,

субстандартна форма літературної мови, інтердіалект і територіальні діалекти) досліджуваного регіону на противагу її бінарного поділу (літературна мова – територіальні діалекти) на терені національної держави. Відштовхуючись від сучасних досягнень лінгвістики, а також інших наук, у монографії по-новому трактується взаємодія національної мови українців Східної Словаччини із сусідніми мовами та діалектами. Розрізняється кілька варіантів двомовності, напр.: білінгвізм, що існує при використанні рідної (української) і нерідної (словацької) літературних мов, або білінгвізм, що полягає у володінні іншими функціональними формами (крім літературної) національної мови українців Пряшівщини й іншою (нерідною) літературною формою (напр.: словацькою, чеською, угорською) і т.д. На підставі цього виділяється білінгвізм звичайний, народний, чи діалектний, та білінгвізм культівований, стандартний, чи літературний.

На основі соціолінгвістичних даних визначено специфіку звукової, граматичної та лексичної інтерференції в умовах контактування із сусідніми мовами, зокрема словацькою.

Результати дослідження можуть мати широке застосування на практиці: в синтетичних працях з історії української літературної мови, у відповідних вузівських курсах, у спецкурсах із соціолінгвістики, при створенні узагальнюючих праць із історії українського народу та його духовної культури. Спостереження й основні теоретичні положення праці можуть послужити в практичній діяльності культурно-освітніх працівників та вчителів української мови на Пряшівщині й Закарпатті в їх зусиллях підвищити культуру рідної мови.

У монографії використано різні методи і прийоми дослідження, насамперед порівняльно-історичний, зіставний, описовий та безпосереднього спостережання.

У пропонованій праці продовжено й поглиблено наші попередні дослідження, результати яких були надруковані в окремій книжці (Штець, 1969, 169 с.) та в серії статей у періодиці. В цій монографії на рівні сучасної лінгвістики вивчається специфіка історії нової української літературної мови до 1918 р. всього Закарпаття, а після виникнення Чехословацької Республіки, тільки на терені Східної Словаччини. Це дослідження було здійснене в рамках грантового проекту, який був ухвалений у березні 1995 р. словацькою комісією Грантової агентури науки (секція мистецтвознавства, естетики та мовознавства № 1/2287/95). Теоретичні положення роботи та їх конкретна реалізація були предметом обговорення на різних міжнародних наукових конференціях, симпозіумах, конгресах тощо (Пряшів, Свидник, Снина, Братислава, Ужгород, Львів, Варшава, Київ, Загреб, Чернівці, Одеса та ін.).

У нашій монографії ми прагнули показати історію нової української літературної мови на Пряшівщині і сучасний її стан у всій складності, різноплановості і повноті. Однак за браком місця окрім менш важливі питання довелося викласти дуже стисло.

Для того, щоб читач мав конкретне уявлення про літературні мови на Пряшівщині від кінця XVIII до наших днів, подаємо їх зразки (див. додаток).

Автор висловлює щиру подяку обом рецензентам праці – доктору філологічних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії наук України В.В. Німчуку та доктору філологічних наук, професору П.П. Чучці за висловлені ними побажання і зауваження.

Глибоку і щиру вдячність висловлюю доктору філологічних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії наук України О. Б. Ткаченку, доктору філологічних наук, професору М. Я. Плющ, доктору філологічних наук, професору М. П. Кочергану, які зробили ряд цінних зауважень до рукопису, врахованих автором.

Автор вдячний керівництву Пряшівського філософського факультету Університету ім. П.Й. Шафарика в Кошицях за можливість надрукувати монографію у факультетській серії *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianaæ*.

РОЗДІЛ І

НАЦІОНАЛЬНА МОВА УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ В СВІТЛІ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

1. Визначення та диференціація національної мови

Процес демократизації суспільства Центральної та Східної Європи докорінно змінив ситуацію в контактуванні та в безпосередньому ширенні інформації між населенням колишніх соціалістичних країн. Відповідно до того зростає інтерес до вивчення іноземних мов. У зв'язку з виникненням нових суверенних країн, зростає й роль окремих національних мов, поширюється сфера їх функціонування. Таким чином, зростає значення як внутрішньої лінгвістики (обох її аспектів – інтралінгвістичного, спрямованого на опанування внутрішніх закономірностей конкретної мови, та інтерлінгвістичного, зокрема теорії мовних контактів), так і обох аспектів зовнішньої лінгвістики, або екстралінгвістики, що зводиться до відношення “мова і суспільство” (соціолінгвістика) та “мова й індивід” (психолінгвістика).

Досі в дослідженні національної мови українців Пряшівщини застосувався в основному інтралінгвістичний метод внутрішньої лінгвістики. В цьому плані було досягнено значних успіхів, зокрема в дослідженні українських говорів Східної Словаччини (бібліографію подає Дзендульєвський, 1968, 258–274; Ганудель, 1981, 13–26) та в підготовці шкільних посібників з української мови для всіх типів шкіл.

Після революції 1989 р. у колишній Чехо-Словаччині знову почався наступ антиукраїнських сил за деукраїнізацію Східної Словаччини, за звуження сфери вживання української літературної мови та її поступову заміну т.зв. русинською літературною мовою. Зважаючи на цю ситуацію, для української національної меншини Пряшівщини важливими й актуальними є соціологічні й інтерлінгвістичні аспекти дослідження української національної мови.

На предмет і завдання соціолінгвістики існує багато поглядів. Уява про предметну галузь соціолінгвістики з перебіgom часу поглибується і поширюється. Частина дослідників уважає доцільним розрізняти широке й вузьке розуміння її предмета і завдань (Бондалетов, 1987, 10–16). Причини, що стимулюють розвиток соціолінгвістичних

досліджень, залежать від конкретних суспільних і політичних умов окремих країн. Залежно від того, яка ставиться мета, обираються відповідні прийоми й методи дослідження, зосереджується увага на тому чи на іншому колі питань. Так, наприклад, у колишній Чехословаччині увага лінгвістів була зосереджена головним чином на розробці питань теорії літературної мови. Відомо, що предмет соціолінгвістики значно ширший, ніж предмет теорії літературної мови, яка обмежується розглядом лише кількох питань соціолінгвістики. Відношення цих двох мовознавчих напрямків розуміємо як відношення частини (теорії літературної мови) до цілого (соціолінгвістики).

Виходячи із сучасної мовної ситуації в українського населення Словаччини, вважаємо доцільним зупинитись на понятті **національна мова**.

У поняття національна мова входять усі функціональні форми усної та писемної комунікації, які використовує нація (Лингвистический энциклопедический словарь, 1990, 325–326). У словацькій мовознавчій енциклопедії під поняттям національна мова розуміється “діасистема (система, що являє собою сукупність часткових систем.—М.Ш.), яку творить кілька форм, або структурних утворень певної мови, що вживаються в даному національному суспільстві” (Encyklopédia jazykovedy, 1993, 290).

Здебільшого вважається, що національну мову творить літературна мова та інші різновиди етнічної мови, під якими розуміються діалекти територіальні, або місцеві та соціальні (з різновидом професійного діалекту, жаргону чи штучних утворень типу арго).

Розрізнення окремих структурних утворень називаються стратифікацією національної мови. Крайні полюси в стратифікації національної мови українців Пряшівщини становлять два чітко визначені та відокремлені структурні утворення (форми) – літературна мова та місцеві наріччя.

Варто згадати, що в останні десятиліття в словацькому мовознавстві велася гостра полеміка навколо питання стратифікації словацької національної мови. Традиційному поглядові, згідно з яким дві основні форми національної мови – літературна мова й територіальні діалекти, що перебувають на протилежних осіях передусім з погляду їх територіального поширення та функціональної диференціації (між цими двома крайніми полюсами існують і менш чітко визначені форми, які часто не мають вигляду повного структурного утворення, це – передусім різні сленги, що характерні для усної форми мови), протистоїть погляд Я. Горецького, який визнає й інші форми словацької національної мови: літературну, стандартну і субстандартну, які мають загаль-

Прихильники окремих мовних орієнтацій 20–30-х рр. обґруntовували наявність тієї чи іншої національної мови як позалінгвальними, так і лінгвістичними аргументами. Було надруковано багато різних брошур, статей, заміток, які присвячені мовному питанню на Закарпатті і в Східній Словаччині. Як приклад можна навести твердження І. Гусная про те, що літературною мовою в Закарпатті і на Пряшівщині завжди була російська мова, що української мови немає, що етнографічного терміна “українець” не існує, що українську мову вирішили створити лише німецькі політики, які мали намір з однієї держави, з одного народу, з однієї мови створити два народи і дві мови – російську і українську (Гуснай, 1921, 7). Підперти цей погляд і “філологічними” аргументами намагався, напр., І. Геровський, на думку якого, “російська мова складається з трьох головних груп наріч: 1. північносхідної, або великоруської, 2. південноросійської, або малоруської та 3. західної, або білоруської... Карпаторосійське наріччя належить до південноросійської, або малоруської групи” (Gerovskij, 1934, 461).

Після 1945 р. на Закарпатті запроваджується єдина українська літературна мова, отже, розуміння національна мова тут дорівнює розумінню цього поняття в усій тодішній Українській Радянській Республіці.

В українського населення Східної Словаччини справи склалися інакше. Українська Народна Рада Пряшівщини як єдиний захисник прав українців Словаччини, що була створена 1.ІІ 1945 р. на I З’їзді делегатів українського населення Східної Словаччини проголосила “неоспоримым историческое единство населения Пряшевщины с народом Закарпатской Украины и русским народом”. Після 1945 р. далі продовжується той мовний хаос, мовний дуалізм, який тут існував і в міжвоєнний період. Вживання назви населення “украинцы (русские)” та двох літературних мов ускладнює й визначення поняття національна мова, в якому однаковим виступає тільки один полюс – українські говори. На другому полюсі з’являється залежно від рівня національного самоусвідомлення українська або російська літературна мова.

Після запровадження української мови як єдиної літературної мови на Пряшівщині (1953 р.) тут поступово формується й розуміння національної мови як явища, яке творять місцеві українські говори та українська літературна, або стандартна мова. Термін стандартна мова для літературної мови запропонував ще в кінці 20-х рр. Є.Д. Поліванов, згодом його перейняли інші мовознавці (Поліванов, 1968, 206-224; Брозович, 1967, 27; Толстой, 1968, 126-127; Білодід, 1974, 4; Горецький, 1979, 14 та ін.).

Після подій 1989 р. знову дещо міняється ситуація в питанні ставлення до окремих форм національної мови в українців Пряшівщини. В анкетах останнього перепису населення, що проводився в 1991 р., вперше в цьому столітті було наведено дві окремі національності: українську (до якої зголосилося 13 847 жителів) та "русинську" (яку собі обрали 16 937 осіб) й окреме питання про материнську мову. Частина населення, що зголосилася здебільшого до "русинської" національності, своєю літературною мовою (що її розуміли як синонім до материнська) визнають словацьку літературну мову. Це явище спостерігалося й раніше у тих осіб, що вважали себе до 1953 р. росіянами. Після офіційного запровадження єдиної назви „українець“ та єдиної української літературної мови на Пряшівщині частина інтелігенції їх не прийняла. Вона фактично залишилась без власної літературної мови. Саме дехто з-поміж цієї національно несвідомої інтелігенції став домагатися заміни української викладової мови на словацьку, заміни українських шкіл на словацькі.

У наведених мовців спостерігається своєрідна ситуація щодо визначення форм національної мови. З одного боку, це вживання української говірки рідного села, нерідко й українського інтердіалекту та, з другого боку, словацької літературної мови. Очевидно, таку ситуацію не можна оцінювати як явище українсько-словацького білінгвізму, бо тут відсутнє її сприймання як другої, чужої (нерідкої) мови. У свідомості цих мовців словацька літературна мова сприймається як вища форма (протилежний полюс) по відношенню до своєї української говірки, тобто вона фактично становить одну з форм їх національної мови. Якщо припустити й таке розуміння національної мови, тоді напрошується питання, яка це національна мова: українська чи словацька, чи якийсь перехідний тип? Однозначну відповідь на це питання не можливо дати, оскільки останнім часом існують і спроби кодифікації одного з місцевих наріч у т.зв. русинську літературну мову, яка б мала зайняти місце словацької літературної мови як протилежного полюса до місцевих українських говорів у складі національної мови цих осіб.

Результати порівняння становища української національної мови (як і статусу її окремих форм) в Україні та української національної меншини в Словаччині (як і в інших країнах) вказують на їх певні відмінності щодо обсягу функцій, сфер застосування і т.д. Саме тому під терміном "національна мова" української меншини в Словаччині розуміємо мову цього етносу, яку вона використовує у повсякденному спілкуванні та в забезпечуванні деяких сфер свого культурно-освітнього і господарського життя.

наонародний характер. Окремо визначає мову художньої літератури та діалектну форму мови (Encyklopédia jazykovedy, 1993, 291; Horecký, 1979, 18; 1982, 54–56).

Дискусія навколо питання стратифікації словацької національної мови велася на сторінках словацьких мовознавчих журналів протягом майже десяти років³. У згаданій дискусії питання стратифікації словацької національної мови не було розв'язане. Однак дискусія вказала на актуальність шукання нових підходів до розв'язання цього питання.

При розгляді стратифікації національної мови в української національної меншини Словаччини не можна механічно застосувати ті підходи, які використовуються при визначенні цього питання в Україні, де українська мова стала державною мовою. Становище української національної мови на Пряшівщині відмінне, зокрема в обмеженні застосування української народнорозмовної мови (українських говорів) на родинне коло, дрібне сільськогосподарське та промислове виробництво переважно в сільських місцевостях, а української літературної мови – на культурно-освітню ділянку. Функціонування української національної мови в українців Пряшівщини зумовлене складним історичним розвитком населення цього регіону. Отже, при розгляді питання стратифікації національної мови у цій етнічній області слід брати до уваги в першу чергу соціолінгвістичні фактори (функціонування української мови в іншомовному середовищі, білінгвізм і под.).

Досі не існує спеціальних праць про стратифікацію національної мови українців Пряшівщини. Досліджувалися переважно українські говори Східної Словаччини, а за останнє чвертьстоліття й питання функціонування української літературної мови. Отже, ці дослідження випливали з бінарного розуміння національної мови: літературна мова – територіальні діалекти. Слід однак зауважити, що до 1953 року тут паралельно вживалося кілька літературних мов. Цю ситуацію необхідно брати до уваги при визначенні змісту поняття національна мова. Так, напр., у міжвоєнний період уживалися три літературні мови: галицький, чи закарпатський варіант української літературної мови (за граматиками І. Панькевича), російська літературна мова (з місцевою вимовою) та „карпаторуська“ мова (відоме “язичіє”). Отже, в поняття національна мова в окремих частин населення входили, наприклад: 1) російська літературна мова та українські діалекти, 2) галицький варіант української літературної мови та місцеві українські говори і т.д. Російська літературна мова сприймалась частиною інтелігенції як найвища форма національної мови, а не як мова чужа. Такий стан речей зумовив те, що фактично в однієї національній меншині проголосилися аж три національні мови.

2. Теорія літературної мови

Найвищою формою національної мови є літературна мова, яка покликана обслуговувати всі сфери діяльності нації. Якщо в середині 30-х рр. нашого століття ще тільки ставиться питання про те, чи мовні норми, нормування літературної мови і питання культури мови і предметом лінгвістики та її наукових завдань, то в останні десятиліття в основному сформувалася теорія літературної мови, в рамках якої намітилися і її складові частини: теорія норми й кодифікації, теорія стилістичних шарів (стилістична диференціація) та теорія мовної культури (Jedlička, 1978, 7).

Значним поштовхом до розгортання досліджень із теорії літературних мов було створення в 1970 р. при Міжнародному комітеті славістів Міжнародної комісії слов'янських літературних мов, яка за час свого дотеперішнього існування висунула й розв'язала чимало важливих і актуальних питань.

На шляху творення єдиної теорії літературної мови існує немало різних проблем. Якщо обмежитися тільки колом слов'янських мов, то і тут в окремих країнах на перший план висуваються далеко небайдужі питання. Так, напр., у колишньому Радянському Союзі після 1917 р. актуальними були питання мовного будівництва, проблема мови міжнародного спілкування, білінгвізм, мовне прогнозування, культура мови та мовлення, розвиток національних мов, згодом і питання норми та кодифікації, соціальної диференціації мови тощо. Характерною особливістю радянських праць було те, що в них проблеми літературної мови досліджувалися в рамках загальної проблематики відношення мови й суспільства (Jedlička, 1978, 20). Для колишньої Югославії були важливі питання варіантності сербохорватської мови, де сьогодні вже внаслідок етнічних конфліктів виникла зовсім нова мовна ситуація (виникнення чи розділення спільноМОВИ писемно-літературної на дві – сербську і хорватську), в болгарській теорії літературної мови використовуються здобутки чеських і колишніх радянських дослідників для розв'язання актуальних питань сучасної болгарської літературної мови, а саме її відношення до діалектної основи (східної та західної) і т.д.

У мовознавчих центрах окремих країн досі не існує єдиного погляду на визначення кола питань, що належать до теорії літературної мови. У чеській та словацькій лінгвістиках такі проблеми як, напр., мовна ситуація, функціональні стилі, функціональна стратифікація мови розглядаються в рамках теорії літературної мови, в колишньому радянському мовознавстві вони були предметом соціолінгвістики.

Із запровадженням української літературної мови в Східній Словаччині актуальними стають такі питання, пов'язані з її функціону-

ваниям у новому середовищі: 1. створення лексем на позначення нових реалій, напр., союзовець – член колишньої Соціалістичної спілки молоді та ін., 2. теорія мовної культури, пов’язана з швидким опануванням української літературної мови, 3. визначення її соціального статусу та суспільного престижу в українсько-словацькому білінгвізмі, 4. джерела її збагачення, 5. вплив з боку словацької мови (інтерференція), 6. прогнозування тенденцій її розвитку і ряд інших. Дослідники української літературної мови Пряшівщини досі основну увагу приділяли питанням мовної культури (Новак, Кундрат, Муличак, 1990, 4–5).

Сучасна теорія літературної мови приділяє чимало уваги становленню основних рис літературної мови (донаціонального і національного періодів). У чеській та словацькій теоріях літературних мов основні риси літературної мови подаються на фоні їх опозиції в окремих формах національної мови: в діалектах, у звичайній (повсякденній) мові (чеське *běžně mluvený jazyk*), розмовній формі літературної мови (словацьке *hovorová podoba spisovného jazyka*) та в літературній мові. У колишній радянській соціолінгвістиці визначення диференціальних ознак літературної мови розглядаються в працях М.М. Гухман, Н.Н. Семенюка, Ф.П. Філіна, Є.Г. Туманян та ін. Була створена й класифікація сучасних слов’янських мов за принципом “стандартності” (Брозович, 1967, 27–33).

Сучасні дослідники теорії слов’янських мов для літературних мов національного періоду загальноприйнятими вважають такі ознаки: 1. опрацьованість та впорядкованість, 2. нормативність та кодифікованість, 3. стабільність і безперервність традицій, 4. обов’язкованість для всіх членів колективу, 5. розвинену стилістичну диференціацію, 6. універсальність (обслуговування всіх сфер спілкування), 7. наявність усного і писемного різновидів (Філин, 1979, 8, 19).

Ознаки літературної мови як однієї із форм національної мови розглядаються під кутом зору обслуговування потреб даної нації здебільшого в межах одного державного об’єднання. Для нашого дослідження важливо з’ясувати, як українська мова функціонує за межами України як літературна мова української національної меншини Словаччини, які ознаки вона зберігає, а які губить, які нові якості набуває, яких змін зазнає і т.д.

Українська літературна мова української національної меншини Словаччини зберігає постійні ознаки, під якими розуміємо такі, що її характеризують як окрему форму існування національної мови, завдяки яким вона виділяється з-поміж інших екзистенціональних форм мови. Без збереження таких постійних ознак літературної мови, як, напр., наявність наддіалектного характеру, опрацьованість, впорядкованість, вона перестала б виконувати роль літературної мови.

Якщо в період формування національної мови етнічна меншина не має щільних економічних і культурних контактів із основною частиною свого народу (постійне перебування в іншому державному об'єднанні), тоді вона здебільшого не впливає на становлення постійних ознак літературної мови.

Літературна мова національної меншини зазнає змін саме з боку змінних ознак, що залежать, головним чином, від особливостей конкретного історичного розвитку даної етнічної меншини.

Слід з'ясувати, як виявляються загальноприйняті ознаки літературної мови в українській літературній мові в умовах її функціонування в Словаччині.

1. Українська літературна мова поряд з російською мовою використовувалася як літературна мова українців Пряшівщини з 1945 по 1953–1954 навчальний рік, коли остаточно закріпилася як літературна тільки українська мова. Трансплантується тут високорозвинена, опрацьована та впорядкована літературна мова. В умовах українського етносу Словаччини ставлення до української літературної мови виявляється досить специфічне: а) безпретензійне (вищі учебові збірники художньої літератури, на перших порах Український народний театр, Українська студія чехословацького радіомовлення, редакція журналів “Дукля” та “Дружно вперед”, б) претензійне, тобто з вимогою менш скрупульозного, суворого дотримування норм української літературної мови, зокрема на рівні її лексичного складу (початкові класи основної школи, газета “Нове життя”, згодом радіомовлення, театр, “Дружно вперед”), в) індиферентне чи навіть негативне (частина интелігенції, що була вихована в довоєнних школах “москофільського” чи “карпаторусинського” напрямів).

2. Нормативність та кодифікованість української літературної мови визначає дбайливе ставлення до опрацьованої та впорядкованої мови. щодо єдності і рівня дотримування норм української літературної мови тут помітні дві тенденції: а) суворе дотримування єдиних норм української літературної мови, що виявляється в боротьбі за вищу культуру зокрема місцевої друкованої продукції, б) намагання створити плавчу субстантарну форму української літературної мови з використанням у ній деяких фонетичних, граматичних та лексичних особливостей місцевих говорів.

3. Сорокарічне функціонування української мови як єдиної літературної мови в Словаччині вказує на її недовгу традицію. Отже, ознаку стабільності й безперервності традицій у зв'язку з її недавнім запровадженням на Пряшівщині можна вважати відсутньою чи факультативною.

4. Варто вказати на певні обмеження й у зв'язку з ознакою обов'язковості літературної мови для членів окремого колективу. В умовах української національної меншини ці обмеження мають: а) **об'єктивний характер**, що виявляється, з одного боку, у вимозі дотримування закону про державну мову, який визначає обсяг і умови вживання мов національностей у Словацькій Республіці, в діловодстві, в державних установах, у виробничих підприємствах, який має за наслідок обмежену кількість функціональних стилів української літературної мови в Словаччині та, з другого боку, в намаганні представників політичного русинства деукраїнізувати місцеве українське населення, тобто замінити українську літературну мову т.зв. русинською літературною мовою, б) **суб'єктивно-об'єктивний характер**, який полягає в тому, що в п'ятдесятих роках частина інтелігенції, як зазначалось вище, при переході на українську літературну мову не визнала її як свою літературну мову.

5. Отже, в умовах українського етносу Словаччини не можна говорити про **розвинену стилістичну диференціацію** української літературної мови. Найбільше поширенім є художній та публіцистичний стилі, меншою мірою – науковий, що функціонує тільки в галузі гуманітарних наук (літературознавство, мовознавство, історія, педагогіка, фольклористика, етнографія і под.), а також офіційно-діловий (адміністративний), який використовувався тільки в діловодстві колишнього Культурного союзу українських трудящих Чехословаччини (тепер Союзу русинів-українців Словаччини).

6. З попередніми ознаками тісно пов'язана й ознака **універсальності** й **полівалентності** літературної мови. Із вищепереліченого випливає, що українська літературна мова не обслуговує всіх потреб української національної меншини в Словаччині. У цьому плані вона ділиться із словацькою літературною мовою.

7. Українська національна меншина Словаччини використовує обидва різновиди української літературної мови – усний і писемний, але, як зазначалось вище, з певними обмеженнями.

До наведених ознак літературної мови, української національної меншини, можна додати ще й такі: а) менший імунітет до іншомовних впливів, або більша лабільність окремих рівнів мови щодо інтерференцій; б) більший розрив між усним і писемним різновидами української літературної мови щодо дотримування норм; в) специфічне ставлення до інших екзистенціональних форм мови (порів., напр.: сферу вживання діалектного мовлення у місцевої інтелігенції).

Розгляд ознак української літературної мови включно їх деяких обмежень, може викликати питання, чи існують підстави її вважати літературною мовою. Тут однозначно слід сказати, що і як знаряддя

етнічної меншини українська літературна мова в Словаччині зберігає постійні ознаки (наддіалектний характер, опрацьованість, впорядкованість), а також більшість змінних ознак (хоча й з певними обмеженнями). До змінних ознак належать: наявність писемних форм виразу, існування усних форм висловлювання, відносна стабільність структури, обов'язковість норм для всіх членів колективу, де функціонує літературна мова, загальність та універсальність, наявність розвиненої системи функціональних стилів, тенденція до експансії і поширення за рахунок інших форм існування мови, домінуюче місце серед інших екзистенціональних форм спілкування (Туманян, 1985, 172).

3. Субстандартна форма національної мови

З переходом на українську літературну мову в Словаччині у комунікаційний процес вступають дедалі ширші верстви населення з різним рівнем опанування літературних норм. Рівень літературної мови обумовлений діалектною базою, відсутністю широкого спілкування з іншими українськими етнічними територіями та контактами із словацькою мовою. Зокрема в усну форму української літературної мови вноситься багато лексичних, як і фонетичних та граматичних особливостей, уживання яких мотивується тенденцією наближення української літературної мови до місцевої народної мови. Таким чином, тут поступово структурно оформляється дальша форма існування національної мови, яку назовемо *субстандартною*. Ця форма національної мови цілеспрямовано вживалася окремими редакторами пряшівської студії українського радіомовлення та артистами колишнього Українського народного театру в Пряшеві у виставах для селян. У кінці 60-х рр. письменник І. Мацинський підготував пропозицію щодо норм редакційної практики для вживання цієї мови в газеті “Нове життя”. Основні ознаки субстандартної форми національної мови буде розглянуто в наступних розділах праці (про основні тенденції розвитку української мови на Пряшівщині, про інтерференцію, а також у додатах – зразках суцільних текстів). Слід підкреслити, що виділення цієї форми національної мови не зумовлене незнанням норм української літературної мови в індивідуальному мовленні, а *свідомою заміною* окремих елементів української літературної мови, які вважаються як нові, невідомі, елементами місцевої народної мови. Йдеться, напр., про заміну фонем у словах *бути, що на быти, што*, невживання протетичних приголосних *г, в* (опіх, улиця), уживання тільки тих дублетних форм префіксів-прийменників, що наявні в місцевих говорах (*од нього, одняти, одтяти*), оминання деяких іменників, прикметників, числівників і т.д.., напр.: заходи (слов. záchod - “туалет” уживається і в місцевих говорках), *цикавий*,

дев'яносто, бачити, цікавитися, тощо і под. і заміна їх дублетними літературними або діалектними формами: кроки, інтересний, дев'ятдесят, видіти, інтересуватися, і т.д., і под. Щоправда, в ідіолекті інколи важко встановити, чи йдеться про порушення літературної норми або про свідоме вживання субстандартної форми мови.

Складні історичні умови розвитку українців Східної Словаччини, всього сорокарічне функціонування тут української мови як єдиної літературної мови спричинилося до того, що об'єднуючим та визначаючим елементом цієї мовної спільноти є не літературна, а національна мова, яка від 1953 р. поступово стала більш-менш сформованою закритою структурною цілістю. Такий стан речей відповідає відмінності рівня національної свідомості українців Пряшівщини, їх недоконституованості як української національної меншини.

Згаданий феномен спричинився й до поступової появи ще однієї форми національної мови – інтердіалекту як наддіалектного утворення.

4. Інтердіалект як форма національної мови

Під інтердіалектом розуміємо одну з форм національної мови як надтериторіальний міждіалектний засіб спілкування, що охоплює (використовує) особливості різних говорів певної території.

Інтердіалект українців Східної Словаччини, як і міждіалектні засоби спілкування інших областей, поширений, як правило, в містах та містечках здебільшого серед гуманітарної інтелігенції, студентства та шкільної молоді.

Причини появи інтердіалекту полягають у намаганні пристосувати деякі специфічні (виразні) особливості рідної говірки чи говору до діалектних форм інших говорів, поширеніх на більшій території або співзвучних із літературними формами.

Інтердіалект українців у Східній Словаччині існує давно. В довоєнні роки він в основному культівувався в найбільшому культурному центрі – Пряшеві, де знаходилося найбільше руських шкіл, гуртожитків, місцевої інтелігенції, духовенства і т.п. Звідти інтердіалект, носіями якого були вчителі, священики, службовці та ін., поширювався в наших містечках і селах. У післявоєнні роки з пожвавленням культурно-освітньої та шкільної справи умови для інтердіалекту створилися і в інших містах, напр., в Гуменному, Бардієві, Снині і т.д.

Місцевий інтердіалект був (а часто і є) основною формою неофіційного спілкування тутешньої інтелігенції українців, засобом їх

сімейної комунікації тощо. Він до певної міри виконував і функцію усного різновиду вживаної на цій території літературної мови.

Підстави говорити про існування інтердіалекту дає лише чітке окреслення його окремих рівнів – звукового, граматичного, лексичного і т.п. Труднощі такої характеристики інтердіалекту виявляються в тому, що він здебільшого реалізується в усній формі індивідуальних мовців, яка вимагає довгих спостережень.

Визначити якийсь “чистий” тип інтердіалекту – важко. Спостереження свідчать, що основою інтердіалекту групи мовців є говірка рідного села (чи середовища – родини). На неї за певних умов (навчання чи праця в іншому місці разом із носіями відмінних говорів) нашаруються або накладаються особливості інших говорів. Ці нові явища (інновації) стосуються всіх рівнів мови. Такий тип інтердіалекту можна було б назвати **первинним**.

Поряд засвідчується й інший тип інтердіалекту **вторинний**, або **набутий** переважно в міських сім'ях, де змалку діти засвоюють від батьків інтердіалект. Здебільшого про вторинний інтердіалект можна говорити і в осіб інонаціональної приналежності (напр., словаків), що його вивчили й використовують у мовному середовищі українців.

У первинному інтердіалекті ще чітко відчувається приналежність його носіїв до певного територіального говору (напр.: наявність рухомого наголосу в інтердіалекті, що його вживають мовці із Синінщини). Навпаки, у вторинному інтердіалекті вже так чітко (або й зовсім) не відчувається якась певна конкретна говіркова база. Вона вже у другого і **дальших поколінь** стирається (порів. напр.: інтердіалект дітей більшості українців міста Пряшева).

Для звукової системи інтердіалекту Пряшівщини, як уже згадувалось вище, характерне уникання вузьковіркових особливостей. Так, наприклад, у галузі вокалізму у первинному інтердіалекті спостерігаються два підтипи. Для першого підтипу характерна семичленна система вокалізму – **i, и, ы, е, у, о, а**, в якій відсутні секундарні **у(ў), ы, и** як рефлекси етимологічного **o**. В згаданій системі звук **и** виступає як окрема фонема, як та **ы** є фонемами релевантними (**выти - вити; быти - бити; пуми - пими; пив - пів; бийс'я - бійс'я** і под.). У носіїв цього підтипу інтердіалекту помітна тенденція до уніфікації системи голосних із вокалізмом української літературної мови. Однак у верхньому ряді голосних фонем, зокрема **i, и, ы**, відмінності в діалектах та в інтердіалекті досить живучі (порів. кореляцію **i - и - ы**, фонему **и** на місці **е** перед м'яким приголосним: **зимл'a**, але **на земли** **i** под.). Для системи приголосних фонем інтердіалекту характерна більша частотність звука **г**, ніж в українській літературній мові. Більша поширеність звука **г** в інтердіалекті (як і в діалектах) підтримується

й сусідніми словацькими говорами та словацькою літературною мовою (порів. *географія*, *геологія*, *геодезія*, *гвинт*, *газда*).

Шиплячі **ж**, **ш** в інтердіалекті, подібно як і в говорах, тверді. Африкати **ч**, **дж** зберігають свою давню м'яку вимову. Вузьковірковий перехід свистячих **с'**, **з'** у **ш'**, **ж'** (*ш'ино*, *ж'ил'a*) носії інтердіалекту уникають. Приголосний **ц** у кінці слів виступає як твердий або палаталізований.

У морфологічній структурі інтердіалекту теж помітне тяжіння до уникання деяких граматичних форм, наприклад: а) невживання закінчення **-ом** в орудному відмінку іменників жіночого роду (*руком*) і заміна його флексією **-оў** (*рукоў*), б) уникання повних форм притметників середнього роду на **-ой** і заміна їх формами на **-е** (порів. *добре*, *мале*, замість *доброї*, *малої*), в) уникання давніх форм дієприкметників на **-л** і заміна їх формами на **ў** (нескладове), порів. *ходил* - *ходиў*, г) невживання частки **ся** перед діесловом, але об'єднання з діесловом як у літературній мові (порів. *она ся вчить та вчиться*), г) уникання залишків допоміжного діеслова **быти** з колишніх форм перфекта: *ужес-сь быў*, *што-сь робиў*, *даў бись* і заміна їх формами *ты уж быў*, *што ты робиў* і под., е) заміна діеслівних форм теперішнього часу *мам*, *маш*, *мать* і под. формами *маю*, *маєш*, *має і т.д.*, є) вживання форм *она замість вна і т.д.*

У другого підтипу інтердіалекту, характерного для носіїв деяких найбільш західних українських говірок (напр. колишнього Сабинівського, Старолюбовнянського, Кежмарського і Левоцького районів), наявна шестичленна система вокалізму, в якій і виступає лише як варіант фонеми **і**. Для цього підтипу інтердіалекту властивий і менший ступінь пом'якшення приголосних перед секундарним і із етимологічного **о** (порів. *кін'* та *к'ін'*).

Найбільш рухомим і неокресленим видається лексичний склад інтердіалекту. В ньому теж помітна певна селекція у доборі лексичних засобів, яка залежна від віку, освіти, професії і т.п. І тут спостерігається часта заміна вузьковіркових слів більш поширеними діалектними або запозиченими із словацької мови (порів. *птиша*, *птишка* замість *потя*, *кухарка* замість *сокачка*, *зимник* замість *ковт* "пальто", *шматя* замість *лахы* "одяг" і ряд інших).

Для інтердіалекту властива і своєрідна система наголосу, інтонації, стилістичних ресурсів і т.п. Цей засіб комунікації українців Східної Словаччини заслуговує більше уваги дослідників. Адже його можна вважати одним із можливих засобів уніфікації говорів чи однією із стадій плавного переходу до літературної мови.

Короткі висновки:

1. Становище національної мови українців Пряшівщини обумовлене кількома важливими факторами: її функціонуванням в рамках неукраїнської держави, незавершеним процесом формування національної меншини, тобто відсутністю національної єдності, вживанням також і словацької мови в окремих сферах діяльності цього населення.
2. З-поміж форм національної мови найбільш пошиrenoю є діалектна форма. Важливу роль у міжетнічному контактуванні має інтердіалект та субстандартна форма української літературної мови. Діалект та інтердіалект досі існували переважно в усній формі.
3. Специфіка становища української літературної мови на Пряшівщині в порівнянні з її становищем в Україні полягає в тому, що вона тут не має такої широкої соціальної бази, не виконує такою мірою ролі домінуючої екзистенціональної форми через її своєрідний статус як літературної мови національної меншини, не має й такого впливу на обмежування соціальної бази територіальних і соціальних діалектів. Однак від часу запровадження української мови як єдиної літературної мови на Пряшівщині вона виявилась здатною обслуговувати культурно-освітню сферу життя українців, значною мірою впливати на всі інші форми української національної мови Словаччини, і, зрозуміло, зазнавала і зворотного впливу з боку нелітературних форм національної мови.
4. У стратифікації національної мови українців Пряшівщини не викликають сумніву дві сторони опозиції: територіальні діалекти – українська літературна мова. Ця опозиція виявляється як у географічному аспекті (територіальна обмеженість говорів та необмежена з погляду території літературна мова), так і в функціональному відношенні (вживання діалекту на комунікацію в побуті та полівалентність, хоч і з певними обмеженнями, української літературної мови). Другу пару в опозиції становить місцевий український інтердіалект та субстандартна форма української літературної мови. Інтердіалект функціонує переважно в усній формі комунікації, субстандартна форма української літературної мови – в обох різновидах: усному і писемному. Обидві ці форми не є обмежені в плані територіального поширення, проте вони обмежені в плані кодифікації.

РОЗДІЛ II

СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ НА ПРЯШІВЩИНІ В XIX – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

I. Мовна ситуація в українців Закарпаття напередодні революції 1848 р.

У попередні століття на Закарпатті⁴ вживалася як літературна церковнослов'янська, латинська, угорська та некодифікована закарпatoукраїнська народна мови.

Церковнослов'янську мову як літературну вживають русини Угорщини ще в першій половині минулого століття, в той час як більшість слов'янських народів уже мали кодифіковані літературні мови на своїй національній основі. Один із закарпатських діячів І. Фогарашій (псевдонім Бережанин) у листі до І. Орлай в 1827 р. писав про значення церковнослов'янської мови як спільної літературної мови для всіх “руських племен”, виступав проти творення нових граматик живих мов, оскільки це “только бы означало, какъ тыя еще болѣе единаго отъ другаго и кореннаго славянскаго или чисто русскаго языка отдалять, и къ тому поспѣществовать да russkія народы взаимъ себе еще мнѣе какъ днесъ разумѣютъ, пишутъ же како гла(гол)юще; ниже russки, ниже славянски...” (Свенцицький, 1906, 55). Подібного погляду на літературну мову дотримувався й автор першої друкованої граматики закарпатських русинів, який писав: “Який був би могутній, так би мовити, колос мов, якби їх мати – старослов'янська мова, – якщо все ж таки справді вона колись процвітала як єдина, залишилась літературною” (Лучкай, 1830 (1989), 48).

І.Фогарашій, М.Лучкай та частина закарпатського духовенства взагалі, виступаючи проти латинізації богослов'я, літератури і школи, домагалися відновлення в школах церковнослов'янської чи “слов'яноруської” мови (церковнослов'янська мова з домішкою живої розмовної мови).

Водночас обидва згадані діячі визнають належність угорських русинів до решти українців (малоросів), а їх мови до “малоруської бесіди”. І. Фогарашій зауважував, що “како карпата или угро-рос-сіане исходомъ своимъ мало россіане суть, ... такъ и бесѣда ихъ по большої части мало-русской совершенно исходна есть, и въ общѣ взявши отъ церковнаго и велико-rossійскаго языка слѣдующими отличается” (Свенцицький, 1906, 48). Подібне твердження знаходимо й у М. Луч-

кая: “Без граматики, а може, і без зіпсуття, залишилася єдина мова – руська, або карпато-руська (*Ruthenica*), яка вживається крім Малорогії, Польщі, ще в Галичині та на Буковині, і звідси через південний бік карпатських гір, або верхню Угорщину, по Спиш. Жителів, які розмовляють цією мовою в єпархіях Мукачівській та Пряшівській і частково у В. Варадинській, нараховується до півмільйона” (Лучкай, 1830 (1989), 48–49).

Спостерігається й певна відмінність поглядів на літературну мову у М. Лучкай від поглядів І. Фогарашия. М. Лучкай припускає можливість створення літературної мови на народній основі, однак ця мова не може бути тотожною з народнорозмовною (діалектною) мовою, оскільки “не існує жодної (літературної) мови, спільної з людом (народною мовою), бо це означало б, що селянин має вроджені ідеї та поняття, які освідченими (людьми. – М.Ш.) набуваються навчанням і читанням. Тому ні французька, ні італійська, а тим паче німецька не є тією самою мовою для освічених, що й простого люду, але через це нікого не наводить на думку простонародні гармонійність, флексію та вирази ставити вище за літературні” (Лучкай, 1830 (1989), 48).

Погляд М. Лучкай про можливість створення літературної мови на народній основі наштовхнув його на думку навести в своїй граматиці паралелі живої розмовної мови русинів Угорщини до форм церковнослов'янської мови. Таким чином, М. Лучкай подав у “граматичній обробці наріччя малоруської мови” (Лизанець, 1989, 15). Саме опис живої розмовної мови Закарпаття та її порівняння із звуками та граматичними формами церковнослов'янської принесли М. Лучкаєві загальне визнання серед славістів.

Культурно-освітні діячі Закарпаття першої половини XIX ст. дотримувалися традиційного погляду на питання літературної мови, функцію якої, на їх думку, могла виконувати тільки церковнослов'янська мова. Однак М. Лучкай уже відчував суперечності між церковнослов'янською мовою і потребами передачі подій і явищ об'єктивної дійсності народною мовою. Ці суперечності посилювали і поширеність у Закарпатті літературних творів різних стилів і жанрів, що були створені на інших землях України в XVI–XVIII ст. тогочасною українською літературною мовою.

З наведеного випливає, що культурно-освітні діячі Закарпаття (І. Фогараший, М. Лучкай та ін.) двадцятих та тридцятих років минулого століття не усвідомлювали того факту, що в Східній Україні розвиток мови проходив своїм шляхом, відмінним від уявлень тогочасних закарпатських культурно-освітніх діячів. Консервативність поглядів І. Фогарашия та М. Лучкай була зумовлена суспільно-історичними умовами розвитку русинів Закарпаття. Важко, однак,

погодитися із твердженням І. Коломійця, який політичну спрямованість граматики М. Лучкаю бачить у намаганнях її автора “ затримати розвиток мови закарпатських українців, віддалити його від мови братніх народів – українського і російського ” (Коломієць, 1964, 206). На нашу думку, справа тут не стільки в свідомих намаганнях М. Лучкаю затримати розвиток мови, скільки у відсутності буржуазного національного руху на Закарпатті в 30–40-х рр. минулого сторіччя, внаслідок чого питання мови розв’язувалося тоді не з позицій буржуазно-демократичних, а з позицій вузьких, сuto релігійних.

До 1848 р. серед українського населення Закарпаття, включно Східної Словаччини, не були ще згуртовані буржуазні елементи української національності, отже, не існувала її критика феодальних порядків, був відсутній інтерес до національного життя населення, до питання національної мови тощо.

Подібні погляди на літературну мову панували і в сусідній Галичині. Так, напр., І. Могильницький відстоював думку про рівноправність української мови в групі слов’янських мов, але його не надрукована “Грамматика языка словено-русского” (1842) “в застосуванні до «руської» мови не мала великої вартості” (Курс історії української літературної мови, I, 1958, 174). Подібне можна сказати й про граматику української мови Й. Левицького (1834), цінним в якій є визнання самостійності української мови, запровадження “гражданки” та зразки народної словесності.

Іншою була ситуація в Східній Україні. Тут процес формування української народності в націю відбувався в другій половині XVIII – першій половині XIX ст., який вимагав закріплення в літературі народно-розмовної мови, яка б стала нормою для всієї нації.

І. Котляревський був першим письменником, що в своїх творах “Енеїда” (1798), “Наталка Полтавка” та “Москаль-чарівник” (1817–1818) використав народно-розмовну мову. У кодифікації національної української літературної мови позитивну роль зіграла її поява в 1818 р. граматики української мови О. Павловського. Зміцненню народної основи нової української літературної мови сприяли послідовники І. Котляревського – П.П. Гулак-Артемовський, Г.Ф. Квітка-Основ’яненко, Є.П. Гребінка та інші письменники. Однак історичну роль у розвитку української літературної мови та в піднесененні її до рівня найбільш розвинених мов світу відіграв Т.Г. Шевченко (Історія української літератури, I, 1954, 271).

Наведені культурні зрушенні в галузі літератури, мовознавства та фольклористики, що відбувалися в Надніпрянській Україні, пробудили її рух західно-українських діячів культури за введення в літературу живої народної української мови. Прикладом такого намагання був

абірник "Русалка Дністрова" (1837), що його видали М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич (прозвані "Русська трійця").

Мовна практика "Руської трійці" – використання південно-західного наріччя в "Русалці Дністровій" – стала певним поштовхом до вистосування народнорозмовної мови в Закарпатті.

Отже, питання живої літературної мови на народній основі в русинів Угорщини стало актуальним із середини минулого століття. Воно почалося з початком національного відродження закарпатських русинів, з появою "будительської" інтелігенції, що прагнула відійти від мертвої (церковнослов'янської чи латинської) та чужкої (угорської) літературних мов. Інші національні спільноти Угорщини вже раніше почали рух за свою національну емансирацію, тоді як українці робили на цьому шляху тільки перші кроки (Гараксим, 1965, 17).

2. Полеміка навколо літературної мови закарпатських українців після революції 1848 р.

Відносно запізнілій національний рух угорських русинів був обумовлений відсталістю економічного розвитку краю, відсталістю освітнього і культурного життя, жорстоким національним гнітом.

Національний рух закарпатських українців пробуджується, як визначалось вище, під впливом національного відродження галицьких русинів та сусідніх народів (напр., словаків, чехів). Посилюються контакти закарпатських русинів із галицькими. Не маючи власних руських друкарень і журналів (до 1856 р.), закарпатські діячі культури друкують свої кореспонденції й художні твори у львівських журналах ("Зоря Галицька", "Галичанин", "Слово"), у друкарнях у Перемишлі ("Добродітель превысшает богатство" О. Духновича в 1850 р.), в Коломиї ("Семейное празднество" І. Коритнянського в 1867 р.) та ін. Пробудження культурно-національного життя поставило перед інтелігенцією Закарпаття питання мови та питання правопису. Поприному розв'язували ці проблеми окремі культурно-освітні діячі чи суспільно-політичні утворення (Бача, 1961, 82).

Контакти закарпатських русинів із галицькими ведуть до глибшого усвідомлення їх національної єдності, спільноті мови і релігії. Типовим у цьому плані є висловлювання О. Духновича в 1850 р.: "я стараюся о мовѣ карпато- или бескидорусской, народами в Галичинѣ и Угоршинѣ употребляемой" (Духнович, III, 244). В кореспонденції від 1849 р. "Состоянъе Русиновъ въ Угоршинѣ" він навіть пише про історичне право на "союзок" (об'єднання) з галицькими українцями: "Русины угорская давнѣши съ галицкими сполученни были... Русь Угорская имѣть тогда и права историческая на жаданый союзокъ, и для того

за потребно уважала, отоє такъ Головнои Ради Рускои въ Львовѣ, якоже до Его Императорскаго Величенства просьбу подати въ той надѣи, что Правителство на просьбу ласкаво призволивши..." (Духнович, III, 1989, 238).

Подібний погляд на питання народної мови русинів Угорщини й Галичини висловив й інший закарпатський письменник Паноніянин (псевдонім Івана Раковського): "Мало еще времене минуло, отколи начинаемъ спознаватися съ Галиційскими нашими Родимцами, и се что далъе, всегда явнѣшне видиме, же еденъ духъ народности, едное намѣреніе стремленій... прошибаетъ всѣхъ нась. Бесѣда наша съ маленкою розлukoю такожде тая едина есть, яже поздѣе тимъ больше уравнятися будетъ, чимъ лучше укрѣпится наше взаимное сообщеніе" (Раковський, Вѣстникъ, 1850, № 22, 30 марта/11 цвѣтня).

Отже, І. Раковський однозначно визнає єдність мови галицьких та угорських русинів, причому зауважує, що наявні відмінності в останній будуть зникати з поступовим посиленням взаємних контактів русинів обох територій. Щоправда, згодом І. Раковський переходить на бік "московофільського" мовного напряму.

Значний вплив на розвиток національного руху закарпатських українців мало формування словаків як окремої національності в Австрійській монархії, їх відкинення тези (ще в середині XVIII століття) про народну й мовну чехословацьку єдність і прийняття положення про самобутність "словацького племені" в слов'янській сім'ї (Pauliny, 1983, 116). Рух, який знаменував завершення формування словацької народності і початок формування словацької національності, пов'язаний з ім'ям А. Бернолака (1762–1813). А. Бернолак та його однодумці виходили з погляду, що всі слов'янські народи мають власну літературну мову й літературу, отже, повинні її мати й словаки. Саме тому А. Бернолак кодифікує словацьку літературну мову. В основу нової словацької літературної мови було покладено живу мову – західнословакське наріччя.

Такі зусилля словацьких культурно-освітніх діячів були відомі й угорським русинам. З почину словацьких діячів, очевидно, дійшло до відходу від латинської чи угорської мови, якою писали наукові твори М. Ольшавський ("Elementa puerilis institutionis in lingua latina", "Sermo de sacra Unione"), І. Пастелій ("Animadversio critica" – в рукописі), Й. Базилович ("Brevis Notitio Fundationis Theodori Koriathovits" "Imago vitae monasticae, Cassoviae"), М. Лучкай ("Grammatica Slavo-Ruthena", "Historia Carpatho-Ruthenorum") та ін. Мабуть, це наштовхнуло й А. Балудянського перекласти руською мовою написану по-латинськи і по-угорськи працю ("Исторія церковная Нового Завѣта"), в якій "многаждь простыхъ выраженій пользовахся", що,

за його твердженням, юому ніхто не може закидати “въ началь разиванія народного нашого языка въ Угорщинѣ” (цит. за Tichy, 1938, 47), а також мукачівського єпископа В. Поповича запровадити після революції 1848 р. у діловодстві єпископства народну мову.

Проголошена в березні 1849 р. нова конституція декларувала “рівноправність” усіх народів Австрії і збереження за ними права своєї національності і мови, та вона не усувала дискримінації. Саме тому ~~також~~ в жовтні 1849 р. депутація закарпатських русинів, яку очолював А. Добрянський, разом із представниками галицьких русинів ~~пред'явила~~ імператору Францу Йосифу ряд вимог: визнання руської ~~народності~~ в Угорщині, визначення адміністративних районів на підставі етнографічних меж, заснування руських початкових шкіл і ~~гімназій~~, заснування в Ужгороді народної академії, відкриття доступу до Львівського університету молоді із Закарпаття, видавання руської газети кирилицею, забезпечення руських службовців для закарпато-українського населення, надання руським учителям таких прав і матеріального забезпечення, як і в інших областях держави, та ряд інших.

З наведених вимог здійснені були такі: рідна мова стала обов'язковим предметом у гімназіях (Ужгород, Мукачеве, Сигіт), народні школи ~~з~~ більшістю місцевих учнів були дані під керівництво руських консисторій (церковних управлінь), випускники вчительської семінарії повинні були володіти рідною мовою, окружним інспектором ~~українських~~ шкіл було призначено В. Добрянського.

Отже, після революції 1848 р. склалася сприятлива ситуація для ~~викладання~~ рідною мовою в початкових школах та запровадження ~~рідної~~ (руської) мови як обов'язкового предмета в середніх школах. Це була важлива передумова демократизації руського шкільництва, ~~оскільки~~ до того часу існували сильні тенденції латинізації, згодом ~~мадяризації~~ руських шкіл в Угорщині. Як приклад можна навести ситуацію в Ужгородській гімназії (заснована в 1613 р. в Гуменному, 1640 р. переведена в Ужгород), у якій до 1785 р. викладовою мовою була латинська мова, від 1785 р. – німецька, від 1790 р. – знов латинська, що її в половині XIX ст. замінила угорська мова. Навіть у цій гімназії, що на той час вважалася римсько-католицькою, для учнів греко-католицького віросповідання від 1850 р. запроваджується як ~~навчальний~~ предмет руська мова. Подібна ситуація щодо викладової мови була і в Ужгородській учительській семінарії (відкрита в 1794 р.), ~~и~~ яку також міцно проникає угорський дух (Чума, Бондар, 1967, 37–38).

Пряшівську гімназію, що вважалася німецько-слов'янською, відвідували ~~й~~ українці, для яких від 1849 р. руську мову викладав

О. Духнович. У Кошицькій академії в 1851 р. також було відкрите місце руського катехита й учителя руської мови.

Сприятливі умови для національних шкіл створювала й реформа всіх середніх і початкових шкіл Австрії та Угорщини від 1850 р., що дозволяла вживати рідну мову як викладову. Закарпатоукраїнська інтелігенція не зуміла належною мірою скористатися тими можливостями, які для застосування рідної мови в школах і в культурно-освітньому житті та в письменстві взагалі створилися після 1849 р.

Реалізації процесу становлення літературної мови в русинів Угорщини перешкоджали багато причин внутрішнього і зовнішнього характеру.

З-поміж внутрішніх причин слід згадати такі:

1. Малочисленність закарпатоукраїнської інтелігенції, частина якої була в національному відношенні індиферентною. Більшість інтелігенції становило духовенство. До прийняття церковної Унії на Закарпатті (1646 р.) воно виховувалось майже виключно в Галичині та Східній Україні і було пов'язане із східною культурою, володіло церковнослов'янською мовою, яку пристосовувало до місцевих потреб, або вживало народну мову (порів. учительні євангелія, напр., Скотарське 1588 р., Данилівське 1646 р., Т. Дулишковича 1673 р., Пряшівське XVII ст., Нягівське XVI ст. в списку 1757-1758 рр. та ін., збірники, літописи, полемічні твори, повісті й апокрифи, релігійне й народне віршування тощо).

Після запровадження Унії духовенство Закарпаття здобувало вищу освіту в семінаріях у Трнаві (Словаччина) та в Ягері (Угорщина), від 1774 р. в генеральній греко-католицькій семінарії у Відні (т.зв. Vagbareum), в якій було відведено 10 місць для мукачевської, а згодом 2 місця і для пряшівської єпархії, пізніше – і в Будапешті. У цих школах викладовою була латинська мова. Частина вихованців згаданих шкіл орієнтувалася на західну культуру, на латинську мову як літературну церковного й світського діловодства. Вони здебільшого вже не знали народної мови, й зрозуміло, не змогли сприяти розвиткові народного письменства закарпатських русинів.

Єпископ А. Бачинський був дуже не задоволений рівнем володіння писемною мовою вступників духовної семінарії. У зв'язку з цим у 1798 р. писав: “Съ болѣznю сердца виджу: же многихъ родителей сынове по больше рокахъ изъ латинскихъ школъ – съмо на ексаменъ приходящіи, и до сану клиническаго вступити желающіи въ своей руской науцѣ такъ барзъ занедбаліи, и глупіи невѣжды приходятъ: же ани читати, а ни самое еще имя свое написати – изъ напѣву же, или изъ уставу церковнаго ани уста отворити отнюдъ не знаютъ” (Сабов,

1893, 57). Далі А. Бачинський закликав батьків, щоб не посилали на навчання до кліру дітей, що не володіють “первоначальної рускої” мовою.

Не дивно, що окремі вихованці латинських духовних семінарій підтримували розпорядження міністра освіти Угорщини, в якому визначалось, що уряд вважає старослов'янські і російські літери наслідуванням Москви і тому закликає духовенство і вчительство сприяти латинізації руської писемності на Закарпатті. Як реакція на цей заклик уже в 50-х рр. XIX ст. з'явився перший молитовник на ділекстній мові латинськими літерами “Virnoj anhol” А. Поповича (Коломиець, 1962, 157).

“Азбучна війна” загострюється у 80-х рр. минулого століття. З цього приводу писав поет Ю. Ставровський-Попрадов, що “если бы абецадло годилось для нашего языка, св. Кирилль и Мефордий, бессомненно, не искали бы новыхъ письменъ для славянского языка” (Бескид, 1929, 164-165). Інший будитель Є. Фенцик зауважував, що “среди нась смиыхъ повстали такие люди, которые... зачали вытьсняти нашу дорогую азбуку изъ употребленія и замѣнъти ее неспособнымъ для ишего языка абецадломъ ... силятся навязати нимъ таковое, руководятся цѣлію нашего вынародовленія, и частью оппортуниными, юнистическими соображеніями (Листокъ, 1895, № 8, 205).

2. Не менш важливою причиною, що перешкоджала становленню літературної мови на народній основі на Закарпатті, була консервативність закарпатської інтелігенції, відставання процесу формування української національної меншини, відсутність чіткої політичної орієнтації лідерів національного руху закарпатських українців. Одна частина інтелігенції залишилась на проугорських позиціях, інша – на провстрійських, а ще інша, захоплюючись ідеями панславізму, виявляла симпатії до Росії.

Із зовнішніх причин слід навести:

1. Революційні події в Габсбурзькій імперії викликали захоплення закарпатських діячів ідеями незалежності програми Л. Кошути в угорській революції 1848 р., яка, однак, не скасувала ні соціального, ні національного гніту. Через політичне представництво угорських русинів на чолі з А. Добрянським стає на бік Австрії, яка намагалася їх (як і русинів взагалі) використати в боротьбі проти угорської революції, обіцяючи їм певні поступки (див. вище про вимоги закарпатської депутатії від 1849 р. Францу Йосифові). Після поразки революції в австрійського уряду відпала потреба загравати з пригнобленими слов'янськими народами. Саме тому “австрофільська” група, очолювана А. Добрянським, бачить у царській Росії єдину силу,

здатну захистити Закарпаття від асиміляторських зазіхань Габсбурзької імперії.

2. У силу факту, як і складності розвитку культурного життя в попередню добу, наявності мовних і національних суперечок у сусідніх українців-галичан, слабкості контактів з рештою України, все більше голосів культурно-освітніх діячів висловлюється за російську мову як літературну мову Закарпаття.

3. Поява російських військ в Угорщині і контакти з ними українців Закарпаття переконали останніх, що їх спорідненість із росіянами значно більша, ніж з іншими слов'янами. На підставі цього в перше десятиліття після революції частина (зокрема пряшівської) інтелігенції висловилася за російську мову як літературну для закарпатських українців (Гараксим, 1961, 140).

4. Не менш важливою причиною того, що в закарпатських українців у середині минулого століття не вироблено єдиної літературної мови, були вже згадані мовні суперечки в сусідній Галичині, але й ситуація в Наддніпрянській Україні. Щоправда, в середині XIX ст. уже завершився процес формування нової української літературної мови на народній, національній основі, що пов'язаний із творчістю Т. Шевченка, і почався процес її розвитку й вдосконалення. Однак царський уряд докладав усіх зусиль, щоб гальмувати цей розвиток та перешкоджати українській мові розгорнути всі її творчі можливості. Відстоюючи великороджені шовіністичні теорії про “триєдиний російський народ”, царський уряд не визнавав окремої української мови, вважав її одним із діалектів російської мови (“малороссийским наречием”), не тільки не дозволяв уживати назву “українець”, “українська мова”, але й забороняв різними указами й циркулярами вживання української мови. Розірваність українського народу, слабкість контактів з Наддніпрянською Україною, складні умови розвитку русинів Угорщини гальмували орієнтацію на новоутворену українську літературну мову, яку Т. Шевченко підніс до рівня розвинених літературних мов світу.

З наведеного випливає, що закарпатоукраїнські діячі (просвітителі) ще не усвідомлювали собі можливості прийняття вже виробленої української літературної мови в Східній Україні. В цьому виявилась обмеженість закарпатського будительства, його залежність від феодальних прибутків, причому відомо, що в інших національностей провідне місце в боротьбі за становлення єдиної унормованої літературної мови посідала молода демократична буржуазна інтелігенція.

Вимога вживання народної мови після 1848 р. була прогресивною, бо вона означала заміну церковнослов'янської та чужих латинської, угорської чи німецької мов живою мовою. Якщо в художній літе-

ратурі та в школах руська мова здобуває хоч якісь позиції, то спроби її запровадження в діловодстві не були успішними. Проти застосування руської мови в цій сфері висувались аргументи, що на її застосування не було вказівки вищої (центральної) адміністрації, що кожний уживає ~~дебільшого~~ говірку рідного села або околиці, тобто не кодифіковану мову. Однак основною причиною було побоювання, що запровадженням ~~народної~~ мови в адмініструванні зменшилось би число угорської ~~шляхти~~ в діловодстві (Гараксим, 1961, 160–161). Щоправда, єпископ І. Гаганець у квітні 1850 р. запровадив у діловодстві Пряшівської ~~пархії~~ народну мову.

У другій половині XIX ст. на сторінках віденського “Вѣсника”, львівських та закарпатських друкованих органів велася гостра полеміка про шляхи розвитку літератури й літературної мови. В угорських русинів подібно до того, як у галицьких, існували два основні мовні напрями: “москвафільський” та народний.

Прихильники першого напряму (А. Добрянський, І. Раковський, Ю. Ставровський-Попрадов, І. Сильвай, О. Митрак, К. Сабов, Є. Фенцик та ін.) виходили з положення, що національне відродження слов'ян може настати тільки за умови об'єднання їх навколо Росії. Російська літературна мова як мова могутнього народу з великою культурою і літературою, на їх думку, повинна була стати мовою “загальнослов'янською”, значить і літературною мовою закарпатських українців, яких “москвафіли” вважали тільки частиною російського народу, а ~~їхню~~ мову – одним із діалектів “русского языка”. Зрозуміло, що прихильники цього погляду не визнавали окремого українського ~~народу~~ і його мови, засуджували національно-демократичний рух українців, представниками якого були Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та інші прогресивні діячі і називали його самостійницьким ~~українським~~ націоналізмом.

“Москвафіли” усвідомлювали, що російська літературна мова з правильною “московською” вимовою малозрозуміла для угорських русинів, тому деято з них висловлювався за російську літературну мову з місцевою народною (українською) вимовою і деякими місцевими граматичними особливостями. З цього приводу один із закарпатських діячів М. Котрадов зауважив: “Мы пишемъ по русски, такъ якъ пишеть разумнѣйшая, образованнѣйшая и большая часть русского свѣта, а письма свои и заграницы читаемъ по выговору нашего народа” (цит. за Tichý, 1938, 61).

Подібно до того, як раніше церковнослов'янська, так згодом російська мова служить виключно для закарпатської верхівки. Орієнтація на російську мову й культуру відповідала поглядам молодої закарпатської буржуазної інтелігенції, що групувалася навколо А. Доб-

рянського. Один із “московофілів” писав: “Драгомановъ хочетъ отъ насъ, чтобы мы писали языкомъ слугъ – но литература пишется вездѣ для господиновъ” (Драгоманов, 1892, 426).

Провідне місце серед “будителів” належить А. Добрянському (1817-1901). Він був автором більше десяти різних проектів з національного питання, що були тільки різними варіантами культурно-національної автономії, які не порушували цілості Габсбурзької імперії. Подібно як і інші “московофіли”, А. Добрянський не визнавав окремої української мови, вважав її “малоруським наріччям”, жаргоном, мовою “штучною”, створеною нібито з метою роз’єднання єдиного російського народу. Він виходив з положення, що “австрійські русини” є тільки частиною одного і того ж народу російського – “мало-, біло- і великороського” (Аристов, 1916, 164). А. Добрянський уважав, що руськість українців Закарпаття повинна орієнтуватись на покровительство російського народу, а мова повинна пристосуватися до російської мови, якщо вона має бути протиставлена асиміляційному впливові такої розвиненої мови, якою є угорська мова (Баран, 1990, 65).

Однодумцем А. Добрянського був І. Раковський (1815–1885). На початку 50-х рр. XIX ст. він ще писав, як зазначалось вище, про “едень духъ народности” в галичан і закарпатців. Однак незабаром став прихильником російської мови як літературної в закарпатських українців. Від 1856 р. видавав у Будині російською мовою “Церковну газету”. Передплатники не були вдоволені мовою газети, однак І. Раковський не звертав на це уваги. В 6 номері “Церковної газети” за 1858 р. (С.48) він писав: “Между нами австрійскими Русинами также продолжается все еще лингвистическая борьба. Тѣ, которые, не соглашаясь съ нами, желаютъ для литературного языка избрать нѣкоторое изъ местныхъ нарѣчий. Но такихъ нарѣчий у насъ почти неизчислимое множество. Наши венгерские Русины рѣшительно гнушаются Галичского малороссийского нарѣчия. У насъ въ Венгрии почти въ каждом комитатѣ иначе говорятъ. Даже нѣкоторые ученые по названию различаютъ между угорскими Русинами нѣсколько русских поднаречий. Такъ иные называются Лемками, иные же Лишаками, опять инымъ нарѣчiemъ считается шаришское, инымъ кошицкое, инымъ же сотацкое. Сверхъ сего Русские, живущie посреди Мадяровъ, тоже болѣе или менѣе составляютъ особое нарѣчие. По нашему мнѣнію, при такомъ замѣшательствѣ нарѣчий, не остается иное, какъ, если, при благоприятствованіи высочайше соизволенного національнаго равноправія, желаемъ способствовать народному образованію соплеменниковъ нашихъ, принять Великороссійскій языкъ для распространенія народнаго просвѣщенія”. І. Раковський не вважав доцільним творити окрему літературну мову на базі одного з місцевих наріч чи використати досвід “Руської трійці”. Подібно до

того, як і А. Добрянський, він бачив єдиний вихід для угорських русинів у запровадженні російської мови як літературної для Закарпаття.

У 1858 р. “Товариство св. Стефана” в Будапешті відмовилось фінансувати „Церковну газету“ через мову, що вважалась “сумнівною” й небезпечною для країни. Ще в цьому році І. Раковський почав видавати “Церковный Вѣстникъ... для Русиновъ Австрійской державы”. У першому номері газети була надрукована його велика замітка “О правописаніи и грамматическихъ формахъ, употребляемыхъ въ “Церковномъ Вѣстнику” (1858, № 1, С. 3–7), в якій у “москофільському” дусі твердить, що наріччями російської мови ~~загалі~~ вважаються “великорусское, малорусское и белорусское”, що хоча їх існують деякі відмінності між окремими “наріччями”, але їх це жодний учений чітко не визначив. За відомостями І. Раковського, ~~це~~ існувало тоді жодної граматики як малоросійської (української) мови, так і граматики місцевих закарпатських українських говорів. Ці твердження він наводить тому, щоб і “Церковный Вѣстникъ” видавати російською мовою, яку до певної міри І. Раковський пристосував до місцевих мовних особливостей, напр.: вживав форми ~~читає, пише~~ замість ~~читаетъ, пишетъ~~; інфінітив на -ти, форми ~~дѣлали смы, творили смы~~, але в 3-й особі множини ~~дѣлаемъ~~; ~~творимъ~~; зберігав букву Ѣ в позиціях, де вона пом’якшує попередній приголосний (~~дѣло~~), що в українських говорах звучить як і, не вживав ~~и~~мененник ~~этотъ~~, сполучник ~~какъ~~ та ін. Незважаючи на певні уступки щодо вживання окремих українських форм у російській мові та на його гострі протести проти мадяризації закарпатських українців, І. Раковський до кінця життя залишався на “русофільських” позиціях.

До “москофільської” мовної орієнтації належав І. Сильвай (1834–1894). Це був один з найбільш плідних письменників Закарпаття, що відомий передусім як автор сатиричних повістей (“Люди въ железныхъ шляпахъ”, “Крейцерова комедія”, “Шестакъ”). І. Сильвай писав оповідання й вірші російською мовою, яка відзначалася важким стилем, складними синтаксичними конструкціями. Причину того, що цього, без сумніву, здібного автора мало розуміли читачі, слід шукати у його відчуженні від народного життя та від народної мови (Бірчак, 1937, 133).

Інший “будітель” Є. Фенцик (1844–1903), відомий як автор численних віршів, оповідань, повістей, драм, шкільних підручників та різних публіцистичних статей у тодішніх закарпатських журналах (“Свѣтъ”, “Новый свѣтъ”, “Карпатъ”, “Листокъ” та ін.).

Виступаючи проти асиміляції закарпатських українців, продовжував ширити ідею “слов’янської взаємності”, в якій провідну роль

повинна була відігравати Росія, російська література й російська мова. В статті “Путаница въ нашей письменности” вказував на низький художній рівень тогочасної місцевої художньої літератури, що, за винятком двох-трьох письменників, уся тодішня літературна творчість – це мовна плутанина, в якій не бачити жодного прогресу. Прогрес у питанні мови можливий лише тоді, коли письменник дотримується якоїсь певної норми, коли він керується загальновизнаними правилами. Однак, на думку Є. Фенцика, на Закарпатті такої норми ніколи не існувало. За винятком кількох письменників, що вживали єдину загальновизнану літературну мову (розуміється російську.–М.Ш.), усі інші псували цю мову, засмічуючи її церковнослов’янськими, діалектними, польськими і словацькими елементами. Є. Фенцик правильно домагався єдності мови в школах. Однак він в дусі “москофільських” теорій твердив, що Закарпаття може культурно розвиватися тільки тоді, коли буде вживати російську літературну мову (Фенцик, 1887, 65–66). В останні роки життя Є. Фенцик був зневірений неуспіхом своїх “русофільських” намагань, саме тому вирішив з 1904 р. видавати газету “Листокъ” народною мовою. Здійснити цей замір Є. Фенцику перешкодила смерть.

Закарпатський просвітитель – поет Ю. Ставровський-Попрадов (1850–1899) теж відстоював “русофільську” лінію в питанні мови на Закарпатті. Ю. Ставровський-Попрадовуважав мову першою умовою духовного розвитку, але не усвідомлював, що літературна мова повинна бути близька, зрозуміла народові, якою для населення Закарпаття є українська. За Ю. Ставровським-Попрадовим виходило навпаки, що для того, щоб русини Угорщини могли користуватися досягненнями культури, вони повинні спочатку вивчити “книжный русской языкъ”. В останні роки життя Ю. Ставровський-Попрадов зрозумів, що його заклики не прокинули “угорусских” зі сну, не поліпшили їх соціального становища, не припинили асиміляції духовенства й іншої інтелігенції рідної Пряшівщини і всього Закарпаття⁵.

Своєрідне місце серед “русофільських” письменників посідає О. Митрак (псевдонім Материн, 1837–1915). Відомий як поет, збирач народних пісень, але передусім як автор “Русско-мадьярского словаря” (1881). В основу цього словника було покладено тлумачний словник російської мови В. Даля, російсько-німецький словник І. Павловського та ін. До словника О. Митрак залучив і невелику кількість місцевих слів, аналіз яких подав Ф. Тіхий (1938, 72–93).

Словник, написаний на замовлення “Общества св. Василія Великого”, мав стати якоюсь лексичною нормою “карпаторусского языка” (зокрема таким він був для “русофільської” інтелігенції 20–30 рр. нашого століття).

О. Митрак писав поезії російською і народною мовами. Вірші, написані народною мовою, нагадують переспіви народних пісень.

До “москофільського” табору належало ще кілька закарпатських діячів, напр., К. Сабов (1834–1914), автор “Грамматики письменного русского языка по образцу лучшихъ авторовъ” (1856 р.), що була компіляцією кількох російських граматик і в якій було замінено російські інфінітивні форми на -ть місцевими українськими на -ти. Ця граматика та його ж “Краткий сборникъ избранныхъ сочинений въ прозѣ и въ стихахъ для упражненія въ русскомъ языке” (1868 р.) вживалися в Ужгородській, Пряшівській та Мараморош-Сигітській гімназіях аж до появи російської граматики Є. Сабова (1924 р.).

До менш відомих прихильників цього табору належить Іван Дулинікович – автор незакінченої трьохтомної праці “Исторические черты Угро-Русскихъ” (1874–1877 рр.), що до 1918 р. була єдиною друкованою працею місцевого автора про історичне минуле українців в Карпатах.

Подібно до того, як раніше церковнослов’янська, в другій половині XIX ст. російська мова була мало зрозумілою малоосвіченим сліянським масам. “Москофільську” закарпатську інтелігенцію не дуже цікавила доля простого народу, не дуже інтересувало їй те, чи вони розуміє російську мову. З цього приводу варто навести свідчення М. Драгоманова із його “Австро-руських споминів”: “Коли після 1876 р. в австрійській печаті всилилась лайка проти мене, то виступив проти моїх літературних поглядів і Гомичков у “Карпаті” і сказав просто і ясно: «(Господин) Драгоманов хочет от нас, чтобы мы писали на языком слуг, но литература пишется везде для господинов». Виходячи з цього принципу, Гомичков змагався писати в “Карпаті” по-російському (ставлячи часто коло російських слів мадярські) а нарешті майже покинув свій “русский господский язык”, котрий у нього був нийдивоглядніше язичіє, і став писати цілком по-мадярському. І разомно, бо “господа” росіяни далеко, а мадяри під боком” (Драгоманов, 1970, II, 278).

Щоправда, І. Франко бачив в орієнтації на Росію й певне позитивне значення. З цього приводу він писав: “Доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявилось хоче яке-таке життя народне, були хоч які-такі писателі, газети, починався і рух народний, прокидалось “народництво” серед молодіжі. А тепер, коли зв’язки з Росією порвалися, коли очі угорської інтелігенції звернулись до Пешту – що там зсталось?” (Франко, 1953, 89).

Під час революційних подій 1848–1849 рр. доходить до більш іцільних контактів пряшівської групи просвітителів (А. Добрянський, В. Добрянський, О. Духнович, О. Павлович та ін.) із словацькими

діячами. Завдяки цьому, на думку Л. Гараксима, зазначена група так само розуміла сутність своєї літературної діяльності, як і провідні діячі національного відродження в інших слов'янських народів. Пряшівські просвітителі висували ряд “національних вимог” українського населення тодішньої Угорщини під впливом словацького національного руху, тобто ставлення групи А. Добрянського до революційних подій 1848–1849 рр. було таке саме, як і в освічених верствах словацького народу. В часі революції пряшівський національний центр випередив більш віддалений від словаків ужгородський, який тоді не був спроможний висунути подібних “національних вимог” (Гараксим, 1961, 116).

Формування народного мовного напрямку, найближче до якого підійшли діячі пряшівського центру (О. Духнович, О. Павлович, А. Кралицький), проходило як під впливом починань “Руської трійці”, так і під впливом руху словаків за кодифікацію своєї мови спочатку на західнословашькій діалектній базі (кодифікація А. Бернолака), а згодом на середньословашькій мовній основі (кодифікація Л. Штура, що була проголошена у 1843 р.).

Серед національних вимог, які в 50-х рр. XIX ст. ставили закарпатські просвітителі обох національних орієнтацій, не було згадки про кодифікацію літературної мови на базі одного з місцевих наріч. У питанні літературної мови культурно-освітні діячі Закарпаття відстоювали тільки необхідність переходу від церковнослов'янської чи слов'яноруської мови до живої (Tichý, 1938, 60).

Вплив “Руської трійці” на закарпатських “будителів” був недовгим, десь до середини XIX ст. Після смерті М. Шашкевича (1843 р.) інші два члени “Руської трійці” захоплюються слов'янофільськими ідеями Погодіна і відходять від народної мови: І. Вагилевич після 1849 р. писав свої твори здебільшого польською мовою, а Я. Головацький – російською.

Ще до революційних подій 1848–1849 рр. у словаків питання літературної мови в основному було розв’язане. Прихильники нової літературної мови, що групувалися навколо Л. Штура, зосередились, з одного боку, на захист словацької літературної мови від намагань Я. Коллара та його прихильників відстояти й надалі чеську мову як спільну літературну мову чехів та словаків, а з другого боку, проти критики нового правопису з боку М.М. Годжі, М. Гаттали та ін. Згодом, у 1851 р., дійшло до угоди між групами Л. Штура та Й.М. Гурбана про запровадження єдиної словацької літературної мови. Представники обох груп визнали кодифіковану Л. Штуром словацьку мову з певними виправленнями, що їх запропонував М.М. Годжа, а з філологічного боку обґрунтував М. Гаттала. Отже, словацькі культурно-освітні діячі

ролі ізували вже питання подальшого удосконалення й розвитку словацької літературної мови.

Закарпатські просвітителі народної орієнтації не могли скористатися досвіду своїх словацьких колег, адже в розв'язанні питання становлення єдиної літературної мови “будителі” значно відставали від словаків, в яких перший період кодифікації, як зазначалось вище, почався ще в 1787 р. (перші праці А. Бернолака).

Слід зауважити, що успіхи нової української літератури (твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та зокрема Т. Шевченка), що представляють нову українську літературну мову, на думку Ф. Тіхого, не зовсім проникли на тодішнє Закарпаття (Tichý, 1938, 60).

Угорські й австрійські русини не були герметично ізольовані від українців Східної України. Зрозуміло, що не виявлено відомостей про прямі контакти “будителів” із українськими наддніпрянськими письменниками та іншими громадськими діячами. Проте існують певні підстави гадати, що О. Павлович і, зокрема, А. Кралицький були підпомі з творами Т. Шевченка, М. Вовчка, І. Нечуя-Левицького, О. Стороженка та ін.

Зачинателем закарпатського народництва в художній літературі був О. Духнович (1803–1865). Діяльність О. Духновича була рівноманітною. Вона мала значний вплив на розвиток національно-культурного руху на Закарпатті. О. Духнович відомий як укладач шкільних посібників (“Книжиця читальна для начинающихъ”, “Краткий землеписъ для молодыхъ Русиновъ”, “Сокращенная грамматика письменного русского языка”, “Народная педагогия” та ін.), як поет, прозаїк, драматург (“Добродѣтель превышаетъ богатство”, “Головный тарабанщикъ”), публіцист та історик.

Погляди О. Духновича на питання літературної мови заплутані і суперечливі. Саме тому І. Франко характеризував О. Духновича як “людину без сумніву доброї волі і немалих здібностей”, але заплутану в мовних і політичних доктринах (Франко, 1982, Т.37).

Свої міркування про літературну мову О. Духнович висловив у різних листах, статтях, що друкувалися в тогочасних часописах австрійських та угорських русинів (див. О. Духнович, Т.ІІ, 1989, 235–362). Між теоретичними поглядами О. Духновича та його власною практикою існують певні суперечності.

У кореспонденції від 6 квітня 1850 р. “О словесномъ русиновъ совокуплени” (для газети “Вѣстникъ, повременное письмо, посвященное политическому и нравственному образованію Русиновъ Австрійской державы”) О. Духнович зауважував, що окремі слов'янські народи

“діалект свой собственными грамматиками изяснили”, тому і він уживає мову “карпато- или бескидорусску”, якою говорять угорські і галицькі русини. Але це положення обґрутував тим, що “мова она менъ видеться быти начально-природною, она еще въ своей невинности, и первой простотѣ подъ горами сохранена, славенско-русского языка чистоту задержуетъ, она ближайша есть къ старой славенской матери” (Духнович, III, 244). У даному листі О. Духнович насправді відстоював традиційний погляд на мову, який висловили ще його попередники М. Лучкай та І. Фогарашій. О. Духнович у цій кореспонденції закликав “украшати” й розвивати народну мову, але не за рахунок чужих, запозичених слів, бо “въ чужомъ приборѣ между своими буде посмѣшна”, оскільки “мае она множество драгоценныхъ бисерей, своими довольно зайдеся, тільки ихъ мало отъ ржи очистити потребно буде” (Духнович, III, 1989, 245).

Водночас у тому ж 1850 р. виходить у Перемишлі п’єса О. Духновича “Добродѣтель превышаетъ богатство”, написана мовою, близькою до народної чи майже народною. На підставі спостереження над складом лексики цієї драми Й. Дзендерівський робить висновок, що “О. Духнович своюю мовно-літературною практикою по суті справи створював руську (українську) закарпатську літературну мову на народній основі чи закарпатський варіант нової української літературної мови” (Дзендерівський, 1965, 169).

В іншому листі з Пряшева, надрукованому у “Вѣстнику...” також у 1850 р., О. Духнович висловлюється проти вживання чужих слів і чужкої вимови, проти вузьковіркових “выраженій окружныхъ, помѣстныхъ, провинціальныхъ”. Він закликав галичан припинити мовні сварки і обіцяв, що Пряшівська єпархія хоча й “лемъ употребляетъ, еднакожъ подвержемся большой части, и послѣ сему лишь, лише писати будеме ; но мѣсто галицкого що, бути останемся съ нашим что, быти... также и васъ молимъ, чтобъ и вы уступили, и если не больше, хотяй одно що и бути перемѣнили...” (Духнович, III, 1989, 245-246).

О. Духнович просив галичан, щоб не зважали на “весьма часто чужимъ вплывомъ испорченыхъ произношеній и выраженій, но идуще середнимъ путемъ и съ особеннымъ оглядомъ на коренный нашъ церковно славенскій языкъ, выбирати для письма изъ простонародной бесѣды все, что есть лучше и природѣ языка соотвѣтсвует”. Закінчується ця кореспонденція закликом до галицьких і закарпатських українців “... не взирайте на провинціалисмы и помѣстніи разности выраженій, но пишѣмъ едною всѣмъ разумѣтельною, писменною бесѣдою, и то на которую вы братія Галичане склоннѣйшиі будете; — мы меншая часть на все лучшее пристанемъ, и васъ уважати будемъ; но просимъ, умоляемъ васъ,

жайте и вы на насъ и Буковинцовъ братовъ своихъ и усилуйтесь
приклонити къ себѣ лучше въ мирѣ и любовѣ, нежели ихъ упоромъ
затягнити и оскорбляти" (Духнович, III, 1989, 245).

З наведених уривків випливає, що О. Духнович виступав за творення на народній основі спільнотої літературної мови для українців Закарпаття й Галичини, очищеної від чужих та вузькоговіркових елементів, причому провідне місце в процесі творення цієї мови мало належати галичанам. У випадку спірних питань чи розходжень О. Духнович пропонував домовитись про одну із форм, що найбільше відповідала природі мови чи відбивала загальномовний корінь слова.

Проти творення спільнотої літературної мови для закарпатських і галицьких українців виступали окремі представники галичан, у зв'язку з чим О. Духнович у тому ж 1850 р. зауважував, що опоненти його "поглядів" ...ув'ятали всіхъ хотятъ, что языкъ простонародный округа, отъ которомъ они уродилися или теперь живутъ, повиненъ быти нацкъмъ книжнымъ всѣхъ Русиновъ Австрійскихъ. – Нѣтъ, братія! не быти не можетъ, бо такимъ способомъ въ четырехъ миллионахъ Австрійской Державы Русиновъ будуть 1000 діалекты, будетъ непрестанна распрая, будетъ междуусобная брань, что самое можетъ Русинамъ принести уничтоженіе" (Духнович, III, 253). З наведеного випливає, що О. Духнович явно не погоджувався з намаганнями окремих галицьких авторів писати мовою села чи округи, в якому той чи інший діяч народився. Він зауважував, що "мы не старославянскій употребляемъ діалектъ, въ нашихъ писмахъ (писемности.–М.Ш.) на колико возможно приспособляемся народному нашему выражению... Прото, братія любезні! не сражаймесь бесполезными распраями, но соединенными силами споимеся, усилуймесь словесность первіе соединити, чтобы намъ заимно поразумѣтися можно" (Духнович, III, 1989, 253).

У 1853 р. в Будині виходить невеличка (51 стор.) "Сокращенная грамматика письменного русского языка" О. Духновича. Вже з побіжного ознайомлення з цим посібником видно, що його автор "не приспособлялся народному нашему выражению". Одні дослідники пишуть, що це була граматика народної мови чи написана народною мовою, а згодом перероблена І. Раковським на граматику російської мови, інші – що О. Духнович був лише видавцем граматики, а його співавтором був І. Раковський (Tichý, 1938, 67-68). Рукопис граматики досі не вдалось виявити, тому не можна остаточно розв'язати це питання. Очевидно, мав рацію Ф. Тіхій, який твердив, що такою чистою російською мовою, якою написана "Грамматика", О. Духнович практично не володів. До того ж він був прихильником більш консервативних поглядів на мову, що тільки прямували, як зазначалось

вище, до руської літературної мови на народній основі та на церковнослов'янській традиції.

У своїй літературній практиці О. Духнович дотримувався настанови, яку в 1849 р. прийняв Собор учених Головної ради руської у Львові. Згідно з цією настановою твори для народу необхідно писати народною мовою, а твори наукові – літературною мовою (Студинський, 1905, XV).

Уже з вищеперелічених уривків із кореспонденцій О. Духновича видно, що його літературна мова (публіцистичного і наукового стилів) становить своєрідну суміш народної, російської і частково церковнослов'янської мов. Таку літературну мову в наукових творах, у періодичних виданнях О. Духнович уживав до кінця життя.

Художні твори, зокрема поезії, О. Духнович писав народною і поряд російською літературною мовами (остання щедро пересичена діалектизмами та церковнослов'янізмами, і ніби адресуючи одні простому народові, інші – освіченим людям).

Той факт, що О. Духнович намагався писати народною і російською мовами, давав привід представникам обох мовних напрямів (“русофільському” і “українофільському”) на Закарпатті в 20–30 рр. ХХ ст. посилатись на О. Духновича як на основоположника того чи іншого мовного напрямку, а після подій 1989 р. вважати його й зачинателем т.зв. “русинської” мовної орієнтації.

Обмеженість світогляду О. Духновича, посилення позицій “москофільства” в другій половині 50-х – початку 60-х рр. минулого століття в закарпатських і в галицьких русинів були причиною того, що в останні роки життя О. Духнович не зрозумів шляхів розвитку літератури й літературної мови в Східній Україні. Не зрозумів О. Духнович потяг частини галицьких діячів до літератури й нової української літературної мови, який суперечив його намірам створити спільну літературну мову для українців Закарпаття й Галичини. В одному із листів від 1863 р. на адресу тих галичан, що почали вживати мову І. Котляревського та Т. Шевченка, О. Духнович зауважував, “что въ тѣхъ вашихъ украинскихъ повѣстяхъ нѣтъ доброго вкуса...”, що Україну слід пробудити, “чтобы она взяла подлинную правопись, и русскую научилася граматику”, тобто, щоб східноукраїнські діячі пристосувалися до тодішньої мовної практики галичан. “Не понимаю, – пише Духнович, – якая то притягательная сила несетъ Галичъ до Украины” (Духнович, III, 1989, 339–340).

Значення творчості О. Духновича в розвитку літературної мови Закарпаття Ф. Тіхий бачив у тому, що він модернізував літературну мову. Якщо в попередні доби літературна мова на Закарпатті була якимось привілеєм духовенства, то епоха відродження цей привілей

класувала. О. Духнович намагався “нормалізувати закарпатську мовну практику також у міщанських колах, у яких тоді під впливом політичних та господарських умов панувала угорська мова. Через те у цьому процесі нормалізації він підлягав вимогам і смакам шідкарпаторуського міщанства, яке в ті часи одухотворялося так само, як у нас (в Чехії. – М.Ш.) думками літературної взаємності з найбільшим слов'янським (російським.–М.Ш.) народом” (Tichý, 1938, 59–60). До наведеного слід додати, що О. Духнович поряд із реалізацією смаків міщанства не забував і про потреби “убогих Русинов”, для яких писав свої твори народною мовою, чим фактично був зачинателем процесу становлення закарпатського варіанта української літературної мови (Орос, 1972, 28).

Досі найбільш повний аналіз мовних тенденцій О. Духновича подала О. Рудловчак. Вона вказує, що “заплутана, відсталая, «хвороблива» мовна орієнтація Духновича...” була відбиттям інших потворних явищ тогочасної об’єктивної дійсності Закарпаття та його культурного розвитку (Рудловчак, 1968, 158).

До народовецької інтелігенції Пряшівщини належить й О. Павлович (1819–1900). Він відомий як автор численних віршів, поем, од, пісень, оповідань. Більшість творів О. Павловича написана майже чистою народною мовою – маковицьким наріччям з домішкою російських і рідше – церковнослов'янських слів і форм. Мова більшості його творів свідчить про те, що О. Павлович дотримувався демократичної засади: для народу писати по-народному. Однак його загальні міркування про літературну мову українців Закарпаття й Галичини мало чим відрізняються від поглядів О. Духновича. Оцінюючи журнал “Львов’янин” за 1862 р., О. Павлович писав, що угорські русини не виступають проти того, щоб галицькі письменники, задовольняючи потреби народу, в популярних виданнях уживали живу народну мову. Але він дорікав галичанам за те, що в “статтяхъ высшаго слога” не беруть до уваги поглядів своїх закарпатських братів. З цього приводу О. Павлович зауважував: “Мы стремимъ къ соединеню руской литературы, – и то есть у насъ цѣль найвысшая. Провинціалізмы и уклоненія отъ первобытныхъ граматичныхъ формъ якіе тутъ и тамъ различительнымъ видомъ въ народѣ существуютъ, допустимы суть – по нашему мнѣнію – такъ въ сочиненіяхъ, которыя собственно опредѣлены для простонародія одной какой-либо области Малой Руси. Но въ дѣлахъ такого рода, которымъ распространеніе призначено – коль возможно – на всѣ области руськи, мы благоразумно, зъ уступкою нашего обласного въ пользу цѣлости, стараемся писати такъ, чтобы поняли насъ даже тія всѣ, которы кирилицею (т.е. славянское письмо вообще) читати знаютъ. Тутъ нашъ взглядъ становится обширнѣйшій, ибо наши рускія книги прочитаетъ и удобнѣй пойметъ огромное

большинство міра славянского, чимъ и исполняется великая задача: уступчивостю въ маломъ причинятысъ къ литературному единеню разрозненяхъ доселъ, и отъ того доселъ болыно недугующихъ племенъ славянскихъ. Прекрасна то задача, цѣль то высока, – мы бы радовались много, если бы Мало-Русини (очевидно східні українці.–М.Ш.), приведенiemъ поставлены въ самъ осередокъ Славянщини, въ се время новой свободнѣйшой жизни не упускали зъ виду оную важную точку своего назначенія въ Славянствѣ” (Павлович, 1862, № 20, 79). Отже, О. Павлович, подібно як і О. Духнович, не зрозумів тих процесів, що вели письменників Східної України до створення нової української літературної мови.

Видатне місце серед письменників народної орієнтації на Пряшівщині належить А. Кралицькому (1834–1894). Він знаний як автор ряду оповідань (“Князь Лаборець”, “Не ходи Грицю, на вечерницѣ”, “Дякъ”, “Іванъ”, “Пастырь вы полонинахъ” та ін.), історичних розвідок (“Дарственная грамоты мон. Зарѣрскаго”, “Древніи историческая памятники и записки изъ архива монастыря Мстичевскаго”, “Памятники старой русской письменности въ Угорщинѣ” та ін.), як дослідник фольклору тощо.

З листів Б. Дідицького (1860–1867 рр.) до А. Кралицького довідаємось, що останній цікавився творчістю Т. Шевченка, що Б. Дідицький у 1863 р. надіслав йому портрет Т. Шевченка. Збирання народних пісень, приказок, прислів'їв, весільних та інших обрядів, казок, знайомство з М. Драгомановим (під час його двох приїздів у Мукачеве і Пряшів у 1875–1876 рр.), з творчістю Т. Шевченка, повістями М. Вовчка, творами Ю. Федъковича, І. Нечуя-Левицького, піснями М. Лисенка та ін. сприяли розширенню і поглибленню українського національного кругозору А. Кралицького та глибшому розумінню тих процесів, що спричинили потяг частини західно-українських (галицьких) діячів до української наддніпрянської літератури й української літературної мови Східної України. Саме це знайомство А. Кралицького з українською культурою Наддніпрянщини зумовило те, що він: а) єдиний із закарпатських письменників 60–80 рр. писав майже чистою народною мовою, б) один із перших уживав термін русин і українець як синонімічні назви закарпатців, в) усвідомлював собі принадлежність цього етносу до українського народу, твердячи, що і русини Угорщини “надлежать къ одной изъ громадно-разсѣянныхъ вѣтвей славянской семьи – къ племени мало-или червоно-русскому; на что впрочемъ всказываетъ и сходность языка этого народа съ нарѣчіемъ мало-русского народа...” (Свѣтъ, 1869, № 10, с. 2).

До закарпатських діячів другої половини XIX ст., що відстоювали самобутність української мови, належав і Л. Чопей (1856–1934). На початку 80-х років угорське міністерство освіти призначило його редактором шкільних підручників, які вживалися в народних школах Закарпаття. Завданням Л. Чопея було наблизити мову шкільних підручників до народної.

Л. Чопей відомий передусім як автор “Русько-мадярського словаря” (1883 р.), метою якого було подати щонайбільше місцевих слів, навести загальновживані слова з церковнослов’янської мови і певну кількість російських слів. У великий (45-сторінковий) передмові до словника автор відстоює самобутність української мови. Л. Чопей доводить, що тоді, які твердять, що українська мова є наріччям російської мови, не є філологами, а “слов’янофілами”, не є науковцями, а лише політичною партією.

У словнику застосовано правопис галицької “Граматики руского языка” (III вид., Львів, 1867 р.), яку уклав М. Осадца. Л. Чопей певним чином змінив цей правопис: замість руский уживає русъкий, і передає через ё, етимологічне о в закритому складі (що чергується з і) через Ѳ (у Галичині позначалось як Ѹ), розрізняє г та ґ, після г, к, х вживає ы.

У словнику Л. Чопея зібрано велику кількість лексичного матеріалу українського народного мовлення Закарпаття. На думку Ф. Тихого, поява словника Л. Чопея означала важливу подію в розвитку літературної мови на Закарпатті, оскільки Л. Чопей був першим, хто свідомо продовжував українську мовну й літературну традицію (Tichý, 1938, 109).

Закарпатські просвітителі, за винятком кількох (О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького, частково О. Митрака та ін.), не зрозуміли необхідності вживання народної мови. До появи на Закарпатті власної періодики, як зазначалось вище, кореспонденції закарпатських діячів (О. Духновича, І. Раковського, М. Нодя, кореспондентів з Лабірця, Спиша, Токая, Земплина, Ужгорода) друкувалися у віденському “Вѣстнику...”, галицьких часописах “Зоря Галицька”, “Семейна бібліотека”, “Лада”, “Новини”, “Пчола”, “Галичорусской Вѣстникъ”, “Слово” та ін. Більшість просвітителів виступала проти вживання народної мови, що спостерігаємо в їх кореспонденціях і в закарпатських періодичних виданнях “Церковна газета” (згадувались вище), “Церковный вѣстникъ для Русиновъ Австрійской Державы” (1858), “Свѣтъ” (1867–1871), “Новый свѣтъ” (1871–1872), “Карпать” (1873–1886), “Листокъ” (1885–1903) та ін. Так, наприклад, в газеті “Свѣтъ” ведеться полеміка про літературну мову, розпочата ще в 50-х рр. минулого століття. Серйозні застереження про незрозумільність мови, якою друкується ця газета, наведені в кореспонденції

“Отвертый листъ до редакціі “Свѣта”, підписаній псевдонімом “Верховинецъ”. Автор листа пише, що на його думку і на думку публіки, про що він довідався, “первою причиною паденія “Свѣта” въ очахъ публики нашей кажется быти: письменный его языкъ. Кажется, что “Свѣть” пишетъ языкомъ неразумѣлымъ, непонятнымъ публикѣ, – писатели его самохотно выбираютъ слова, изреченія, слоги изъ словарей, и не употребляютъ языкъ, которымъ говоримъ, или слова, которыя каждый читатель разумѣти можетъ безъ словаря – котораго еще и не есть, чтобы въ немъ толкованіе слова на мадярскомъ языкѣ найти можно было. Публика наша желаетъ, чтобы писати “по нашему”, безъ “цифрованыхъ” словъ, безъ “московскихъ слоговъ”, безъ “новыхъ” выраженій” (Свѣть, 1968, № 1, с. 2). У 2–8 номерах газети “Свѣть” (1968 р.) надрукована на цитовану кореспонденцію Верховинця відповідь О. Гомичкова, у 16 номері – у вигляді фейлетону відповідь О. Павловича, а в 43 і 48 номерах – відповідь І. Раковського.

В іншому номері газети надрукована стаття під заголовоком “Еще нѣчто о нашемъ письменномъ языкѣ”, анонімний автор якої з погордою ставиться до народу і його мови, заявляючи: “Не ужели намъ ниспуститься къ необразованной массѣ и тамъ искать образованія и тамъ искать просвѣщенія, – не ужели намъ отъ холоповъ учиться письменному языку, которые у насъ, – какъ это обще известно, особенно на нѣкоторыхъ мѣстахъ, – вмѣстѣ двумя языками говорять? (н. пр. дуже бануву, что виривъ удь ного не мигъ учікороловати билтетейшъ – не ужели намъ сякъ писать?) или намъ какъ образованнѣйшему слою поднять къ себѣ мужиковъ и учить ихъ вмѣстѣ съ прочими науками и языку? Намъ ли слѣдуєть учиться отъ простаго нагода, отъ черни, или простой народъ долженъ учиться отъ насъ” (Свѣть, 1868, № 48, С.2).

Дискусія навколо питання літературної мови не припиняється. В одній із заміток – “Какъ имѣемъ писати” (№№ 30, 32–35), підписаній криштонімом А., який слушно вимагав, що для народу потрібно писати по-народному, мовою, которую народ без словника розуміє, водночас помилково твердив, що “найпорозумѣтельнѣшимъ будеть для нась тотъ способъ писанія, который съ изятіемъ формъ и грамматики, въ словахъ и изреченіяхъ наиближе будетъ церкви, – нашему церковному языку, – то есть, который способъ писанія найлучше совокупить простонародный языкъ съ церковнымъ – въ формахъ и грамматикѣ гражданского языка” (Свѣть, 1869, №№ 32, С.2).

Однією з причин, що обумовили припинення друкування газети “Свѣть”, була мова. Вона була причиною припинення видання й попередніх газет (“Церковная газета”, “Церковный Вѣстникъ”), але й тих, що почали виходити пізніше (“Новый Свѣть”, “Карпать” та “Листокъ”).

Отже, періодика Закарпаття другої половини XIX ст. свідчить про те, що тут велася гостра полеміка навколо питання літературної мови. На той час у головних рисах сформувалися два основні мовні напрямки: "москофільський" та народний.

У кінці XIX ст. налагоджуються тісніші зносини закарпатців із галицькими українцями. Львівське "Наукове товариство ім. Т. Шевченка" займається дослідженням літературної мови, історії, етнографії в закарпатських українців. У сімдесятіх роках на Закарпатті побував М. Драгоманов. Шість разів на Закарпаття, в тому числі й на Припівщину, приїжджає В. Гнатюк, який зібрав цінний етнографічний матеріал, що був надрукований у шести томах "Етнографічного альбома" згаданого "Наукового товариства ім. Т. Шевченка". На Закарпатті побував також І. Верхратський, який досліджував місцеві говори (видав у двох томах "Знадоби для пізнання угорско-руських говорів"). Дослідженням давньоруського письменства присвячені і роботи І. Франка („Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.”). Усе це мало значний вплив на наближення закарпатських культурних діячів до народної мови, на їх залучення до дослідження фольклору, народних говорів і.п. Народну творчість збирав М. Врабель (1868–1923; псевдонім – Іван Газда), статті про закарпатські говори та літературу надруковував О. Бонкало (1880–1959), давнє письменство Закарпаття досліджував Г. Стрипський (1875–1946; псевдоніми – Віленський, Ядор).

Окремо слід згадами працю "Старша руська письменність на Угорщинѣ" (Ужгород, 1907, 16 с.), в якій Г. Стрипський перелічує цілий ряд закарпатських пам'яток, наводить уривки з окремих пам'яток і зауважує, що "наші дѣди уміли знаменито по руськи писати, а то подекуди далеко лѣпше, як мы позні внуки. Такимъ чистымъ, широкимъ, руснацькимъ складомъ идутъ сесъ слова, гейбы ъхъ дехто изъ селяновъ теперь приказовавъ. Запамятайме соби добрѣ: передъ двастопятдесятьма роками красше и розумнѣше писалось у насъ, якъ теперь" (С. 8). Поряд із визнанням української літературної традиції в угорських русинів, Г. Стрипський указував ще на один важливий момент, а саме, "що загальна цѣха сего языка (старшого письменства. – М.Ш.) безперечно малоруська, але побочъ згаданыхъ половизмовъ стрічаеме – а то дуже часто – свойства и того малоруського языка, якій живе поза Карпатами у Галичинѣ и на Українѣ, якъ на прикладъ: говоримо, собака (пес), нехай (най), билина (быля), богато (много), бути (быти), місто (город), вйт (бировъ). Повторяме: языкъ нашего старшого письменства повный свойствами за-карпатського⁶ (по той бік Карпат, тобто галицьких і східних українців. – М.Ш.) малоруського языка. А сесе вказує на фактъ, ... што Угорські і

закарпатські Руснаки (українці за межами Закарпаття. – М.Ш.) жили въ литературной єдности” (С. 10).

Стрипський визнавав цю культурну й мовну єдність тільки до кінця XVIII ст., вказуючи, що “Угорська Русь була сполучена съ Галицькою Русью одною и тою самою церковною просвітою, однимъ и тымъ самымъ письменнымъ языкомъ ажъ до р. 1800” (С. 11). У подальший період він заперечував цю єдність, аргументуючи тим, що “якъ наступила національна свідомостъ Мадяровъ у XIX-омъ столѣтѣ, отъ тогды наша доля привязана цѣлкомъ до Мадярської культуры и житя. Намъ теперъ у XX-омъ віцѣ зовсѣмъ чужі, бо незвісні усъ револуціѣ козаковъ противъ Польщи та довга борьба Русиновъ съ Поляками, бо въ мадярськихъ школахъ о сихъ ничего не чуєме, а наша минувшина оторвалась зовсѣмъ отъ минувшины прочихъ Русиновъ. Ми не брали участі в оновленю українського письменного слова, тому и тата чужнота нашихъ людей до українщины. Изъ сихъ всѣлякихъ причинъ українство у насъ теперъ цѣлкомъ неможливо, бо якразъ такъ чужое, якъ московщина” (С. 14). На підставі цього твердження Г. Стрипський робить такий висновок: “намъ приходить ся высказать право и на третю руську письменность, котра держить ся середньоѣ дороги меже тыми двома (російською та українською.–М.Ш.): именно Угро-руську литературу” (С. 15).

Ми докладніше розглянули погляди Г. Стрипського на літературну мову, оскільки саме його можна вважати провісником проугорської ідеї творення окремого “угороруського” народу й окремої “угороруської” літературної мови. У згаданій статті Г. Стрипський пропонував й правила, якими повинні керуватись прихильники цієї мови. Йшлося про такі рекомендації:

1. “Задержати усѣ свойства малоруського языка, котрі спольні такъ у нашой бесѣдѣ, якъ у Закарпатськихъ Русиновъ, именно на сесѣ приклады: *добра книжка, старі письма, ученого человека, народноть творчости, проявленье, повно, говоривъ, пишуть, пивница, словарецъ, руській, Русинъ.*

2. Задержати Угорські(?) свойства: *здравый, доброе, Иисусовы родичи, быкъ и мыло, быти, что, най, пишеме, Иванъ, письменность, ци.*

3. Задержати коренный звук „о“ для золляння трехъ нарічій на пр.: отъ Бога, червеньый конь, только на томъ дѣлѣ, у немъ, добрыхъ творцовъ, на Угорской Руси.

4. Головное правило правопису: уминати двохзначностей. Про то пишеме: *кажуть – лишъ, вікъ – лѣсъ, екзаменъ – єдность*. Однакожъ изъ недостатку черенокъ у друкарнѣ не можеме розлучати звука је

отъ звука є особною буквою (хиба церковною є); тото само мусиме чинити для точности и съ звуками г і г: тому же пропускаеме ихъ.

5. Уминати довгі слова, бо то не до руського смаку. Бо коли кажеме (зопсьмъ добре) часописъ, то чому бысьме писали описание? По руськи кришише: описание; споминки (місто воспоминання), змістъ (содержаніе), выраженье (выраженіе).

6. Уминати московські слова, коли маєме своѣ. Приміромъ найтужжать сесѣ слова, изъ которыхъ перші – тото московські, а въ клямбрахъ – наші: надо (треба), пустъ (най), Русский (Русинъ), деревня (село), крестьянинъ (простакъ), воскресеніе (недѣля), недѣля (тиждень), господинъ (панъ), какъ (якъ), качество (якость), количество (колькость), исторический (историчный), міръ (свѣтъ), когда (коли), бросити (метати), добрѣ (ліпше), преуспѣяніе (поступ), вниманіе (увага), мальчикъ (ученикъ, школляръ), бумага (папіръ), нельзя (не можъ), глазъ (око), шляпа (клебанъ, крисаня, шапка), время (часъ), часъ (година), почти (майже), очень (дуже), изъятіе (выѣмка), вслѣдствіе чого (въ наслѣдокъ чого), баня (купиль), бранить (посварити), бозда (узда, вудило).

Та се лишь спроба, бо отходящихъ отъ себе словъ мають Москаль и Русины безъ числа, якъ увидиме изъ словаря Угро-руського, што тепер ладиться и появиться въ Унгварі.

7. Мадяризмы, которыхъ не можъ уходити, треба задержати: набизовно, догань, кочія, февішпанъ и взагалъ політіко-правичніи выражазы.

8. У небизовнихъ выпадкахъ научить и напутить насъ практика" (С. 15).

Подальший історичний розвиток не підтверджив погляду Г. Стрипського про культурну й мовну єдність русинів Угорщини й Галичини тільки до 1800 р. Народні збори у Старій Любовні 8 листопада 1918 р. у відозві до населення "Якої ми національності?" одностайно проголосили належність до багатомільйонного українського народу (Ванат, І, 1990, 51). Ще в жовтні 1918 р. в Ясінні Гуцульська народна рида, а згодом, 21 січня 1919 р., Всекарпатський з'їзд у Хусті (у роботі якого взяло участь 420 делегатів із усіх жуп, де жило українське населення) висловилися за прилучення всіх українців до Соборної України (Ванат, І, 1990, с. 63). Отже, закарпатці одностайно відкинули погляди Г. Стрипського та інших представників політичного русинства, про те: а) що від початку XIX ст. доля закарпатських українців цілком прив'язана до мадярської культури й життя, б) що угорські русини повинні створювати окрему руську писемність й окрему руську мову (докладніше див. в останньому роздлі).

Своєрідне місце серед народовецької інтелігенції належить А. Волошину (1874–1946). Він відомий як культурний і громадсько-політичний діяч Закарпаття, автор шкільних граматик та інших підручників. У перших підручниках А. Волошина ще помітний вплив “карпаторуської” традиції його попередників, порів., напр.: “Методическая грамматика угро-русского языка для народныхъ школъ” (1901 р.) та по-угорськи написану “Практичну граматику малоруської мови” (1907 р.), в якій він спирається на граматики М. Лучкай, О. Огоновського, словник О. Чопея, вжив ряд особливостей церковнослов'янської і народної мови та використав старий етимологічний правопис. Цією “руською” мовою видавав А. Волошин і газету “Наука” (1897–1918), згодом “Свободу” (1920–1938). У другій половині 20-х рр. А. Волошин переходить на українську національну позицію й українську літературну мову. Написав також філологічні розвідки “О письменномъ языцѣ Подкарпатскихъ Русиновъ” (1921 р.) та “Оборона кирилли” (Чучка, 1995, № 1, 67–70).

Панівні кола Угорщини докладали всіх зусиль, щоб ліквідувати в школах і в церкві кирилицю і запровадити григоріанський календар. Угорська газета “Budapesti Hirlap” від 15 січня 1915 р. писала: “Кирилиця й юліанський календар були єднальною ланкою русинів з руською культурою... Латинський алфавіт принесе русинам середньоєвропейську культуру і підготує умови для їх мадяризації” (цит. за Вајскура, 1967, 36). Зовсім відверто про цілі угорських панівних кіл писав Г. Стрипський в угорській газеті “Українія” (Ukránia, 1916, № 3–4, 59): “наші рутени тому не бажають бути українцями, бо мовою й почуттями вони є мадярами... бо виходячи із давніх традицій, вони ненавидять українську мовну культуру... культурна ізоляція між ними й галицькими українцями з кожним днем росте, а тепер у результаті поширення мадярського правопису досягне повної кульмінації. Отже, потрібно вважати дуже правильним, що рутенське національне життя у нас перестало існувати... Ми тільки радіємо тому, що коли рутенська маса помадярчиться і стане культурним фактом, то замість дотеперішніх 300 тисяч голів худоби (говеда) Угорщина буде мати принаймні 300 тисяч справжніх громадян” (Капішовський, 1960, 4).

На початку нашого століття одним із засобів мадяризації українців усього Закарпаття повинен був стати угорський алфавіт. Ліквідувати потяг угорських русинів до української й російської літератури мала заміна кирилиці латинським алфавітом, що передавав окремі звуки такими літерами чи їх сполученням як в угорській мові. У 1894 р. було створено спеціальну комісію для визначення алфавіту і окремих правил правопису. Згадана комісія склала таку абетку для видання книжок церковного вжитку: українська а передавалось угорським á, б – в, в – v, г – h, д – d, е – e, је, ж – zs, з – z, і – í, и – i, к – k,

і - і, м - m, н - n, о - o, п - p, р - r, с - sz, т - t, у - u, ф - f, ч, ц - cz, ш - s, щ - scs, ъ - --, ы - ö, ь - y (м'який знак), ц, ѹ, Ѵ, ѵ - ju, я - ja, Ф - th, а сполучення дъ передавати gy, дѣ - guy, гу - guy, дя - gyá, лъ - ly, лѣ - lyi, лю - luy, ля - lyá; нь - ny, пъ - nyi, ню - nyu, ня - nyá; тъ - ty, тъ - ty, тю - tuy, тя - tyá. Градана комісія рекомендувала складений нею латинографічний алфавіт в інтересах уніфікації: зробити обов'язковим для видань видавників і підручників (ДАЗО, Ф. 151, оп. 2, од. зб. 1366, Л. 1). “Інтереси уніфікації” були розраховані на те, що старше покоління тупово здобуде “руське” письмо, а молоде вже не буде його вчитися. Мукачівська єпархія внаслідок численних протестів населення відмовилася від запровадження латиники.

На Пряшівщині алфавіт також використовувався як засіб стандартизації українського населення. В 1915 р. тут було заборонено вживати в школах кирилицю, запроваджено латиницю і новий григоріанський календар.

Розпад Австро-Угорщини врятував українців від здійснення цих перспектив. Через сімдесят років представники сучасного політичного неорусинства знов піднімають питання заміни кирилиці латинським алфавітом (див. останній розділ).

У перші десятиліття ХХ століття українську народну мову в художній літературі використовували Ю. Жаткович (1855–1920), І. Легеза (1861–1929 псевдонім – Іван Лоцуга), Л. Дем'ян (1893 – ?), І. Мигалка та ін. Вони відіграли позитивну роль у збереженні народної мови в Закарпатському письменстві в часі, коли значна частина закарпатської інтелігенції вже асимілювалася. Свідчать про те деякі дані 1910 р.: із 663 греко-католицьких шкіл тільки в 66 навчальною була “руська” мова. Угорські правлячі кола всіма можливими засобами обмежували розвиток українського шкільництва, запроваджували угорську мову не тільки в державні, але й у церковні школи. В 1910 р. в шести жупах, в яких жило українське населення, із 831 греко-католицького учителя початкових шкіл до “руської” національності зголосилося тільки 97. Подібна ситуація була і в духовенстві: із 508 греко-католицьких священиків зголосилося до “руської” національності тільки 72 священики (Гапак, 1957, 59).

Короткі висновки:

Мовне питання закарпатських україців у складі Австро-Угорщини до кінця не було розв’язане. Угорські правлячі кола не були зацікавлені в його розв’язанні. Навпаки, вони прагнули асимілювати слов’янське населення держави. Одна частина місцевої інтелігенції перейшла на служіння панівній угорській верхівці, інша була роздріблена на кілька національно-мовних орієнтацій, що сперечалися між собою.

Представники мовних орієнтацій не висунули якоєсь спільної платформи розв'язання мовного питання. Сприяли тому й мовні суперечки в галицьких українців, але найбільшою мірою та обставина, що закарпатські політичні та культурно-освітні діячі не зрозуміли тих процесів, що в Східній Україні призвели до створення нової української літературної мови. В кінці минулого століття галицька прогресивна інтелігенція перейшла на нову українську літературну мову, що вживалася в Східній Україні. Потреба такого переходу чи перейняття нової української літератури мови не була висловлена ні ужгородською, ні пряшівською групою культурно-освітніх діячів.

Закарпатська народовецька інтелігенція дійшла до усвідомлення національної єдності з галицькими українцями (а дехто з усіма українцями включно Східної України) й необхідності вироблення спільної літературної мови на народній основі. Однак до вироблення такої спільній літературної мови не дійшло. Літературні твори О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького та ін. написані місцевою народною (некодифікованою) українською мовою інколи з більшою чи меншою домішкою церковнослов'янських, угорських, російських чи словацьких мовних елементів. Як уже зазначалося, такі намагання О. Духновича та ін. дехто вважає спробою створення закарпатського варіанта української літературної мови. Ці спроби не слід ототожнювати із тенденціями політичного русинства, що прямували до творення окремої “руської” (тепер “русинської”) літературної мови.

РОЗДІЛ III

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА В СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ У 1918–1990 РОКАХ

I. Становище української мови на Пряшівщині в умовах трилінгвізму (1918–1944 рр.)

У жовтні 1918 р. під тиском зовнішніх і внутрішніх сил Австро-Угорщина розпалася. окремі народи прийняли рішення про вихід своїх національних територій із габсбурзької імперії. Під впливом революційного національно-визвольного руху в Галичині й Угорщині виникають у містах і селах Закарпаття народні ради (форма революційного самоврядування). Відомою стала зокрема Старолюбовнянська руська народна рада, що на багатолюдних зборах 8 жовтня 1918 р. прийняла "Маніфест до русинів Угорщини". Ці збори перетворилися в могутню маніфестацію за розрив з Угорчиною і возз'єднання всього Підкарпаття з Україною (Ванат, І., 1990, 50). Під впливом старолюбовнянської ради рішення про приєднання до України прийняли й Свалявська, Хустська та ін. ради.

Національний рух за возз'єднання Закарпаття з Україною суперечив підмірам тих угрупувань, що вирішували долю Європи. В силу пізнішньополітичних факторів Закарпаття опинилося в складі Чехословаччини. "Юридично" приєднання Закарпаття до Чехословаччини було оформлено у Сен-Жерменському договорі, підписаному 10 вересня 1918 р. Уряд Чехословаччини включив 10–13 параграфи піданого договору в перший розділ т.зв. "Генерального статуту для організації адміністрації Підкарпатської Русі". Згідно з цим статутом, Чехословаччина зобов'язувалася створити "руську територію (на південні від Карпат у межах, визначених великими і дружніми країнами) – автономну одиницю в рамках Чехословацької Республіки". Далі вказувалось, що країна "русинів" матиме окремий сейм із законодавчою владою в питаннях мови, школи, релігії, адміністрації, які будуть передані сеймові в його компетенцію законами Чехословаччини.

У третьому розділі статуту – "Назва і мова" говорилося, що, по-перше, до правомочного рішення обраного сейму буде вживатись історична назва "Підкарпатська Русь", по-друге, "в усіх школах

народна мова буде мовою викладання” і “урядовим язиком вообще”. У статуті водночас вказувалось, що необхідно якомога скоріше організувати “руське шкільництво, в якому руська мова є мовою навчання в перших класах і розвивається в усіх вищих класах школ. У перехідний період тимчасово у вищих класах викладовою мовою залишається угорська мова, але в цих класах обов’язковими є уроки руської мови” (*Úřední noviny*, 1919, ą 299).

Згодом ця частина статуту увійшла у “Конституцію Чехословацької Республіки”. У законі № 122 від 29 лютого 1920 р. в § 1 зазначається, що чехословацька мова є “державною мовою, офіційною мовою республіки за винятком того, що буде в § 6 встановлено для Підкарпатської Русі”. В § 6 говориться, що сеймові, який буде встановлений для Підкарпатської Русі, надається право унормування мови для цієї території таким способом, щоб це не порушувало єдність Чехословаччини (*Ústava Československej republiky*, 1922, 7).

У період першої Чехословацької Республіки для розвитку літературної мови українського населення Закарпаття (Підкарпатської Русі) і Східної Словаччини було створено трохи країні умови, ніж в Австро-Угорщині. Однак становище на Пряшівщині було дещо відмінне від обставин на Закарпатті⁸. Ця відмінність була обумовлена тими соціально-політичними обставинами, які склалися в обох регіонах у перші роки існування Чехословаччини.

Як зазначалось вище, на Закарпатті сейм повинен був розв’язувати питання мови, школи, релігії й адміністрації. Чеські урядовці, яким була доручена організація шкільної справи на Закарпатті, все ж таки створили трохи країні умови для розвитку літературної мови, ніж у Східній Словаччині. На Закарпатті з місцевої інтелігенції, в тому числі з демократичної, було призначено значну кількість учителів на різні державні посади в шкільних установах, призначено ряд інспекторів для шкіл з “малоруським язиком” викладання⁹.

Українське населення, що компактною масою жило тільки в декількох районах Пряшівщини, було підпорядковане адміністративному управлінню Словаччини. В шкільних установах Східної Словаччини не існувало поділу за національностями, саме тому майже не було інспекторів з місцевої української інтелігенції.

Крім того, на початку 20-х рр. на Пряшівщині не існувало таких українських культурно-освітніх товариств як на Закарпатті і які, незважаючи на відмінність політичної орієнтації в цілому, сприяли ознайомленню з українською культурою та з українською мовою. Нарешті, в Східній Словаччині не було української демократичної преси, яка на Закарпатті з другої половини 20-х років почала відігравати вирішальну роль у справі національного самоусвідомлення

карпатських українців та запровадження загальнонародної літературної мови.

Процес становлення літературної мови українців Східної Словаччини зумовлений різними позалінгвальними факторами. Одним із таких чинників була шкільна освіта, яка забезпечувалася в державних і церковних школах та відповідна шкільна політика, яка застосовувалась щодо "руських" шкіл державним чи церковним (єпархіальним) управлінням.

На початку 20-х років місцева українська шкільна справа була в кризисному стані. Ряд шкіл було знищено війною, в багатьох селах навіть взагалі не відвідували школу, бо не було приміщення або вчителя. Велика кількість дорослого українського населення була неписьменною. Не вистачало також "руських" учителів у місцевих школах. Частина "руських" учителів була звільнена з роботи після 1919 р., оскільки не хотіла скласти "Присягу вірності словацького вчителя". У 1919 р. присягу вірності повинні були складати всі учителі. Однак від "руських" учителів за розпорядженням шкільного відділу в Братиславі, якому були підпорядковані всі школи Словаччини, в тому числі й "руські", вимагали складати не "Присягу вірності Чехословацькій Республіці", а "Присягу вірності словацького вчителя". Частина вчительства відмовилася таку присягу складати, внаслідок чого звільнялась з роботи. Шкільний відділ наводив таку причину звільнення: "На підставі заяви вашого шкільного інспектора ви не володієте словацькою мовою настільки, щоб могли успішно викладати в словацькій школі" (Подкарпатская Русь за годы 1919–1936, 1936, 87). Насправді, причина звільнення з роботи полягала в тому, що "руське" вчительство відмовилось проводити словакізацію в українських школах, в яких до першої світової війни згідно з угорським законом 1907 р. № XXVII не дозволялось викладати народною "руською" мовою, а лише державною – угорською мовою. Спираючись на цей закон, метою якого була мадяризація українського населення, словацькі шкільні органи не дозволяли введення у ці школи народної мови, посилаючись на те, що до перепису населення необхідно в цих школах й надалі викладати державною мовою, тобто на цей раз словацькою. Так почалася словакізація українського населення Східної Словаччини. Якщо в 1918 р. "Словацька Народна Рада" у місті Мартіні видала "Маніфест до карпаторосів", в якому закликала їх до об'єднання й обіцяла їм "руські" початкові та середні школи і навіть "руський" університет, то в 1921 р. шкільний інспектор в Бардієві заборонив викладати народною мовою в церковних школах, а земплінський жупан М. Славік перед народним переписом населення заявив, що на Словаччині немає ні "русина", ні "русинки", що їх

вигадали тільки угорці, щоб “словаків”, які розмовляють заплінським наріччям,скоріше змадяризувати (Подкарпатская Русь.., 1936, 88).

Розвиток “руського” шкільництва в Східній Словаччині з самого початку зустрів значні перешкоди з боку словацьких консервативних сил, які всіма можливими засобами почали проводити словакізацію.

До першої світової війни офіційною мовою школі була угорська. Журнал “Церковь и школа” – офіційний орган епархіального правительства Пряшевського спочатку друкувався угорською мовою. Лише від травня 1919 р. цей журнал, у якому друкувалось ряд розпоряджень єпархіального управління і шкільного відділу в Братиславі, почав видаватися “руською” мовою, тобто “язичієм”. Після першої світової війни в Східній Словаччині це був один із перших журналів, який друкувався кирилицею. В травневому номері за 1919 рік було надруковано розпорядження єпархіального управління № 896: “Съ симъ опредѣляю, чтобы въ дѣлопроизводствѣ чиновномъ отселѣ русскаго языка употребляти” (Церковь и школа, 1919, № 4, С. 3).

Значною перешкодою впровадженню в школи народної мови була нестача підручників. Коли на початку 1919/1920 навчального року до єпархіального управління (“руських” державних шкільних властей у Східній Словаччині не було, тому єпархія вважалась єдиним представником “руськості”) звернулися вчителі за “руськими” підручниками, єпархіальне видавництво відповіло, що в єпархії є всього три підручники, написані “руською” мовою: “Азбука”, “Катехизисъ” і “Библія”. Підручники, які видавало товариство “Уніо” в Ужгороді, єпархія не хотіла заводити для Східної Словаччини, бо вони вважались українськими, були написані “хлопською” мовою. Єпархія була й проти того, щоб у місцевих українських школах працювала галицька інтелігенція. Тому у Східній Словаччині майже не було галицьких емігрантів-українців, тоді як на Закарпатті їх працювала значна кількість.

Нестачу підручників місцеве вчительство намагалося подолати власними силами. Перший післявоєнний “Букварь для народныхъ школъ єпархії Пряшевской” (Пряшів, 1919, 46) видав Іоан Кизак (буквар був написаний згідно з поглядами єпархії на викладову мову, тобто “язичієм”). Правопис букваря – старий, етимологічний. Поряд з буквами ы, ъ, ѿ, ѿ вживався ще Ф (фіта) та в (іжиця). Ось зразок мови: “Лука условныи хлопчикъ. Люби ближняго твоего. Федоръ корову собѣ купилъ. Мурянка маленька, а горы наноситъ. Варуйся отъ грѣховъ”.

У першій частині букваря переважає народна мова, у кінцевій частині, де вже більше суцільних текстів, переважає російська лексика, яка в дужках пояснюється місцевими діалектними словами. Цілій

також паралельно передається церковнослов'янською азбукою. Друге видання цього букваря вийшло в 1921 р. З боку мови воно нічим не відрізнялось від першого.

Питанням складання підручників для місцевих українських шкіл була присвячена т.зв. “Анкета професоровъ¹⁰ греміальныхъ професійнихъ.—М.Ш.) училищъ”, яка відбулась у Пряшеві 13 січня 1920 р. Складав її тодішній єпархіальний наглядач шкіл І. Кизак. На цій нараді було доручено декільком викладачам місцевих середніх шкіл скласти підручники для “руських” початкових шкіл Східної Словаччини “на легкомъ, народу понятномъ языке”. Водночас на цій нараді так роз’яснювалось поняття “легка народу зрозуміла мова”: “Цъ текстъ учебниковъ употребить сокровище языка народного, термины заимствовать изъ всеобщаго литературнаго языка (якимъ являлась російська літературна мова.—М.Ш.) и приспособляться всеобщей русской грамматикѣ” (Церковь и школа, 1920, № 2, С. 13). Ця пропозиція щодо мови підручників була присутніми на нараді одностайно прийнята. Отже, вказівки про мову, прийняті на нараді, ділі поширювались не лише на тих 5 підручників (граматика, фізика, математика, історія і географія), які було доручено скласти окремим учителям, але фактично визначали в цілому питання викладової мови і питання літературної мови українців Східної Словаччини взагалі. Ця орієнтація була помилковою, адже вона, насправді, відстоювала “язичіє”.

Граматику для початкових шкіл на цій нараді було доручено скласти Олександрові Седлаку (викладач пряшівської середньої школи). Вже в 1920 році виходить у Пряшеві за редакцією І. Кизака “Грамматика русского языка для народныхъ школъ єпархии Пряшевской” О. Седлака. Вона була ухвалена лише єпархіальним управлінням. Державні шкільні власті її не апробували. Однак вона вживалась у місцевих українських школах Східної Словаччини. В основу цієї граматики було покладено російську граматику дореволюційного періоду, використано старий етимологічний правопис, у якому нарахувалось 35 букв. Крім трьох знаків і, и, ъ для позначення сучасних фонем і, и, ї, вживалась Ф (фіта), ы та э.

Оскільки російська літературна мова особливо з правильною “московською” вимовою, не була зрозумілою місцевому українському населенню Східної Словаччини, зокрема дітям початкових шкіл, для неї тут створюється спеціальні орфоепічні норми. Так виникає т.зв. “пряшівський варіант російської мови”, або згідно з Г. Геровським “южнорусский” варіант російської мови. Норми вимови окремих звуків і слів “пряшівського варіанта російської мови” наведено вже і в загаданій граматиці О. Седлака.

За цими правилами, є на початку слова і після голосного звука необхідно було вимовляти як *йе*: *его* – *його*, *пустое* – *пустойе*. У середині слова і після приголосного звука буква *е* не пом'якшувала попереднього приголосного, читалася твердо, як російське *э*, наприклад: *мене, трепетен*.

Звук, який позначається знаком *и*, на початку наступних слів необхідно було вимовляти як *йі* (сучасне *ї*): *ихъ·йихъ, имъ·йимъ, ими·йими*; *и* як сучасне *ї* вимовлялось і після *ь*: *лисиы - лисый*.

Буква *ѣ* на початку слова вимовлялась як *йі* (сучасне *ї*): *ѣсти - йісти,ѣхати - йіхати*. Це свідчить про те, що тут ішлося про використання місцевої традиції української вимови, елементів російських, а також архаїчних та діалектних граматичних форм, як, напр.: закінчення прикметників *на·ья, -ия замість -ые, -ие*: *зеленыя, личныя*, старі форми дієслова быти: *я есьмъ, ты есь (еси), он есть, мы есмы, вы есте, они, онъ суть*, вживання архаїчних сполучників – *такмо, поелику, понеже, дабы, слѣдственно, закінення·ти* в неозначеній формі дієслів, деякі інші українські форми, напр.: "як" замість російського "как", вживання поряд з запереченою російською часткою "*нѣт*" діалектної сполучки "*не суть*" тощо.

Проти впровадження такої мови в українських школах Східної Словаччини виступала невелика група інтелігенції, наприклад, директор Пряшівської вчительської семінарії М. Мацієвич, викладачі середніх шкіл – Д. Зубрицький, деякі вчителі сільських шкіл і частина духовенства на чолі з тодішнім єпископом Д. Нярадієм. В єпархіальному віснику за липень 1922 р. пряшівський єпископ вказував на те, що народною мовою створено дуже мало добрих книг, газет, журналів. Тому рекомендував читати, поширювати і матеріально підтримувати "Просвіту" в Ужгороді та її видавництва. Між виданнями "Просвіти", які рекомеднував Д. Нярядій, є твори О. Кобилянської, М. Підгірянки, драматичний твір О. Духновича "Добродітель превишає багатство", поезії О. Духновича, гоподарські порадники і календарі, написані народною мовою. Єпископ закликав вступати в члени "Просвіти", закладати читальні "Просвіти". Саме через прихильність до української народної мови Д. Нярадій був змушеній залишити Пряшівську єпархію.

Згодом, у другій половині 20-х років, частина інтелігенції (в основному вчителі) висловлювалася як проти впровадження народної мови (як мови викладання), так і проти так званого "пряшівського варіанта російської мови". Вона відстоювала російську мову (з певними незначними змінами в бік місцевої вимови) як мову літературну для шкіл місцевого українського населення і для

культурного життя українського населення взагалі, мотивуючи це виниковим твердженням, ніби в Східній Словаччині живуть росіяни.

Іспуточно усі підстави твердити, що на Пряшівщині, подібно до того, що на Закарпатті, в питанні літературної мови поступово, вже в першій половині 20-х років, формуються такі три напрямки: "русинський", чи "руський"; "російський", чи "московофільський", та народний, чи "миргородецький", тобто український.

А. "Русинська" мовна орієнтація

На початку 20-х років значна частина нечисленної місцевої інтелігенції перейшла на службу до чеських і словацьких властей. Корінництво "Руською Народною Радою" захопила пряшівська "руська" консервативна інтелігенція, яка зрадила народним інтересам. Місцеві заможні верстви, незалежно від політичної орієнтації, в період "національного відродження" були економічно і політично активні, щоб впливати на селянські маси.

Воротьбу за літературну мову українського населення Східної Словаччини не можна вважати питанням суто філологічним, як це звичайно вважалась доводити тодішня місцева консервативна інтелігенція. Так само, як і на Закарпатті, питання літературної мови в Східній Словаччині було питанням політичним.

Справа літературної мови українців Східної Словаччини, як зазначалось вище, розв'язувалась в інших умовах, ніж на Закарпатті. На початку 20-х років основний тон у питанні викладової мови задавали церковні власті – пряшівське греко-католицьке єпископство.

Місцеве духовенство й частина світської інтелігенції, переважно священики, "п'євцоучителі", відстоювали погляд, що в школах необхідно викладати народною "руською" мовою. Представники цього напрямку під поняттям народної "руської" мови мали на увазі не народну мову місцевого українського населення, а т.зв. "язичіє", яким користувалось духовенство, на якому проводилось викладання в Пряшівській учительській семінарії та яким друкувались єпархіальні вісники, розпорядження тощо. Ця мова становила суміш місцевих українських діалектних, російських і церковнослов'янських елементів. Переважала в цій суміші російська лексика. Завдяки старому етимологічному правописові, значній кількості російської лексики і російських граматичних форм, на письмі вона нагадувала російську мову напередніх сторіч (однак лише в письмовому її варіанті). Місцева українська вимова (тверда вимова приголосних перед е, вимова ъ як українського і, і як сучасного українського и або ї, закінчення прикметників -аго замість правильної російської вимови -аво і ряд

інших) і деякі церковнослов'янські фонетичні особливості, наприклад, вживання сполучення жд (*хожденie*) тощо, надавали цій мові особливого звучання. Ось її зразок: “Съ печалю приняло правительство епархиальное жалкую вѣсть, что нѣкоторые изъ пѣвцоучителей нашихъ отъ содѣйствія при богослуженіяхъ оттягиваются, сю дѣятельности свою знизительную и оскорбительную считаютъ. Если славно есть послужити царемъ и господинамъ, если бы вы послужили министру, если бы онъ прилежитость даль Вамъ нато, абы Ваша послуга сторицею бы принесла свой плодъ, прошу Васъ послужте радостно и Небесному Царю, который сю прилежитость кждоденно приношать Вамъ, и не забудьте, что кто и за стаканъ воды заплату обѣщацъ, тѣмъ паче Ваши угодныя послуги при богослуженіяхъ безъ мзды не останутся” /Церковь и школа, 1920, № 9, С. 75/.

Виступаючи за створення окремого “русського языка”, представники місцевого “русинського”, чи “руського” напрямку таким чином підтримували хибне твердження про те, ніби місцеве українське населення становить окремий “карпаторуський” народ, який не має нічого спільногого ні з російським, ні з українським народами. Це твердження притупляло національну свідомість місцевого українського населення, його прагнення до культурного єднання з іншими українцями. Ідея окремого “карпаторуського народу” була чеській і словацькій панівній верхівці вигідна. Окремий “карпаторуський народ”, який не мав виробленої літературної мови, не мав власної художньої і наукової літератури, легше можна буде згодом піддати словакізації або чехізації. Про те, що чеська і словацька буржуазія мала намір піддати чехізації і словакізації українське населення Закарпаття і Східної Словаччини свідчить, наприклад, звіт завідуючого шкільним відділом Цивільної управи Підкарпатської Русі Й. Пешека Міністерству освіти: “Місцева мова русинська далеко близчча до чеської, ніж російська. Чех легко вивчає тутешню мову, і, навпаки, кожний місцевий русин розуміє чеха, коли той розмовляє повільно, ба можна сказати, що русин легше розуміє чеську мову, ніж російську. Чому ми повинні Підкарпатську Русь віддаляти і відштовхувати від себе, а, не навпаки, наблизити її до мови чеської і словацької, до яких їх рідна мова є такою близькою?” (Jazyk Podkarpatských Rusinů, ДАЗО, Ф. 29, оп. 3. од.зб. 218, л. 48). На ділі наблизити мову Закарпаття і Східної Словаччини до мови чеської чи словацької означало асиміляцію цього населення, означало створення штучного бар’ера між українським населенням Закарпаття, Східної Словаччини із населенням материкової країни.

Ідея створення окремої “русської”, чи “русинської”, мови була шкідливою ще й тому, що вона не давала можливості місцевій шкільній

молоді і місцевому населенню взагалі засвоєння жодної літературної

У 20–30 роках у Східній Словаччині виходило декілька друкованих
зрицтв, в яких повністю відбиті мовні суперечки. Найбільше уваги
 приділяли мовному питанню газети “Русское Слово” – “еженедельная
народная газета”, яка виходила в Пряшеві протягом 1924–1938 рр. та
“Народная газета” – “политическая, экономическая и культурно-
просветительная газета”, що також видавалась у Пряшеві в 1924–
1935 рр.

Своєрідну позицію в питанні викладової мови займає газета “Рус-
ское Слово”. Як відомо, вона була неофіційним органом Пряшівської
епархії і могла видаватись лише завдяки матеріальній допомозі
єпископства. Газета “Русское Слово” в перші роки свого існування не
зайняла чіткої позиції в мовному питанні. Поряд із статтями, що
виступають за народну “русскую” мову, тобто за згадане вже “язичіє”,
друкувала газета й статті, що домагали впровадження в школи справді
народної малоруської, тобто української мови. В газеті повністю
відбивався той стан, ті переконання, яких дотримувалось місцеве духо-
венство і частина світської інтелігенції, що друкувалась у газеті. Як
уже згадувалось, значна частина духовенства й місцевої інтелігенції
виступала за “русский язык” (тобто “язичіє”), заявляючи в газеті, що
“и русский, мой языкъ русский, я тѣломъ душой русскій” (Русское Слово,
1924, № 3). Інша частина інтелігенції і духовенства відстоювала
народний напрям, який приніс ще єпископ Д. Нярадій. У “Русскому
Слові” від 1.IX 1929 р., наприклад, вказувалось, що “народним язиком”
(руссіким з двома “с”) зветься неіснуюча, нежива мова, якої місцеве
 населення не розуміє. Автор цієї замітки зауважував, що соцдеми і
комуністи “хитріші”, оскільки пишуть народною, зрозумілою мовою.

Нижче наводимо уривок мови, яку прихильники “русинського”
напряму вважали “народною русскою” мовою, впровадження якої вони
домагались у місцевих школах, мови, якою була написана більшість
пісміток “Русского Слова”: “Старою правдою есть что будущность
 всякаго народа зависит отъ его доброго воспитанія (выховы).
Наилучший доказъ сего тысяччорочна неволя наша. Народной выховы
шимъ до переворота николи не досталося и прото чудуюся сему что
правѣ зато мы еще не пропали совсѣмъ. Цѣла наша земля была въ
рукахъ мадяровъ, которы съ каждого русина мадьяра хотіли сдѣлати.
Уже отъ малчика зачавше наши дѣточки калѣчили, силили на языкъ
имъ непорозумительный” (Русское Слово, 1924, № 22). Щоб мати повну
уяву про це “язичіє”, необхідно при читанні пам'ятати на специфічну
“пряшівську вимову”, наголос тощо.

І в газеті “Русское Слово” було надруковано ряд статей, які домагались впровадження в місцеві школи народної української мови. В одній із них писалося: “Народъ не языка глядае, бо онъ має свой язык, але хочетъ выдвинутися. И кто марнуе, тратить часть не выучуванья великорусского языка грѣшить противъ нашего народа... нашъ народ сильно запутаный въ сѣтку словакизаціи, но противъ того нѣть иного поратунку, якъ сильне национальне чувство. Но якъ можетъ народъ сильне национальне чувство мати, якъ сама его интеллигенція не узнае, что нашъ языкъ достойный, красный и одновѣдный до розвитъя и жизни!” (Русское Слово, 1929, № 3).

Епархіальне управління з новим єпископом П. Гайдичем не зайніяло чіткої позиції в питанні літературної мови. До кінця 1928 р. воно відкрито підтримувало “московільський” напрям, але не забороняло своїми розпорядженнями вживання українських закарпатських підручників. У другому і третьому класах пропонувало навіть викладати за ухваленими Міністерством освіти закарпатськими букварями (розпорядження № 2870), а не за “московільським” букварем І. Кизака. Однак уже в 1929 р. епархіальне управління змініло свою мовну орієнтацію. Розпорядженням № 2728 воно закликало всі “русские села”, де викладання проводилося словацькою мовою, писати протести, в яких радило вказати, що населення цих сіл є “русское”, і тому викладова мова повинна бути теж “русская”. Водночас єпископське розпорядження № 2419 зобов’язувало всіх учителів викладати в школах мову за “Грамматикою русского языка”, складену за редакцією Є. Сабова. Цим розпорядженням пряшівське епархіальне управління тимчасово переходить на “московільські позиції” в питанні літературної мови українського населення Східної Словаччини.

Незважаючи на те, що пряшівське єпископство відкрито починає підтримувати “московільський” напрям, його неофіційний орган її надалі в питанні мови залишається на старих позиціях. У “Русскому Слові” друкуються статті всіх мовних орієнтацій: української, “московільської” та “русинської”.

Б. “Московільська” мовна орієнтація

Слід сказати, що вже в середині 20-х рр. у Східній Словаччині найсильнішим був “московільський” мовний напрямок. “Московільську” політику в Східній Словаччині проводила “Русская народная партия на Словакии” – філія чеської партії народних демократів (Бескід, Жидовський, Гендер, Мачік, Молчан і ін.). “Русская народная партия” видавала “Народную газету”. Крім того, “московільську” політику проводило “Общество А. Духновича”,

“Союзъ русскихъ учителей на Словакії” (заснований у 1925 р., видавав у Пряшеві від 1926 до 1932 р. друкований орган – “Русская школа”), “Союзъ русскихъ женщинъ”, “Объединеніе русской молодежи”, “Русский музей”, “Русский домъ” тощо.

Прихильники цього напрямку відстоювали російську мову (її “пряшівський” варіант) як літературну мову для українського населення Східної Словаччини. Ця частина інтелігенції не визнавала існування 40-мільйонного українського народу, його культури і мови, сперечувала їй той факт, що в Східній Словаччині живе українське населення, що воно розмовляє українською мовою, як його одноплемінники за Карпатами.

Пряшівські “русофіли” поширювали великороджену шовіністичну ідею “великого русского народа от Попрада аж до Камчатки”, домагались впровадження російської літературної мови в школи Східної Словаччини і в усе культурне життя, гостро виступали проти засвоєння українських “народовецьких” підручників у пряшівських середніх школах.

Слід сказати, що, незважаючи на помилкову орієнтацію в питанні літературної мови, “русофільський” напрямок був менш небезпечним, ніж місцевий “русинський”. Все ж таки “русофільський” табір виступав за засвоєння літературної мови, в той час, як “русинський” напрям депоріентував місцеве населення, перешкоджав засвоєнню як російської, так і української літературної мови.

“Народная газета” відкрито виступала за російську літературну мову. Керівництво “Русской народной партии” усвідомлювало собі те, що місцеве українське населення не розуміє правильної російської літературної мови з “московською” вимовою, тому воно дозволяло вживання деяких місцевих граматичних форм, певних місцевих фонетичних особливостей тощо. Мова “москофілів” відрізнялася окрема лексичним складом від “язичія” газети “Русского Слова”. Її не можна вважати чистою російською літературною мовою. Одні дописувачі “москофільських” газет не володіли досконалою російською літературною мовою і вживали певні місцеві народні форми, інші – спідомо, з метою пристосування російської літературної мови до місцевих умов, вживали певні діалектні форми. У цілому “москофільські” друковані органи, шкільні підручники тощо на письмі намагались дотримувати правила граматики російської мови Є. Сабова.

Згодом, в 1930 р., “Народная газета” вимагала в питанні мови не робити уступок для тих, хто до того часу не засвоїв норм російської літературної мови. Газета радить не вживати далі деяких місцевих лікінчені слів, а перейти “на русский разговорный язык безоговорочно” (Народная газета, 1930, № 7–8).

За прикладом закарпатського “москофільського” “Учительского товарищества” у 1925 р. в Пряшеві було сворено “Союз русских учителей на Словакії”. З самого початку це товариство підтримувало “москофільський” мовний напрямок. Про “москофільську” орієнтацію вчительського товариства яскраво свідчить його конгрес, що відбувався 5.VII 1926 р. Конгрес висловився за російську мову, постановив, що керівництво “Союзу” звернеться до “О-ва А. Духновича”, щоб воно якомога швидше видало “на родномъ подкарпаторусскомъ языке” всі шкільні підручники, щоб “О-во им. А. Духновича” взяло в свої руки всі читальні на “русской территории” (Русская школа, 1926, № 1). Крім того, конгрес учителів створив і т.зв. “культурну лігу” для охорони всіх “руссих” шкіл Словаччини.

Уже в першому номері своєї газети товариство заявило, що воно є прихильником “язика карпаторусского”, що воно готове боротися за “права и независимость истинно русского учительства подъ Карпатами” проти “развратительного направления” (розумій українського. – М.Ш.), яке зв’язане з приїздом у Пряшів єпископа Д. Нярадія (Там же).

Вважаючи місцеве населення “русским”, пряшівські “москофіли” фальсифікували історичні дані, твердячи, ніби місцеве населення, його мова і культура завжди були “рускими”, що лише торгівля, яку вела через територію Східної Словаччини Польща, згодом Галичина з Угорщиною, була “причиной возникновения чужого элемента среди элемента нашего русского” (Русское Слово, 1929, № 10). Автор цієї замітки, якийсь “Русский гр. кат. Маковичанинъ” закликав інтелігенцію “освободиться” від цих елементів у культурі і мові, щоб можна було стати з росіянами на одну дорогу, щоб за допомогою їхньої літературної мови здобувати знання.

Місцеві писемні пам’ятки свідчать про те, що з XVII до половини XIX століття вживалась у Закарпатті і в Східній Словаччині народна мова. Лише в другій половині XIX століття почала вживатися і російська літературна мова. Крім того, нелогічним є твердження про те, що галичани засмічували місцеву народну мову. Адже не могли два діалекти (з незначними відмінними рисами) однієї національної мови засмічувати один одного. З метою усунення цього “чужого” елемента “Народная газета” почала друкувати на своїх сторінках “Grammatiku russkoho jazyka” (латинським шрифтом), заявляючи, що “нѣть другого способа борьбы съ этимъ зломъ, какъ только тотъ, чтобы предоставить населенію непосредственную возможность изучать русскій языкъ” (Народная газета, 1926, № 19).

Як ми вже згадували, в церковних школах Східної Словаччини після 1919 р. навчання велось словацькою мовою. Такий стан існував і в кінці 20-х років. Коли пряшівське єпископство в 1929/1930

загальному році запровадило в церковних школах “руський язык” (спрощ. – “язичіє”), тоді шкільний відділ Міністерства освіти в Словаччині надіслав епископству лист, у якому вказував на те, що в місцевих школах викладається по-різному: місцевим діалектом, “rusínskimi” або “карпаторуською мовою” (“язичієм”), російською мовою, або лівим “пряшівським наріччям” тощо, отже, не можна мінити словацьку викладову мову в церковних школах в українських селах Східної Словаччини до того часу, поки не буде єдиної, усталеної “ruskej mowy” як мови викладової для сіл з “Rusínskym” населенням (Русское Слово, 1930, № 15). Однак відомо, що шкільні власті на Словаччині, яким були підпорядковані і місцеві українські школи, не вжили достатком 10 років жодних заходів, щоб змінити це небажане становище і усунути єдину літературну мову в місцевих школах. Про жахливий стан у місцевих школах Східної Словаччини свідчить виступ одного з делегатів на VII-й конференції Закарпатської комуністичної партійної організації: “в нас по школах, де давно при Мадярщині учили по українськи, нині учать лише по чеськи та по словацьки. Наші діти все навіть забули на своєму говорити. Кирилицю вже не знають. Винчиті від нас бере словацька та чеська буржуазія те найелементарніше право кожного народу, щоб ми вчилися на своїй мові” (Карпатська правда, 1926, № 12).

У 20–30-х роках у школах Східної Словаччини панувало повне занепаддя. З одного боку, в школах йшла повним ходом словакізація. З другого боку, не тільки в різних школах, але навіть в одній школі викладання велось різними мовами. Це не давало можливості учням оповідіти жодною мовою. Така мовна практика дуже негативно відбилася і на загальному рівні знань.

В. Українське національно-мовне прямування

Мовна боротьба в Східній Словаччині особливо загострюється в другій половині 20-х років. Певним поштовхом до цього загострення був перехід закарпатської демократичної інтелігенції на українську літературну мову з новим фонетичним правописом. Цей крок сприяв зростові авторитету місцевих народовців, які посилюють свою наційність серед українського населення Східної Словаччини. У газеті “Русское Слово” була надрукована значна кількість статей, у яких є ряд правильних тверджень, наприклад: що місцеве населення є “малоруського проісхождення і языка”, що “народъ не з граматики обучается языку, а з нимъ родиться, жie” (Русское Слово, 1928, № 12), що незалежно від того чи місцеві “москвофіли” визнають цього або іншого, окремий український народ існує, має свою окрему мову і культуру (Русское Слово, 1929, № 13), що причиною того, що місцева

інтелігенція не любить своєї мови, є тенденційне угорське виховання, яке не давало можливості прищеплення інтелігенції національної свідомості (Там же, № 31) і т.д. “Русское Слово” підняло й дуже актуальне питання про правильну назву місцевого населення. В одній із заміток “Прочто?” и “Прото?” автор зауважував, що народ український один, хоча й він знаходиться у різних країнах. Колишній царський уряд називав українців “малороссами”, поляки назвали українців “малополяками”, румуни – просто “румунами”. Українців у Чехословаччині називали по-різному: выходословаками, словаками, руснаками, русскими, карпаторосами, угроросами, українцями і т.д. Незважаючи на те, що українці перебувають в окремих державах, вони становлять один народ, який повинен мати й одну назву. Автор замітки відкинув усі назви як непридатні, оскільки одні, як, наприклад, “руснак” – образливі, інші, як “русский”, “карпаторос”, “угророс” – відбивають “москофільські” намагання. Назва “русин” – теж непридатна, оскільки потім Закарпаття творитиме, як пише автор замітки, “особний, ни не милліоновий народець, который самъ отъ своихъ встatisя не можетъ а встанетъ погноемъ для скръщенія народа державного” (Там же, 1930, № 2). Автор пропонував назву “українець”, вказуючи водночас, що, на жаль, ця назва на Пряшівщині найбільш “ненавиджена”. Причину невживання цієї назви автор бачив у тому, що “наша интеллигенція не знает ни истории прошлости Руси-Украины, ни народной словесности устной, ни писанной литературы, ничего родного не знаетъ. Откуда же может знать, якъ ничего тово въ школахъ не училасъ? А чего не знаетъ, того и любити не можетъ. Прото кричить – пишеть повсюду: нѣтъ Украины, нѣтъ украинского народа, не есть украинской литературы, Украинцевъ Немцы выдумали... То не народна интеллигенція, которая имѣеть (повинна.–М.Ш.) просвѣщати простый народъ. То учены урядники, которы съ народомъ ничего общаго не имеютъ, хиба что изъ него жиуть? (Там же).

Автор робить й правильний висновок, що науково доведено, що місцеве населення творить частину великого українського народу і тому повинно й називатись одним іменем “українець”. Як доказ правильності цього положення, автор наводить таке твердження: “Наши коммунисты на Закарпатью найсильнѣша партія, и уперто между народомъ держится и росте. Чѣмъ? Приступно, украинскою мовою пишуть, фонетикою. Простолюдинъ легко розумѣеть, радо читаетъ. “To наше!” кажеть, слѣдовательно тримаетъ” (вважає своїм. – М.Ш.) (Там же).

Місцеві “народовці” відкрито переходятять на українську орієнтацію в національному питанні лише в 1929 р. У 1931 р. вони починають видавати свій власний друкований орган “Слово народа” (газета виходила в Пряшеві з 14 грудня 1931 р. до 1 серпня 1932 р.), яку редактував

комітет, що його очолювала місцева письменниця І. Невицька. Початку газета не мала чіткої політичної орієнтації. У редакційній ініціативі першого номера вказувалось, що “Слово народу” “не буде пропагандувати, не зв'язуєся до жадної партії”.

“Слово народу” ставило перед собою такі основні завдання: віднесення національної свідомості (“національно культурне відомлення”), розвиток місцевої української літератури і освіти, збереження рідного українського слова.

Газета мала займатися тільки культурно-освітніми питаннями, нехай б це малиючи залишити остронь від основного – соціального питання.

На підставі надрукованих у ній деяких непрогресивних заміток чи одиночних ультрапатріотичних гасел газета та її діяльність у часи патріотизму оцінювалась негативно. На нашу думку, ця оцінка обидвічна. На підставі аналізу ставлення газети до т. зв. мовного питання слід сказати, що поряд з негативними моментами газета прокрувала цілий ряд демократичних, прогресивних думок, вимог, викликів, поглядів, як, наприклад, такий, що на Пряшівщині живе українське населення, що воно повинно позначатись єдино правильною свою “українець” і вживати як літературну українську мову. Отже, питання літературної мови і національної приналежності “Слово народу” стояло на одній платформі з прогресивними силами Підкарпаття. Саме в цьому плані діяльність місцевої української інтелігенції гідна уваги.

Українська інтелігенція, що групувалась навколо газети “Слово народу”, відстоювала “культурну і національну єдність цілого нашого русько-українського народа на Словаччині і Підкарпатській Русі в Чехословаччині, в Галичині під Польщею, на Буковині і Бесарабії, в Румунії і на Руси-Україні в числі 45 мільйонів душ” (1932, № 3). Поряд із цим, вона виступала проти “московофілів”, які не визнавали нікремого українського народу, його історії, культури і мови, вважаючи українців лише „племенем“ великорусского народу, а їх мову – одним з діалектів російської мови. “Слово народу” засуджувало ці реакційні погляди, вказуючи на “національно-культурну самостійність руського народа з його самостійною літературною мовою, культурою й історією...” (1932, № 3). Саме з цього випливало й одне з основних завдань народовецького руху – “з честію признаватися до свого народу, гордитися своїм народним іменем і культурою, в якій живе наш народ”, дати їй “почесне місце у своїм домі, школі і публічнім життю”, обороняти рідне слово, намагатись повернути інтелігенцію “до народу”, щоб вона “до свого народу зблізилася і утворила з ним один нерозривний національний організм” (1932, № 3).

Виступаючи за українську мову як літературну мову українців Пряшівщини, “Слово народа” посилається на таких авторитетних педагогів, учених, письменників тощо, як Я. А. Коменський, М. Ломоносов, П. Й. Шафарик, І. Котляревський, Т. Шевченко й ін., на думку яких, “народ може двигнутися (розвиватися. – М.Ш.) тільки на своїм языку! А література і культура має бути поставлена на чисто народнім фундаменті” (1931, № 1). Така вимога єдино правильна й актуальна і в наш час.

Газета з перших номерів виступала як проти “московільського”, так і проти “карпаторуського” мовних напрямків. “Потупляли нас про нашу бесіду, – пише газета, – що ми говоримо на “і” – він, піду, сніп, піст і т.д.”; вживання української мови вважали “неможливим, дурним ділом, і натисковали нам тяжкого, майже незрозумілого велико русско-московського язика і літератури, – або якусь старословянську русску мішанину, на якій в світі нигде не говориться” (1931, № 1).

Вслід за демократичною частиною української інтелігенції Закарпаття “Слово народа” вживало не лише українську літературну мову, а й новий український правопис на фонетико-морфологічних засадах. “Слово народа”, – пише газета, – буде написане на нашім языку з фонетикою, то є легко без йорів “ъ”, по-перше, бо так пишуть всі наші браття, по-друге, “ъ” не пишеся вже ані в Росії..., по-третє, фонетика є легка, а як в зеркалі показує красу нашого язика” (1931, № 1). Цим самим газета випередила й окремі закарпатські періодичні видання (наприклад, “Наш родний край”), настанови й таких учених, як І. Панькевич, що в той час дотримувались ще старого, дешо спрощеного етимологічного правопису.

Асиміляторська політика прявляючих кіл, “русинські” та “московільські” намагання частини місцевої інтелігенції вимагали систематичної і продуманої оборони рідного слова, рідної культури. “Слово народа” намагалося проводити цей захист у кількох планах. Насамперед газета друкує ряд статей про минуле українців Пряшівщини, про визначні постаті України тощо. Ці статті мали на меті пробуджувати національну свідомість місцевих українців. В таких за-мітках як, наприклад, “Дещо о забутій нашій історії та літературі” (1931, № 1), “Кілька слів о подкарпатських русинах після 1526 року” (1932, № 2), “Походження, назва і мова нашого народу” (1932, № 3), “540 літній ювілей приходу князя подільського Федора Корятовича на Підкарпатську Русь” (1932, № 4), “Як жили Русини на Спишу” (1932, № 4), “Тарас Шевченко” (1932, № 6), “Мова Остурні“, “Русини Підкарпаття після 1526 року. Релігійні боротьби і кроваві дні у Пряшеві” (1932, 7), “Старі написи в церквах Маковиці. Свідки нашої народної мови з XVII–XVIII століття” (1932, № 7) й ін., на конкретному

Історичному матеріалі газета намагалася довести положення, що на Пришівщині споконвічно живе українське населення, що причиною виникнення національного відродження була майже повна відсутність вітської інтелігенції (якщо знайшовся якийсь урядовець українець, то нерідко обставини змушували його затаїти свою національну приналежність), а духовенство, яке по церковній лінії було зв'язане з народом і мало б культивувати народну мову, цього теж не робило.

Газета приділяла багато уваги й етнонімові на позначення місцевого східнослов'янського населення. Боротьба за право вживання назви "українець" тут була важливим політичним питанням. Адже в ті роки буржуазний чехословацький уряд забороняв уживання назв "українець", "українська" мова.

Редакція газети "Слово народа" усвідомлювала той факт, що гутешня народна мова трохи відрізняється від мови галичан і від загальнонародної української літературної мови; вона зауважувала, що українська мова має три основні групи діалектів, до однієї з яких належить і "карпатське наріччя". Проте всі ці наріччя "дають підвестися під одні граматичні правила" (1932, № 4). Саме це дає певну підставу твердити, що місцеві говірки Пряшівщини – українські. Ік зразок одного з українських діалектів Східної Словаччини газета наводить записи пісень села Остурні, яку вважає останньою "українською цитаделею" під Високими Татramи.

"Слово народа" розпочало дуже корисну справу – збирання записів на старих книгах, написів у церквах на іконах тощо, що мали підтримати думку про те, що українська мова на Пряшівщині має свої давні традиції. Автор (д-р В.С.), який коментував наведені в газеті записи, закликав читачів "йти до наших красних стародавних церков, а коли будете перед їх образами молитися, читайте і мову нашого народа з XVII–XVIII століття, а тоді переконаєтесь – кто ми і чиї ми літи" (1932, № 9). "Деякі наші люди, переважно старші, – зазначала газета, – ніяк не можуть ще позбутися «йорчиків» і твердих знаків, страшенно бояться фонетичного правопису, а найбільше двох букв «і» (з точкою), а вже борони боже з двома точками «ї». Ті самі люди ходять до церкви, а не добавчують, які записи на наших старинних образах та також в інших місцях церкви... Ті записи написані гарною народною мовою, а правопис їх є близький до теперішнього фонетичного письма. Розуміється, що буква «ѣ» в давнину все читалася як «і». Для ілюстрації наводиться кілька записів із різних сіл "РОКУ 1729 МЦА ПЮНЯ ДНЯ 16 ЦЕРКВА ЗГОРІЛА: РОКУ 1730 ЗФУНДОВАНА ЗА СТАРАНЕМЪ И НАКЛАДОМЪ ІЛЯ КОГОТЬ ФЕДОРА НІКЛОВСКОГО КОМІСАРА МАКОВИЦЬКОГО: СИМЕОНЪ АНДРІОВСКІЙ ПРЕЗВІТЕРЪ НІКЛОВСКІЙ" (Напис у с. Никльова, сучасне офіційне Mikulášová).

**“СІЙ ВРАТА ДАЛЬ ЗРОБІТИ РАБЬ БОЖІЙ МАНУСЬ МАЦКО
КОПЧА ХРАМЪ ... ДО ВЕСИ НИЖНОГО МИРОШОВА... . Р. БОЖІЙ
1744...”** (написи на іконостасі церкви в с. Нижній Мирошів).

“СІЙ ОБРАЗЪ ДАЛЬ ЗМЛЮВАТИ РА... РОКУ БОЖОГО 1677 ...”
(с.Доброслава).

Наводячи зразки народної української мови XVII–XVIII ст., автор замітки підреслював, що нащадки прадідів “русинів-українців” не досить старанно берегли і розвивали дорогоцінний скарб – свою рідну мову. “На жаль, суть у нас ще люде, – пише редакція газети в меморандумі до єпископа, – виховані в старих мадьярських традиціях, не звикнуті до самостійного народного життя, і тої назви (українець, український) відчужуються, але це правду, народ і його язик не змінить – котрий доходить до тої свідомості, що маючи своє живе народне слово, то не може двигатись і постояти на ідеях “всероссийщини”, ... але мусить розвивати свою власну руську культуру, бо московська культура і язик хоч великий і богатий, є про нас ... тяжкий, якого наш народ ніколи не присвоїть собі, але культ його у нас здержує прогрес поступу...” (1932, № 5).

Поряд із цим зауважується в меморандумі, що неприродним і ворожим явищем є так зване “русинство з локальним русско-старославянським язиком”, який не є культурою живого слова, бо такої мови ніхто в світі не вживає, крім незначної кількості інтелігенції (зокрема на Пряшівщині), яка намагається створити якусь спеціальну локальну “літературу” і “мову”, посилаючись на традиції минулого сторіччя. “Слово народа” правильно акцентувало, що мовна практика окремих письменників минулого не є серйозним аргументом для того, щоб ігнорувати живе слово народу, щоб заради фантазії кількох людей відриватися від життедайного ґрунту, засуджуючи себе на “народну смерть”. Саме тому “народовці” гостро протестували проти штучної мови – “язичія”, яким друкувалась газета “Русское Слово”, яке (“язичіє”) впроваджувалось в окремі школи як викладова мова.

Результатом обох мовних орієнтацій – “москофільської” і “карпаторуської” було те, що учні протягом довгорічного навчання мало чого навчилися, бо викладачі замість того, щоб дітей учили рідною мовою, марнували час на засвоєння російської чи “русинської” (“язичія”) мови, “спричиняючись до того, що діти й надалі залишались відсталими руснаками” (1932, № 5).

Одне з основних завдань, яке неодноразово і правильно висувала газета, – необхідність відстоювання культурної і національної єдності “русського” населення Пряшівщини з українцями Закарпаття, Галичини і Наддніпрянської України. Визнання цієї єдності в ті часи жорстокої асиміляції, мовної і національної дезорієнтації було дуже

жливим і прогресивним явищем. Це положення вимагало від "народовців" необхідності відстоювати самобутність українського народу, його культури, історії і мови. Як відомо, в той час на Закарпатті і Східній Словаччині реакційне "московофільство" не визнавало самобутності українського народу.

Згадані настанови, як зазначала газета, можна здійснити лише за умови, що інтелігенція, яка вийшла з народу, знову наблизиться до цього, боротиметься за піднесення національної свідомості, проти симіляторських намагань із різних боків. До цієї справи газета радила отримати молодь, яка б для "великої народної ідеї" потрудилася, працювала, жила і вмирала" (1932, № 3). За таку роботу "народовці" обіцяли нікому жодної нагороди. На їх думку, найбільшою для всіх нагорою повинні були бути здорові плоди цієї роботи.

Отаку роботу на ниві народній газета називала "народовецькою працею" (звідси і назва української інтелігенції – "народовці"), яку на Пряшівщині розпочав ще Олександр Духнович і продовжувачем її вважало себе і "Слово народу".

Слабкість роботи української інтелігенції газета вбачала у відсутності координації всієї культурно-освітньої справи з одного центру. На Пряшівщині такою організацією мала стати "Просвіта", але тут за зразком закарпатської "Просвіти" було засновано 14 жовтня 1930 р. Її засновниками й активними діячами були: М. Маційович, М. Кизак, Д. Зубрицький, І. Невицька, Е. Андрейкович, Е. Бігарій, А. Дюлай, А. Качмар та ін. "Просвіта" ставила перед собою такі завдання: заснування читалень у селах, організація драматичних, кірових та музичних гуртків, читання лекцій з культурно-освітньою тематикою, оборона рідної мови й культури. У цій галузі на початку 30-х рр. було досягнуто певних успіхів, проте досі діяльність "Просвіти" на Пряшівщині не досліджена і належно не оцінена.

Багато уваги "Слово народу" приділяло сучасному станові мови українського населення Пряшівщини. В газеті писалося про жахливі наслідки мовної політики в школах, де навіть в одному класі навчання проводилось кількома мовами (українською, російською чи "язичком"), незважаючи на те, що населення скрізь говорить виключно українською мовою. Народна українська мова Пряшівщини має певні особливості у вимові і наголосі. Крім того, в ній наявна значна кількість іншомовних лексических елементів (словацьких, чеських, угорських). Такий стан народної мови газета пояснює кількома причинами: 1. українське населення, що віками було відірване від свого національного підкорення, жило в інших державних об'єднаннях, змушене було засвоювати певну кількість слів мови пануючої нації; 2. українська мова на цій території віками зазнавала утисків із різних боків і не мала можливості

нормального розвитку; 3. значна частина місцевої інтелігенції “зросійщена”, “змадярщена”, в минулому відцуралась від своєї рідної мови й перейшла на служіння до своїх панів.

“Бідна, обшарпана мова народа, – як згадується в одній із заміток газети, – знайшла свій притулок лише під селянською стріхою (бо лише простий селянин і робітник заховав здобутки української культури), – стиснена до життєвих розмірів сільського хлібороба і робітника, в мові якого відбивається життя, природа і його історія та всі переживання, всі болі, надії і стремління до ліпшої долі” (1932, № 2).

Поряд із цим “народовецька” інтелігенція вказувала, що, оскільки в мові українського народу існують значні діалектні відмінності, необхідно і в Східній Словаччині вживати зразкову українську літературну мову, яка б сприяла єдності всіх українців (1932, № 2).

Газета вимагала організованої і свідомої боротьби за те, щоб у місцевих школах проводилося навчання “на нашім руськім языку”, “щоб з нами кожний говорив по-русъки”, щоб “священики проповідували нам на зрозумілім, чистім народнім языку!” (1932, № 2). Така вимога вважалась першою ознакою національної гордості і свідомості місцевого українського населення.

Програмною щодо постановки основних питань у справі літературної мови була надрукована в газеті замітка “Наша чергова праця”. В ній вказувалося, що місцевому населенню потрібна освіта, потрібне “живе добре слово”. Шкільна молодь має здобувати освіту на рідній мові. Українське населення повинно мати друковані органи рідною мовою. “Народовецька” інтелігенція ставила ці вимоги тому, що школи в українських селах та містечках Східної Словаччини були словацькі або “московфільські”. Лише в невеликій кількості сіл, де працювали національно свідомі вчителі, навчання проводилось українською мовою. На думку “народовців”, основне завдання полягало в тому, щоб “спасати нашу молодь од денаціоналізації”, щоб бідним талановитим дітям відкрити шлях до середніх і вищих училищ закладів (1932, № 11). Для реалізації висунутих пропозицій газета рекомендувала відкривати курси материнської мови у всіх закутках Пряшівщини і створювати національні інтернати по всій Чехословаччині, де б зосереджувалася українська шкільна молодь. Щоб дати можливість дітям убогих батьків учитись у середніх школах і вузах, “народовці” радили створити товариство “Рідна школа”, яке б фінансувало талановитих студентів. Редакція газети “Слово народа” і товариство “Просвіта” взяли на себе ініціативу проведення підготовчої праці і скликання конгресу для заснування згаданого товариства. Проте ці задуми не здійснилися. Причиною цього було перш за все те, що

“Слово народу”, яка висунула цю пропозицію, незабаром сама матеріальні труднощі перестала друкуватися.

Мова – це ґрунт, будівельний матеріал поезії. Мова, як писав О. Гронський у “Листі юній поетесі з понад срібної Тиси”, – це те, що в милирів барви, у композиторів ноти. Поет, що не знає мови, навіть якби у нього був талант, не створить нічого вартісного. Йому прокуватиме засобу до виявлення свого таланту, бракуватиме того, чого поезія не може бути поезією (1932, № 14). “Брак досконалого вживання літературної мови, – зазначав О. Гронський, – це перша виновина причини, чому Прикарпаття до тепер не дало ані одного поета” (1932, № 14).

З метою допомоги місцевим українським письменникам засвоїти
міжнародну українську літературну мову газета мала намір
занурювати при редакції українську книгарню, в якій місцеві автори
змогли б купувати кращі твори української і перекладної літератури.
Нодин час книгарня мала стати осередком, в якому молоді автори одер-
жували б поради та вказівки від досвідчених авторів. Проте ці й інші
умови для реалізації цієї ідеї не здійснились.

На відміну від "Русского слова" чи "Народної газети", в яких місцевий фольклор підправлявся і видавався за російський, "Слово прода" друкувало кращі зразки місцевого фольклору, як, наприклад, пісню "Коли мурували білу Маковицю", пісні села Остурні про руїників господарства і под., підкреслюючи той факт, що місцевий фольклор – український (незалежно від наявності в мові певних

особливостей), що зразки окремих жанрів місцевого фольклору поширені на всій чи майже всій території, де живуть українці.

У 20-х рр. чехословацький уряд офіційно підтримував на Закарпатті і в Східній Словаччині народний (український) мовний напрямок. У цей час Міністерство освіти не ухвалило жодних підручників, написаних у “москофільському” дусі. Відділ школ Міністерства освіти в Братиславі видав навіть різні розпорядження, якими заборонялось уживання російських підручників у школах Східної Словаччини. Таким було, наприклад, розпорядження відділу школ у Братиславі за № 80553/ I-1931 про заборону вживання неухвалених російських підручників. Таке ставлення шкільних властей до мовного питання давало можливість учительству, що підтримувало народний український напрямок, користуватись підручниками, укладеними переважно галицькою інтелігенцією, що працювала на Закарпатті після 1919 р. Дані “москофільських” газет свідчать, що в 1929 р. у Пряшівській горожанській школі мова викладалась за граматикою І. Панькевича, використовувалась читанка, складена В. Бірчаком, у Пряшівській препарандії викладалась карпатська література за підручником В. Бірчака “Літературнѣ стремлѣнія Подкарпатскої Руси” (Ужгород, 1921), поширювався закарпатський часопис “Пчолка” та ін. У книгарні “Петра” в Пряшеві зберігалася значна кількість шкільних підручників, написаних тодішньою українською літературною мовою Закарпаття.

Щоправда, правильність мови українських видань тодішньої Пряшівщини обумовлена, з одного боку, рівнем її знання авторами, редакторами, дописувачами, з другого боку, свідомою заміною окремих рідковживаних чи маловідомих лексем загальнонародної української мови словами, поширеними на Пряшівщині, наприклад, *язик* (замість мова), *новинка* (замість газета), *вопрос* (замість питання), *заказ* (замість заборона), *молодіж* (замість молодь) тощо.

Зрозуміло, що в її лексичному складі знайдемо чималу кількість місцевих слів, запозичень із словацької і чеської мов, інколи – невдалих кальок тощо. Все це легко зrozуміти, якщо уявити собі конкретну ситуацію того часу: дописувачі й редактори здобули освіту в “русинських” школах, в яких викладалось по-різному, лише не по-своєму, не по-українськи. Усвідомивши національну принадлежність до українського народу, вони самотужки засвоювали загальнонародну українську літературну мову. Проте для такого засвоєння літературної мови тут бракувало: основної філологічної літератури (словники, граматики і посібники з правопису), середніх шкіл із правильною українською літературною мовою викладання, наявність відділень української мови на факультетах вузів, належної кількості художньої

ратури українською мовою тощо. Коли взяти до уваги всі ці таинни, то сьогодні дивуємось, як тодішня небагаточисленна українська інтелігенція зуміла досить швидко й порівняно добре знати українську літературну мову, відкинути існуючі погляди (чи з якими книжки, газети та ін. можна було друкувати лише "українською" мовою, якою тут вважалась російська мова або "язичє") і рішуче розпочати друкувати газету "хлопською" мовою.

Літературні особливості української мови тодішньої Пряшівщини були свої особливості. У складі лексики можна виділити кілька

1. Слови загальнонародної української літературної мови, що наявні в українських говорах Східної Словаччини, які становлять основу лексичного складу: *голова, рука, земля, поле, мама, брат, сестра, сіль, молоко, вода, горня, сокира, жити, їсти, робити, ходити, сиди, зелений* і под.

2. Слови української літературної мови, які раніше на Пряшівщині або майже зовсім не вживались, наприклад: *січень, лютий* (і інші українські назви місяців), *викладова мова, батьки, боротьба, відділ, стання, вимова, знущання, зміст, взаємовідносини, запалистий, це, бути, дієприслівники осуджуючи, говорячи* й ін.

3. Запозичені слова із словацької мови, які приймають відповідне фонетичне і морфологічне оформлення, рідше без такого оформлення, наприклад: *обсадити місце* (словацьке *obsadiť miesto*, літературне *засадити посаду*"), *виучувати* (*vyučovať* "викладати, учителювати"), *вирітися* (*podariť sa* "вдатися"), *чайовий вечерок* (*čajový vecierok* "чайка"), *відказатися* (*odkázať* "посилатись на когось чи щось"), *підведенем* (*pod vedením* "під керівництвом"), *узнання* (*uznanie* "знання"), *школа домовництва* (*škola domovníctva* "курси для господарства"), *винос* (*výnos* "розпорядження") і ін.

4. Елементи книжної староукраїнської мови як, наприклад, *родознаніє* "природознавство", *построеніє* "побудова" і под.

5. Діалектизми, наприклад: *обичай* "звичай", *парада* "нарядність", *представляти* "уявляти", *лапати* "ловити", *посвяткувати* "запечатати", *требало* "потрібно було", *най* "хай" та ін.

У тодішній друкованій продукції українського напряму притаманні особливості української мови, що відрізняють від інших східнослов'янських (і слов'янських) мов: 1. чергування о, е з і; 2. звук и на місці давніх ы, і (у діалектній мові окремих випадках зберігається це ы: *дым, хыжа, мы*); 3. перехід е в і після шиплячих та й (у говірках ця зміна відбувалась теж сподівано, порів. *його*, але *шестий*); 4. наявність звукосполук ов на

місці давньоруських ъл, ѿ між приголосними (*жовтый*); 5. звук і на місці колишнього ъ (*лєс*); 6. наявність повноголосних форм (*корова*); 7.-я замість давніх -ье, -ие в словах типу *життя* й ін.

Прихильники української мови керувались “Найголовнішими правилами українського правопису” (“Вид-во української молоді в Празі”, 1925, що є передруком відповідної (з цією назвою) брошури Всеукраїнської академії наук 1921 р.). Проте в тодішній літературній мові наявні певні відхилення від нього (зумовлені, мабуть, правописними настановами граматики І. Панькевича, якою на Пряшівщині теж користувались) і деякі діалектні особливості, як, наприклад:

1. невживання апострофа після губних та р перед я, е, є, ї: *імя, бютъ, зїзд, память, обовязок*;
2. послідовне вживання проривного г в словах іншомовного походження: *філологія, параграф, жаргон*;
3. непослідовність у відбитті асиміляції і спрошення груп приголосних: *французький, праський, але паризький*;
4. написання я після л у словах іншомовного походження: *кляса, проклямація* й ін.

У граматичній будові зустрічаємо ряд форм, не лише спільних для літературної мови і місцевих українських говорів, але й невживаних або рідко вживаних літературних форм, наприклад:

1. літературне закінчення -ю, -єю в орудному відм. одн. іменників I відміни: *вірою, невдачею, колегією* (порів. діалектне *віров* або *віром*);
2. флексію -ови (рідше -ові) поряд з -у, -ю в давальному відм. одн. іменників чоловічого роду II відміни: *народови, вчительови*, порів. також *коньови, вчительові, Андрійови*); нерозрізнення твердої і м'якої груп відмінювання в говорах переноситься і в літературну мову.
3. літературне закінчення -ої в родовому відмінку одн. прикметників жіночого роду: *світової, відомої, могутньої* (порів. діалектне *світовий, зеленої*);
4. літературне закінчення -мо в дієсловах 1-ї особи множини: *будемо, хочемо, говоримо* (діалектна форма: *хочеме, будеме*);
5. літературну наказову форму: *покажім, ідіть, робіть, протестуймо* (порів. діалектне *покажме, покажте, идьме, идьте* і под.);
6. літературні дієприслівники: *починаючи, кажучи, зважаючи* (у місцевій народній мові дієприслівники зустрічаються в дуже обмеженій кількості).

Зрозуміло, що зустрічаються й певні порушення граматичних правил, наприклад, такі форми, як *старостові, Миколові* – дав. відм.,

нагом, Юром – оруд. відм., родичей, меншостів – род. відм. множини

Панедені та інші особливості української літературної мови в Східній Словаччині пояснюються тим, що тут уперше за всю історію бачимо обу запровадження української літературної мови (в 30-і рр. з новим написом на фонетико-морфологічних засадах). Зрозуміло, що зустріється ще недостатнє оволодіння літературними нормами. Поряд з цим спостерігається свідома заміна малорозумілих українських місцевими (і словацькими) словами (порів. януар, фебруар і т.д. місяць січень, лютий і ін.), оскільки українська інтелігенція принципи виходила з настанови поступового переходу на українську літературну мову.

Необхідно зауважити, що мовна боротьба в Східній Словаччині в основному між представниками інтелігенції, місцевого духовенства, що були організовані в різних політичних партіях та групуваннях, культурно-освітніх товариствах тощо. Широким рудництвом масам, особливо в роки господарської кризи, було не до сварок. Намагаючись залучити до цієї боротьби селянські маси, представники "московільського" напрямку готові були йти навіть певні поступки, дозволяючи популяризувати "русскую идею" відомим лемківським говором. Незважаючи на всі ці намагання, їм вдалося втягти місцеве населення в мовну боротьбу такою мірою, як це мало місце в кінці 30-х рр. на Закарпатті.

Протягом 30-х рр. мовна боротьба не припиняється. У місцевих школах була надрукована велика кількість заміток, присвячених цьому питанню. Представників усіх трьох мовних напрямів об'єднувало боротьба проти словакізації. На цьому полі були здобуті помітні успіхи, особливо в 30-і рр., коли в десятках українських сіл було замінено словацьку мову навчання на українську, засновано міську (головинську) школу в Меджилабірцах та російську гімназію в Пряшеві.

Мовна боротьба, в якій був зацікавлений чехословацький уряд, бо мова була вдальним приводом для словакізації чи чехізації, не давала можливості запровадження в місцеві школи і в культурне життя взагалі єдиної літературної мови.

Як зазначалося, ідея використання народної мови як мови навчання, мови друкованої продукції тощо була висловлена ще в минулому столітті. Проте в 20-х рр. під поняттям "народна" мова найчастіше розумілася говірка рідного села або говір окремих населених пунктів. Намагання запровадити загальнонародну українську літературну мову в Східній Словаччині спостерігається в кінці 20-х рр. Однак це намагання через різні причини не знайшло належної підтримки серед місцевого населення. До таких причин слід віднести як слабкість

української орієнтації, національну дезорієнтацію місцевого населення, зумовлену попередніми режимами, так і консервативність місцевої інтелігенції, вихованої у колишніх “карпаторуських” школах. Проте основною причиною того, що в Східній Словаччині не була запроваджена єдина загальнонародна українська літературна мова, був Чехословацький уряд, який не був зацікавлений у розв’язанні національного і мовного питання населення цього етносу.

Період мовного хаосу, мовних суперечок і намагань уживання в українців Закарпаття і Східної Словаччини трьох мов – української, російської й окремої т. зв. русинської – можна назвати “періодом трилінгвізму”. Специфіку цього явища вбачаємо в тому, що в силу незавершеності самоусвідомлення української національної меншини, зумовленої політикою попередніх режимів, одній національності нав’язувалися аж три літературні мови, причому кожна з цих трьох мов трактувалася “рідною” чи “материнською” мовою, якоюсь частиною інтелігенції того самого (одного) етносу. Згаданий “трилінгвізм” ускладнював розуміння поняття “національна мова” української національної меншини цього регіону. Зрозуміло, що тільки одна з наведених “літературних” мов прихильниками тієї чи іншої мовної (національної) орієнтації вважалась складовою частиною поняття “національна мова”.

2. Післявоєнний мовний дуалізм у Східній Словаччині (1945–1953 pp.)

У системі післявоєнних перетворень Чехословаччини важливе місце посідає культурне будівництво, реалізація якого вимагала усунути негативні наслідки в галузі народної освіти, науки і культури, які заподіяли попередні режими. Організація шкільної справи поставила на порядок денний і розв’язання проблеми викладової мови. Довоєнна шкільна політика, мовний хаос, сприяли словакізації українського населення Пряшівщини.

У визволеній Чехословаччині українці стають рівноправними громадянами. Вони на перших порах могли вільно, на демократичних засадах, обирати із свого середовища органи нової державної влади – народні комітети (Байцура, 1967, 70–71).

Народні комітети вимагали поширення мережі міських (городянських) та середніх шкіл, націоналізацію церковних шкіл, будівництво нових шкільних будинків, навчання рідною мовою та відповідного матеріального забезпечення вчителів (Ванат, 11, 1985, 276–277).

Українці Східної Словаччини вже 1 березня 1945 р. на І З'їзді громад українського населення в Пряшеві створюють свій орган – Українську Народну Раду Пряшівщини (далі – УНРП). У резолюції Ради підкреслено перед УНРП таке основне завдання: “непоколебимо захищати національні, культурні та соціальні права українського народу Пряшевщини” (Пряшевщина, 18.III 1945).

Визнання права виступати єдиним захисником вимог українців Пряшівщини домагається УНРП в “Меморандумі українців, живих на Словаччині, презентованому УНРП у Пряшеві” від IV 1945 р., в одному із пунктів якого зазначається: “У місцевостях, де живуть українці, вимагаємо всебічної побудови українських або російських шкіл усіх типів з потрібною кількістю українських або російських учителів. При Колегії (“повереництві”) уповноважених у місцевостях шкіл і культури (далі – Колегія) вимагаємо негайного створення окремого відділу (реферата) для українського або російського шкільництва, яке підпорядковане безпосередньо уповноваженому (поверенику), з українським або російським підгрупним персоналом, призначеним на підставі пропозиції УНРП” (Пряшевщина, 1.V 1945).

Права, що їх домагалась УНРП, визнала Словацька Національна Рада (далі – СНР) в постанові від 26.V 1946 р. за № 838–9/45, в якій про Українську шкільну справу, крім іншого, зазначалось:

1. „При Колегії уповноважених (“повереництві”) буде засновано Відділ (реферат) українських шкіл (далі РУШ.–М.Ш.), що буде підпорядкований безпосередньо уповноваженому в справах шкіл. До компетенції згаданого відділу будуть належати всі справи, що стосуються українських (російських) шкіл, зокрема проблеми кадрів та педагогічно-дидактичні питання. Колегія приймає на роботу службовців РУШ за пропозицією УНРП у Пряшеві.

У стосунку з українськими (російськими) школами та установами РУШ буде вживати мову українську (російську). Середні та фахові школи українські (російські) підпорядковані безпосередньо РУШ, початкові школи, дошкільні установи і под. – відповідним інспекторам.

2. У шкільних районах з більшістю українського населення спільний відділ (інспекторство) шкіл буде очолювати інспектор української (російської) національності. В місцевостях, де українське (російське) населення становить меншість, заступником інспектора словацької (російської) національності призначається спеціаліст української (російської) національності, що буде в першу чергу керувати діловодством українських (російських) шкіл і філіалів та проводити дисциплінарний догляд у згаданих школах і філіалах.

3. Інспекторів як для шкільних районів з українською (російською) більшістю населення, так і для змішаних (словацько-українських) районів призначає уповноважений у справах шкіл по домовленості з РУШ.

Відкидаючи дотеперішню національну політику в шкільній справі, яка мала за наслідок денаціоналізацію українського (російського) населення на Словаччині, словацькі шкільні органи по домовленості з представниками українців (росіян) на Словаччині проведуть у всіх селах, де живуть словаки й українці, новий запис у школи під доглядом представників обох національностей РУШ, щоб таким чином справедливо розв'язалися культурні справи словаків та українців (росіян) у Словаччині. На підставі звіту (списку) про кількість зголошених учнів до української чи словацької школи становить Колегія уповноважених разом із РУШ характер школи та кількість філій. Виходячи з місцевих умов, буде створено окремі школи або філії на підставі мінімальної кількості учнів у класі" (Ванат, П, 1985, 317–318).

З наведеного бачимо, що СНР визнала українців рівноправними громадянами, намагалася створити необхідні умови для всебічного розвитку української шкільної справи і мови викладання.

УНРП негайно приступила до здійснення наведеної настанови. Вже 13 червня 1945 р. в Кошицях відбулось спільне засідання представників УНРП і Колегії уповноважених. На цьому засіданні було прийнято постанови: 1) про записи в школи і встановлення навчальної мови в областях із змішаним населенням; 2) про заснування Відділу для українських шкіл при Колегії уповноважених у справах шкіл і культури.

Перша постанова вимагала, щоб записи в селах із змішаним населенням проводились за присутності одного представника від обох національностей (української і словацької). У протоколі запису дітей особливу увагу слід було звертати на національність батьків. На підставі цього протоколу філіал Колегії уповноважених у Кошицах (тобто РУШ) мав встановити мову викладання в окремих школах.

УНРП з самого початку існування домагалася усунення тих кривд, які заподіяли попередні режими в питанні українських шкіл і їх мови навчання. Мається на увазі усунення словацької як викладової мови із сіл з виключно українським (руським) населенням. Проте в цілому УНРП не зайніля чіткої позиції в мовному і національному питаннях. Свідчать про це вже перші офіційні документи, наприклад, "Меморандум УНРП" або "Резолюція I-го з'їзду делегатів українського населення Східної Словаччини", в якій "съезд делегатов... торжественно провозглашает неоспоримым историческое национальное

единство населения Пряшевщины с народом Закарпатской Украины и русским народом". З наведеного бачимо, що національна єдність водночас проголошувалась з українським і російським народами. Це становище відбилось і в запровадженні назві місцевого населення – українцы (руssкие).

Щоправда, національна єдність з українцями Закарпаття часто підкреслювалась тодішніми громадсько-політичними діячами, але коли дійшло до практичного застосування цього положення (обрання єдиної літературної мови, мови викладання, назви школ тощо) виявилось, що не лише населення, а й місцева інтелігенція і, зокрема УНРП, не були підготовлені до цієї справи.

З самого початку мовна практика, мовна орієнтація УНРП і її друкованого органу газети "Пряшевщина" не були в згоді із твердженням про, усвідомлення національної єдності з українським народом. Адже УНРП вживала як літературну російську мову. І в "Пряшівщині" друкувалась українською мовою тільки дуже незначна частина матеріалів.

Після 1945 р. в українців Східної Словаччини фактично продовжується той мовний дуалізм, мовний хаос, який існував і до визволення. Для ілюстрації наводимо кілька фактів: "Обучение будет вестись на русском и украинском языке," – заявляє перший голова РУШ; "русские пьесы, – говорит перший директор УНТ, – будем ставить на русском литературном языке, украинские – на украинском литературном языке". Подібної настанови дотримувалось і українське радіомовлення. Молодіжний журнал "Колокольчик" паралельно друкувався українською і російською літературною мовами. Щороку влаштовувалися "дни русской культуры" тощо.

Про те, що УНРП не поспішала переключатись на українську літературну мову, свідчить, крім іншого, і "Прошение в деле оказания помощи русским, украинским заведениям на Пряшевщине" від 22.VI 1946 р., надіслане Президію УНРП Посольству СРСР у Празі, в якому вона просила надіслати із СРСР для місцевих середніх шкіл викладачів російської мови і природознавчих дисциплін. Українська мова зовсім не згадувалася в листі, однак знаємо з власного досвіду, що в середніх школах вона не викладалась навіть як окремий предмет. Запровадження української мови в середніх школах і як окремого предмету могло б послужити першим кроком до поступового переходу на українську літературну мову.

Щоправда, РУШ ще 9 серпня 1945 р. надіслав УНРП пропозицію, в якій пропонувалось у школах із російською мовою навчання запровадити українську викладову мову в такій кількості годин, яку відведено для російської мови. В школах з українською мовою навчання

пропонувалось аналогічне запровадження російської мови. УНРП погодилася із такою пропозицією, але не подбала про її реалізацію.

Наголошуючи на тому факті, що УНРП сама не вживала української мови і не проводила належної підготовчої роботи для поступового і остаточного переходу на українську літературну мову, ми не маємо наміру замовчувати всю ту, без сумніву, позитивну діяльність УНРП як у господарських і політичних питаннях (відбудова українських районів, здобуття мандатів у СНР і т.п.), так і в культурно-освітніх справах (заснування Українського народного театру, друкування газет і т.п.).

Зрозуміло, що основний тон у справі літературної мови в школах повинен був задавати РУШ, якому були підпорядковані всі українські школи й інспектори. З самого початку постало питання підручників. У пряшівській друкарні не зберігся кириличний шрифт, тому не можна було, на думку працівників УНРП і РУШ, негайно налагодити друкування підручників. Оскільки УНРП і РУШ у цілому дотримуються російської орієнтації, то, зрозуміло, що й підручники були замовлені із колишнього СРСР виключно російські. Запровадження російських підручників стало важливим моментом на шляху до остаточного переходу на російську мову в багатьох школах, зокрема гімназіях, фахових і міських (горожанських) школах.

Отже, в перші післявоєнні роки питання літературної мови не було розв'язане на користь однієї мови. Щоправда, сфера вживання української літературної мови значно розширюється. До визволення українці Пряшівщині користалися рідною "русською" літературною мовою (хоча тут функціонували й інші писемно-літературні мови) в школі, в художній літературі, в пресі, частково в радіомовленні та в художній самодіяльності. Завдяки УНРП вона почала використовуватись і як мова діловодства ("урядування"), зокрема між українськими установами. Такими установами, крім уже згаданих УНРП, Відділу українських шкіл (РУШ), УНТ та українською радіомовлення, були й новоутворені інспекторства для українських шкіл у Сабинові, Стропкові, Меджилабірцях і Пряшеві та інспекторства культурно-освітньої роботи в Снині, Свиднику, Bardievi i Starii Lubovni. Тоді визнаною російською літературною мовою користувалася і молодіжна організація "Союз молодежи Карпат", що мав і свій друкований орган "Колокольчик", друга частина якого під назвою "Дзвіночок" друкувалася українською мовою.

Причиною того, чому ідея використання загальнонародної української літературної мови не знайшла підтримки серед широких українських мас Східної Словаччини, крім наведених у попередньому розділі, було й таке:

1. Визволення застало українське населення не підготовленим до того, щоб воно могло повністю скористатись із тих можливостей, які йому давали нові умови. Небагаточисленна місцева інтелігенція вихована в старих “карпаторуських” школах (переважно орієнтована на російську літературну мову і культуру взагалі), що тоді посідала провідні місця в УНРП і в усіх інших культурно-освітніх установах, була переконана в правильності своїх поглядів і в тому, що саме тоді настав час для всеобщого поширення “рідного” російського слова і російської культури.

2. Залученню місцевого населення (зокрема шкільної молоді) до російської мови й культури допомагали посилення на “русскость” культурно-освітніх діячів (“будителів”) минулого століття, які намагались вживати російську мову (“южнорусский”, чи “пряшевский” варіант російської мови) і зараховували себе до “русского племени”. Цьому сприяв і той факт, що широкі верстви населення (крім незначної кількості інтелігенції) й надалі вважали себе “руськими”, русинами, не усвідомлюючи того, що русин є синонімом назви українець. Саме тому етнонім українець тут поширювався із значними труднощами. Колишня назва “руський” на Пряшівщині тільки відповідно підправлялась на “русский”.

Як слушно зауважує І. Ванат, “...українська інтелігенція Пряшівщини не справилася із своїм історичним завданням, поставленим народно-демократичною революцією, бо не стояла міцно на національно-самобутньому ґрунті. Всі її намагання, пориви і самовіддана праця в умовах культурно-національної невиясненості не могли увінчатись тривалим успіхом” (Ванат, II, 1985, 289).

Виходячи із даного стану речей, слід було проводити між населенням систематичну роз’яснювальну роботу, спрямовану на підготовку належного ґрунту для поступового переходу на українську національну орієнтацію, на українську літературну мову. На жаль, така підготовка до лютневих подій 1948 року не проводилась.

Здавалось, що у новій конституції чітко сформулюються і права українців. Травнева конституція (1948 р.) не фіксує прав українців. Уважалось, що з перемогою народно-демократичних сил у країні українці одержали справжню рівноправність, у дусі якої будуть розв’язуватись і їх справи. Для українців як громадян Чехословаччини, виявляється, більше не потрібно було власних державних і політичних органів.

У квітні 1948 р. було ухвалено закон про єдину систему шкіл у ЧСР. На підставі цього закону всі школи поділялись на три ступені, причому впроваджувалось обов’язкове навчання до 15 років (в тому

віці учень кінчав школу ІІ-го ступеня). Навчання було безоплатне з єдиною програмою навчання для шкіл усіх національностей.

Перехід на нову систему шкільної освіти торкнувся й українських шкіл, зокрема їх керівного органу – РУШ. В додатку до організації і розкладу роботи Колегії уповноважених у Братиславі (розпорядження № 5221/1948 – през. I від 9.VIII 1948), надісланого РУШ Президією Колегії від 19.XI 1949 р.) (№ 704/1949 – президія I) зазначалось, що РУШ у зв'язку з децентралізацією шкільної справи повинен займатись справами педагогічними, спрямованими в основному на складання підручників для шкіл з українською мовою навчання. Інший вид діяльності переносився на Крайовий національний комітет (далі – КНК), куди було переведено й 5 службовців РУШу. РУШ залишився існувати, але його завідучому належала дорадча й спрямовуюча діяльність. Таким чином, 1 березня 1949 р. РУШ і всі уркайнські інспекторства фактично перестали існувати. Із скасуванням українських шкільних властей починаються певні деформації шкільної політики в Східній Словаччині. На IX з'їзді КПС було засуджено шкідливу політику Колегії уповноважених по відношенню до українських шкіл Східної Словаччини. У доповіді тодішнього голови РУШ вказувалось, що деякі працівники Колегії та окремі інспектори всю свою діяльність спрямували на те, щоб гальмувати культурний розвиток українського населення, щоб школи з українською мовою навчання перемінити на школи словацькі (Пряшевщина, 1950, № 24).

Одним із моментів, який зовсім не сприяв консолідації українських шкіл, було розпорядження Колегії уповноважених № 83/49 від 20.V 1949 р. про влаштування т.зв. “комісіональних записів” у школах східних районів. Згідно з першим пунктом цього розпорядження в селах, де є школи із словацькою і українською мовою навчання, батьки мають можливість обрати для своїх дітей школу за власним розсудом, який не слід порушувати.

Фактів порушення демократичного перебігу комісіональних записів було чимало. В багатьох селах напередодні записів з боку словацьких інспекторів проводилась відповідна агітація, щоб батьки записували своїх дітей у словацьку школу. Так, наприклад, у с. Руська Бистра напередодні записів захав інспектор із Собранців Й. Лукаш, який переконав батьків, щоб дітей записали у словацьку школу (Zpráva o stave ukrajinského školstva v Prešovskom kraji dňa 8.5.1952. Krajský národný výbor, IV. referát v Prešove, s. 2, приватний архів В. Ка-пішовського, першого завідувочого РУШ).

В окремих селах під час комісіональних записів батьки вимагали записати своїх дітей до такої школи, яка в селі була раніше, тобто до руської школи. Присутні на записах (призначенні інспекторами)

словацькі комісари відмовились записати дітей до руської школи, посилаючись на те, що в циркулярі (obežníku) про записи наводиться лише українська і словацька школи. Такі факти мали місце, наприклад, у Легнаві, Малому Липнику та інде. Як наводилось вище, назва українець, українська мова, українська школа у Східній Словаччині не була пошириною (вона тут нерідко була синонімом до назв український білоемігрант і под.). Місцеве населення, зокрема селяни, називали себе руськими, свою школу і бесіду – руською. У протоколі з перевірки комісіональних записів у Легнаві зазначається: (щоб зберегти повний документальний характер матеріалів, подаємо їх без перекладу): “Predsedovia jednohlasne prehlasujú, že nevedeli, aby mohli si rodičia zapísať (svoje deti) do takej školy, aká bola, t.j. do ruskej, súčasne prehlasujú, že nemajú žiadne vedomosti o tom, aby niektorí občania z obce Legnava žiadali zmenu vyučovacieho jazyka. Keby rodičom bolo vysvetlené, že môžu si voľne zapísať deti do takej školy ako bola, zapísali by do tej všetci občania, t.j. ruskej (Zápisnica napísana dňa 10.6.1949 v obci Legnava, приватний архів В. Капішовського). Подібна ситуація була й в інших селах. У протоколі з перевірки комісіональних записів у селі Малий Липник зазначається, що “pred komisionálnymi zápismi v nedeľu dňa 29. mája konalo sa rodičovské združenie, na ktorom riaditeľ strednej školy Teodor Zima povedal, že deti po skončení strednej školy pre nedostatočnú znalosť slovenčiny nemôžu sa uplatniť vo verejnomyživote. Pod dojmom týmto ako aj pod dojmom spôsobu prevádzkania zápisu, to jest, že im nebola daná možnosť zapísať deti do takej školy ako bola, t.j. ruskej, rodičia dali zapísať deti do slovenskej strednej školy” (Zápisnica napisaná 10. júna 1949 v Malom Lipníku vo veci komisionálnych zápisov, приватний архів В. Капішовського).

Внаслідок подібної практики записи в селах, де були українські і словацькі школи, пройшли далеко не на користь української мови. Так, наприклад, у колишньому Сабинівському районі в селі Сабинівські Двори до запису було 21 учень в українських класах і 33 учні в словацьких; після запису – 10 в українському, а 50 у словацьких класах (і з учнями першого класу). В селі Яков'яни було 47 учнів в українських класах, словацьких класів не було; після записів 6 учнів зголосилося у словацьку школу, інші – в українську. У с. Мільпош була теж українська школа, що нараховувала 80 учнів; після записів 70 учнів зголосилося у словацьку школу, а лише 18 в українську (враховано й запис у перший клас). Подібна ситуація була в с. Дячів, де до запису було 53 учні в українських класах, а 31 учень у словацьких, після запису 71 учень у словацьких класах, а 18 в українських (включно першого класу).

У результаті комісіональних записів було скасовано українські школи в ряді сіл, наприклад, в тодішньому Кошицькому краї в селах Підгорани та Любичя (тодішній округ Кежмарок), Шведлар (окр. Гельниця), Біель, Великий Гореш та Прибеник (окр. Кральовський Хлмець), Словенське Нове Место (окр. Требішов) та ін. Ще більше українських шкіл було ліквідовано в тодішньому Пряшівському краї, де записи проводились у 71 початковій і середній школах. Лише в колишньому Собранецькому районі було скасовано 5 українських шкіл (у Підгороді, Бенятині, Руській Бистрій, Руському Грабівці та Іновці).

5.VI 1949 р. Крайовий комітет КПС у Пряшеві оцінював комісіональні записи в школах східнословачьких районів. Крайовий комітет КПС констатував, що в окремих випадках у поодиноких селах записи проводились неправильно й однобоко (тобто тенденційно) і тому заподіяні хиби слід усунути новими записами або якимось іншим способом.

На 5.VI 1949 р. крайком партії скликав до Пряшева нараду представників українського шкільництва з метою обговорення всіх важливих проблем української шкільної справи. У роботі згаданої наради взяло участь понад 50 учителів та інспекторів, депутати-українці в СНР та керівництво шкільного відділу КНК у Пряшеві. Згадана нарада культурно-освітніх працівників із усіх районів, де живе українське населення, займалась в основному питанням мови навчання, мови діловодства, шкільних підручників. У цьому плані нарада прийняла такі важливі постанови (наводимо скорочено ті пункти, що стосуються мови):

1. “Українська мова як предмет навчання буде запроваджена в школах II і III ступенів поки що по 2 години на тиждень, починаючи 1 вереснем 1949 р. з тієї причини, щоб основну увагу трудящих не відволікати від будівничої програми п’ятирічки.

2. Навчальні програми з української мови для шкіл II і III ступенів підготує до 1.VII 1949 р. обрана комісія і надішле Державному педагогічному інституту в Братиславі.

3. Оскільки відділення для українських шкіл Державного педагогічного інституту не в змозі в короткому часі забезпечити для російських і українських шкіл необхідні підручники, тому делегати постановили:

а) Досі видані добрі підручники для словацьких шкіл перекладати російською або українською мовою;

б) До того часу, поки не будуть ці переклади готові, слід вживати придатні і відповідні нашим навчальним програмам радянські підручники.

4. Для підвищення політичної свідомості і поглиблення знань мови педагогічних кадрів влаштувати під час літніх канікул 3-тижневі курси з громадянського виховання, української і російської мов.

5. У зв'язку з порушенням демократичних засад під час комісіональних записів звернулись до Крайового комітету КПЧ, щоб він об'єктивно розглянув цю справу і винуватців оштрафував. Звернувшись до Крайових комітетів партії в Пряшеві та Кошицях, щоб вони розглянули заяви відносно зміни мови навчання. Коли з'ясується, що ці заяви надсилали реакційні елементи, не брати їх до уваги. Було б найбільш правильним, коли б мова навчання всюди була такою, якою (мовою) говорить місцеве населення.

6. Відносно кореспондентії шкіл із шкільними властями необхідно, щоб Колегія уповноважених у Братиславі видала розпорядження, на підставі якого могли б школи з несловацькою мовою навчання звертатись до шкільних властей, зокрема інспекторств, тією мовою, яка в даній школі є мовою навчання".

Згадана нарада культурно-освітніх працівників висунула 3 основні моменти: впровадження української мови як окремого предмета в середніх школах, об'єктивне розв'язання зміни навчальної мови з рекомендацією залишити її такою, якою говорить місцеве населення і запровадження в школах такої мови діловодства, якою провадиться і навчання в даній школі. На жаль, по слідовно була здійснена тільки перша вимога.

У цілому зазначена резолюція ще відбивала існуючий мовний дуалізм (пункти 3 і 4), проте радила, хоч і досить несміло, вживати викладову мову таку, якою говорить місцеве населення.

У 1949 р. з рядів української інтелігенції чути поодинокі голоси, які домагалися розв'язання мовного хаосу, мовного дуалізму (Пряшевчина, 1951, № 24). На 2-й партійній конференції Пряшівського краю (відбувалася 15–16 квітня 1950 р.) було засуджено неохайне ставлення з боку вищих шкільних властей до українських шкіл, у яких замість єдиної мови навчання існувала мовна плутанина. На конференції вказувалось, що комуністи з рядів українського населення не усунули цей хаос і не дали своєму народові єдину культуру, а виступали під вивіскою подвійної національності: російської й української.

У той час і вищі партійні органи вказували на неправильність мовної практики українців Східної Словаччини, зауважуючи, що в українських школах навчання не провадиться ні правильною українською, ні правильною російською мовами, внаслідок чого ви-

пускники згаданих шкіл часто не володіють жодною з цих мов (Пряшевщина, 1951, № 25).

Виходячи з зазначеного стану, Президія ЦК КПЧ 28.VI 1952 р. постановила, що в 1952/1953 навчальному році запроваджується в Меджилабірській педагогічній гімназії як викладова українська мова, а з 1953/1954 навчального року українська мова як викладова запроваджується в усіх інших українських школах. Щоправда, ще в 1949 р. українську мову було запроваджено в дитячих садках і в перших класах початкових шкіл; в інших класах початкової школи і в середніх школах до 1953 р. українська мова викладалась лише як окремий предмет.

Перехід на українську літературну мову відбувся не тільки в школах, а й у культурних сферах українців Східної Словаччини взагалі (театрі, радіо, новозаснованих періодичних виданнях – “Новому житті”, “Дружно вперед”, “Дуклі”, в художній та науковій літературі).

3. Запровадження єдиної української літературної мови на Пряшівщині

Перехід на українську мову і культурну орієнтацію викликав нові труднощі, які були зумовлені специфічними умовами історичного розвитку Пряшівщини, низьким суспільним престижем та соціальним статусом української мови, слабким розвитком українського шкільництва в довсінний період та низьким рівнем національного самоусвідомлення. Процес переходу на українську мову сповільнювалася нестача підготовлених кадрів – учителів, редакторів, культурно-освітніх працівників, службовців національних комітетів та партійних апаратів і т.п., які б володіли українською мовою. Не було й основної мовознавчої літератури (українського правопису, середньошкільних граматик, словників тощо) та українських підручників з інших предметів. Справа мовних курсів посувалась дуже повільно.

Оволодіння вчителями української мови шкільні власті намагались забезпечити двома шляхами: 1) організацію довгострокових і короткострокових мовних курсів¹¹; 2) вихованням майбутніх учителів на українських відділеннях заснованої в 1952 р. Вицої педагогічної школи (від 1959 до 1965 р. Пряшівський педагогічний інститут, а від 1965 р. педагогічний факультет Університету ім. П.Й. Шафарика в Кошицях), філологічного факультету т.зв. “Високої школи педагогічної” (від 1959 р. Пряшівський філософський факультет) та у вузах колишньої Радянської України.

Перехід на українську літературну мову вимагав негайного налагодження видавничої діяльності. При Словацькому видавництві художньої і педагогічної літератури в Братиславі створюються в Пряшеві філії – Українське педагогічне видавництво та Українське видавництво художньої літератури.

Процес національного відродження сприяв до певної міри поширенню української літературної мови в таких інституціональних каналах культури, як школа, театр, засоби масової комунікації, у виданнях наукової і художньої літератури і под. Однак це стосується тільки окремих ділянок духовної культури українців Пряшівщини. В сфері матеріального виробництва в сільських місцевостях уживаються українські говірки, інде – словацька літературна мова. В діловодстві й надалі використовується виключно словацька літературна мова.

Проголошувана рівноправність українських громадян із словацькими ще не забезпечувала фактичну рівноправність і між їх літературними мовами. Вивчення словацької мови є обов'язковим для всіх громадян української національності Словаччини і, як зазначалось вище, необхідним засобом комунікації у сфері матеріального виробництва та духовної культури, а вивчення української мови базується в основному на патріотичних етнічних почуттях (Ванат, 1993, 26).

На українську шкільну справу впливали окремі негативні моменти, наприклад, кадровий склад учительства. Відомо, що після визволення швидко зростає кількість українських шкіл і розширяються існуючі школи. Відповідно зростає й кількість учителів, значна частина яких не мала відповідної кваліфікації. Все це мало помітний вплив на мовний рівень навчання. Ось статистичні дані про ріст шкіл і їх кадрів (Ванат, Ричалка, Чума, 1992, 7; приватний архів В. Капішовського).

Школи	1938 р. кількість			1952 р. кількість		
	шкіл	класів	учнів	шкіл	класів	учнів
дитсадки	–	–	–	69	70	2,382
початкові	152	183		231	284	11,279
середні	1 філія	7		51	207	
III ступеня	2	7		5		
				3 філії	34	937
разом	155	197		356	695	20,271
	1 філія			1 філія		

Школи	кількість учителів, 1952 р.			некваліфіковані у процентах
	кваліфіковані	некваліфіковані	разом	
дитсадки	15	55	70	78
початкові	180	163	343	47
середні	21	228	249	91
гімназії	21	27	41	65
фахові	3	1	4	25
разом	233	474	707	67

Вищепередені й інші факти стали причиною того, що вже в 1953/1954 навчальному році батьки окремих сіл домагалися зміни викладової мови. Згаданою проблемою змушені були займатись обласні та центральні партійні та державні органи. Проблеми української національної меншини розглядаються в “Резолюції Президії ЦК КПС про становище в Пряшівській області” від 28 червня 1952 р., в постанові політбюро ЦК КПЧ “Про національне питання між українським населенням” від 14 листопада 1955 р. та в “Постанові бюро ЦК КПС про підвищення рівня політико-виховної роботи між українським населенням Чехословаччини” (обидві постанови 1955 р. надруковані в брошурі “Uznesenia orgánov ÚV KSS, Bratislava, 1955, 28 с.). У цих постановах указується на складність українського національного питання, яка полягає передусім у відсутності національного самоусвідомлення, причини якої зумовлені політикою попередніх режимів по відношенню до української національності, яка з-поміж усіх національностей зазнала найбільшого господарського, соціального та національного гноблення. Підтвердженням цього є й найбільша кількість переселенців з-поміж українського населення. Щоб розірвати братерські зв’язки українського населення Пряшівщини з українським народом, панівні кола попередніх режимів нав’язували йому принадлежність до “русинського”, “угорського” чи “карпаторуського” народу, який ніколи не існував (Uznesenia orgánov ÚV KSS, 1955, 9). В іншому місці постанови зазначається, що в деяких селах тільки протягом 15 років (1939–1954) сім разів змінилася викладова мова (чеська, словацька, російська, українська, угорська і знову словацька та українська), що вело до дезорієнтації населення, до почуття недовір’я, до національної байдужості, до такого хаосу, що “багато справжніх українців почало сумніватися в тому, чи вони є взагалі українцями” (Там же, 11). Документ в основному правильно відбивав культурно-національну ситуацію українців Пряшівщини, вказував на

довготривалість процесу національного відродження, який вимагає від усіх органів влади багато самовідданої праці в піднесені рівня національної самосвідомості українського населення. Для цього потрібно подолати культурно-політичну заплутаність частини його інтелігенції, поліпшити виховну роботу в українських школах і культурно-освітніх установах, належну увагу приділяти підготовці українських кваліфікованих кадрів та засвоєнню української мови шкільною молоддю і дорослим населенням тощо.

Виконання цих постанов органами державної влади в другій половині 50-х рр. принесло окремі позитивні результати: дійшло до певної стабілізації української шкільної системи, поліпшення педагогічного процесу, налагодження видання українських підручників та навчальних посібників, поширення підготовки вчительських кадрів на педагогічному та філософському факультетах у Пряшеві, у вузах України та перепідготовки вчителів усіх типів шкіл на курсах, які організував Пряшівський крайовий інститут педагогіки. Поліпшилося й управління та контроль українських шкіл завдяки створенню при Шкільному відділі Пряшівського Крайового національного комітету відділення для українських шкіл з українськими інспекторами. Поряд з наведеним слід згадати й розгорнену діяльність українських культурно-освітніх установ та вплив українських органів масової інформації, що в цілому сприяли зростанню суспільного престижу української літературної мови в Східній Словаччині. Підтвердила це й Комісія Словацької Національної Ради, яка в 1962 р. констатувала, що загальний рівень навчання в школах з українською викладовою мовою у кінці 50-х – на початку 60-х років був такий, як і в школах із словацькою навчальною мовою (Байцура, 1967, 160).

Школа є основною запорукою забезпечення спадкоємства української літературної мови на Пряшівщині. Вона виховує молоде покоління, що в майбутньому може бути активним носієм української мови чи її поширювачем (учителем, журналістом, культурно-освітнім працівником і т.п.). Саме тому в післявоєнні роки багато уваги приділялося збереженню й розвиткові української шкільної системи.

Однак у 1960 р. територіальна адміністративна реформа та зміна шкільної політики повністю підірвали цю систему. Було скасовано Пряшівську область (край), його органи управління – КНК (разом з ним і українське відділення Відділу шкіл КНК) та три райони з більшістю українського населення – Снинський, Меджилабірський та Свидницький, що ліквідувало можливість управління школами з одного центру. Тогочасні партійні постанови ЦК КПЧ “До деяких питань подальшого політичного та економічного розвитку Східнословакського краю” (1961 р.) та “Дотеперішні результати і подальші завдання у роботі серед громадян української національності в ЧССР”

(1962 р.) змінили шкільну політику й створювали простір для ліквідації українських шкіл.

Основним засобом цієї політики стала симпліфікація (спрошення) права батьків обирати мову викладання для своїх дітей, що поступово перетворилася у кампанію за ліквідацію українських шкіл. “Демократизм” цього “права” полягав у тому, що один чи два ініціатори зорганізували в українському селі збір підписів за зміну української викладової мови на словацьку. Хоч переважна більшість батьків не мала намір міняти мову навчання своїх дітей, однак на батьківських зборах у результаті відповідного демагогічного психічного натиску організаторів цієї кампанії батьки змушені були голосувати за зміну викладової мови. В результаті цієї кампанії тільки протягом чотирьох років 161 українська школа змінила викладову мову на словацьку: у 1960 – 38, у 1961 – 63, у 1962 – 40, а в 1963 – 25 шкіл (Ванат, Ричалка, Чума, 1992, 11).

Партійні документи від 1955 р. на перший план ставили рідну мовну як основу патріотичного виховання. Документи 60-х рр., на яких базувалася “нова шкільна політика”, ставили як основне завдання для шкіл національної меншини засвоєння учнями державної, тобто словацької мови. Дух чехословацької державності та пролетарського інтернаціоналізму в українських школах вкорінювався через укріплення й поширення словацької мови, напр.; у сімдесяти школах почалося викладання природознавчих предметів словацькою мовою (згодом така зміна викладової мови відбувалася й в інших школах, а поступово поширилася і на гуманітарні предмети), було запроваджено єдині навчальні програми для всіх шкіл республіки (включно національних українських, угорських та польських), єдиних підручників (переклади словацьких і чеських підручників) і т.п.

Крім вищеперечислених факторів, що обумовлювали післявоєнний культурно-національний розвиток українців, гальмом їх національного самоусвідомлення було, як зауважує І. Ванат, і беззаконня, що виявилось у скасуванні Української народної ради Пряшівщини, в ліквідації Греко-католицької церкви Словаччини, що діяла в основному як церква національна, та звинувачування української інтелігенції в т.зв. буржуазному націоналізмі. Хоча ці беззаконні дії державних органів не мали прямого зв’язку із т.зв. українізацією, вони викликали серед українського населення зневіру й скептицизм, створювали атмосферу страху і пасивності серед інтелігенції, зокрема управлінського апарату, який відав українськими справами. Саме через те не здійснилися такі наміри, як організація курсів української мови і культури для працівників партійного апарату, державної адміністрації і громадських організацій. Управлінський апарат став найслабшою ланкою національного відродження українців (Ванат, 1993, 29).

Непроведення курсів української мови для згаданих працівників мало за наслідок те, що справа переходу на українську мовну орієнтацію не пішла всіма необхідними партійними і державними каналами. Як зазначалось вище, вона обмежилася в основному шкільною справою та частково культурою, де доходило до значних деформацій саме через те, що на згаданих курсах не здійснилася перепідготовка відповідних працівників партійних і державних органів, які здебільшого розв'язували питання, пов'язані з національним відродженням. Курси української мови й культури були вкрай потрібні для тодішніх "партапаратників" та службовців, що були виховані в довоєнних "карпаторуських" чи повоєнних російських школах і фактично не знали ні української історії, ні української мови, літератури і т.п. З цього приводу ще в 1932 р. "Русское Слово" писало: "Откуда же может знати наша интелигенция, як ничего этого в школах не учились? А чего не знает, того и любити не может" (Русское Слово, 1930, № 2).

Запровадження українсько- словацької двомовності в діловодстві вирішальною мірою сприяло б поширенню сфери функціонування української літературної мови та зміцненню її соціального статусу.

В 60-х роках українська інтелігенція, що сприяла справі національного відродження, зазнала критики за те, що вона звужує національне питання тільки на питання мови та школи, не усвідомлюючи процесу зближення народів і національних меншин ЧСР, що зумовлений економічним та політичним розвитком. Згідно з цим поглядом і зміна викладової української мови на словацьку вважалась прихильниками "нової" шкільної політики нормальним явищем, оскільки "і словацька школа є соціалістичною" (Ванат, Ричалка, Чума, 1992, 13).

В останні десятиліття внаслідок згаданих та інших причин доходить до різкого зниження кількості основних українських шкіл, про що свідчать дані таблиці (Ванат, Ричалка, Чума, 1992, 13).

Навчальний рік	Кількість		
	основних шкіл	класів	учнів
1966–67	58	225	5 154
1969–70	41	133	2 686
1972–73	40	134	2 532
1973–74	40	133	2 400
1976–77	34	124	2 222
1980–81	21	99	1 674
1985–86	19	84	1 343
1990–91	15	70	908

Подібна ситуація існувала і в середніх школах. Після 1945 р. поширюється сітка українських середніх загальноосвітніх і професійних шкіл. Однак поступово ці школи з українською мовою навчання зникали, а замість них відкривалися в словацьких середніх школах тільки паралельні класи з українською викладовою мовою.

Унаслідок беззахисності українського шкільництва, згубної шкільної політики нині залишилася тільки одна гімназія в Пряшеві з українською мовою навчання, паралельні класи з навчанням української мови в гімназіях у Снині, Меджилабірцах та Свиднику, паралельні класи з навчанням української мови у промислових технікумах у Бардієві та Снині, у торговельних технікумах у Пряшеві та Бардієві, у Меджилабірському сільськогосподарському технікумі, у Гуменському медичному технікумі, у педагогічній та готельній школах у Пряшеві.

З наведеного випливає, що поступовим зменшенням кількості учнів основних і середніх шкіл із українською мовою навчання звужується сфера вживання української літературної мови, зменшується й простір для виховання молоді в дусі національної гордості, поваги до власної історії та власних культурних цінностей. Сорока річна шкільна політика попереднього режиму, яка базувалася на принципі, що вирішальною є не викладова мова школи (тобто форма), а її соціалістичний зміст, тобто “інтернаціональне” виховання, спричинили байдуже і зневажливе ставлення до рідної мови, власної культури і т.п.

4. Спроби “наближення” української літературної мови до місцевої народної мови

У період трилінгвізму та мовного дуалізму критерієм чи мірилом функціонування тієї чи іншої літературної мови (української, російської чи “карпаторусской”, або “язичія”) вважалась спроможність найкращого відбиття “національної душі народу”, збереження “національної єдності” з матернім народом та меншою мірою рівень тих художніх чи наукових надбань, що були створені цими мовами. Майже зовсім або лише дуже рідко брався до уваги критерій їх зрозумілості для широкого читача.

Із усуненням мовного дуалізму та запровадженням на Пряшівщині однієї літературної мови – української – як основні виступають критерій зрозумілості та критерій єдності або всеукраїнськості літературної мови (Шевельов, 1987, 79).

Перехід від дуалізму до єдиної літературної мови (української) відбувався через народнорозмовну мову.

Остаточне запровадження української літературної мови на Пряшівщині пов'язане з якомога швидшим засвоєнням школою молоддю і дорослим населенням правильної української літературної мови. Йшлося про те, щоб і на цій етнічній території поширилася єдина загальноукраїнська (всеукраїнська) літературна мова. Забезпечення критерію єдності української літературної мови явилося у частини місцевої інтелігенції у вимозі надмірної мовної чистоти. Такі намагання спостерігалися в критиці художніх творів декотрих авторів, мови радіомовлення, місцевих українських періодичних видань, окремих промовців тощо з боку перш за все мовних кафедр філософського та педагогічного факультетів Університету ім. П. Й. Шафарика, але й редакторів Відділу української літератури в Пряшеві Словакського педагогічного видавництва в Братиславі. Для підвищення рівня мовної культури українців Пряшівщини влаштовувались уже згадувані мовні курси (переважно для вчителів), мовні консультації, що передавалися Українською редакцією Чехословацького радіо або друкувалися в газеті “Нове життя” чи в журналі “Дружно вперед” і под.

Питанням стану української літературної мови в Східній Словаччині займалась і нарада редакторів українських редакцій та викладачів-україністів, що її в 1963 р. скликала Кафедра української мови й літератури Пряшівського філософського факультету. Згадана нарада пропонувала: По-перше, повністю зберігати фонетичну систему та граматичну будову української літературної мови в такому вигляді, як вона була унормована в тодішній Радянській Україні. Словом, не

слід дозволяти собі будь-які втручання в морфологічну чи синтаксичну будову, а також допускати заміну фонем літературної української мови. По-друге, уникати необґрунтованих втручань у словниковий склад української літературної мови, вводячи туди словацькі і російські слова. По-третє, вводити діалектизми в місцеву повсякденну писемну і розмовну мову в тих випадках, якщо діалектизми є східнослов'янськими словами, хоча їх немає в словниковому складі сучасної української літературної мови і якщо вони необхідні для кращого розуміння висловлюваної думки в будь-якому жанрі або для того, щоб відтінити мову персонажів літературного твору. По-четверте, назви населених пунктів і утворені від них прикметники вживати згідно з мовою практикою жителів цих населених пунктів. По-п'яте, фольклорні матеріали обов'язково друкувати тією говіркою, якою вони написані і не “наблизити” їх до літературної мови, беручи все ж таки до уваги вимоги українського правопису. По-шосте, друкуючи поезії, теж додержувати норми української літературної мови.

Наведена нарада брала до уваги стан і умови, які створилися для розвитку української мови в Східній Словаччині на початку 60-х рр. Однак нарада не висунула таких пропозицій, які б укріпили позиції української літературної мови і змінила ставлення до неї з боку частини української інтелігенції.

Критерій зрозумілості української літературної мови на Пряшівщині розглядається в окремих місцевих друкованих органах від кінця 50-х рр. як вимога “наближення” української літературної мови до народної. У своїй основі ця думка була правильною, бо згідно з нею слід було перш за все в лексичному складі мови підручників для початкових шкіл, у мові друкованих органів (призначених для широкого кола читачів), радіо, театру вживати дублетні форми слів, що близькі і загальновідомі місцевому населеню, а водночас є і словами загальноукраїнської мови (наприклад: *мова – бесіда*, *заходи – кроки*, *цікавий – інтересний* і под.). Поряд з цим можна було запровадити місцеві назви місяців (януар, фебруар і т.д.) та окремі інші слова (зокрема терміни офіційно-ділового стилю мови, як *округ*, *краї* та ін.), що в літературній мові вживаються в іншому значенні. У крайньому разі можна було замінити й слова “*що*”, “*це*”, “*бути*” місцевими формами „*што*“, „*то*“, „*быти*“ . Зрозуміло, що для пропонованого “наближення” необхідно було підготувати певні норми: словник дублетних виразів і окремих місцевих слів, які б уживали в обов'язковому порядку всі редакції, автори підручників тощо. У фонетичну систему і граматичну будову української літературної мови не було потреби втручатися. На жаль, жодних норм “наближення” не було створено й ухвалено, тому кожен автор, дописувач, як правило, “наблизяв” літературну мову до говірки рідного села. Внаслідок цього

никла плутанина в практичному застосуванні принципу “наближення”. Деякі автори пішли по лінії найменшого опору, переймаючи повністю окремі словацькі терміни (при наявності зрозумілих місцевому населенню українських термінів), змінюючи лише словацькі закінчення. Такими запозиченнями засмічувалась літературна мова; це шкодило розвитку української літературної мови в Східній Словаччині, бо створювався й небажаний розрив між літературною мовою України та літературною мовою українців Східної Словаччини.

З-поміж творчої інтелігенції найбільше уваги питанню літературної мови українців Пряшівщини приділяв І. Мацинський (1922–1987). Письменник був прихильником уживання єдиної (всеукраїнської) літературної мови, однак пропонував її диференційоване застосування в цьому етнічному регіоні: для інтелігенції – українська літературна мова, для широкого читача, для якого була призначена передусім газета “Нове життя” – т.зв. наближена українська літературна мова. Саме для таких цілей підготував І. Мацинський у листопаді 1969 р. “Норми редакційної практики народно-розмовною мовою для “Нового життя” (28 сторінок машинопису)¹². Автор не мав на меті творення якоїсь нової граматики. Йому йшлося про полегшення мови газети, про намагання зробити газету більш читабельною, її мову більш зрозумілою і дохідливою, що в кінцевому результаті сприяло б більшому поширенню газети й укріпленню позицій української мови серед місцевих українців.

Пропоновані “Норми” мали на меті: 1) усунути незадоволеність тогочасним рівнем мови, що висловлювалась не тільки спеціалістами-філологами, викладачами й учителями української мови, але й представниками культурно-освітнього життя, 2) включити окремі елементи місцевої народно-розмовної мови в українську літературну мову в одному з друкованих органів тодішнього КСУТу, 3) вернутися до ідеї поступового переходу на українську літературну мову посередництвом народно-розмовної мови, до чого прагнув свого часу І. Панькевич.

В галузі звукової системи І. Мацинський розглядав 59 особливостей народно-розмовної мови, з яких певну частину пропонував вживати в газеті “Нове життя”, інші – ні. Ідеться, наприклад, про збереження таких особливостей:

- форм з о : *паробок, порхати* (літ. парубок, пурхати і под.);
- займенників та прислівників з а (літ. з е)*дахто, дашто, даякий, дакотрый, дагде, дастіўко* (літ. декілька);
- звука ы в усіх позиціях: *рыба, хыжа,stryко, быкы, копыта, гыртынъ, шыршень, кырві, мы, гыбати, шыти, жыти* і под.;

- етимологічного у в словах *дубрава*, *огурка* і под. (літ. діброва, огірок);
- діалектних форм з е в слові *огень*, *вгєнь*;
- розмовної форми в слові *вітор*;
- більш поширеної в діалектах форми -иця: *кыртица*, *пивница* і под., на противагу менш поширеній формі -іця.
- слів з африкатою дж: *саджа*, *пряджа*, *чуджий*, *приджмурити* і под.;
- прийменника ку: *ку зимлі*, *ку лісови* і под.;
- форм без приставних приголосників: *оріх*, *ухо*, *острый*, *од нього*, *она*, *осьмий* і т.п.;
- слів із вставним приголосним: *срібло* або *стрібро*, *сріберний*, *стріберний*, *ляпснути*, *обіздритися*, *уздрити* і ін.;
- форм слів, в яких після б, п, виник вставний приголосний л (здоровля, кровлюв, риблячий, череплянний, древлянний), а після м вставний приголосний н (*мнясо*, *вимня*, *памнятъ*, *мнята* і под.);
- діалектних форм числівників *штири* або *четири* та *штиридцять*;
- первісних форм слів без пізнішої перестановки складів (метатези): *медвідь*, *пвересло*, *монисто*, *боднарь*, *терезвый* і под.;

В галузі морфології в “Нормах” розглядається 44 особливості, з яких І. Мацинський пропонував значну частину вживати в мові газети “Нове життя”.

I. Іменники:

- флексію -и в закінченнях іменників жін. роду І-ї та III-ї відмін: *соли*, *ночи*, *молодости*, *скрини*, *тини* (род., дав. і місц. відм.);
- флексію -ов в оруд. відм. І-ї та III-ї відм.: *руков*, *ночов*, *земльов*, *грушов*, *костьов* і под.;
- закінчення -ови для назв живих істот в дав. і місц. відм. II-ї відміни: *коньови*, *братови* і т.д.;
- паралельні форми (діалектні і літературні) клічного відмінка: *Маръо*, *Марь*; *Ганъо*, *Гань*; *Іванъ*, *Марусь*, *Швеганъ* і т.п.;
- закінчення -ы в наз. відм. мн. І-ї та II-ї відмін для назв неістот (*горы*, *стіны*, *стремы*, *дубы*, *столы*), закінчення -ове для назв істот (*сынове*, *братове*, *сватове* і под.) та закінчення -е для іменників чол. роду на означення принадлежності до окремого народу, нації, населених пунктів (*татаре*, *мадяре*, *болгаре*, *таліане*, *молдаване*, *лабірчане*, *пряшівчане*, *свидничане*, *але словаци*, *китайци*, *японци*, *американци* і под.);

- флексією **-ы**, **-и** в знах. відм. іменників жін. роду назв живих істот: *пасу коровы, коцур хапать мыши, дойть вівці* і т.п.;
- закінчення **-ям** в місц. відм. іменників чол. роду II-ї відміни, що закінчуються на м'яке р: *поштарям, столярям, дротарям* і под.;
- паралельні закінчення в іменників, що в давньоруській мові мали форми двоїни: *очима й очами, плечима й плечами, ушима й ушами* і под.

2. Прикметники:

- діалектне закінчення **в** наз. відм. мн.: *высокы, зелены малины*;
- суфікс **-ш-** притворенні вищого ступеня прикметників: *скоршый, гладший, тяжший, низкий, старший*.

3. Займенники:

- енклітичні форми: *ня, мі, ті, ся, го, му, ней, і, ю(ню), ні як* і форми *мнов, тобов, собов, ньов, ньом*;
- стягнені форми присвійних займенників (*мого, твого, свого, твому, мому, свому, мойой, твойой, свойой, мойов, твойов, свойов*, але також і форми *мойом, твойом, свойом*);
- редупліковані форми вказівних займенників: *тот, тота, тото, тоты (тоті); тамтот, тамта, тамте, тамтоты (тамті)*.

4. Числівники:

- діалектні форми *єден, штири, вісем* і відповідні складні та складені числівники *єденадцять, штирнацят, вісемнадцять, двадцять єден, двадцять штири і т.д.*;
- форми *ширидицять, штиристо, п'ястсто, шістсто, вісемсто, дев'ятсто, тисяч*;
- на означення дробових числівників форми *пів друга, півтретя, півчетверта, півп'ята, півшеста, півосьма, півдесята..., дві половини, штири п'ятини, п'ять десятин* і т.п.

5. Діеслова:

- частку **ся** перед діесловами: *я ся учу, мі ся снить, я ся бою* і т.п.;
- закінчення **-ме** в I-й особі мн.: *пишеме, ходиме, чистиме* і под.;
- залишки колишньої форми перфекта *ходив-эм, ходив-есь, ходили-зьме, ходили-сьте*;
- залишки колишнього допоміжного діеслова *быти* і після інших слів: *уже-сь быв дома; что-сь робила; жебы-сь дав йому* і т.п.;
- діалектні форми наказового способу: *ідъ, беръ, несь, тягай; ідъме, беръме, несьме; ідьте, беръте* і т.п.;

– обидві форми умовного способу: *я бы хотів, він бы робив та робив (-ла, -ло) бым* (*бысь, бысьме, бысьте*).

6. Прислівники:

– діалектні форми, як, наприклад: *зрана, позавтра, звідтам* і под., які водночас поширені і в літературній мові, а також прислівники, що наявні в карпатоукраїнських говорах, як-от: *звідтамти, гентам, даяк* та ін.

У мові газети рекомендувалось уживати й незвичні для української літературної мови частки *но i*, але (у значенні частки *ну i*) і под., напр.: *Но i дав ты йому; Ale парно!*

У галузі синтаксису розглядається 37 діалектних особливостей, з яких 24 І. Мацинський пропонував використовувати.

1. Перевага діалектних конструкцій, в яких не вживаються особові займенники в ролі підмета, напр.: *Як ідеме на свадьбу, то і дарунки береме зо собов. Як будуть, то добри. Піду до нього, може вислухать ня.*

2. Залишки давніх конструкцій з дієприслівником у ролі присудка: *Робить як одуривши.*

3. Форми, в яких іменна частина складеного присудка виступає в називному відмінку: *Його звуть Василь. Він быв вояк* (літ.: *Його звуть Василем*).

4. Паралельні конструкції з предикативною зв'язкою дієслова бути в теперішньому часі і без неї, напр.: *Він є учитель. Пес не є злий. Де суть твої граблі* поряд з формами: *Він учитель. Пес не злий. Де твої граблі* і т.д.

5. Конструкції із запереченою часткою *не* (у значенні літературного *нема, немає*) при допоміжних дієсловах *є, суть* напр.: *Там не є води. Лем мої гуски не суть ту* (замість літературних форм: *Там нема води, Тільки моїх гусок тут немає*).

6. Давні конструкції давального означального, який у літературній мові виступає інколи в особових займенниках, рідше в іменниках. Порів. пропоновані форми: *отець дітям, опікун сиротам, він отець йому, она тобі сестра* та літературні синтаксичні синоніми з родовим відмінком: *отець дітей, опікун сиріт, він його отець, вона його сестра.*

7. Неузгоджені означення у вигляді різних прийменниково-іменникових сполучень, напр.: означення з прийменником *о*: *стіл о трьох ногах*, замість літературної форми *на три ноги*.

8. Паралельні форми означень, виражених родовим відмінком іменника, в препозиції і постпозиції: *другого брата жена, Іванка*

Ванишного сироти поряд з конструкціями: жена другого брата, сироти Іванка Ванишного.

9. Форми додатка-об'єкта (на який спрямована дія, що виражена присудком) у формі давального відмінка: *Іванови ся дитина народила*, замість літературного: у *Івана народилася дитина*.

10. Конструкції додатків (після дієслів-присудків *говорити, забыти, повісті, думати, казати*) з прийменниками *на, про, за, о: забыти на нього, забыти за нього, забыти о нім*.

11. Сполуки, що виражают цільову спрямованість дії, в яких присудок означає шукання, здобування, виступають з прийменником у знахідному відмінку множини: *мы ідеме на малины, на грибы, на орехи* і т.д. замість літературного: *ми йдемо по малины, гриби, дрова*.

12. Конструкції з прийменником з (*із, зо, зос*) на позначення об'єкта, з яким перебуває в соціативному зв'язку об'єкт дії: *хвалиться із (зос) своїов дівков, мать дось біды зо собов замість хвалиться своєю дівкою*.

13. При обставинах місця, що виражені іменником у непрямих відмінках, паралельні прийменники до (спільній з літературним) і *ку* (діалектний): *ішов ку свому братові*, порів. літературне: *ішов до свого брата*.

14. Обставини часу, що виражуються сполученням прийменника *о* з іменником у знахідному відмінку: *о годину, о тижденъ, о не довгий час* замість літературного: *через годину, через тиждень, через недовгий час*.

15. Обставини причини виражені іменником у знахідному відмінку з прийменником *про: не годен спати про хворобу, він про свою дурість ю не взяв замість не спати через хворобу*.

16. У зіставно-приставних складносурядних реченнях поряд із сполучником *але* й невластивий сучасній українській літературній мові *но*, напр.: *так говорив, но не так робив* замість *так говорив, але не так робив*.

17. В означальних підрядних реченнях із діалектним сполучником: *же, жебы, што: він казав мі, же не приде; робте так, жебы было добре; як бысь не пришов, чтобы ся стало*. Наведені сполучники виступають замість літературних *що, щоб, чи*.

18. У складнопідрядних реченнях з підрядними додатковими діалектні сполучники *же, жебы, а* також *ци* (варіант *ці*), яким у літературній мові відповідають сполучники *що, щоб, чи* напр.: *не можу повісти, ці то так било*.

19. У складнопідрядних реченнях з підрядним підметовим, що поєднуються з головним і за допомогою сполучника *же, якому* в літе-

ратурній мові відповідає сполучник *що*, напр.: *видиться, же наше дру́зьтво тепер багатше*.

20. Підрядні речення місця, що приєднуються до головного за допомогою сполучного слова де: *пішов де хотів* (порів. літературне: *пішов, куди хотів*).

21. Підрядні речення часу із діалектними сполучними словами *закым, закыль, наколи, докыль, покыль*.

22. У головних реченнях при підрядних часу вживати сполучник та, якому відповідає в літературній мові то: *як дослужив, та взяв пінязи*.

23. Підрядні речення мети з діалектними сполучниками *жебы, най* (порів. літературне *щоб, щоби, аби; аби тільки, щоб тільки*).

24. Підрядні речення допустові із сполучником *хаць*, який відповідає літературному *хоч* та ін.

В аналізованих “Нормах” висловлюється кілька зауважень до лексичного складу народно-розмовної мови газети “Нове життя”. В першу чергу вказуються на те, що лемківські та бойківські говірки Східної Словаччини складаються з лексики: а) найдавнішої доби, що становить невелику верству архаїчних слів і створює специфіку лемківського говору; б) середньої доби, що становить “міцний спільній зв’язок” з українською мовою на решті українських земель; в) лексика новішої доби, що пов’язана з прогресом людського суспільства і поширюється через словацьку мову, напр., *smernica, rokovanie, stano-visko, prijomienky*; до цих слів радить І. Мацинський підібрати відповідники, які були б зрозумілі й місцевим селянам.

І. Мацинський створював “Норми” в часі політичної відлиги, коли “партапаратники” перестали на якийсь час втрутатися в національно-культурні справи українців Пряшівщини. Початок т.зв. процесу нормалізації (1970 р.), відхід І. Мацинського з керівної посади ЦК КСУТ та інші причини перешкодили спеціалістам та ширшому колу культурно-освітніх працівників обговорити ці “Норми”, зважити доцільність їх застосування в газеті “Нове життя”. “Норми” охоплюють тільки деякі питання фонетики й граматики, вони не були систематизовані, їх вибір інколи випадковий, коментар не завжди витримує філологічних критеріїв, а головне, “Норми” оминають найскладніший план мови – лексичний. Однак вони гідні уваги як один із експериментів запровадження окремих елементів народно-розмовної мови в редакційній практиці газети “Нове життя”, що міг сприяти зміні ставлення частини місцевого населення до української літературної мови, а також до певної міри паралізувати ті сили, що в 60–80-х рр. виступали приховано чи явно проти вживання української мови, доводили її “nezrozumilost” для місцевого населення, створюючи

таким чином платформу для сучасного політичного русинізму із його новими правописами та граматиками т.зв. русинського язика.

“Норми” І. Мацинського не мають нічого спільного з намірами неорусинства. І. Мацинський не вигадував нових правописів чи граматик, він просто прагнув демократизувати українську літературну мову за рахунок елементів народно-розмовної мови – її найвіддаленішої гілки, які в силу різних причин не ввійшли в нормативні посібники чи опинилися там з позначкою обласне, діалектне, розмовне. Отже, І. Мацинський відстоював етнічну й мовну єдність населення цього регіону з українським народом та його мовою.

Незважаючи на всю складність культурно-національного розвитку українців Пряшівщини, українська літературна мова остаточно утвердилася в цьому регіоні. Вона сприяла значному розвиткові культури й освіти. Кращі надбання художньої та наукової літератури, створені українською літературною мовою, ввійшли в скарбницю загальнонаціональної української культури й науки, водночас вводячи Пряшівщину до загальнодержавного чехо-словацького культурного контексту.

Після подій 1989 р. на Пряшівщині знову починаються мовно-культурні суперечки, що ускладнюють процес розвитку української літературної мови і звужують її соціальну базу. Новий етап мовного дуалізму перешкоджає процесові завершення конституювання української національної меншини в Словаччині і сприяє її прискореній словакізації.

Короткі висновки

1. Чехославацький уряд не був зацікавлений у розв’язанні національного й мовного питання українців Пряшівщини. Штучний поділ української території на дві частини був спрямований на послаблення етнокультурної консолідації, самоусвідомлення спільноти етнічної ідентичності – принадлежності українського населення Закарпаття і Пряшівщини до українського народу, на підпорядкування жителів цього регіону двом адміністративним центрам – празькому й братиславському для більш ефективної асиміляторської політики, зокрема чеської на Закарпатті.

2. У другій половині 20-х рр. явно відкидається як нереальна ідея частини будительської інтелігенції минулого століття створити на народній основі спільну літературну мову для галицьких та угорських русинів. Демократична частина закарпатської інтелігенції, а згодом і інтелігенції Пряшівщини, виступала за запровадження в школах і в культурно-освітній сфері цього національного масиву єдиної української літературної мови з новим фонетичним правописом. На перешкоді цьому процесові були “москвофільські” намагання

запровадити російську літературну мову в Східній Словаччині та наміри т.зв. автохтонів створити четверту східнослов'янську мову – “русинську”. Зіткнення протилежних інтересів були причиною виникнення т.зв. язикової війни, тобто нескінчених мовних сварок, які вміло використовували словацькі правлячі кола для асиміляції українців Пряшівщини.

3. Після 1945 р. на Пряшівщині відкидається ідея створення окремої “русинської” мови. Довоєнна культурно-національна орієнтація (“московфільська” і “народовецька”) спричинилися до того, що Українська Національна Рада Пряшівщини санкціонувала мовний дуалізм (рівноправне вживання російської й української мов), який існував протягом 1945 – 1952 рр. Українську мову було запроваджено як вищадову поступово в перших класах початкових шкіл (у 1950/51 навчальному році), як обов’язковий предмет у школах другого та третього ступенів (друге півріччя 1950/51 навчального року) та починаючи 1953/54 навчальним роком – як вищадову в усіх ступенях шкіл.

Перехід на українську національну орієнтацію відчутно сприяв національному відродженню українців Пряшівщини. Значно зрос суспільний престиж української літературної мови. На початку 60-х років починаються деформації національної політики з боку компартійних та державних органів, які загальмували процес національного відродження українців Пряшівщини, майже повністю ліквідували українську шкільну систему, звузили до мінімуму соціальну базу української літературної мови та створили знову простір для політичного русинства й мовного хаосу. Намагання т.зв. наближення української літературної мови до місцевої народної мови не було реалізоване, тому не змінило ставлення частини населення до української мови. Державні органи адресували піклування про поглиблення національного самоусвідомлення українського населення Пряшівщини, виховання любові до власної культури й рідної мови на кілька українських культурно-освітніх установ, які не могли компенсувати компетенцій і діяльності державних інституцій.

РОЗДІЛ IV

ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНІ ІЗ СУСІДНІМИ МОВАМИ ТА ДІАЛЕКТАМИ

1. Типологія мовних контактів

У. Вайнрайх зазначає, що “дві або більше мов знаходяться в kontakti, якщо їх поперемiнно вживає та сама особа” (Вайнрайх, 1974, 22). Б. Гавранек у цьому визначенні “мовний kontakt” вбачав i певнi вади, а саме, що цей термiн “nічого не пояснює у лінгвiстичному вiдношеннi, вiззначаючи тiльки мовнi ситуацiї” (Гавранек, 1972, 94). Також i Є. Хaуген зазначав, що “в цьому визначенні nічого не говориться про рiвень їх (осiб.-M.Ш.) володiння цими мовами, про ступiнь вiдмiнностi мiж мовами, про умови їх уживання або масштаби виникаючої при цьому iнтерференцiї...” (Хaуген, 1972, 61-62).

На нашу думку, пiд мовними kontaktами слiд розумiти таку мовну ситуацiю, коли окрема особа або певний колектив поперемiнно вживає двi чi бiльше мов, причому рiвень володiння цими мовами достатнiй для безперешкодної комунiкацiї.

У лiнгвiстичнiй лiтературi мовнi kontakti подiляються на кiлька типiв, напр.: 1. казуальнi, 2. перманентнi (з пiдтипами зовнiшнi та внутрiшнi) та форм: а) природна, б) штучна (Жлуктенко, 1966, 6-9).

Складний iсторичний розвиток українцiв Схiдної Словаччини обумовлював наявнiсть того чи iншого типу та форми мовних kontaktiв. Існування мовних kontaktiв супроводиться появою двомовностi, або бiлiнгвiзму, зокрема збоку українського населення Пряшiвщини.

Для Схiдної Словаччини характерна наявнiсть багатолатеральних мовних kontaktiв. Тут, на порiвняно малiй територiї, вживається декiлька лiтературних мов (словакька, українська, угорська, до 1953 р. росiйська, а в попереднi столiття ще й латинська, церковнослов'янська й нiмецька) та дiалектiв (словакькi, угорськi, горальськi, нiмецькi, iдиш). Отже, тут спостерiгаємо riзнi типи взаєmodiї мов, напр.: близько-спорiднених (слов'янських), спорiднених (indoевропейської сiм'i), напр.: нiмецьких i слов'янських говорiв, неспорiднених, напр.: угорської i слов'янських.

На цьому етнічному терені йдеться про прямі мовні контакти між:

1. словацькою і українською літературними мовами;
2. словацькою і угорською літературними мовами;
3. словацькою і чеською літературними мовами;
4. словацькою літературною мовою і українськими діалектами;
5. словацькою літературною мовою і угорськими діалектами;
6. словацькою літературною мовою і німецькими діалектами на Спиші;
7. словацькими і угорськими діалектами;
8. словацькими і українськими діалектами;
9. словацькими і горальськими діалектами;
10. словацькими і німецькими діалектами;
11. українськими та горальськими діалектами.

Раніше, коли українці вживали як літературну її російську мову, існували тут і контакти між російською і словацькою літературними мовами, між російською літературною мовою і українськими діалектами і т.д. До своєрідних належать "екстериторіальні" контакти чеської літературної мови з українською літературною мовою та місцевими українськими говорами, що реалізується через посередництво засобів масової комунікації, вищі учбові заклади, наукову та іншу друковану продукцію, частину населення, що тимчасово працює в Чехії.

Контакти національної мови українців Східної Словаччини з іншими мовами та діалектами можна зобразити у такій схемі:

Контакти окремих форм національної мови українців Східної Словаччини із сусідніми мовами є перманентними, внутрішніми та реалізуються в природній формі.

Інтенсивність контактів окремих форм національної мови українців Пряшівщини з сусідніми мовами не була однаковою. Вона залежала від тієї соціальної значимості, яку та чи інша мова посідала на окремих історичних етапах. За часів Угорщини та Австро-Угорщини українські говори зазнавали інтенсивного впливу з боку угорської літературної мови та частково й німецької мови. Після розпаду Австро-Угорщини вплив угорської та німецької мов різко знизився. Із виникненням Чехословаччини посилилися контакти українських говорів та вживаного тут закарпатського варіанта української літературної мови, із словацькою літературною мовою (контакти українських і східнословашьких говорів були живі і до 1918 р.).

Поряд із природною, груповою чи масовою формами контактування, що охоплювала порівняно значну частину населення, мали місце в минулому й інші типи контактування, напр.: штучні, індивідуальні (див. наступний підрозділ).

Із запровадженням української літературної мови в Східній Словаччині виникає тут нова мовна ситуація, для якої характерні нові типи мовних контактів, наявність полілігвізму, виникнення масового українсько-словацького білінгвізму (і на рівні літературних мов), поява нової форми диглосії і т.п.

2. Білінгвізм українців Пряшівщини

Багатосторонність контактів окремих екзистенціональних форм національної мови українців Словаччини здійснюється через посередництво двомовних осіб.

У нашій роботі ми обмежилися розглядом білінгвізму в межах даної державної формації, тобто розглядаємо внутрішні мовні контакти перш за все між українською та словацькою мовами.

У соціолінгвістичній літературі під білінгвізмом здебільшого розуміється володіння двома засобами спілкування, що у відповідних мовних ситуаціях поперемінно використовуються окремим мовним колективом або індивідом. Більшість авторів білінгвізмом уважає володіння двома мовами (Дешериев, 1962, 10; Ногеcký, 1982, 51; Recsiar, 1974, 57 та ін.), дехто допускає, що двомовністю можна вважати і володіння двома діалектами, якщо вони відносяться до двох різних національних мов (Михайлов, 1969, 4). Під білінгвізмом ми розуміємо володіння (тобто свідоме опанування другої мови з метою комунікації

з іншомовним колективом) двома різними формами окремих національних мов, напр.: володіння двомовною особою чи двомовним колективом діалектною формою національної мови й літературною формою іншої (нерідкої) мови, і, навпаки, володіння літературною формою рідної мови і однією з нелітературних форм (напр., діалектом чи інтердіалектом і под.) чужої мови.

У конкретних умовах української національної меншини в Словаччині можна виділити такі варіанти двомовності: 1. білінгвізм, що існує при використанні рідної (української) літературної мови й нерідної літературної мови; 2. білінгвізм, що полягає у володінні іншими функціональними формами (крім літературної) української національної мови й іншою (нерідкою) літературною формою (напр.: словацькою, чеською, угорською); 3. білінгвізм, що полягає у володінні однією із нелітературних форм рідної національної мови й нелітературних форм іншої національної мови.

На підставі наведеного можна було б розрізняти білінгвізм звичний, народний, чи діалектний, суть якого полягає, як зазначалося вище, в розумінні та в здатності реакції на інформацію (висловлювання) в іншому (чужому, нерідному) мовленні, без огляду на дотримування літературних норм цього мовлення. Водночас можна говорити про білінгвізм культівований, стандартний, чи літературний, який передбачає володіння літературними нормами обох мов та їх реалізацію в усній і писемній формах. Вихідним пунктом для визначення поняття білінгвізм вважаємо критерій соціологічний, а не лінгвістичний. Останній важливий при дослідженні ступеня інтерференції у контактуючих мовах.

Отже, при розгляді білінгвізму українців Пряшівщини ми входимо із соціологічних позицій, із широкого розуміння двомовності як здатності взаєморозуміння іншомовної інформації незалежно від рівня знання другої мови. Щоправда, рівень володіння другою мовою (часткове або неповне – пасивний білінгвізм чи “повне” володіння другою мовою в її усній і писемній формі – активний білінгвізм) має вирішальний вплив на інтенсивність інтерференції як важливого фактора розвитку мови-реципієнта (“сприймаючої мови”).

Двомовність української національної меншини в Східній Словаччині має своє соціально-історичне коріння, що в минулому полягало в соціально-економічній та суспільно-політичній нерівноправності носіїв контактуючих мов.

Поряд із природною формою мовних контактів тут існувала й штучна, або т.зв. панська, яка мала місце в колишніх школах Закарпаття і Східної Словаччини. Її наявність пояснюється такими причинами.

Починаючи XVII століттям, тут схрещувалися і боролися між собою три культурні течії: а) українсько (тодішнє означення русько)-слов'янська, б) латинська, феодально-католицька, в) протестантська. Відповідно до того, існував білінгвізм українсько(руссько)-слов'янський (чи церковнослов'янський), який був поширений серед тодішніх освідчених осіб, зокрема духовного стану, що здобули освіту в монастирських і богословських школах, духовних семінаріях, де викладання велося на слов'янській (церковнослов'янській чи русько-церковнослов'янській) мові. З половини XVII століття поширюється й українсько(руссько)-латинський білінгвізм у зв'язку з латинізацією закарпатських шкіл, що посилилася на Закарпатті після прийняття унії у 1646 р. Латинську мову як викладову мову середніх шкіл Закарпаття, де виховувалися й учителі Східної Словаччини, було запроваджено в 1777 р., і вона вживалася майже до половини XIX ст.

Від початку XIX століття дедалі більшого поширення набував українсько(руссько)-угорський білінгвізм. Сприяв цьому і закон "Ratio educationis" 1806 р., згідно з яким угорській мові надавалося першорядне значення, зокрема в середніх школах. З половини XIX століття латинську мову як викладову аж до 1918 р. замінила угорська мова, яку в цьому регіоні було запроваджено насильно (порів.: закон 1879 р., згідно з яким угорська мова стала обов'язковою для всіх неугорських шкіл, включно початкових; процес мадяризації прискорювали закони 1897 і 1907 рр.).

З другої половини XIX ст. починається й українсько(руссько)-російський ("панський") білінгвізм, що в Східній Словаччині тривав до початку 1950-х рр. Намагання прихильників "москофільської" мовної орієнтації в Східній Словаччині і на Закарпатті запровадити тут як літературну російську мову, поклало початок майже столітньому мовному хаосу, мовній боротьбі, яка сприяла правлячим колам в асиміляторській політиці українського населення цього краю.

Перелічені типи білінгвізму слід розглядати як продукт багатонаціонального суспільства, в якому двомовність насильно нав'язувалася українській національній меншині, що перешкоджало намаганню цього населення до вільного й безперешкодного розвитку своєї національної культури, своєї мови.

З історичного погляду перелічені типи двомовності мали більш-менш епізодичний характер. Найдавнішим, однак, є українсько-словацький та українсько-угорський білінгвізм, причини якого полягають у територіальному сусідстві українського населення із словацьким, у перебуванні з ним у спільній державі (Угорщина, Австро-Угорщина, перша ЧСР, ЧССР, ЧСФР та СР).

Форми і типи двомовності залежать від рівня володіння другою мовою, часу і способу набуття двомовності, характеру контактуючих мов і под.

Л.В. Щерба виділяє чисту і змішану двомовність (Щерба, 1974, 42–47). Явище чистої двомовності в українців Східної Словаччини зустрічалося раніше, у довоєнні часи, але тільки в окремих заможних родинах, де свідомо вчили дітей мові панівного класу (угорській, німецькій, згодом словацькій). Чиста двомовність була викликана нерівноправним економічним, політичним і культурним становищем української національної меншини в тодішньому суспільстві. Типовим прикладом змішаної двомовності є двомовні українсько-словацькі родини, в яких співрозмовники в своєму українському мовленні вживають слова і вирази словацької мови і навпаки.

Щодо часу набуття двомовності розрізняється ранній і пізній білінгвізм. Раннє (дитяче чи вихідне) володіння двома мовами в сучасних умовах життя українців Словаччини – явище звичайне. Воно є результатом тих соціально-історичних умов, які в цьому регіоні склалися після 1945 р. Зміни в післявоєнному розвитку – процес індустріалізації та колективізації, швидкий ріст освіти і культури мав за наслідок міграцію населення (включно українського), розрив колишніх етнічно замкнених населених пунктів, створення національно змішаних колективів, родин і т.ін. Отже, рання українсько-словацька двомовність зустрічається: 1) у змішаних українсько-словацьких родинах, в яких батьки розвмоляють з дітьми словацькою мовою, а від старшого покоління (бабка, дідусь) або своїх ровесників діти засвоюють і українське мовлення; 2) в українських родинах, діти яких поза колом родини (в словацьких дитячих яслах, у повсякденному контактуванні із дітьми словацької національності) засвоюють словацьке діалектне мовлення, рідше словацьку літературну мову.

Рання, дитяча (дошкільна) двомовність в умовах української національної меншини після 1945 р. сприймається як явище природне, необхідне. Цей процес знаходить належну підтримку і з боку батьків. Значною мірою засвоєнню словацької літературної мови в дошкільному віці сприяє й телебачення та радіомовлення. Часті деформації в дальшому розвитку двомовності від рівня дитячого діалектного мовлення до належного опанування вже обох літературних мов в усному і писемному різновидах пов'язані з моментом обирання батьками школи з українською чи словацькою мовою навчання.

Раннє, вихідне, дитяче володіння іншою мовою, на думку деяких учених, збігається з опануванням рідної мови. У біглота утворюються “два окремі системи асоціацій, що не мають між собою контакту” (Щерба, 1958, 47).

Пізня двомовність набувається в процесі шкільного навчання. Вона є новим типом засвоєння мови, в якому “на основу вже міцно і аналітико-синтетично сформованої рідної мови надбудовується система нової мови, в основному методом порівняння явищ рідної і нерідної мови (Щерба, 1958, 48). Згідно з Л. Щербою, тут дві які-небудь мови створюють у мозку тільки одну систему асоціацій. В українського населення Словаччини, як правило, пізня двомовність мала місце в довоєнні роки: діти з українських селянських родин засвоювали словацьку мову тільки в процесі штучного контактування в умовах початкової (народної) школи, у незначної частини дітей засвоєння словацької мови продовжувалося в тодішніх міських (“горожанських”) і середніх школах. Проте набуті незначні відомості із словацької мови в початковій школі швидко забувалися. Сільське населення, що жило далеко від словацьких містечок і населених пунктів, фактично залишилося одномовним. Виняток становили чоловіки, що відбували військову службу, де протягом кількох років більш-менш опановували усний різновид словацької, чеської (до 1918 р. угорської чи німецької) мов, або їздили за роботою в США, Канаду, Бельгію і т.д., де частково засвоювали відповідну іноземну мову. Отже, в довоєнні роки в основному була поширена індивідуальна двомовність. Дрібно-власницький спосіб господарювання, компактність українського населення в окремих районах, з одного боку, та близькість систем українських і східнословашьких діалектів, що забезпечувала комунікацію при спорадичних контактах населення обох національностей з другого боку не змушувала широкі кола українського населення (в основному селян) свідомо вивчати словацьку мову. Крім того, слід мати на увазі асиміляторську політику тодішніх правлячих кіл, які в білінгвізмі бачили знаряддя примусового переходу до монолінгвізму (мови панівної нації), що було дальшою з перешкод поширення масового білінгвізму.

Докорінно відмінним стає процес поширення словацької мови після 1945 р. Поступово зникають вищенаведені перешкоди для поширення двомовності.

У післявоєнний час доходить до зміни соціально-економічних та суспільно-культурних умов життя українців Словаччини, що мало вирішальний вплив і на характер білінгвізму. Розвиток шкільництва, зміна соціальної структури українського населення та його міграція за працею в промислові центри Чехії (Прага, Острава, Гавіржов, Літвінов, Мост та ін.) та Словаччини (Братислава, Кошиці, Пряшів, Гуменне, Стражське та ін.) зумовлювали зміну переважаючого індивідуального білінгвізму на **масовий, спорадичного на перманентний** і под. Тобто в післявоєнний період стає білінгвізм чи полілінгвізм у молодшої та середньої генерації необхідною умовою

здобування засобів до існування. Внаслідок цього зменшується й кількість одномовного (моноголосного) українського населення і, навпаки, поширюється кількість двомовного населення.

Процес розповсюдження словацької мови серед українського населення Східної Словаччини можна поділити на кілька етапів.

До першого етапу можна віднести весь довоєнний період, коли тільки незначна частина українського населення володіла одним із східнословашських діалектів. Це – переважно населення змішаних українсько-словашських містечок, рідше частина бідних селян, що влітку їздила на жниварські роботи в південні чи південно-східні райони теперішньої Східнословашської області щоб “заробити зерна” для своїх родин. Словашські діалектні слова й окремі вирази потрапляють у мовлення місцевих українців, де здебільшого пристосовуються до фонетичної системи й граматичної будови місцевих українських говорів.

Другий етап поширення двомовності починається після 1938/39 рр. і триває до наших днів. Він зумовлений процесом індустріалізації Словаччини, швидким ростом освіти й культури, а також згаданою вже міграцією українського населення. Нерідко словашською літературною мовою володіє значна частина дорослого населення середнього віку та молодшого покоління, що опанували словацьку мову в процесі шкільного навчання. Старше покоління здебільшого й надалі залишається одномовним або частина його до якоїсь міри опанувала східнословашський діалект. На такому етапі, як зазначає М. М. Михайлов, має місце розподіл сфер уживання двох мов: рідна мова (в нашому випадку українські говорки) залишається мовою українських сіл і містечок, тобто побуту й родинного кола, тоді як друга (словашська) мова стає мовою спілкування із зовнішнім світом, мовою школи та офіційних установ (Михайлов, 1969, 54). Опанування словацької мови та її повсякденне вживання поряд із рідною мовою створює сприятливі умови для інтерференції.

У лінгвістичній літературі наводиться й дальший, третій етап поширення двомовності. Він характеризується тим, що друга мова з дитячого віку засвоюється населенням, яке поступово переключається на іншу мову, як необхідний засіб постійного спілкування, що поряд з рідною мовою майже без винятку вживається всім населенням. Якщо для другого етапу характерною є здатність висловити на нерідній мові яку завгодно думку, але із збереженням у мові “акценту” рідної мови, то для третього етапу характерним є намагання мовців максимальною мірою опанувати нерідну мову (Михайлов, 1969, 55). Нам здається, що із зменшенням числа дітей, що вивчають українську мову в різних типах національної школи, поступово створюються передумови для третього типу двомовності українського населення Словаччини.

Характерною особливістю українсько-словацької двомовності в Східній Словаччині є те, що вона є однобічною. Обома мовами володіє тільки українське населення. Випадки опанування української мови (говірки певного населеного пункту) з боку представників словацької національності лише поодинокі. Вони трапляються в змішаних українсько-словацьких поселеннях та змішаних родинах, також у випадках, коли тривалий час представник словацької національності опиняється в компактному українському середовищі (село, сільськогосподарська артіль, виробниче підприємство, гуртожиток, рідше школа і под.). На практиці справа виглядає так, що спілкування в двомовному українсько-словацькому колективі здійснюється за допомогою здебільшого тільки однієї (словацької) мови. Як зауважує У. Вайнрайх, “тягар двомовності несе цілком одна з груп рідної мови, тоді як інша група в усіх випадках міжгрупового спілкування розраховує на те, що до неї будуть звертатися її власною мовою” (Вайнрайх, 1979, 89).

У двомовній українсько-словацькій ситуації статус обох мов не одинаковий. В українського населення Словаччини найбільш поширеним є українське усне мовлення. Місцева інтелігенція до 1953/54 навч. року вивчала як літературну російську мову, що з того часу була замінена українською літературною мовою. Фактично така частина інтелігенції не володіє функціональними стилями української мови (за винятком тих, хто самотужки вивчав українську літературну мову). Отже, згадані білінгви в українському мовленні в різних галузей знань змушені звертатися до словацької мови, широко використовуючи словацькі терміни, термінологічні визначення і т.п. Навіть та інтелігенція, що вже вивчала українську літературну мову в одному із типів національної школи, в силу обмеженого вилодіння функціональними стилями переважно гуманітарних наук (стилі точних наук майже не вживаються), змушені звертатися знов-таки до словацької мови. Згадувана вже суспільна обмеженість сфери вживання української літературної мови в Словаччині, спрямованість у вживанні українського діалектного мовлення на родинне коло, сільські місцевості та деякі виробничі процеси на селях і містечках визначають характер національної української мови в українсько-словацькому білінгвізмі, а водночас і нерівний статус мов у двомовних осіб.

Існують різні погляди щодо появи, часу тривання і долі білінгвізму. ІІ. Ондрус уважає, що кожний діалект, у якого довгий час тривають сприятливі умови для асиміляції, проходить три етапи асиміляції: 1. стадію переймання елементів інтерферуючого діалекту, 2. стадію змішування явищ систем діалектів і 3. стадію злиття (субституції) діалектів, причому час тривання окремих стадій розвитку залежить від конкретних суспільно-історичних умов взаємного впливу діалектів

(Ондрус, 1962, 9). Наведений процес субституції спостерігається зокрема в змішаних уркайсько-словацьких родинах (але й у деяких родинах батьків-українців), де українсько-словацька двомовність поступово зникає по схемі батько–син–онук, причому внуки або зовсім не знають українського діалектного мовлення, або знають лише окремі слова та вирази. Час тривання двомовності на третьому етапі буде залежати від долі національної школи, процесу національного самоусвідомлення населення цього регіону та ролі контактів із материковою країною та ін.

Деякі вчені вважають, що процеси розвитку мовного контакту відбуваються за схемою: первинна одномовність–двомовність–вторинна одномовність (тобто одна з мов двомовного колективу виходить з ужитку, напр.: рідна мова), а засвоєна чужа (нерідна) мова стає єдиним способом спілкування, тобто стає рідною мовою. Як зауважує Ю.О. Жлуктенко, “такий фаталістичний погляд на розвиток будь-якого мовного контакту, на нашу думку, не має достатніх підстав. У дійсності взаємодія мов проходить далеко не так прямолінійно, і мовні контакти мають дуже різноманітні наслідки” (Жлуктенко, 1966, 31).

Щоправда, в окремих ситуаціях за стадією двомовності може наступити й стадія одномовності, або заміна мови. Таке явище спостерігається в невеликих групах (чи в окремих родинах) українського населення, що в повоєнні роки переселилися в промислові області Чехії (у міста Літвінов, Мост, Моравську Остраву та ін.), де поступово перейшли на чеську мову. Цей перехід відбувся на протязі однієї генерації, бо наступне покоління здебільшого вже зовсім не знає української говірки батьків. На перших порах процес спілкування переселенців-українців у Чехії забезпечувався за допомогою словацької мови. Таким чином, колишній білінгвізм українська мова (говірка) – словацька мова міняється: його другий компонент – нерідна словацька мова переміщається на перший план (на місце рідної мови), а другим компонентом стає чеська мова. Виникає специфічна ситуація, коли обидва компоненти білінгвізму є нерідними мовами мовця. На перший погляд здається, що тут виникло явище трилінгвізму чи полілінгвізму, проте функція української мови (говірки) звужується тільки на родинне коло. В сім'ях українців-переселенців діти засвоюють чеську мову в яслах, в дитсадках, в школах. Переселенці чим швидше намагаються пристосуватися до нових умов життя, подолати все те, що їх виділяє в іншомовному колективі. Основним елементом, який сприяє подоланню національної відмінності, є мова. Саме тому батьки-переселенці всебічно підтримують процес засвоєння дітьми чеської мови. В родинному колі вони вживають у комунікації з дітьми майже виключно тільки чеську мову. Діти переселенців засвоюють усний і писемний різновиди чеської літературної

мови в процесі шкільного навчання і, як правило, володіють нею на рівні дітей чеської національності. Батьки засвоюють чеську мову (точніше мовлення) “на слух”, у робочих колективах, часто із специфічними діалектиними особливостями даної області. Батьки, що не вчилися в якомусь типі чеської школи, здебільшого оволодіють тільки говір певного міста (чеське městská mluva), в кращому разі щоденно-розмовну мову (чеське běžné mluvený jazyk). Словацько-чеський білінвізм українців-переселенців не триває довго. Перехід переселенців з двомовності на одномовність можна пояснити, з одного боку, тим, що в комунікації з чеським населенням за допомогою словацької мови все ж таки виникають певні труднощі, з другого боку, гим, що в свідомості мовця-українця обидва компоненти білінгвізму є не рідні, що прискорює процес переходу до одномовності (вживання тільки чеської мови). Така ситуація спостерігалася не лише в родинах українців, що переселялися за роботою в Чехію, але й у студентів, що вчилися в вищих школах Чехії.

Між українським населенням Словаччини зустрічаються особи, що володіють більш ніж двома літературними мовами. В мовознавчій літературі таке явище називається багатомовність або полілінгвізм, чи мультилінгвізм. Намагання школи спрямовані на те, щоб кожний випускник середньої і зокрема вищої школи володів, крім рідної, ще двома іноземними мовами. Однак таке володіння іноземними мовами здебільшого обмежується стінами школи. Воно не використовувалося підвидом у практичному спілкуванні українського етносу Східної Словаччини, тому не становить для нас істотного інтересу.

У мовній практиці українського населення Словаччини зустрічається явище диглосії, що полягає у володінні двома і більше підсистемами однієї мови. Диглосія українців Східної Словаччини має деякі специфічні особливості. Диглосною є переважно місцева інтелігенція, що володіє українською говіркою рідного села чи містечка й українською літературною мовою (активна форма диглосії). Українське діалектне мовлення вживається не тільки в комунікації із сільським населенням, але й здебільшого в родинному колі інтелігенції, в неофіційному (приватному) спілкуванні як інтелігенції між собою, так і інших верств населення.

Диглосною теоретично можна вважати і ту частину населення, зокрема молоді, що вивчила українську мову в школах, проте в практичному спілкуванні її не вживає, оскільки опиняється на такій ділянці роботи, де вживається словацька мова (пасивна форма диглосії). Отже, згадана частина населення в суспільному житті, в далішому навчанні, в діловодстві (“урядуванні”) та в задоволенні своїх культурно-естетичних потреб використовує словацьку мову.

Окремою формою вважаємо диглосію, для якої є характерне володіння одним із трьох основних українських діалектів Східної Словаччини та інтердіалектом (міське койне), що вживається в Пряшеві, Гуменному, Бардієві, Свиднику та Меджилабірцях, де контактуються носії всіх трьох діалектів.

У довоєнні роки, коли в українців Східної Словаччини у функції літературної мови вживалось т.зв. "язичіє", існувала тут і диглосія, що полягала у володінні українською говіркою та згаданим "язичієм".

З'ясування суті словацько-українського білінгвізму допомагає зрозуміти і характер словацько-українських мовних контактів та процес інтерференції як неминучий результат цих контактів. Питання українсько-словацької двомовності тісно пов'язане і з такими проблемами, як, напр.: суспільні функції, мовна політика, мовна культура та тенденції розвитку української літературної мови в Словаччині.

Проблематика білінгвізму в українців у 50–70-х рр. найчастіше виступала в шкільній практиці, яка ставила питання ефективного викладання трьох слов'янських мов (української, словацької та російської), у перекладацькій діяльності та в боротьбі за підвищення мовної культури. В останні десятиліття значний інтерес становить зіставне дослідження української та словацької мов сучасних дослідників-україністів Чехії та Словаччини: П. Бунганиця, З. Ганудель, М. Дуйчака, М. Затовканюка, А. Кундрат, О. Лазорика, Я. Моравця, Ю. Муличака, М. Новака та ін.(Штець, 1984, 63–67; Ганудель, 1985, 325–346).

З погляду частотності вживання обох мов (української та словацької) в українського населення Східної Словаччини можемо виділити дві форми білінгвізму (див. вище про рівень володіння другою мовою): **пасивну**, напр.: слухання радіомовлення, слідкування телевізійних передач, читання преси, художньої літератури тощо, при якому доходить до одностороннього контакту із словацькою чи іншою мовами; цей контакт має також вплив на появу інтерференцій у мові українського населення; **б) активну**, що полягає у звичайній мовній комунікації обома мовами (українською, словацькою чи ін.).

Пасивна форма білінгвізму пошиrena серед сільського та меншою мірою серед міського населення українського етносу. Активний білінгвізм є типовим для поселень із зміщаним населенням, а також для українського населення, що працює в іншомовному середовищі. Роль і місце національної мови українців Пряшівщини в українсько-словацькому білінгвізмі ми розглянули вище. Слід додати, що між представниками української меншини діє неписане правило, за яким у присутності в українському колективі бодай одного представника

словацької національності мовці автоматично переключаються на словацьку мову.

3. Мовна взаємодія

Супровідним явищем мовних контактів та двомовності є лінгвальна інтерференція. У сучасних працях з інтерлінгвістики найчастіше використовується визначення інтерференції, яке дав у зазначеній роботі У. Вайнрайх. Під інтерференцією він розуміє “ті випадки відхилення під нормою кожної з мов, які відбуваються в мовленні двомовних осіб пінаслідок того, що вони знайомі більш ніж з іднією мовою, тобто пінаслідок контакту мов” (Вайнрайх, 1979, 22).

Дехто з лінгвістів торкається питання точного аналізу тих або інших явищ мовного впливу, у зв'язку з чим вказується на необхідність визначити розміри і ступінь змін (Жлуктенко, 1966, 41). На думку С. Хаугена, визначення У. Вайнрайха не охоплює всіх явищ, що відносяться до інтерференції. Є. Хауген розуміє інтереференцію “як пакладання двох мовних систем” (Хауген, 1972, 70). У цьому плані цікаві спостереження Є. Хаугена, що розуміє інтереференцію як процес, на одному кінці якого є “переключення кодів” (Code switching), тобто перехід з однієї мови на іншу, а на другому – “їх повна інтеграція або змішання”. Однак перехідна грань між ними (середня стадія), на думку С. Хаугена, не досить чітка, наприклад, тоді, коли мовець недостатньо володіє системою іноземної мови і підставляє фонеми своєї рідної мови в уживані ним окремі слова чи цілі вислови іншою мовою. У цьому випадку “можна говорити про інтерференцію остатільки, оскільки мовець у тому чи іншому відношенні відхиляється від норм мови, якою він користується” (Хауген, 1972, 69).

Виходячи із сказаного, інтерференцію можна розуміти як явище синхронного порядку, а інтеграцію – як явище діахронного порядку.

Переважна більшість дослідників мовних контактів та білінгвізму вважає інтерференцією кожне відхилення від норм у мові, якою двомовець користається, незалежно від того, чи це відхилення пов’язане з моментом його виникнення або вже підпало під вплив стандартизації і саме стало нормою. Таке ототожнення інтерференції та інтеграції існує, очевидно, тому, що в лінгвістиці, як зауважує Є. Хауген, досі не було встановлено абсолютних критеріїв їх розмежування (Хауген, 1972, 69).

У процесі мовного контакту інтенсивність впливу однієї мови на іншу не однакова. Ту мову, яка діє на іншу, прийнято називати моваджерело, або інтерферуюча мова, а другу мову, яка зазнає впливу

першої – мова-одержувач, сприймаюча мова, або інтерферована мова (Жлуктенко, 1966, 48).

У дослідників міжмовних контактів існують розбіжні погляди щодо напрямку інтерференції, а саме: а) інтерференції зазнає тільки одна з контактуючих мов, б) інтерференція наявна в обох контактуючих мовах.

Наш досвід підказує, що в конкретних умовах українців Пряшівщини інтерференція наявна як у рідній, так і в нерідній мовах, тобто вона діє в обох напрямках. Зрозуміло, що національна мова українців Східної Словаччини незрівнянно більше приймає із сусідньої словацької мови (раніше з інших мов панівної нації), ніж віддає. Це зумовлене соціально-політичною перевагою словацького мовного колективу.

Слід однак розрізняти інтерференції з боку словацької (раніше угорської, польської і т.д.) мови в основній українській мові двомовця (українця Пряшівщини) та інтерференції в додатковій нерідній словацькій мові з боку української мови, від наявності такої інтерференції (впливу української мови) в мові переважно одномовного словацького населення.

Найтипівіші явища інтерференції наявні передусім у мовленні українців масиву Пряшівщини. Під час мовного контакту в двомовних осіб часті випадки вживання іншомовних елементів, насамперед лексичних. Це однаковою мірою стосується як діалектного, так і літературного мовлення. У мовця в безпосередньому акті мовлення нерідко немає відповідного часу для підбору певної української лексеми, і тоді він використовує досвід з іншої мови, тобто автоматично переключається на інший код, вживаючи окреме словацьке слово або цілу фразу. В писемній мові випадків інтерференції значно менше. В письмовому та друкованому тексті автор має відповідні умови для того, щоб перевірити правильність своєї мови, зважити, для кого текст призначений, тобто підбирати окремі елементи тексту залежно від конкретної мовної ситуації.

Як зазначалося вище, в українців Східної Словаччини народна мова контактувала із сусідніми літературними мовами та їх діалектами. Наслідки цього виливу наявні у вигляді інтерференції у звуковій системі, граматичній структурі та в лексичному складі. З діалектної мови ці явища інтерференції потрапляють в українську літературну мову Пряшівщини. Інтерференції в народнорозмовній мові (в говорах) можна було б назвати **первинною**, або **безпосередньою, інтерференцією**, а їх подальше перейняття українською літературною мовою як **вторинну**, чи **опосередковану, інтерференцію**. Щоправда, між українською й словацькою літературною мовами існують і безпосередні мовні взаємини, а отже, і явища **первинної інтерференції**.

Однак порівняно недовгий період функціонування української літературної мови в Словаччині свідчить про те, що українська літературна мова не зазнала такого впливу з боку словацької мови, як місцеві українські говори, з яких явища інтерференції переносяться і в літературну мову.

Фонетична інтерференція

Явища первинної інтерференції в українських говорах Східної Словаччини зумовлені насамперед їхнім географічним положенням. Вони вузькою смugoю тягнуться між малопольськими та східнослов'язькими говорами, сусідство з якими позначилося на взаємних мовних впливах. Міжмовні словацько-українські та польсько-українські впливи на рівні діалектного мовлення ще недостатньо дослідженні (Панькевич, 1958, 171; Латта, 1979–1981, 121; Дзендерівський, 1968, 11).

Словацькі та польські впливи в звуковій системі лемківських говорів досліджував З. Штібер (Stieber, 1974, 475). І. Панькевич не погоджувався з твердженням З. Штібера про наявність окремих явищ, напр., велярного н у лемківських говорах як результату словацького впливу, оскільки ізоглоса велярного н продовжується і в закарпатських говорах. Так само І. Панькевич не вважав групи trat, tlat словацькими впливом, оскільки вони наявні тільки в обмеженій кількості запозичених із словацької мови слів. Групи trat, tlat не мають в українських говорах системного характеру, тому її надалі їх, на думку І. Панькевича, слід уважати основним критерієм розрізнення словацьких та українських говорів (Панькевич, 1958, 191).

І. Панькевич досліджував спільні ізоглоси фонетичних явищ в українських, східнослов'язьких та польських говорах незалежно від їх походження; багато лемківських явищ знаходить своє продовження (або й початок) у говорах словацьких або польських (Панькевич, 1938, 104).

Й. Дзендерівський продовжує дослідження спільних і паралельних тенденцій і явищ у цих трьох діалектах. На звуковому та граматичному рівнях він виділяє чимало таких особливостей (Дзендерівський, 1973, 29).

З'ясування наявності іншомовних впливів в українських говорах Пряшівщини важливе з погляду можливості їх перенесення і в звукову систему української літературної мови в Східній Словаччині – вторинна інтерференція.

Народнорозмовна мова є, з одного боку, безпосереднім джерелом інтерференції української літературної мови (перенесення діалектних

особливостей у літературне мовлення), а з другого – посередником таких інтерференцій із сусідніх мов та діалектів.

Складність дослідження звукової інтерференції полягає у виявленні та ідентифікації окремих явищ, що їх доводиться здебільшого скоплювати на льоту, часто без можливості їх повторної перевірки. Метод безпосереднього спостереження видається як найбільш ефективний при виявленні звукової інтерференції. Щоправда, він має і певні незручності, напр., записи розмови на магнітофонну стрічку часто насторожували присутніх більш уважно ставитися до правильності свого мовлення. Для наших цілей ми користалися також записом на плівку суцільної мови українського радіомовлення, різних зборів культурно-освітніх товариств, нарад учителів та ін.

Явища звукової інтерференції в усному українському літературному мовленні спочатку з'являються в індивідуальному мовленні окремих мовців, згодом деякі з них набувають більш загального поширення (порів. вимову 50-х рр. окремих учителів Меджилабірщини, напр.: столиц', хлопиц', кониц', що згодом набула більш загального поширення).

Явища звукової інтерференції спостерігаються у вимові голосних, в асимілятивних процесах, а акцентології та в інтонації мовлення.

I. До явищ звукової інтерференції можна віднести перенесення деяких особливостей діалектної вимови окремих звуків у літературне мовлення. У зв'язку з наведеним можливі застереження, що в даному випадку не йдеться про мовний контакт та інтерференцію, оскільки справа стосується однієї національної мови. Ми виходимо з положення У. Вайнрайха, який з цього приводу зазначав, що для цілей його дослідження неістотно, чи є “две взаємодіючі системи «мовами», «діалектами однієї мови», або «різновидами» одного діалекту” (Вайнрайх, 1979, 23).

1. У місцевих носіїв української літературної мови поширене заміна голосного *е* звуком *и*. Така вимова спостерігається перед наступним м'яким приголосним, зокрема *й*, та складом з *и* як у наголошенні, так і в ненаголошенні позиціях. Зміна якості голосного *е* набуває у вимові відтінку *и* або *й* зовсім переходить в *и*: *зимл'a, вир'x, дин'*, *сир'ст', хлопиц', ч'итвир', див'ят', дис'ат', шилист'ити, типир'* та ін. Однак перед складом із твердим приголосним та в сполученні з фонемою *е* зберігає свою нейтральну вимову або в ненаголошенні позиції наближається до літературної вимови порів.: *се"ло, нести, везти, терен, береза, веретено* і под.

2. До діалектних рис в усному українському літературному мовленні відноситься також вимова звука *ы* замість *и*: *сын, дым, добрый, ты, мы, вы, дыхати* і под.

3. У більшості українських говорів Східної Словаччини поряд із збереженням давнього ы відбувалася і зміна давнього і (графічно и) в и: *сила*, *зима*, *синій*, *тихий* і под. Однак в окремих граматичних формах колишнє і після приголосних т, л, н набуває специфічної обніженої артикуляції в напрямі до и без пом'якшення попередніх приголосних. Ця вимова спостерігається у переважної більшості носіїв українського літературного мовлення Пряшівщини й становить одну з його хактерних особливостей, напр.: *возити*, *носити*, *сп'ївати*, *робити*, *ходили*, *сид'їти*, *сп'ївали*; *на скрині*, *на долоні*, *на солі* і под.

4. Для носіїв українських говорів Сининщини властиве перенесення діалектної вимови займенникової форми шо, шос' і в українське літературне мовлення.

5. Для першого етапу ширення української літературної мови на Пряшівщині був характерний більший ступінь редукції голосного о в ненаголошенні позиції, ніж він властивий українській літературній вимові, напр.: *гъльвá*, *нъгá* і под. Це також вплив російської чи "карпаторуської" мови.

6. Досі спостерігається тенденція вживати в запозичених словах зокрема в особових іменах приголосний звук ф у позиціях, де в українській літературній мові виступає звук п чи звукосполучення кв, напр.: *фасоля* замість *квасоля*, *Филип* замість *Пилип* і под. Вживання особових імен типу *Филип*, *Штефан*, *Йосиф* підтримувалось церковнослов'янською традицією, а згодом і впливом словацької орфографії.

7. Під впливом місцевих українських говорів, у яких збереглася, хоча й непослідовно, давня м'якість р', наявна палatalна вимова приголосного р' і в носіїв українського літературного мовлення на Пряшівщині. Йдеться про деякі іменники другої відміни, напр.: *пекар'* (літ. *пекар*, рос. *пекарь*), *пастир'* (укр. застаріле *пастир*, рос. застаріле *пастырь*), *рибар'* (укр. застаріле *рибар*, рос. *рыбарь*) та ін. Про непослідовність цього явища свідчить вимова комар, моч'ар та ін.

8. Збереження в усіх позиціях давньої м'якої вимови африката ч' у більшості місцевих українських говорів переноситься і в усне українське літературне мовлення. У сучасних мовців ця вроджена артикуляція м'якого ч' підтримується його наявністю і в сусідніх східнословашацьких говорах та в словацькій літературній мові. Напр.: *ч'оловік*, *ч'орниц'a*, *ч'удо*, *ч'ересло*, *ч'ад*, *ч'орний*, *ч'отир'i*, *ч'мокатi* і под.

9. Тверда вимова ц у кінці слів, що наявна в значній частині лемківських говорів, інколи помітна і в літературному мовленні, напр.:

ст'ілець, палець, хлопець і под. Ця вимова підтримується наявністю твердого ц і в словацькій мові, порів.: chlapiec, palec та ін.

Однак не кожне привнесення діалектних особливостей в усне літературне мовлення можна вважати інтерференцією. Інколи йдеється про свідоме збереження діалектного звучання окремих форм слів, напр.: *быти, что* з метою замінити “несимпатичні” для деяких місцевих шарів українського населення літературні форми типу “бути”, “що”.

Значна поширеність діалектних явищ в українському літературному мовленні Пряшівщини пояснюється, як зауважує Ю. Жлуктенко, “завдяки своїй відносній «безкарності», тобто порівняній нешкідливості для взаєморозуміння” (Жлуктенко, 1966, 74–75).

ІІ. Менш поширеним явищем звукової інтерференції є зміни в інтерпретації фонем.

Сюди належить неправильна інтерпретація українських фонем, коли під впливом російської мови за розрізняльну ознаку в українській мові приймається ознака побічна, але в російській мові вона вважається основною. Йдеється про вимову в кінці слів звука в як ф, що була поширина на першому етапі функціонування української літературної мови в Словаччині (50-і–60-і рр.), напр.: *л'убоф,кроф, церкоф* (літ. церква) та ін. Місцеві українці сприймали як основну опозицію цих звуків за глухістю і дзвінкістю (в – ф), тоді як для української літературної вимови фонеми в у кінці слів є характерним наближення її до голосного ѿ, який не творить складів, тобто тут ідеється про зворотне явище – більшу міру “одзвінчення” фрикативного в у напрямі до голосного звуку ѿ: *л'убоў,кроў* тощо.

ІІІ. Зустічається й наступний тип фонетичної інтерференції – зміна в дистрибуції окремих фонем. Ця зміна стосується протетичних приголосних в та г, які частково засвідчуються вже в пам'ятках давньоруської мови, а в пам'ятках української народності трапляються вже часто. В українській літературній мові протетичні приголосні в ряді слів стали літературною нормою (Безпалько, 1962, 178–179). У місцевих українських говорах приставні приголосні в та г розвинулися лише у деяких формах слів. Приставний в виступає тільки перед і з етимологічного о: *в'івц'а, в'ісем, в'ін* (але она, оно), *в'івса, в'іц'а* (отця) та ін., а приставний г в особовому імені *Ган'а, Ган'ц'а*. В усіх інших випадках, напр.: вухо, вогонь, вулиця, вус, вугілля, вуж, вузол, вузький, вулик, вуста, вушанка, горіх, гострий приставні в та г у місцевих українських говорах відсутні. Для тутешніх носіїв української літературної мови вони здавалися надлишкові й зайві. Саме тому в кінці шістдесятих років у рамках т.зв. наближення української літе-

ратурної мови до народнорозмовної мови Пряшівщини пропонувалося їх не вживати.

IV. Значного впливу зазнають окремі просодичні елементи української літературної мови в Східній Словаччині. Йдеться передусім про зміну місця наголосу, яка зумовлена системою наголошування в українських говорках Пряшівщини. Акцентологічні особливості досить виразно помітні у вихідців із діалектного масиву з пароксотонічним наголосом, напр.: *мач'óха, колéсо, сл'óза, слóта, р'íл':а, смáчний, попéктí* і под. (літ. мачуха, кóлесо, сльозá, сльотá, рілля, смачний, попектý) меншою мірою – впливи інціціального наголосу, напр.: *ч'éкатi, трýматi* і ін. (літ. чекáти, тримáти) та окситонічного наголосу, напр.: *ц'íлій, вогкíй* і под. (літ. цíлий, вóгкий).

В усному українському літературному мовленні Пряшівщини помітні її інтерференції словацької акцентології, напр.: *чоти'rнадц'at', с'нмдес'at, в'нсімдес'at* і под. (літ. чотирнбдцять, сімдеся't, вісімдеся't, порів. словацьке štrnásť, sedemdesiat, osemdesiat).

Відмінність акцентологічної системи українського усного літературного мовлення Пряшівщини полягає також у послабленні сили наголосу. Істотні відмінності наявні також в інтонації мовлення та в тривалості вимовляння. Однак такі спостереження, що проводилися з чисто педагогічною метою, не виходили за межі звичайного слухового аналізу. Їх необхідно виконати за допомогою відповідної акустичної апаратури.

Наведені типи фонетичної інтерференції в українському усному літературному мовленні свідчать про те, що їх джерелом або посередником є народно-розмовна мова українців Східної Словаччини. Безпосередніх наслідків взаємодії контактуючих фонетичних систем на рівні словацької й української літературних мов, як зазначалось вище, майже немає, що пояснюється порівняно невеликим часом функціонування останньої як літературної мови українського населення Пряшівщини.

Морфологічна інтерференція

У мовознавчій літературі з проблем інтерлінгвістики немає єдиного погляду на питання морфологічної інтерференції. Багато лінгвістів заперечує вплив мов у галузі граматики (Жирмунський, 1956, 94; Долгопольський, 1955, 41 та ін.), інші – такий вплив, тобто лінгвальну інтерференцію, вважають можливою (Звегінцев, 1956, 241; Peciar, 1974 та ін.).

Наявні певні розбіжності і в розумінні суті морфологічної (чи граматичної взагалі) інтерференції. Так, напр., Л.М. Уман під грама-

тичною інтерференцією розуміє порушення структури іноземної мови під впливом граматичної норми рідної мови мовців (Уман, 1963, 3). Більш широке розуміння граматичної інтерференції знаходимо в зазначеній праці Ю. Жлуктенка, який граматичною інтерференцією вважає “всі зміни в граматичній системі мови і в розвитку її окремих категорій, які відбуваються внаслідок її контакту з граматичною системою іншої мови” (Жлуктенко, 1966, 85).

Таке розуміння граматичної інтерференції підтверджують і українсько- словацькі мовні взаємини. Результатом цих контактів є наявні мовні взаємини в граматичній структурі української літературної мови в Словаччині, але й часті відхилення від граматичної норми словацької літературної мови.

Явищем морфологічної інтерференції ми вважаємо тільки ті порушення граматичної норми, які набули певного поширення в носіїв української літературної мови на Пряшівщині. Ці порушення граматичної норми більш часті в усному українському літературному мовленні, ніж у писемному різновиді української літературної мови.

Потреби в таких запозиченнях не бачимо, але процес їх поширення не припиняється. Ці морфологічні інтерференції ніби становлять певні “варіанти” чи дублетні форми до окремих явищ граматичної норми української мови.

Найчастішим явищем взаємодії мов у сфері морфології є **міжпарадигматичне вирівнювання**. До такого вирівнювання слід віднести відмінкові закінчення іменників та інших частин мови.

1. Іменники спільного (чол. і жін.) та чоловічого родів із закінченням **-а, -я** в дав. та місц. відмінках однини мають закінчення **-ові** (рідше **-ови**). Закінчення **-ові, -ови** не можна вважати безпосереднім запозиченням із словацької мови. Це закінчення колишніх іменників ѿ-коротке основ у місцевих українських говорах поширилось і в іменниках чоловічого роду колишніх **ѧ**-довге та **Ӧ**-коротке основ (Панькевич, 1938, 211). У словацькій літературній мові закінчення **-ові** (слов. **-oví**) стало нормативним для іменників чоловічого роду на **-а**. Отже, вживання цього закінчення в українській літературній мові Пряшівщини зумовлене, з одного боку, впливом місцевих українських говорів, а з другого боку, поширеністю цієї форми в словацькій національній мові.

Процес міжпарадигматичного вирівнювання в місцевих українських говорах настільки сильний, що він відбитий навіть у писемному різновиді української літературної мови Пряшівщини. Так, наприклад: “Один із місцевих поетів присвятив свого вірша *B. Сосюрові*; “На зустрічі українців Пряшева було передано листа *I. Дзюбові*” (“Нове життя”, 1994, № 9) і под. В усному літературному мовленні

переважають форми із закінченням -ові: *слугові, газдові, Миколові, Бачові, Макарові* і под.

2. В усному українському літературному мовленні в іменниках чоловічого роду на -а нерідко в орудн. відмінку однини чуємо закінчення -ом: *старостом, слугом, Миколом, Шалатом* і под. Наведені форми вважаємо аналогією до відмінювання іменників другої відміни. У місцевому літературному мовленні вживання цих закінчень підтримується їх поширеністю в українських говорках та наявністю в словацькій мові.

В орудн. відмінку іменників жіночого роду першої відміни часті хитання в уживанні закінчень -оў, -ом, -ою, які спостерігаються в учнівських роботах з української мови. Закінчення -оў переважає у північніців із населених пунктів в основному на схід від річки верхнього Лабірця до Ондави, а від Свидника у напрямку сіл Капішова, Кружльова та Вапеник, порів.: *рукоў, ногоў, книжкоў, земл'оў* і под. Українська флексія -оў, словацька -ои та південнослов'янська -ов утворилися однаково і розвивалися в цих ареалах паралельно (Дзендерівський, 1973, 12). Отже, наявність цієї форми не слідуважати як наслідок взаємин української і словацької мов. Ці взаємини є тільки певним стимулятором уживання згаданої форми у двомовних українських учнів Словаччини.

У письмових роботах учнів українських шкіл Бардіївщини і частково Івницького зустрічається значно рідше закінчення -ом (*руком, ногом*). Воно наявне і в деяких східнослов'янських говорах, однак воно пояснюється як польський вплив (Stanislav, 1958, 152).

3. У місцевих носіїв української літературної мови в назвах населених пунктів чоловічого роду, основа яких закінчена на твердий приголосний д, к, г, т, поширене закінчення -у: Ужгороду, Попраду, Кежмарку, Гамбургу, Фольварку, Мосту, Нью-Йорку і под. Це закінчення було властиве іменникам колишньої ї-коротке основ, яке в сучасній українській мові мають абстрактні іменники. Флексія -у в цих іменниках є нормою в словацькій мові, яка сприяє її вживанню в літературній мові українців Пряшівщини.

4. У клічному відмінку однини іменників першої відміни здебільшого вживаються форми називного відмінка. Це стосується імені або обох власних назв – імені та імені по батькові. Цей спосіб звертання раніше підтримувався вживанням у Східній Словаччині російської літературної мови, а зараз цю особливість можна вважати результатом взаємодії із словацькою мовою, порів.: *Марія, іди до дошки* (слов. *Mária, chod' k tabuli*); *Катерина Василівна, я завтра не буду на уроці; Галя, пересядь на інше місце.*

5. Процес внутріпарадигматичного та міжпарадигматичного вірівнювання в місцевих українських говорах, який полягає в уживанні однакових флексій в основах, закінчених на твердий, м'який чи шиплячий приголосний (порів. *стол-ом*, *коњ-ом*, *нож-ом*), значною мірою позначився й на системі відмінювання іменників першої та другої відмін у місцевих носіїв українського літературного мовлення.

Появі однакових закінчень в якісно відмінних основах іменників (твердої, м'якої і мішаної груп), очевидно, сприяв і процес зближування та поступового спливання твердих і м'яких груп відмінювання в східнословашьких говорах, порів.: дав. однини *chlapovi*, *kováčovi*, род.-місц. множини *chlapou*, *chlapoch* та *kovalou*, *kovaloch*, дав. множини *chlropom*, *kovalom* і под. Цей процес охопив і північнозахідну територію Середньої та Західної Словаччини (Krajčovič, 1988, 98). Отже, вживані в українському літературному мовленні Пряшівщини форми *коњом*, *секретаром*, *шкляром*, *товаришом*, *плечом* і под. (дав. та оруд. однини) є результатом “змішування твердої й м'якої груп цих іменників, що проявляється у вживанні флексії *-ом*, *(-'ом)* замість *-ем* в іменниках м'якої та мішаної груп” (Бевзенко, 1960, 44).

6. В українських говорках Пряшівщини закінчення наз. відмінка множини *-ове* колишніх іменників ї-коротке основ поширилось і на іменники – назви істот, напр.: *слугове*, *дідове*, *сусідове*, *братове*, *предкове*, *синове*, *панове* і под. У словацькій мові колишнє закінчення ї-основ “схрещувалося” з ч-основами *synove* та *braťa*, результатом чого є сучасна словацька форма *-ovia*: *sluhovia*, *tvorcovia*, *ochrapsovia*, *synovia*, *predkovia*, *potomkovia* та ін. (Krajčovič, 1988, 96).

З діалектної мови це закінчення поширюється і в усному українському літературному мовленні (синове, предкове, слугове і под.) та в місцевій українській художній літературі Пряшівщини. Напр.: Якими хитрунами були багацькі *dídove* і *vític'ovе*, такими хитрунами звиростали і їхні *sinovе* та внукі (Лазорик, 1963, 145). Уживанню цієї форми сприяє її наявність у сусідніх словацьких говорах та в словацькій літературній мові.

7. У місцевих говорах в орудн. відмінку іменників жіночого роду колишніх і-основ не відбулися асимілятивні зміни. Тут наявні закінчення *-оў*, *-ом* як у іменників першої відміни, напр.: *к'icst'oў*, *н'ič'oў*, *сіl'oў*, рідше *k'icst'om*. Ці форми переносяться і в усне літературне мовлення, в письмові роботи учнів та в інтердіалект (порів. літ. *кістю*, *ніччу*, *сіллю*, слов. літ. *kosťou*, *posou*, *soľou*).

Таке закінчення виступає і в іменниках колишніх ї-довге основ: *кровоў*, *морквоў*, *церквоў* (пор. літ. *кров'ю*, *морквою*, *церквою*).

8. В усному літературному мовленні та в письмових роботах учнів у дав. відмінку однини іменників четвертої відміни нерідко виступає

закінчення -у: *теляту, гусяту, дівчату* (літ. *теляті, гусяті, дівчаті*). Ця флексія – результат впливу місцевих українських говорів (наслідок міжпарафратичного вирівнювання закінчень). Вона наявна й у східнословашких діалектах (*celesu, hušecu*) та в словацькій літературній мові (*teľaťu, dievčaťu*).

9. Іменники із словотворчим суфіксом **-анин, -янин** (що в множині скорочується в **-ан, -ян**) у місцевих говорах у наз. відмінку множини мають закінчення **-е**: *селяне, слов'яне, пряшівчане, свидничане, забірчане, цигане* і под. З народного мовлення згадані форми переносяться і в українську літературну мову досліджуваного регіону. Вживання цього закінчення в місцевих носіїв української літературної мови частково підтримується й наявністю цієї флексії в російській літературній мові, що тут раніше викладалася в школах.

Закінчення **-е** в назв. відмінку множини має й іменник *люде*. Ця форма пошиrena в закарпатських та інших західноукраїнських говорах (Панькевич, 1958, 206).

10. а) До особливостей відмінювання в носіїв української літературної мови Пряшівщини належить невживання флексій **-ові** в давальному відмінку однини іменників другої відміни твердої групи та **-еві (-еві)** м'якої групи, що належать до категорії неістот. Уникання цих форм двомовними українцями можна пояснити впливом словацької літературної мови, в якій у категорії неістот уживається тільки закінчення **-у** та рідким уживанням форм з **-ові** в українських говорах Східної Словаччини. Отже, в місцевій українській літературній мові спостерігається рідше вживання форм **-ові, -еві (-еві)** в названій категорії іменників і надання переваги виключно закінченням **-у**: *заводу, саду, граму, столу, краю, м'ячу* (порів. словацьке *zavodu, sadu, gramu, stolu, kraju*, українське літературне заводу і заводові, саду і садові тощо). Для цього явища в інтерлінгвістичній літературі вживается термін граматичне гальмування (Жлуктенко, 1966, 97).

Спостереження за українсько-словашкою двомовністю показують, що українці Східної Словаччини рідко вживають новіше закінчення **-ям (-ам)** в орудному відмінку однини іменників четвертої відміни (*тім'ям, телям, курчам*) і надають перевагу давнішим формам, порів.: **Іменем** (із іменньмъ) чи діалектним формам типу *телятьом* (із *тельтьомъ*), *курчатьом* і под. Тенденції до уникання закінчень **-ям (-ам)** в іменників четвертої відміни сприяє й словацька мова, в якій при відмінюванні цих іменників зберігаються колишні суфікси основи **-и-, -т-**, порів.: *húsaťom, teľaťom, dievčaťom* і под.

б) Як явище граматичного гальмування можна розглядати й оминання форм род., дав., оруд. і місц. відмінків числівників від *n'яти* до *тридцяти*, а також від *n'ятдесяті* до *вісімдесяті* (порів. род.,

дав. *п'яти, семи, одинадцяти, вісімнадцяти, оруд. п'ятьма, сьома, одинадцятьма, вісімдесятьма*, місц. (на) *п'яти, семи, одинадцяти, вісімдесяты*) і надання переваги паралельним формам, які наявні і в місцевих українських говорках та до певної міри подібні із словацькими закінченнями, порів.: род.-місц. *п'ятьох, сімох, одинадцятьох, вісімдесятьох* (слов. piatich, siedmich, jedenástich і под.), дав. *п'ятьом, сіном, одинадцятьом, вісімдесятьом* (слов. piatim, siedmim і под.), оруд. *п'ятьома* (в місцевих говорах форма *сема* знана тільки як жін. рід порядкового числівника від *сім*, тому й літературне *сьома* пов'язується тільки із формою порядкового числівника), *одинадцятьма, вісімдесятьма*.

11. Однією з форм граматичної інтерференції є й перенесення словацьких словотворчих афіксів в українську мову. Йдеться здебільшого про такі суфікси, що наявні і в українській мові, але вони в наведених словах не виступають. Очевидно, подані нижче приклади запозичені із словацької мови з наведеними суфіксами:

-арство (-ярсто): *бджолярство* (слов. včelárstvo, укр. літ. бджильництво), *ветеринарство* (слов. veterinárstvo, укр. літ. ветеринарія), щоправда суфікс **-арство** наявний і в українській літературній мові, пор., *вуглярство, малярство*;

-ник: *складник* (слов. skladník, укр. літ. завідувач складу, дериват складник уживається з іншим значенням – складова частина чого-небудь); *шкільник* (слов. školník, укр. літ. шкільний сторож);

-арня, слов. -ágeň: *мостарня* (слов. mostáreň, укр. літ. завод по виробництву мостових конструкцій), *скруткарня* (слов. skrutkáreň, укр. літ. завод, що виробляє гвинти);

12. У відмінюванні прикметників помітні тільки деякі відхилення від літературної норми. В род. відмінку однини прикметників жіночого роду в усному літературному мовленні вживается стягнена форма закінчення **-ой**: *доброї, синьої*. Ця флексія запозичена з місцевих говорок.

Частина українських говорок у наз. відмінку множини зберегла давню форму **-ы**. Це закінчення у субституційному вигляді **-и** часточується в літературному мовленні: *зелени грушки, хвори діти, добри люде і под.*

13. У місцевих українських говорках сполучки приголосних з+ш, с+ш, г+ш при творенні вищого ступеня порівняння прикметників зазнали асимілятивних змін (регресивна асиміляція): *нишишій, вишишій, вишишій, дорошишій* та ін. Такий спосіб творення вищого ступеня прикметників нерідкий і в місцевій українській літературній мові. Він підтримувався функціонуванням тут російської чи “карпаторуської” мови, а також подібним творенням вищого ступеня при-

кметників у східнословашких говорах та в словацькій літературній мові, напр.: російське *высший, низший* і под., словацьке літ. *vyssí, nižší*, порів. літ. *вищий, нижчий, дорожчий* і под.

14. В усному українському літературному мовленні поряд із літературними формами займенників *мене, мені, тебе, тобі, себе, собі* виступає й стара енклітична форма *mi, тя, ti, ся, сі* чи контаміноване *ми* (із *мя*) – род. відмінок одниним, *ню* – род. відмінок одними від *юна* (літ. *ней*). У словацькій літературній мові вживаються паралельні форми *mňa – ma, teba – ťa, seba – sa* (род. відмінок однини), *mne – mi, tebe – ti, sebe – si* (дав. відмінок множини). Наявність енклітичних форм у словацькій мові певним чином мотивує їх уживання і в місцевій українській мові.

На частотність уживання в українській літературній мові Пряшівщини однієї з паралельних форм займенників впливає її наявність чи підсутність у місцевих українських говорах. Зрозуміло, що перевага надається формі, яка побутує в народнорозмовній мові. Наведене стосується, напр., питально-відносного займенника *чий*, в якого у дав. та місцевому відмінках однини надається перевага формам *чийому, (на) чиїм* перед формами *чиemu, (на) чиєму*.

15. В усному різновиді української літературної мови Східної Словаччини переважає давня загальнослов'янська форма *дев'ятдесят* перед формою *дев'яносто*. Вживанню цієї форми сприяють місцеві українські говори та сусідство словацької та польської мов (Дзендерлевський, 1973, 18).

У місцевих українських говорах числівник *две* зберіг первісну гнільну форму для жін. і середн. родів (*две грушки, две міста, две села*). Переважна більшість носіїв українського літературного мовлення вживає форму *две* у сполученні з іменниками середнього роду, напр. *обидве села змагалися, оби поля залишилися необроблені*. Форму *dve* для жін. і середн. роду зберегла і словацька літературна мова, що теж сприяє її уживанню в мовленні місцевих українців.

16. У розмові й письмі українців Словаччини нерідкі випадки впливу словацьких граматичних засобів при творенні окремих дієслівних форм.

Деякі безпрефіксні дієслова, що в українській літературній мові можуть виражати значення доконаного і недоконаного виду, напр.: *гармонізувати, моделювати, резигнувати* і под., під впливом словацької мови для форм доконаного виду вживаються із префіксами і творять видові пари, порів.: *гармонізувати – згармонізувати, моделювати – вимоделювати, резигнувати – зрезигнувати* (слов. *harmonizovať – zharmozizovať, modelovať – vymodelovať* і под.).

В окремих префіксних дієсловах творяться видові пари за домогою інших суфіксів, ніж в українській літературній мові, напр.: *облюбити – облюлювати* (укр. літ. облюбувати – облюбовувати): Він так *облюбив* цей подарунок, що не розлучався з ним навіть під час сну (Лазорик, 1966, 213).

Інколи для творення доконаного виду використовуються поряд із українськими суфіксами й незвичні для української літературної мови префікси, порів.: *вирости – звиростати* (укр. літ. вирости – виростати). Наприклад: Якими хитрунами були малинівські багацькі дідове і вітцьове, такими хитрунами *звиростали* і їхні синове та внуки (Лазорик, 1963, 145); *примирити – присмирити* (укр. літ. примиряти – примирити): Журбу й турботу бехерівлянів *присмирив* урочистий настрій недільного спокою (Лазорик, 1963, 227); *ударятися – зударитися*: На цій полянці жорстоко зударилися в шаблі козацька розвідка з мадярськими гусарами (Лазорик, 1963, 186); *зраджувати – прозрадити* (порів. слов. prezradzovať – prezradiť, укр. літ. зраджувати – зрадити): *Прозрадити* себе – означало зрив плану, задуманого штабом дивізії (Лазорик, 1963, 177), *рішити – дорішити* (укр. літ. рішати – рішити), *красити – украшувати* (укр. літ. прикрасити прикрашати), *прямувати – упрямити* (укр. літ спрямувати – спрямовувати); цю форму слід розглядати як калькування із слов. мови (*upriamíť*).

У 1-й особі множини теперішнього часу часто вживається одна з колишніх давніх флексій -еме, що поширена в діалектному мовленні, в східнословакських говорах та в словацькій літературній мові: *ходиме, пишеме, робиме*, пор. слов.: *chodíme, píšeme, robíme*. Вживання закінчення -ме підтримується словацькою мовою; його можна вбачати як спільне українсько-словакське утворення (Дзендерівський, 1973, 21).

В усному літературному мовленні досить поширені діалектні форми атематичних дієслів, зокрема в 2-й особі однини: *ти іж, ти даш, ти відповіш*. Це результат тенденції до вирівнювання закінчень атематичних дієслів із флексіями тематичних дієслів, що властиве місцевим українським говорам (Бевзенко, 1960, 276). Уживання цих форм підтримується наявністю в словацьких говорах та в словацькій літературній мові однакових закінчень для тематичних і атематичних дієслів, порів.: *dáš, ješ, odovieš, znáš, voláš* і под.

Діалектні форми наказового способу I-ї особи множини типу *любме, сид'ме, ід'ме* та 2-ї особи множини *любте, сид'те, ід'те*, які вважаються спільними міждіалектними українсько-словакськими утвореннями (Дзендерівський, 1973, 23), побутують і в українській літературній мові Східної Словаччини.

Аналітичні форми наказового способу творяться за допомогою характерної для південно-західних українських говорів частки **най** (укр. літ. *хай*, слов. *nech*) та 3-ї особи теперішнього чи майбутнього часу: *Будь проклята цісарева війна, най вона розіб'є так його цісарство, як розбив він наше життя* (Лазорик, 1963, 217).

Відсутність синтетичної форми майбутнього часу в українських та східнословашких говорах, як і в словацькій літературній мові, позначилася на частотності її вживання в українській літературній мові Пряшівщини. Не знаходимо синтетичних форм майбутнього часу в художній літературі, напр., в творах письменників Ф. Лазорика, М. Шмайди та ін.

Синтаксична інтерференція

Впливи словацького синтаксу на літературну мову українців Пряшівщини досить помітні. Вони виявляються в копіюванні синтаксичних моделей (граматичне калькування), тобто в перенесенні прийменникових і безприйменникових конструкцій, дієслівних керувань, порядку слів тощо.

Найбільш поширеним явищем синтаксичної інтерференції є вживання словацьких прийменникових конструкцій. Наявність значної кількості цих конструкцій обумовлена тим, що прийменники згаданих сполучок вживаються в обох мовах (українській і словацькій), але існують певні відмінності в їх уживанні.

1. Українці Пряшівщини часто вживають прийменник **до** в сполученнях типу “бесіда до форм і методів партійної роботи”, “плenum до осінніх польових робіт” замість українського нормативного прийменника **про** із знах. відмінком.

У словацькій літературній мові на означення няправму дії до середини чогось надається перевага сполучників **do** із род. відмінком (напр.: *do izby, do vody, do zeme, do sveta, do roľa*) над сполучником **v** із знах. відмінком, напр. *Odišiel v šíro-šíry svet*. У літературній мові місцевих українців у цих конструкціях також переважає прийменник **до** над **v**, напр.: “Поїхав... до найреакційнішого гнізда в окрузі” (Лазорик, 1963, 141); “Пориває **до** польоту в простори неозорі” (Лазорик, 1963, 1938). Розум треба взяти до жмені (Шмайда, 1964, 95).

2. В українській літературній мові конструкції прийменників **в(y)**, **на** із знах. відмінком іменника та дієсловом вживаються на означення гри на музичному інструменті (у сопілку грati, у бубни бити і под.). Цією конструкцією можуть позначатися й назви ігор (грati в розбійники, у війну і под.) В українській літературній мові Пряшівщини переважають конструкції з прийменником **на** (грati

на сопілці, гратися на розбійників, на війну і под.) або вживаються безприйменникові конструкції (*грати карти, грати доміно* і под.). Наведені конструкції властиві словацькій мові (порів. *hrať na písťalke, hrať sa na zbojníkov, hrať karty* і под.). Очевидно, ці конструкції вже давно запозичені в українське діалектне мовлення, з якого поширились і в місцеву українську літературну мову.

Інколи замість наявних в українській літературній мові конструкцій з прийменником *в(у)*, напр., *гратися у м'яча, грати в крем'яхи* місцеві носії української літературної мови вживають прийменник з: *гратися з м'ячем, гратися з камінцями*, порів. словацьке *hrať sa s loptou*. Подібне стосується й українських безприйменниківих конструкцій типу *гратись крашанками, креслити олівцем, які на Пряшівщині вживаються з прийменником з: гратися з крашанками, креслити з олівецем, малювати з фарбами* і под.

В українській літературній мові конструкції з прийменниками *в(у)*, на передають мету дії, напр.: *принести в дар, дати військо у підмогу, прийти в поміч*. У літературній мові українців Східної Словаччини в наведених конструкціях уживається прийменник *до* або *на*: *принести до дару, прийти на поміч, надіслав своїх синів на допомогу* і под. В словацькій літературній мові ці конструкції також вживаються з прийменниками *до* та *на*, порів.: *priniesť do daru, prísť na pomoc* і под.

В українській мові поширені конструкції з прийменником *в(у)*, що вказують на дію, в яку хтось втручається, вступає тощо, напр.: *встряти в розмову, втрутатися у чужі справи, вступати в суперечки* і под. В українському літературному мовленні на Пряшівщині в цих конструкціях частіше вживається прийменник *до*: *вступати до бесіди, втрутатися до чужих справ* і под. Такий синтаксичний зв'язок існує і в словацькій мові *zapojiť sa do diskusie, nemiešať sa do cudzích vecí* і под., що позначився і на вживанні вищенаведених конструкцій в літературній мові українців Словаччини.

В українській літературній мові прийменник *в(у)* із знах. відмінком уживається при порівнянні речей, осіб тощо між собою: *увесь в батька вдався, повторював подію слово в слово* і под. У словацькій мові в цих конструкціях уживається сполучник *на* (*podobá sa na otca*) або із родовим відмінком: *zopakoval príhodu od slova do slova*. Такі прийменники вживаються в українському мовленні на Пряшівщині, напр.: *подобається на діда, повторював подію від слова до слова* і под., хоча в українській літературній мові звичні й конструкції з прийменником *на*: *подібний або схожий на батька*.

Прийменник *в(у)* із знах. та місц. відмінками вживається при означенні предмета, маси, в якій (яку) одягається чи обувається хто-небудь, що-небудь або яким (якою) що-небудь прикрите (ліс одягся в

довге і червоне листя, вбралася в зелену спідницю). В словацькій мові, в діалектах українців Пряшівщини та нерідко і в їх літературному мовленні в цих споученнях уживається прийменник до, напр.: *одяглася до білого вбрання*, порів. слов. obliekla sa do zelenej sukne або obliekla si zelenú sukňu.

В українській літературній мові прийменники в(у), на вживаються при означенні способу дії в сполученнях типу сміятися в очі, змотати в клубок, фарбувати в (на) зелений колір, шепнути на вухо. В літературній мові українців Східної Словаччини, як і в словацькій літературній мові, в цих конструкціях часто вживається сполучник до: *сміятися до очей* (і в очі), *змотати до клубка, пофарбувати до зелена (або на зелено), шепнути до уха (вуха)*, порів. слов. smiať sa do očí, skrútiť do klobka, farbiť do zelenkasta, sepkať do ucha та ін.

Українським літературним сполукам прийменника у(в) із знах. відмінком при означенні знаряддя чи способу дії, напр.: затискати в кліщах (в обіймах), загорнути в папір, піймати в сітку в українській літературній мові на Пряшівщині відповідають конструкції з прийменником до та родовим відмінком: *затискати до кліщів, загорнути до панери, піймати до сітки* і под., порів. слов. zovrieť do kliestí (do náručia), zabaliť do papiera, chytieť do siete.

У літературному мовленні українців Пряшівщини інколи спостерігається певне звуження семантики прийменника в(у) при означенні просторових відношень (у сполуках із назвами приміщень, підприємств, учбових закладів тощо) і вживання замість нього прийменника на, напр.: *Діти з Чорнобиля були на здоровельній школі; Усе життя працював на школі* (порів. слов. Na tnohých skolach chybajú kvalifikovaní učitelia). Прийменник на вживається і в сполученні з назвами таких навчальних закладів, як інститут, університет, з якими в українській літературній мові сполучається тільки прийменник в, напр.: *Мій батько студіював на Пряшівському педагогічному інституті. На Кошицькому університеті вчаться студенти із Африки* (нормативне в інституті, в університеті). Наведені конструкції в мовленні українців Пряшівщини, очевидно, асоціюються з нормативними сполученнями на факультеті, на курсі, а також із словацькими конструкціями pracovať (pôsobiť, studovať) na fakulte, institúte.

3. Під впливом словацьких конструкцій нерідко зустрічаються вислови типу *роман від (од) Гончара, вірш від (од) Сосюри* і под. (замість нормативної безприйменникової конструкції вірш Сосюри і под.). Конструкції з цим прийменником наявні і в діалектному мовленні (порів. *Чий плуг? – Пожичений од Андрія*).

4. У місцевому українському мовленні нерідко, очевидно, під впливом відповідних російських чи словацьких конструкцій можна

зустріти сполучення типу *газета видається на „русинській“ мові, книжка написана на словацькій мові* і под. (замість книжка написана словацькою мовою, порів. слов. noviny v rusíncine, kniha napísaná po slovensky; рос. газета на словацком языке и под.).

5. Контакти із словацькою мовою сприяли збереженню давньої конструкції типу *говорити о нім, чути о нім* і под. (замість про нього).

6. У місцевому усному і писемному мовленні трапляються помилки і в уживані прийменника *про*, напр.: *не прийшов до школи про хворобу* (нормативне через хворобу, у школу, порів. слов. neprišiel do školy pre nemoc). Замість прийменника *про* інколи вживається прийменник *на*: *берегла одяг на свято* (порів. у А. Головка: Мати винесе з хати миску з насінням – *про свято держить...*).

7. Український прийменник *по* інколи замінюється діалектними *на, за*. Наприклад: *Дружина пішла в магазин за хлібом* (замість *по хліб*); *Діти пішли в ліс на малини* (замість *по малини*), порів. слов. íst do hory na jahody, bežala posou pre lieky.

8. Замість конструкцій з українським прийменником *на* від часто наявні ненормативні сполучки з прийменником *на*: *помер на тяжку хворобу* (нормативне від тяжкої хвороби, порів. слов. zomrel na rakovinu).

9. Сполучення *за* із знах. відмінком (напр.: *вітер сильний, п'ятнадцять метрів за секунду*) є калькою словацького silný vietor, pätnásť metrov za sekundu. Нормативним у цій конструкції є прийменник *на*.

10. Прийменник *на* із знах. відмінком (порів. *брати, кликати на відповіальність*) є калькуванням словацької конструкції brať, volať na zodpovednosť (літ. брати, кликати до відповіальності). Цей прийменник поєднується і з дієсловом *згадувати* (напр.: Відомий польський публіцист Стефан Лузни пише, що “польська преса дуже неохоче згадує на ці події...” Нове життя, 1994, № 35) замість нормативного прийменника *про*.

11. В усному мовленні, в пресі, в радіопередачах українців Пряшівщини нерідко спостерігається калькування словацьких сполучок типу *venovať pozornosť kultúrno-výchovnej činnosti* як безприйменникового придіслівного керування *звертати увагу культурно-виховній діяльності* (замість звертати увагу на культурно-виховну діяльність) або *budeme venovať pozornosť zlepšeniu práce* – *будемо звертати увагу вдосконаленню роботи* і под.).

12. Під впливом словацької мови прийменник *проти* вживається з формою давального, а не родового відмінка іменника та прийменника: *виступали (виступили) проти нам*, слов. vystúpiť (vystupovať) proti nám (замість *виступали проти нас*).

13. Певні відмінності існують у вживанні прийменника під в українській літературній мові та в літературному мовленні Пряшівщини. Літератуна під вживається при вказуванні на передень чого-небудь (під неділю, під свято), при означенні моменту припинення дії (під ранок я задрімав), при означенні події, одночасно з якою відбувається якась інша дія (щороку під ярмарок приїздили родичі) і под. В літературній мові Пряшівщини ці часові відношення передаються прийменником перед із оруд. відмінком: *перед святом* (рідше напередодні свята), *перед або над ранком*, *перед ярмарком* і под. (порів. слов. pred trhom, pred ranom, pred sviatkami і под.).

Розбіжності спостерігаються і при означенні інших відношень з прийменником під в українській літературній мові та в українському мовленні на Пряшівщині:

а) обставинні відношення, порів. літ. попасті під скорочення, місцеве (далі – місц.) *попасті до скорочення*; літ. садити під плуг, під лопату, місц. *садити за плугом*; літ. позички під високий процент, місц. *позички за високий процент*; літ. співати під гітару, місц. *співати з гітарою*;

б) означальні відношення, напр., літ. одягнений під запорожця, місц. *одягнений за запорожця*; літ. площа під посів пшениці, місц. *площа для посіву пшениці*;

в) кількісні відношення, порів. високий, аж під стелю, місц. *високий аж до стелі*; людина літ під сорок, місц. *людина років до сорока*;

г) відношення мети, напр.: внести під урожай торф, місц. *дати для врожаю добриво*, міст під метрополітен, місц. *міст для залізниці* і под.

Вживання відмінних від літературної мови прийменників у місцевій літературній мові підтримується наявністю конструкцій із цими прийменниками в словацькій мові, порів. *sadiť za pluhom*, *spievať s hľadovodom orchestra*, *obleceny za ženu*, *vysoký az do stropu*, *most pre teleznicnú trať* і под.

Ми розглянули тільки деякі випадки синтаксичної інтерференції в літературній мові українців Східної Словаччини. Вплив словацьких синтаксичних конструкцій в українському усному і писемному мовленні досить поширені. Здається, з-поміж усіх видів інтерференцій синтаксична (зокрема вплив деяких словацьких безприйменникових конструкцій) є найменш помітною. Причини цих впливів, очевидно, полягають у близькій спорідненості обох мов, у наявності однакових чи подібних синтаксичних засобів (напр.: прийменників конструкцій з придіслівним керуванням іменниками), які, однак, мають свої особливості в обох мовах. Словацькі елементи в українському мовному середовищі, як правило, граматично адаптуються, але часто зберігають

словацькі форманти. Таким чином, властивості однієї мови переносяться в іншу (Новак та кол., 1990, 27). Це перенесення здебільшого мало місце спочатку в українських говорах Східної Словаччини, з яких ці властивості сприймаються й українським усним і писемним мовленням.

Лексична інтерференція

У сучасних працях з інтерлінгвістики лексичний склад мови вважається найбільше схильним до іншомовних впливів. Лексика кожної мови являє собою відкриту систему, яка здатна поповнюватися і збагачуватися новими словами – назвами різних сфер життєвої практики. Поповнення лексичного складу мови відбувається творенням нових слів – термінів різних понять, дій, процесів тощо, що відбивають нові досягнення людського досвіду та практичні потреби даного суспільства. Вони виникають у межах конкретної національної мови, творяться з її “будівельного” матеріалу, за її внутрішніми законами або запозичуються з іншої мови в результаті мовних контактів. Саме цей другий спосіб є основним способом поповнення лексичного складу в мові діаспори та національної меншини.

Мотивація лексичних запозичень однакова в національній мові в Україні та в української національної меншини Східної Словаччини – потреба позначити нові явища (лексична інновація); totожні також і основні типи лексичної інтерференції – перенесення лексичних одиниць, зміни вживаності лексичних одиниць, лексичне калькування, зміна значення слова, лексична субституція (Жлуктенко, 1966, 111–125). Відмінність поповнення лексичного складу національної мови українців Пряшівщини полягає у частотності лексичних запозичень – її перевазі над “власним” творенням нових слів за рахунок внутрішніх ресурсів, тоді як у національній мові в Україні ці процеси поповнення лексики (творення нових слів та лексична інтерференція) мають однакові передумови і можна їх вважати (хоча й гіпотетично) врівноваженими.

Не всі лексичні шари однаковою мірою піддаються інтерференції з боку інших мов. У лексиці наявні дуже стійкі елементи (наприклад, деякі займенники, числівники та дієслова, назви частин тіла, повсякденних явищ природи, назви спорідненості, окремі соціальні терміни), які майже не піддаються інтерференції з боку інших мов (Абаєв, 1956, 64). Цей погляд підтверджує й інвентар лексичних запозичень у національній мові українців Пряшівщини.

У сучасній українській літературній мові Східної Словаччини лексичних запозичень значно менше, ніж у діалектній мові. Це

зумовлене порівняно коротким строком уживання української мови як літературної в Східній Словаччині. Навпаки, наявність значної кількості запозичень у народному мовленні пояснюється вже згадуваною відмінністю статусу контактуючих об'єктів (напр.: місцеві українські говорки та словацька літературна мова, в минулому угорська, російська, чеська, німецька, польська та інші мови), нерівністю їх соціального престижу, відірваністю русинів Пряшівщини від основного українського національного масиву і позбавленням орієнтації на загальнонародні мовні норми, стійкості в kontaktі з іншими мовами та діалектами.

Лексичні взаємопливи між українськими говорами Східної Словаччини і сусідніми слов'янськими (словацькою, чеською й польською) та неслов'янськими мовами (угорською, німецькою) дослідженні недостатньо. Деякі явища західнослов'янських впливів у лемківських говорах описані в працях польських, українських, чеських та російських дослідників (Штібер, 1974, 474–479; Панькевич, 1938, 399–405; Тіхий, 1938, 265; Геровський, 1934, 460–517). Найбільше ґрунтовне дослідження українсько-західнослов'янських мовних взаємозв'язків належить Й.О. Дзенделівському. Автор зосереджує увагу на досі невияснений бік взаємозв'язків, що стосується спільніх та паралельних тенденцій і явищ, які поставали в різні періоди контактуючих мов (Дзенделівський, 1969, 5). У праці “Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі” Й. Дзенделівський розглядає 200 українсько-польсько-словацьких та 63 українсько-словацьких лексичних паралелей. Такий підхід до вивчення спільніх та паралельних тенденцій у контактуючих мовах дає можливість усунути тенденційні погляди окремих дослідників про односторонній вплив однієї мови на іншу і зосередити увагу на вивчені інтеграційних міжмовних процесів.

Для нашого дослідження важливо, однак, указати, які шари лексики найчастіше поповнювалися іншомовними лексичними запозиченнями. Народне мовлення українців Пряшівщини протягом століть поповнювалося різними словами із сусідніх мов. Хоча й діалектна мова становить менший опір щодо іншомовних впливів, ніж літературна мова, однак і вона приймала лише найменування тих нових предметів, знарядь праці, понять і под., для яких у неї не існувало пласного еквівалента. Наприклад, із німецької мови ще за часів Австро-Угорщини було запозичено ряд термінів військової сфери, що їх після розпаду Австро-Угорщини замінили чеські або словацькі назви. Це такі слова, як *gewer* (das Gewehr “гвинтівка”), що його згодом витіснила словацька назва *pушка* (*puška*, угор. *puska*), *гелма* (das Helm “каска”), тепер *прілба* (слов. *prilba*), *машингвер* (das Maschinengewehr “кулемет”), тепер *куломет* (слов. *guļomet*), *мантиль* (der Mantel “шинель”),

нині плащ (слов. plášť), *штурм* (der Sturm “атака”, “штурм”), тепер *уток* (слов. útok) і т.п. Крім військової лексики, з німецької мови попередніх часів запозичувалися назви різних предметів побуту, знарядь праці, адміністративно-ділова лексика і т.ін. Напр.: *герок* (der Gehrock “піджак”), поряд з яким нині вживається і запозичене із словацької мови *сако* (слов. sako), *бігляйз* (das Bügeleisen “праска”), поряд із *жегличка* (слов. žehlička), *громбух* (das Grundbuch “книга земельних володінь”), тепер частіше виступає *поземкова книга* (слов. pozemková kniha), *васервага* (die Wasserwage “ватерпас”), нині *водовага* (слов. vodováha), *шацувати* (schätzen “оцінювати”), тепер *огоднотити* (слов. ohodnotiť) і под.

У діалектному мовленні українців Словаччини значно більше угорських запозичень, ніж німецьких. Після розпаду Австро-Угорщини вплив німецької мови майже припинився. З виникненням самостійної Чехословацької Республіки зникають суспільно-політичні та економічні умови, що створювали базу цих мовних впливів. Іншою була ситуація в українсько-угорських міжмовних зв'язках. Вони були безпосередніми (суміжність територій), до 1918 р. мали характер стійких внутрішніх мовних контактів (одна суспільно-політична єдність), після 1918 р. у зв'язку з тим, що значна частина угорського населення залишилася у складі Словаччини, ці контакти тривають до сьогодні, хоча їх інтенсивність, зокрема після 1945 р., у зв'язку з індустриалізацією Словаччини та міграцією населення стала значно меншою перш за все в колишніх змішаних містах і містечках. Як приклад запозичень із угорської мови можна навести слова на означення різних предметів, ознак дії, процесів і т.п., напр.: *биров* (угор. bíró “сільський староста”), *кирть* (угор. kert “сад”), *телеек* (угор. telek “земельна ділянка”), *тандириця* (угор. tengeri “кукурудза”), *багов* (угор. bagó “жуvalильний тютюн”), *битанг* (угор. bitang “негідник”, “бешкетник”), *фалат* (угор. falat “шматок”), *боканчі* (угор. bakancs “грубі черевики”), *файта* (угор. fajta “вид”, “сорт”), *кильтувати* (угор. költ “витрачати”), *бечелювати* (угор. becsül “поважати”), *чапувати* (угор. csapol “випускати рідину”), *банувати* (угор. bánni “жаліти”, *ловгувати* (угор. lógni – шлятися) і т.п.

У складі лексики українських говорів Східної Словаччини наявні запозичення із румунської мови, які стосуються переважно вівчарства і пов'язані, очевидно, із т.зв. волоською колонізацією, напр.: *курастра* (рум. діал. curastra, corastră, coraslă і под. “молозиво”), *бриндза* (brinză “бринза”), *жинтиця* (jintița „жентиця“), *мериндзювиння* (meridza “жуйка”), *мериндзати* (з македонорумунського meridzire “пережовувати”), *урда* (urda “сир із вареної сироватки”) і под.

Від початку нашого століття значна кількість селян українського населення виїжджала за працею у Сполучені Штати Америки і у

Канаду. Повернувшись, вони у своєму мовленні вживали певну кількість англійських слів, що поширилися і серед іншого населення, напр.: *майна* (англ. mine “шахта”), *педа* (англ. paid “заробітна плата”), *гаус* (англ. house, порів. і нім. Haus “будинок”), *шпринг* (англ. spring “пружина”), *банд* (англ. band “оркестр”, в говірках “сільська музика для танців”), *ченч* (англ. change “зміна”) і под.

У говорах українців Східної Словаччини існують і запозичення з інших неслов'янських мов. Кількість їх порівняно невелика. Як зазначалось вище, вони залежать від строку тривання суспільно-історичних чи політичних умов для мовних взаємин, від їх масовості та інтенсивності. З історичного погляду мовні взаємини українців Східної Словаччини із неслов'янськими мовами сьогодні вже є більш менш епізодичні. Українсько-неслов'янський білінгвізм залишив у мовленні національної меншини помітний слід у вигляді лексичних інтерференцій, але майже не позначився на звуковому та граматичному рівнях мови (запозичені слова, як правило, пристосувалися до звукової та граматичної структури українського наріччя, порів. угор. bíró – бирю, tengeri – тиндириця, нім. Helm – гелма, англ. paid – педа і под.). Лексичні запозичення з неслов'янських мов зараз часто сприймаються як архаїчна лексика, що поступово виходить із ужитку у зв'язку з невживанням відповідних реалій, понять і т.п. і здебільшого замінюються іншими назвами у зв'язку з появою нових реалій, понять тощо.

Природними, безпосредніми і найбільш масовими є українсько-словацькі мовні контакти. Ці контакти стали більш інтенсивними після 1918 р. й особливо після 1945 р., коли розривається колишня замкненість українських сіл, починається міграція населення за працею у зв'язку з індустріалізацією області, розвивається освіта, культура і т.п.

Словацька мова є основним джерелом численних запозичень у говорах українців Східної Словаччини. За останнє майже півсторіччя, за винятком інтернаціоналізмів, назви переважної більшості інновацій перейматься із словацької літературної мови чи її говорів. В умовах національної меншини – це природний процес, якому значною мірою сприяє близька спорідненість слов'янських мов. Лексичні запозичення із словацької мови часто оформлюються відповідно до граматичної структури та звукової системи українських говорів Пряшівщини.

Як зазначалося вище, після 1918 р. у зв'язку з виникненням першої Чехословацької Республіки словацька мова набуває статусу офіційної державної мови в Словаччині. Отже, замість угорської словацька мова стала основним джерелом лексичних запозичень в українській мові. Так, наприклад, для української літературної мови Пряшівщини початку 30-х рр., яку презентує газета “Слово народу”,

були характерні такі запозичені слова й словосполучки із словацької мови: *винос* (слов. výnos “розпорядження”), *виучувати* (слов. vyučovať “викладати”, “учителювати”), *відказатися* (odkázať “посилатися на когось чи щось”), *міщанська школа* (meštianska škola “міська школа”), *обсадити місце* (obsadiť miesto “зайняти посаду”), *под веденьом* (pod vedením “під керівництвом”), *узнання* (uznanie “визнання”), *чайовий вечерок* (čajový večierok “вечірка”), *школа домовництва* (škola domovníctva “курси для домогосподарок”) та ін.

Значно більше запозичених слів із словацької мови в говорах українців Східної Словаччині. Розпад Австро-Угорщини та творення чехословацької державності й окремих сфер її господарського, суспільно-політичного, культурно-освітнього і т.п. життя пов’язаний із виникненням цілого комплексу адміністративно-ділової, виробничої, професійної та ін. чеської і словацької термінології, що часто засвоювалася й українським населенням.

В умовах відсутності орієнтації на єдину літературну мову до 1918 р., посилення мовної боротьби та мовного хаосу в період першої Чехословацької Республіки створювалися сприятливі умови для безперешкодного ширення словацьких лексичних запозичень в українському діалектному мовленні.

Процес засвоєння лексичних запозичень українським населенням Пряшівщини мав різний характер: а) підсвідомий, природний, що був результатом щоденних контактів українського й словацького населення, б) регульований, штучний, який здійснювався в умовах шкільного навчання, в) примусовий, що мав місце під час проходження чоловіками військової служби в чехословацькій армії.

Народне мовлення українців Східної Словаччини поповнюється цілим рядом запозичених із словацької мови слів (або посередництвом неї засвоює слова, що функціонують у різних мовах карпатського ареалу; часом важко визначити мову, з якої походить те чи інше слово, або через котру мову було запозичене конкретне неслов'янське слово) для позначення нових понять із таких семантичних ділянок:

1. Адміністративне управління, суд, фінанси: *банка* (banka “банк”); *берний уряд* (застаріле berný úrad “відділення збору податків”); *виарендувати* (vyarendovať “взяти в аренду”); *вимір* (výmer “ордер”, “повідомлення”); *висвідчіння* (vysvedčenie “свідоцтво”); *дань* (daň “податок”); *даньовий уряд, урядник, предпис, нарядженні* і под. (daňový úrad, úradník, predpis, nariadenie “відділення збору податків”), “урядовець відділення”..., “розпорядження відносно збору податків”; *жадость* (žiadosť “заява”, “прохання”); *живност* (živnosť “діяльність ремісницька або торговельна”); *живностенський лист* (živnost, živnostenský list “дозвіл на заняття ремеслом”); *живностенський уряд* (živnostenský úrad

tenský úrad “відділ ремесла та торгівлі”); *жупан* (župan “начальник області (жупи)”; *жупанка* (розмовне županka “дружина жупана”); *жупний архів, дім, уряд* (župný archív, dom, úrad “обласний архів”, “будинок”, “управління”); *колок* (kolok “гербова марка”); *комісний* (komisný “казенний”, “державний”, грубий”, “брутальний”); *матрика* (matrika “метрика”); *матрикарь* (matrikár “службовець метричного відділення”); *матричний уряд* (matričný úrad “метричне відділення”); *обчанство* (občianstvo “громадянство”); *окрес* (okres “район”); *пас* (pas “паспорт”); *поземковий уряд* (pozemkový úrad “земельний відділ”); *родний лист* (rodný list “свідоцтво про народження”); *розсудок* (rozvudok “вирок”); *собашний лист* (sobášny list “свідоцтво про одруження”); *судні трови* (súdne troyv “судові витрати”); *умертний лист* (úmrtný list “свідоцтво про смерть”); *фінанц* (розм. financ “митник”), *фінансна касарня* (розм. finančná kasáreň “митниця”).

Налагодження державного і місцевого управління в Словаччині після 1918 р. пов’язане з появою цілого ряду словацьких термінів діловодства, які засвоюються й місцевим українським населенням. Становище української національної меншини в першій Чехословакській Республіці змушувало українців засвоювати нову словацьку та чеську термінологічну лексику, оскільки її опанування було необхідно передумовою залучення населення до різних сфер діяльності в рамках державотворчого народу.

2. Торгівля, ремесла, послуги. Посередництвом цих галузей засвоює українське населення Пряшівщини такі терміни: *аризатор* (arizátor “експропріатор єврейського майна за фашизму”); *аризований* (arizovaný “експроприйований”...); *аризувати* (arizovať “експроприювати”...); *аризація* (arizácia “експропріація”...); *вичап* (výčap “розпивочний продаж”, “пивна”); *голич* (holič “перукар”); *голицтво* (holičstvo “перукарня”); *голяцій* (holiaci “брітвенний”); *голяце мидло, голяцій строй* “безпечна бритва”); *дрогерія* (drogéria “магазин хімічних та косметичних товарів”); *желізний обход* (železiarstvo “магазин залізних товарів”); *кадерництво* (kaderníctvo “дамська перукарня”); *кадерничка* (kaderníčka “перукарка”); *колесар* (kolesár “колісник”, “стельмах”); *колесарство* (kolesárstvo “колісництво”, “стельмаство”); *конфекція* (konfekcia “конфекціон”); *крайчир, -ка* (krajčír, -ka “кравець”, “кравчина і кравчиха”); *крайчирство* (krajčírstvo “кравецтво”); *ліценція* (licencia “ліцензія”); *млекарня* (mliekáreň “молочний магазин”); *новинарство* (novinárstvo “газетний кіоск”); *обход* (obchod “магазин”); *обходник, -ичка* (obchodník, -ička “торговець”, “торговка”); *папірництво* (papiernictvo “паперова крамниця”); *регал* (regál “полиця в крамниці” (в бібліотеці); *реставрація* (reštaurácia “ресторан”); *сервірка* (servírka “офіціантка”); *цукрарь, -ька* (cukrár, -árka, “кондитер”, “продавець кондитерської”); *цукрарня* (cukráreň “кондитер-

ська", "цукерня"); **чашник** (čašník "офіціант"); **чистярня** (čistiareň "хімчистка").

3. Овочі, страви, напої і под. Лексика пов'язана з кулінарією, здавна поповнювалася словацькими та угорськими назвами. Встановити час запозичення назв цієї галузі лексики важко. Вони могли з'являтися в окремих місцевостях у різний час. Визначення міжвоєнного періоду як доби запозичення лексики, що пов'язана з побутом, можна встановити тільки приблизно, зважаючи на зміну статусу словацької та угорської мов після 1918 р. та на поширення словацько-українських мовних контактів. У цій галузі лексики наявні такі запозичення: **бобковий лист** (bobkový list, розм., "лавровий лист"); **боровичка** (borovička "ялівцева горілка", "ялівцівка"); **жемля** (žemľa "булочка"); **житньовка** (žitňovka, розм., "житня горілка"); **калераб** (kaleráb "колірабі"); **келкапуста** (kelkapusta, розм. kel "кучерява капуста", "сафой"); **кнедля** (knedľa "варена страва із муки"); **малиновка** (malinovka "газована вода з малиновим соком"); **оловрант** (olovrant "підвечірок"); **омачка** (omáčka "соус", "підлива"), **резень** (rezeň "котлета"); **ріжа** (ruža "рис"); **роглик** (rohlík, розм. "рогалик"); **сервітка** (servítka "салфетка", "серветка").

4. Одяг, взуття, тканини. В результаті стосунків зі словацькими торгівцями вбирає в себе діалектне мовлення українців Пряшівщини такі запозичення: **баршан** (baršan, розм. "бархат", "оксамит"); **годваб** (hodváb "шовк"); **дамашок** (damask, damašk "візерункова тканина"); **картун** (kartún "ситець"); **комбіначка** (kombiné, kombinačka, розм. "комбінє"); **облек** (oblek "одяг"); **опасок** (opasok "пояс"); **півтопанка** (poltopánka "туфля"); **приглавок** (prihlavok, розм. "підйом черевика").

5. Речі повсякденного вжитку. Словацьких назв предметів побуту в українських говорах Пряшівщини в довоєнний період порівняно небагато. В окремих місцевостях назви цієї та інших галузей лексики мають різнезвучання згідно з фонетичними особливостями даного говору (див. Ганудель, 1981, карти №№ 12, 14, 15, 86, 89, 112, 115, 116, та ін.). До найбільш поширених назв таких предметів належать запозичення: **дилі** (dyle, розм., пор. німецьке Diele "дерев'яна підлога"); **кахльовець** (kachľovec, розм., "кахельна груба"); **лавор** (lavor "таз на вмивання"); **набіток** (nábytok "меблі"); **палачінкар** (palacinkáreň "сковорідка"); **панва** (rapva "сковорідка"); **паска** (páska "стрічка"); **утерка** (uterka "рушник для посуду"); **шалка** (sálka "чашка"); **штампелик** (štamperlík, розм. "чарочка" (двадцять п'ять грамів); **штоплик** (розм. štoplík, пор. німецьке Stöpsel "пробка").

6. Освіта й культура. Словацькі назви цієї семантичної групи пов'язані із шкільним навчанням, підготовкою театральних вистав, концертів тощо. До цього шару лексики належать такі запозичення: **бабкове дівадло** (bábkové divadlo "ляльковий театр"); **водяні фарби**

(vodove farby “акварельні фарби”); *дефінитива* (definitíva, заст. “постійне місце роботи”); *кружило* (kružidlo “циркуль”); *культурний дім* (kultúrny dom “будинок культури”); *культурна програма* (kultúrny program “художня вистава”), *мештянка* (mestianka, заст., “міська основна школа”); *тройугольник* (trojuholník “трикутник”); *церуза* (ceruza “олівець”); *школа домовництва* (škola domovníctva, заст. “школа домогосподарок”); *школьник* (skolník “шкільний сторож”); *шлабікарь* (šlabikar “буквар”).

7. **Громадсько-політична лексика** представлена зовсім невеликим числом запозичень, що пояснюються загальним рівнем освіти українського населення у міжвоєнний період і його зацікавленням в основному соціальними проблемами, порів.: *вибор* (vybor “комітет”); *виступління* (vystúpenie “промова”, “виступ”); *згromаждіння* (zhrubaždenie “збори”, “зібрання”); *новинки* (noviny “газета”); *одволання* (odvolanie “відкликання”, “звільнення”); *председництво* (predsedníctvo “президія”); *чланок* (članok “стаття”).

8. **Військова термінологія.** Під час відбування військової служби чоловіки української національності засвоювали чеську або словацьку військову термінологію свідомо, з обов’язку й регульовано. Словацька чеська військова термінологія, як зазначалось вище, замінює в говорах українців Східної Словаччини німецькі й угорські назви (порів. *пушка* замість *гвер*). Наведемо для прикладу деякі запозичення військової лексики: *армада* (armada “армія”); *баса* (розм. basa “в’язниця”); *бодак* (bodak “штик”, “багнет”); *главень* (hlaveň “ствол”, “дуло”); *десяtnик* (desiatnik “молодший сержант”); *друство* (družstvo “рій”, “відділення”); *жолд* (žold “утримання”, “платня”); *завер* (zaver “затвор”, “замок”); *заложник* (založník “запасний”); *кантіна* (чеське kantýna “буфет”, “ідалня”); *касарні* (kasareň “казарма”); *комисний* (komisny “казенний”); *надпоручик* (nadporúčík “старший лейтенант”); *овинька* (ovinka “пасок тканини для обвивання голінки”); *одвод* (odvod “рекрутський набір”); *пажба* (pažba “приклад”); *піштолъ* (pistoľ “пістолет”); *підплуковник* (podplukovník “підполковник”); *підпоручик* (podporúčík “молодший лейтенант”); *плук* (pluk “полк”); *плуковник* (plukovník “полковник”); *поручик* (rogucík “лейтенант”); *позор* (pozor “струнко”); *поплах* (poplach “тривога”); *предволанка* (predvolanie “повістка”, “призовна повістка”); *прібор* (príbor “столовий набір”); *прілба* (prilba “каска”); *пушка* (puska “рушниця”); *ротмайстер* (rotmajster “старшина”, заст. ротмістр.); *ротник* (rotník “старший сержант”); *слободник* (slobodník “ефрейтор”); *стотник* (stotník в 1939–1944 pp. “капітан у словацькій армії”); *страж* (straž “варта”, “караул”); *цвічак* (розм. cvicák “учбовий плац”); *цвічти* (cvičiť “вправлятися”); *чата* (čata “взвод”), *чатар* (catar “сержант”, “взводний”); *шалка* (šalka “казанчик”, “солдатський казанок”).

9. Місто, назви будівель, приміщень та їх частин і под. У міжвоєнний період цю лексику засвоювала та частина українського населення, що на якийсь час опинялась у словацьких містах (навчання, військова служба і под.). В післявоєнний період ці терміни поширяються у зв'язку з міграцією населення, з поширенням освіти, культури і т.ін. У цій галузі лексики наявні такі запозичення: *асфальтка* (asfaltka, розм., “асфальтована дорога”); *блок* (blok “окремий кількаповерховий будинок”); *брана* (brána “ворота”, “брама”); *вежак* (vežiak “висотний будинок”); *виклад* (výkľad “вітрина”); *витяг* (výťah “ліфт”); *влек* (vlek “причіп”, “буксир”); *водарня* (vodáreň “водонапірна башта”, “водопровідна станція”); *водовод* (vodovod “водопровід”); *герня* (herňa “гральна кімната” (будинок); *звіздарня* (hvezdáreň “обсерваторія”); *громозвод* (hromozvod “громовідвід”); *длажба* (dlažba “дорожнє прикриття”, “мостова”); *длаждений* (dlaždený “брукований”); *електричка* (električka “трамвай”); *забрадля* (zábradlie “перила”, “поручні”); *заход* (záchod “убиравльня”); *касарні* (kasáreň “казарма”); *катедрала* (katedrála “кафедральний храм”); *крижуватка* (križovatka “перехрестя”); *летіско* (letisko “аеродром”); *манзартка* (manzarda, manzardka “манкарда”); *марница* (márnica “морг”); *мрежа* (mreže “грати”, “решітка”); *надрамжье* (nádražie “вокзал”); *наместье* (námestie “площа”); *обрубник* (obrubník “бортовий камінь”); *обклад* (obklad “облицювання”); *обкладачка* (obkladačka “облицьовальна плитка”); *парковисько* (parkovisko “стоянка”); *помник* (pomník “пам'ятник”); *посходе* (poschodie “поверх”); *радниця* (radnica “ратуша”); *регуляція* (regulácia “берегоукріплення”, “регулювання”); *розвглас* (rozhlas “радіо”, “радіовузол”); *роздглядня* (rozhľadňa “оглядова башта”); *ролета* (roleta “штора”); *соха* (socha “статуя”, “скульптура”); *сошка* (soška “статуетка”); *станиця* (stanica “вокзал”, “станція”); *строморадіє* (stromoradie “алея”); *фігурина* (figurína “манекен”); *фонтана* (fontána “фонтан”); *хайдя* (chajda “стара хатина”); *ходба* (chodba “коридор”); *штадіон* (štadión “стадіон”) та ін.

У міжвоєнний період значно менше засвоювалася лексика таких галузей, як наука, техніка, медицина, спорт, ігри і под. Це пояснюється рівнем освіти, характером діяльності (переважно сільське господарство) і відсутності потреби в запозиченні відповідних словацьких назв. Словацькі терміни з наведених тематичних шарів лексики засвоюються після 1945 р. у зв'язку із зміною культурно-освітніх, соціальних та господарських умов життя українців Словаччини.

Серед лексичних запозичень окреме місце посідають *русили*. Причина цих запозичень полягає в намаганнях запровадити російську чи “карпаторуську” мову як літературну українців Словаччини, які тривали від середини минулого століття до 1953 р. (див. другий розділ). Русизмів у народному мовленні до 1945 р. майже немає. Вони

становлять складову частину згадуваного в попередньому розділі “язичія” (Штець, 1969, 101–129). В “язичії” русизми здебільшого виступають у здеформованому вигляді, напр.: постробені (рос. постройка), будучність (рос. будущность), нещадимий (рос. нещадный), жиочий (рос. живущий, проживающий) і под.

Русизми наявні і в міжвоєнній українській пресі, в художній літературі тощо. Наведемо кілька прикладів із газети “Слово народу”: *горожане, вопрос, господин, точка, множество, славяне, знакомый, торжествено* (Слово народу, 1931, № 1), род человіческий (рос. род человеческий), *страдающий* (рос. страдающий), *страдаютъ, если, его, средства, артисты, мужесъкъ* (рос. мужской) (1932, № 1), навірно (рос. наверное), заниматися (рос. заниматься) (1932, № 2) та ін.

Багато русинізмів було в усній формі української літературної мови другої половини п'ятдесятих років у зв'язку з переходом із російської мови навчання на українську мову. Цей процес переходу на українську складову мову відбувся порівняно швидко. Сприяли цьому курси перепідготовки вчителів шкіл, що викладали не тільки її мову, але й інші предмети. Таким чином, учителі українських шкіл швидко опанували основи української літературної мови, українську педагогічну термінологію, термінологію гуманітарних і природознавчих дисциплін тощо. Швидко зникають такі русизми, як, наприклад,, карандаш, тетрадь, ручка, карта, бумага, умножение, решение, классный руководитель та багато інших. Однак ще довгий час (або й досі) побутують “менш помітні” русизми, наприклад, кальки (наведені в дужках) або такі, які мають спільні морфеми з українською мовою чи з колишнім “язичієм”, напр.: *бывший*, рос. бывший, укр. колишній; *відмінити*, рос. отменить, укр. скасувати; *відзвів*, рос. отзыв, укр. відгук; *виписка*, укр. витяг; доказувати, рос. доказывать, укр. доводити; *заключення*, рос. заключение, укр. висновок; *в кінці кінців*, рос. в конце концов, укр. зрештою; (*приймати міри*), рос. принимать меры, укр. вжити заходів; (*накінець*), рос. наконец, укр. нарешті; (*направити*), рос. направить, укр. спрямувати; (*настовувати* на...), рос. настаивать на..., укр. наполягати на...; *недивлячись*, рос. несмотря на..., укр. незважаючи на...; *об'ява*, рос. объявление, укр. оголошення; *підготовити*, рос. подготовить, укр. підготувати; (*при допомозі*), рос. при помощи, укр. за допомогою; (*прийняти участь*), рос. принять участие, укр. взяти, брати участь; (*прийняти міри*), рос. принять меры, укр. вжити заходів; (*слідуючий*), рос. следующий, укр. наступний; (*співпадати*) рос. совпадать, укр. збігатися та ін.

Після 1945 р. продовжується процес запозичення словацьких термінів у діалектне мовлення українців Східної Словаччини. Вищевказані шари лексичних запозичень поповнюються іншими словакізмами на означення нових понять, що пов'язані із зміною суспільного

ладу, поширенням культури й освіти, колективізацією сільського господарства, розвитком промисловості, модернізацією побуту тощо.

Інтенсивність словацьких запозичень у діалектному мовленні в останні десятиліття дуже значна. Лексичний склад українських говірок зазнає значних змін у зв'язку з руйнуванням української шкільної системи в Словаччині. Молодше й середнє покоління українського населення некритично ставиться до народної мови, засмічує її словацькими словами й виразами, нехтуючи існуючими українськими словами й висловлюваннями. В декого – це вже результат недостатнього володіння народною мовою, в інших – низький рівень національної свідомості, якасъ мода змішування українського та словацького мовлень, що є результатом неоднакового ставлення до обох мов у українсько- словацькому білінгвізмі. Ось зразок такої мови: “Збераньов, евіденціов і аналізом матеріалной і духовной культуры мож приспіти ку ідентифікації русинської культури і подля ей знаків встановити регіон розширення русинської культури... На ідентифікацію русинської культури і будовання почітавої датабазы є потрібный шырший колектив людей, лемже сучасный директор музею не доволить одборным працовникам сполупрацювати на ідентифікації русинської культури...”(Народны новинки, ч. 51–52, 21 листопада 1994, с. 2). Щоб знову надати цьому текстові словацький вигляд вистачить в ньому замінити деякі українські відмінкові форми словацькими (напр.: -ой на -ej, -ый на -ý) та переписати його латиницею.

Словацькі лексичні запозичення наявні і в українській літературній мові в повоєнній Словаччині. Вони частіші в усному українському літературному мовленні, ніж у писемній формі. Їх інтенсивність зростає після запровадження української мови як єдиної літературної мови українців Пряшівщини. Загальна мотивація лексичних запозичень розглядалася на початку цього розділу. Вона стосується й конкретних випадків лексичних запозичень із словацької мови, тобто необхідності відбиття в українській літературній мові соціально-політичних, історичних, географічних і т.п. особливостей життя українців Пряшівщини, для яких у неї не було належних відповідників. Отже, необхідно було вдаватися до описів, калькування, прямого запозичення і створення на підставі українського мовного матеріалу нових термінів. Стосувалось це перекладу українською мовою назв нових понять із різних галузей життя, а саме: а) суспільно-політичної, з якою пов’язано цілий ряд установ, дій, професій, посад і т.п., напр.: Poverenictvo školstva – *Повереництво шкіл* (у першій частині назви українізується тільки суфікс -ицтво, друга частина перекладається українською мовою; замість слова *шкіл* уживається й старший термін *шкільництво*), Referát pre ukrajinské školstvo – *Реферат для українських шкіл* (слово реферат в українській мові має значення доповідь, а в наведеному

сполученні йому надається і значення відділ, відділення), *krajsky narodny vybor* – *країовий національний комітет*, *okresny narodny výbor* – *окружний народний комітет*, *ústav narodneho zdravia* – *відділення охорони здоров'я*, *advokatska poradna* – *юридична консультація*, *Cedok* – *Чехословацьке бюро подорожей і т.п.;* б) економічно-виробничоїгалузі, напр.: *jednotne roľnícke družstvo* – *єдина сільськогосподарська артіль*, *družstevník* – *артільник*, *statny majetok* – *державний маєток* (колишнє "радгосп"), *statny podnik* – *державне підприємство*, *cementareň* – *цементарня "цементний завод"* *vedenie družstva* – *керівництво артілі і под.*; в) культурно-освітньої ділянки, напр.: *kultúrno-osvetova institúcia* – *культурно-освітня установа*, *kultúrno-osvetovy pracovník* – *культурно-освітній працівник*, *Ľudové knižnice* – *народні бібліотеки*, *Ľudove kurzy ruštiny* – *народні (масові) курси російської мови і под.*

Після подій 1989 р. посилюється процес лексичних запозичень із словацької мови, мотиви яких полягають у суспільно-політичних ім'янах й зумовленою ними необхідністю відбиття в українській мові ряду нових реалій, понять і єт.п., напр.: *mestsky úrad* – *міський уряд*, *okresny úrad* – *окружний уряд*, *obecny úrad* – *сільський уряд "сільрада"*, *obecne zastupiteľstvo* – *сільське представництво*, *skolska sprava* – *шкільне управління*, *berny úrad* – *берний уряд "податкове відділення"*, *daňový úrad* – *даньовий уряд*, *daňovník* – *платитель дані*, *pravne oddelenie* – *правниче (юридичне) відділення*, *oddelenie spravy majetku* – *відділення маєткового управління*, *oddelenie statnej spravy* – *відділення державного управління і под.*

Лексичні запозичення може зумовлювати й небажана омонімія, напр.: укр. літературне *заходи* (сукупність дій) і запозичене із словацької мови в місцевих українських говорах *заход(i)* із значенням *убиральня*. Щоб уникнути небажаної омонімії, місцеві носії української літературної мови замість *заходи* вживають слово *кроки* або *засоби*, напр.: *вжити необхідні кроки (засоби)*.

Явища небажаної словацько-української омонімії зустрічаються рідко. Існує значна кількість словацько-українських міжмовних омонімів, які не викликають небажаних асоціацій. Але у мовців, що недостатньо володіють обома мовами, міжмовні омоніми часто викликають лексичні інтерференції, напр.: *шкільний рік* замість *навчальний рік*; *збірник оповідань* (одного автора) замість *збірка оповідань*; *bezciňný* із значенням нічого не вартий (в укр. мові означає дуже цінний, дорогий, якому не можна скласти ціну); *виступати* із значенням виходити із поїзда, автобуса (в укр. мові має значення *виступати на сцені*, говорити перед публікою, боротися за кого або щось і под.); *поділитися* (на підготовці чого-небудь) замість *ратувати*

участь у підготовці чого-небудь (порів. слов. *podieľať sa na príprave* і т.п. (Новак, 1990, 99–103).

Виходячи з аналізу процесу запозичення словацьких лексем, які часто заповнюються морфемами української мови (порів. *trudiači* *okruhu založujúť*, слов. *hlásia* *sa* замість підтримують), М. Затовканюк уважає необхідним досліджувати формально-смислові відношення в галузі мовних контактів, оскільки такі дослідження дають можливість “ідентифікувати конвергентні процеси у пра-шівському варіанті української мови...” (Затовканюк, 1982, 55).

Досі ми розглянули основний тип лексичної інтерференції в говірках та в українській літературній мові Східної Словаччини – перенесення лексичних одиниць та кальки із словацької в українську мову (з відповідними змінами форм слів, з семантичним розширенням або й без змін).

Наявні й інші типи лексичної інтерференції, напр., зміна частотності вживання окремих слів у місцевій українській літературній мові за зразком словацької мови, напр., *studij*, *studiovati*, *škôlnicstvo* і под., тоді як на Україні частіше вживаються лексеми навчання, вчитися, шкільна справа і под. У діалектному мовленні спостерігається і зворотне явище – рідше вживання українських слів і заміна їх запозиченими словацькими словами, напр.: *oblek* замість *шматя* (літ. одяг), *šatka* замість *хустя* чи *хуща* "хустина", *číjmi* замість скірні "чоботи", *cipka* замість *сипанець* "житниця", *ošiarpňa* замість *стайня* (для свиней), *kraevín* замість *стайня* (для корів) і под.

Відомі й випадки вживання словацьких слів замість місцевого українського слова (що позначало кілька понять) у зв'язку з диференціацією значення, напр.: замість слова *машина* (із значенням поїзд, швейна машина, молотарка) зараз уживається *влак*, *šíjačkíj* *stroy* поряд із *машина на шитя* та *mlatýčka*.

У місцевих носіїв української літературної мови часте й явище лексичного калькування поодиноких слів і цілих словосполучень (рідше фразеологічних зворотів), напр.: *širša informácia* (слов. *šíršia informácia*, "докладніша інформація"), *dománi vorogci* (*domáci nepriatelia* "внутрішні вороги"), *povážliva sprava* (*povážlivá vec*, "скрутне становище") тощо.

Інколи в українській літературній мові існує й належний відповідник до словацьких слів, але надається перевага запозиченій із словацької мови лексемі як більш відомій для місцевого українського населення, напр.: *kulturnyj díl* замість будинок культури, *kulturna programma* замість концерт, *rekreacija* замість відпочинок і под.

Лексична інтерференція в літературній мові українців Східної Словаччини явище часте, й немає потреби її каталогізувати. Такі слова, *як край* (із значенням область), *округ* (із значенням район) і под. стали звичними в українській літературній мові в Східній Словаччині. Однак це не означає, що наведені (в українській мові теж наявні, але з іншим значенням слова), або інші запозичені слова набудуть загального поширення в Україні; вони є і залишаться функціонувати як певна специфічна особливість української національної мови Пряшівщини.

Короткі висновки:

1. Становище української національної меншини на Пряшівщині змушує її перемінно вживати кілька мов, що є передумовою активних міжмовних контактів. Результатом цих контактів є взаємопливі мов, що виявляються у лінгвальній інтерференції. Взаємодія окремих форм національної мови українців Пряшівщини з сусідніми мовами є явищем природним, постійним і підсвідомим. Регулювання чи обмеження процесів взаємопливу мов можливе в писемній формі української літературної мови, де автор чи редактор має змогу перевірки й неправлення тексту. В усній формі української літературної мови частотність інтерференції залежить від рівня володіння літературною мовою, навички мовного самоконтролю, теми й адресата мовлення тощо.

2. Процес інтерференції в українських говорах Східної Словаччини практично не піддається якісь регуляції. Він пов'язаний із появою нових явищ, які необхідно назвати. Вищий соціальний статус словацької мови, рівень національної свідомості місцевих українців, кількісне співвідношення українців Пряшівщини і словаків, недостатня інтенсивність контактів українців Словаччини з материковою країною, зокрема в довоєнні роки, послаблюють стійкість місцевої української мови в контакті із панівною словацькою мовою.

3. Протягом віків унаслідок мовних контактів у народній мові українців Пряшівщини, зокрема в її словниковому складі, створювалися різні лексичні шари, що надають її специфічного місцевого колориту. Хоча процес інтерференції, як зазначається вище, не можна регулювати, проте і в запозиченні іншомовних слів існує певний відбір – засвоєння в основному тільки назв нових явищ. Недоторканою залишається основна лексика (загальнослов'янські, давньоруські чи староукраїнські слова), напр., назви частин тіла, назви свійських тварин, назви спорідненості і своїцтва, основна група займенників, числівників, дієслів і т.п. Саме наявність згаданого місцевого колориту українських говорів Східної Словаччини стала приводом для представників неорусинства не вважати ці говори

українськими й кодифікувати їх як окрему т.зв. русинську мову. Отже, намагання прихильників неорусинства спрямовані на припинення зв'язків народної мови українців Пряшівщини з мовою українців материкової країни, на її ізоляцію і позбавлення українського мовлення Східної Словаччини орієнтації на загальнонародні мовні норми.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ НА ПРЯШІВЩИНІ

1. Мовна ситуація після 1989 р.

Після листопадових подій 1989 р. знов постає питання етнічної приналежності українського населення Східної Словаччини, характеру його культури. Під слухні вимоги демократизації суспільно-політичного життя країни підтасовуються й імпортовані домагання про визнання “ідентити”, тобто самобутності місцевого населення і його культури, про необхідність кодифікації окремої т.зв. русинської літературної мови тощо.

Процес деукраїнізації українців Пряшівщини у 1991 р. почало реалізувати товариство “Народна оброда” видаванням своїх друкованих органів (газети “Народны новинки”, журналу “Русин” та інших публікацій) якимось сучасним “язичієм”, запровадженням цього “русинського языка” в “Театрі А. Духновича” та частково в радіомовленні, що спричинилося до появи нової форми мовного дуалізму. Згадані зусилля лідерів політичного русинства спрямовані на поступове ввуження сфери вживання української літературної мови в Словаччині. Першочерговим завданням української творчої інтелігенції є відстояти українську мову як єдину літературну мову українців Пряшівщини.

Для цього необхідно переоцінити дотеперішній майже півторічний період (від 1945 р.) вживання української мови як літературної в Словаччині, оцінити її значення в розвитку освіти, матеріальної і духовної культури українського населення цього краю, але й визначити чі хиби й помилки, що супроводжували процес її запровадження. Маються на увазі деякі пуристичні тенденції, що мали місце зокрема в перших десятиріччях її функціонування в Словаччині (50–60-і рр.). Це виявлялося в уживанні важкої мови в деяких шкільних підручниках без урахування віку учнів, мовної ситуації в родинах учнів і т.п., також у вживанні в художній літературі “уніфікованої” мови, що її редактори часто позбавляли авторської індивідуальності і місцевого колориту, але й тенденції вживання переважно східноукраїнських фонетичних, граматичних, лексичних і т.п. форм і уникання дублетних західноукраїнських форм, що наявні в місцевих українських говорах, а водночас є і літературними.

Місцева українська інтелігенція ці недоліки не тільки усвідомила, але й почала їх поступово усувати. Однак у сучасній ситуації необхідні більш рішучі заходи. Очевидно, варто поставити питання про демократизацію української літературної мови, яка полягає в очищенні її від тенденцій штучного зближування з російською мовою і всього того, що її не збагатило, а, навпаки, русифікувало. Потрібно в ній надати належне місце також західноукраїнським особливостям, що досі часто вважалися діалектизмами чи провінціалізмами.

У конкретних умовах української національної меншини в Словаччині доведеться, очевидно, переоцінити й можливість створення пряшівського варіанта української літературної мови, в якому повною мірою відбилися б назви місцевих реалій, але й деякі місцеві характерні фонетичні та граматичні особливості. У цьому плані слід використати досвід міжвоєнних українських граматик, що вживалися на Закарпатті і в Східній Словаччині (І. Панькевич, А. Волошин, Я. Неврлі та ін.), а також післявоєнний досвід І. Панькевича (його рукописні граматики). Постановка питання про пряшівський варіант української літературної мови не має на меті якесь свідоме протиставлення її українській літературній мові в Україні. Реалізацію цього наміру розуміємо як крок до демократизації літературної мови, як здійснення вимоги “наближення” літературної мови до місцевої мовної ситуації, нарешті, як один із заходів компромісного розв’язання питання літературної мови українців Словаччини. Такий підхід до розв’язання т.зв. мовного питання міг би стати спільною платформою розмов із представниками більш поміркованого крила русинського табору. Однак такий підхід чи початок спільних дій можливий тільки на базі розуміння й визнання українців Словаччини як національної меншини українського народу, а не на базі локального “русинства”.

Сучасні спроби кодифікації “русинської” мови негативно впливають і на роль та місце української літературної мови в українсько-словацькому білінгвізмі. Метою української творчої інтелігенції є посилити позиції української літературної мови в цьому білінгвізмі, поширити сферу її вживання, напр., у місцевому діловодстві і т.ін. Зрозуміло, що українці Пряшівщини не претендують на такі розгалужені функції власної літературної мови (чи буде вона українською, російською, а чи “русинською”), які має словацька літературна мова. Це, однак, може викликати (у декого й викликає) почуття скривдженості, меншевартості або й дискримінації з боку державотворного народу.

Від листопадових подій 1989 р. минуло вже шість років, а виразних результатів нової політики у відношенні до української національної меншини Словаччини не видно. Сучасна словацька політика не має чіткої програми щодо українського етносу. Офіційні правлячі кола,

урядовці окремих центральних державних органів досі займали позицію “невтручання” в справу деукраїнізації місцевого населення, підтримуючи, однак, фінансово всі антиукраїнські дії. Посилаючись формально на результати перепису населення, який є наслідком понад сорокарічної ліквідаторської політики чехословацької влади стосовно українців Пряшівщини, державні органи надалі ігнорують серйозні проблеми життя і діяльності, які треба негайно розв’язувати. З-поміж цих проблем першорядне місце належить збереженню й поширенню системи виховання й навчання рідною українською мовою та збереженню всіх дотеперішніх українських культурно-освітніх установ. Представники української творчої інтелігенції Словаччини прийняли ряд документів, напр.: “Ставлення української творчої інтелігенції до учасників культурно-політичних обставин на Східній Словаччині” (1991 р.), “Заява української інтелігенції до культурно-політичного становища української національної меншини в Чехо-Словаччині” (1991 р.), “Резолюція до культурно-політичного становища українців Пряшівщини” (1993 р.), “Меморандум української інтелігенції в “Словаччині” (1993 р.), “Протест комітету охорони Русько-української редакції Словацького радіо в Пряшеві” (1994 р.), “Ставлення до кодифікації т. зв. русинської мови” (1994 р.) та ін., в яких звертаються до компетентних державних органів Словацької Республіки, щоб вони не дозволили антиукраїнським силам розділити цей етнос на дві частини – українців і русинів, щоб перешкодили намаганням зберігати це населення включно кодифікації окремої “русинської” мови та взагалі переоцінили своє дотеперішнє ставлення до української національної меншини й прийняли такі заходи, які б усунули їз словацько-українських відносин усі незгоди, що затримують культурно-політичний та соціально-економічний розвиток українського населення.

Офіційні представники попередньої чехо-словацької влади виявили до наведених документів байдуже ставлення. Останнім часом ситуація якщо змінилася. Уряд Словацької Республіки почав трохи уважніше прислухатися до вимог українців Пряшівщини та водночас загальмував деякі антиукраїнські намагання лідерів політичного русинства (акцію кодифікації “русинського язика”, що її лідери “Русинської оброди” ініціювали 27 січня 1995 р. в Братиславі, створення кафедри “русинського язика”, розповсюдження деяких “русинських книжок” тощо).

Однак слід сказати, що внаслідок неприхильного ставлення державної влади в останніх десятиліттях до багатьох наболілих питань, українська меншина після листопадових подій 1989 р. опинилася у кризі, вихід з якої дехто бачить у поверненні до минулого, у відновленні новоєнніх карпаторуських об’єднань, у творенні якогось окремого

“русинського” народця з окремою “русинською” мовою. Догадатися не важко, кому вигідно таке розв’язування проблем. Навчене гірким досвідом своєї історії, українське населення Пряшівщини свідоме того, що порожні мовно-культурні суперечки між окремими його інтелектуалами не ведуть до консолідації і поступу, а до національної загибелі (Ванат, 1993, 30).

2. Сучасні спроби кодифікації “русинської” мови

Уже в 1990 р. порушується справа кодифікації говірки меджилабірської околиці як “русинської” літературної мови. Повідомлялося, нібіто укладено й словник (20 тисяч “русинських” слів), який мав би творити лексичну норму (основу) цієї “нової” літературної мови, тощо (Нове життя, 1990, №№ 5, 8, 9).

Теоретично будь-яку говірку можна кодифікувати як літературну мову. Та для того, щоб діалект перетворився на літературну мову, замало одного чи кількох запальних ініціаторів. Для цього необхідно мати, образно кажучи, суспільне замовлення. Нинішня мовна ситуація в українців Пряшівщини не свідчить про те, що тут існують реальні об’єктивні передумови для виникнення нової літературної мови. Висунута представниками неорусинства вимога заміни української літературної мови т.зв. русинською не випливає із культурно-суспільної необхідності, несприятливої мовної ситуації, незадовільної мовної практики, яка б затримувала культурний розвиток цієї національної меншини. Змін не вимагають батьки, діти яких вивчають українську мову, ні ширші верстви населення.

Кодифікація “русинської” мови, як і взагалі деукраїнізація населення цього етносу, проводиться на замовлення різних дослідників “русинських” заокеанських центрів. Показовим у цьому є виступ під назвою “Русины: новый ци оновленый народ?” президента “Карпаторусинського вискумного центра” в Торонто (Канада) П. Й. Магочія на першім світовім конгресі русинів у Меджилабірцях (23–24 березня 1991 р.): “русинська народність, говорять, не екзистує зато, же Русины не мають власного літературного языка, який ани не мож створити, бо Русины говорять різними діалектами. Та што же тут нового? Вшытки народы бісідують різними діалектами. Інтелігенція якраз мати задачу – вирішити tot проблем” (Русин, 1991, № 2, С. 3).

Реалізувати “tot проблем”, тобто кодифікацію “русинської” літературної мови, здебільшого взялися русисти Словаччини (викладачі кафедр російської мови окремих вузів).

Слід відзначити, що подібні спроби, як зазначалося в попередніх розділах, в історії закарпатоукраїнського населення вже були. Немає тут нічого нового або незнайомого. Як у минулому, так і нині, йдеється про те, щоб політичне русинство зобразити як філологічну проблему і в такий спосіб відвернути увагу цієї людності, переважно не втасманиченої в деталі, від суті проблеми.

З мовознавчої точки зору вона зводиться до взаємостосунку південнокарпатських говорів північно-східної Словаччини та Закарпатської області України, до місця згаданих діалектів (які в щоденному життю називаються “народною мовою”) і української літературної мови в українсько-словацькому білінгвізмі та, зрештою, до їхнього соціального статусу й суспільної престижності.

Загальновідомо, що літературні мови формуються з діалектів центральних місцевостей (найменше позначені чужомовними впливами), культурно й економічно найрозвинутіших. В основу української мови лягли середньонаддніпрянські говори, з культурними центрами Києвом і Полтавою (порівняймо, наприклад, наддіалектне становище середньословацького мовного регіону, на яке спирається при кодифікації літературної мови Л. Штур). Тому природно, що відлеглі чи окраїнні українські говірки, а значить і південнокарпатські, які зберегли найбільше архаїчних мовних особливостей попередньої доби (передусім у звуковій структурі й граматичній будові) і водночас зазнали найвиразніших впливів (главно в лексичному складі), не могли однаковою мірою, як говірки центральних теренів, впливати на процес кодифікації літературної мови.

Саме цей момент висувається представниками політичного неорусинства як головний аргумент проти вживання української літературної мови на Пряшівщині, як мови нібито незрозумілої і занадто віддаленої від місцевих говорів.

Належність місцевих лемківських говірок до групи українських у наукових славістичних колах не викликала і не викликає сумнівів (див. праці П. Й. Шафарика, М. Драгоманова, О. Броха, І. Верхратського, В. Гнатюка, І. Франка, І. Панькевича, Б. Гавранека, В. Латти, Й. Штольца та ін.). Зрозуміло, що багатовікові контакти місцевих українців з людністю іншої національності залишили свої сліди в українських говорах та в інших галузях матеріальної та духовної культури. Такі явища звичайні в сусідніх чи етнічно змішаних регіонах. Однак ці особливості не можуть стати приводом для творення окремої “русинської” мови. Запровадження української літературної мови в масиві Пряшівщини було історично віправданим кроком, який був зумовлений багатовіковим ходом культурного розвитку населення цього регіону.

На жаль, представники політичного неорусинства не беруть до уваги наукові досягнення дотеперішнього карпатознавства, не враховують уроки історії. Вони знов піднімають давно віджилі ідеї карпаторусинства.

Уже заздалегідь можна сказати, що проголошене представниками політичного русинства “спасіння” від асиміляції місцевого населення через деукраїнізацію, його “розвітання” через повернення до “язичія” будителів минулого століття або якогось сучасного “язичія”, чи інтердіалекту не можуть мати жодного успіху. Ці намагання не поліпшать національної справи українців Словаччини, а, навпаки, сприятимуть їх ще швидшій і остаточній словакізації. Переконливим доказом цього твердження є кількарічне намагання представників “Русинської оброди” створити граматику та правописні норми т.зв. русинської мови, сучасний вигляд яких (зокрема термінологія) свідчить про їх фатальне наближення до словацької мови. У тому ж, правда, полягає й основний сенс деукраїнізації.

Антинауковий, аматорський підхід до справ кодифікації “русинської” мови очевидний на перший погляд. Виявляється передусім у нехтуванні загальновизнаних наукових зasad укладання граматики, словників, правопису і т.д. Незгоди із виданими “Нормами русинського правопису” Ю. Панька навіть серед представників русинського табору пояснюють кодифікатори твердженням, що “то суть не дефінітивни нормы, але скоріше орієнтачны, которы бы ся практиков і потребовали виліштовати і здокональовать” (Народны новинки, 1992, 18 новембра, с. 2).

Кодифікація “русинської” мови як черговий експеримент у культурно-політичному житті цього етносу матиме багато негативних наслідків. Уже сьогодні їх неважко передбачити, тим більше, що такі спроби колись були.

Літературна мова – це не річ, яку можемо на певний час позичити, а опісля повернути. Це складний організм, що має свою певну логічну структуру, творений окремими мовними площинами: звуковою, граматичною, лексичною і так далі.

Літературна мова, як згадувалось вище, здебільшого формується на основі одного чи кількох діалектів, які вже виконують роль наддіалектної одиниці поза власними межами (тобто на ширшому або й усьому говірковому просторі). Цебто йдеться про стан, коли діалект фактично вже виконує роль “культурної” (нормативної) мови, стає загальносуспільною мовно-культурною структурою (отже, у відношенні до інших говірок виступає експансивно), але залишається внутрішньо невпорядкованим. У такій ситуації діалект, виконуючи роль не існуючої доти літературної мови, або витісняючи з певної території

раніше вживану, потребує наступного кроку: кодифікації його (їх) як літературної мови.

Керуючись наведеними соціолінгвістичними міркуваннями, слід сказати, що в українців Пряшівщини немає підстав для кодифікації нової мови. Звісно, якщо не брати до уваги своєрідний інтердіалект, яким користується переважно місцева інтелігенція українців в окремих містах і містечках Східної Словаччини, то писемну подобу українських говірок окремих регіонів було зафіксовано тільки від лютого 1990 р. в тижневику “Нове життя” (рубрика “Голос русинів”, виходила до 9 жовтня (№ 41) 1992 р.; діалектні тексти надруковані ще і в № 43 від 23 жовтня 1992). Треба застерегти, що частина цих матеріалів написана неіснуючим діалектом (у країному разі якимось інтердіалектом), котрий представники політичного русинства намагалися стилізувати як говірковий прояв. Коли такі матеріали перепишимо латиницею, то з'ясується, що вони підозріло “близькі” до східнословакських говірок. Нарпклад: “Працюнці штатної памяткової справи в Гуменнім евідують в окресі 187 культурних памяток. На їх утримування і охрану винакладають кожного року коло 1,5 мільйона корун...” (Нове життя. – 1990. – № 51–52). Або: “Теперь мат зелену поднікання а жены ся зачали реалізувати в тзв. бутиках. То суть обходики, в которых продають шматя і вшелякі доплнки із власной дільні. І моя мама хотіла такий бутик заложити перед выше 40 роками” (Нове життя. – 1990. – № 51–52). Згодом, від 21 серпня 1991 р. починають виходити “Народны новинки”, а ще раніше часопис “Русин”, в яких представники “Русинської оброды” вже намагаються друкувати свої матеріали “русинською” мовою.

Лідери згаданого товариства неодноразово заявляли про те, що вони **готують** граматику, правопис і словник “русинської” мови. Наприкінці 1991 р. з’явився рукопис граматики “русинської” мови (118 сторінок машинопису), яку підготував С. Бунганич. Ця граматика не сповнила очікувань і самих “кодифікаторів” із “Русинської оброди”. На їх думку, граматика була укладена аматором, без належної філологічної підготовки і досвіду, без знання місцевих українських говорів і т.п. Доказом наведеного є плутання в уживанні понять фонема та літера, твердження про наявність “двойгласних звуків”, тобто дифтонгів в українських говорах Пряшівщини, поділ іменників другої відміни на тверду, м’яку і мішану групи наперекір тому, що відмінювання в місцевих українських говорах повністю уніфікувалося і под.

Автор граматики пропонує термінологію, яка не відповідає зasadам словотворення в місцевих наріччях, а є сумішшю словацької, української та російської граматичної термінології, напр.: *выповідження* (речення), *двойгласна* (дифтонг, слов. *dvojhláska*), *кінцьовка* (закінчення, слов. *koncovka*), *пад* (відмінок, слов. *pád*), *придавник* (при-

кметник, слов. prídavné meno), присловка (прислівник, слов. príslovka), притиск (наголос), согласна (приголосний), согласна гамбова (губний приголосний), союз (сполучник), часована (дієвідмінювання, слов. časovanie), часослово (діеслово), часоприсловка (дієприслівник), частиця (частка, слов. častica), числовка (числівник, слов. číslovka), язык (мова, слов. jazyk) і т.п.

С. Бунганич розглядає тільки окремі явища фонетики (класифікація голосних та приголосних звуків, їх вимова в окремих позиціях) та морфології, оминаючи інші рівні мови. Автор граматики не бере до уваги існуючі дослідження українських говорів Пряшівщини, фіксуючи тільки особливості (не завжди точно) однієї говірки. В цілому граматика С.Бунганича не принесла кодифікаторам очікуваного ефекту. Через те їх надії вкладаються в спеціалістів-мовників.

За реалізацію “русинського” правопису взявся Ю. Панько. В газеті “Народны новинки” (в номерах 17–21 за 1992 р.) були надруковані “Нормы русинського правопису” (далі – “Нормы”).

У “Вступі” автор “Норм” твердить, що “Русины нелем на Выходнім Словенську, але і інде, ся формували як самостатна етнічна група, яку характеризує власна психологія, народне етнікум, народны звыкы і власный – з особливыма орфоепічными, лексичными, формотворными і синтаксичными знаками – єднолитий діалект по облуку Спиш – Маковиця – Лабірщина – Снинщина і дале на юго-запад ку Собранцям” (С.1).

Згідно з положенням політичного русинства про самобутність русинів Ю. Панько наводить соціальні та етнографічні ознаки “русинської” етнічної групи. Не будемо аналізувати ці ознаки, зауважимо тільки на безпідставність твердження про “власний з особними ... знаками єднолитий діалект”. Визначні дослідники-славісти, як зазначалось на іншому місці, однозначно довели належність говорів цього етносу до західноукраїнської діалектної групи (див. праці О. Броха, І. Верхратського, В. Гнатюка, І. Панькевича, В. Латти, Й. Дзендерівського та ін.). Ненауковим є також твердження про “єднолитий діалект по облуку Спиш – Маковиця – Лабірщина – Снинщина і дале на юго-запад ку Собранцям”. Вистачить познайомитись із працями В. Латти і зокрема його “Атласом українських говорів Східної Словаччини”, щоб переконатися про значну диференційованість місцевих українських говорів. Теоретичну основу членування цих діалектів знаходимо в праці В. Латти “О классификации украинских говоров”, у якій виділено шість груп говорів; за акцентологічними особливостями український діалектний масив Пряшівщини ділиться на дві частини: східну – з вільним рухомим східнослов'янським наголосом та західну – з постійним рухомим наголосом

на передостанньому складі (Латта, 1979–1981, 128; див. також Hanudečová, 1993, 178 – 184).

Тенденційність твердження про “самобутність” та “єднолитість” (недиференційованість) місцевих говорів очевидна. Наперекір цьому теза “єднолитого” діалекту прокламується, оскільки вона вигідна і потрібна як вихідний пункт для кодифікації нової окремої “русинської” мови на базі нібито одного “єднолитого” діалекту. Таке розуміння справи створює простір для хаотичного добору елементів різних говорів без урахування їх структури, частотності вживання, походження, поширення в говорах сусідніх мов і т.п.

У наступному абзаці Ю. Панько забуває про “єднолитий” діалект, коли твердить, що “за основу русинського языка береме не якісь сцен з діалектів Выхідного Словенська, але береме характерны знаки зо вшыткых діалектів, што їх зєднує до одного комунікативного прояву” (С.1). Автор на якусь мить припускає існування різних діалектів, але тільки для того, щоб їх “характерны зныки з’єднати до одного комунікативного прояву”. Якщо значення слова “прояв” тут дорівнює словацькому *prejav* (*vyjadrene, výraz niečoho rečou*), тоді зрозуміло, що Ю. Панько намагається об’єднати ці діалектні “знаки” до “єднолитого” діалекту (точніше якогось інтердіалекту), а з домішкою його термінології до якогось нового “язичія”, що пропонується як “русинська” літературна мова.

У “Вступі” далі зазначається, що “снага по єдності комунікації жителів русинського регіону є предположінью реалізації єдного языка, и так на основі той єдности ся створює можність виникнення єдного языка про вшыткых Русинів” (С. 1). Ю. Панько не подає жодних доказів існування “снаги по єдності комунікації” русинів, бо вона піде і ніяким “русинським регіоном” не презентувалася. Якщо прокламованої єдності комунікації немає, тоді відсутня й “основа” для творення нової літературної мови. Не можна замінити бажане за наявне, як це робиться у випадку кодифікації “русинської” мови.

Про непрофесійний, аматорський підхід автора “Норм” до справи кодифікації “русинської” мови свідчить цілий ряд тверджень. Наприклад: “Вжывана лексика в тых регионах, где жыютъ Русины, творить основный словниковый фонд Норм русинского правопису...” Виходить, уся лексика, що наявна в українських говорах Східної Словаччини, є нормативною. Таке небажання брати до уваги наявну кількість лексичних запозичень в останнє півстоліття, зокрема з боку словацької мови, в українських говорах Пряшівщини може мати згубні наслідки. Визнання всієї діалектної лексики без розбору (чи вже свідоме або не свідоме) нормативною сприятиме прискоренню зникнення українсько- словацької двомовності і заміни її в місцевих українців словацькою одномовністю.

Прикладом намагань якнайбільшого наближення “русинської” мови до словацької є пропонована в “Нормах” граматична термінологія, порів.: самогласки (слов. samohlásky), сполуугласки (spoluhlásky), пад (відмінок, слов. pád), чісловки (číslovky), словесо (дієслово, слов. sloveso), присловки (прислівник, слов. príslovky), предложки (прийменники, слов. predložky), спойки (сполучник, слов. spojky), бодка (крапка, слов. bodka), чарка (кома, слов. čiarka), бодкочарка (крапка з комою, слов. bodkočiarka), двойбодка (двоекрапка, слов. dvojbodka), уводзовки (лапки, слов. úvodzovky), помылчка (тире, слов. pomlčka), затворки (дужки, слов. zátvorky) та ін. Для повного уявлення про граматичну термінологію слід навести й “новотвори” Ю. Панька: мейник (укр. іменник), означальник (укр. прикметник), односний означальник (укр. відносний прикметник), містоменник (укр. займенник), опросний містоменник (укр. питальний займенник) і под.

Доказом наснаг наближення “русинської” мови до словацької є пропоновані Ю. Паньком шість “типів” відмінювання іменників, в яких нараховується 18 зразків (порів. параграфи 10 – 15).

Ненауковість та безконцепційність спостерігається і в інших розділах “Норм”. Так, напр., автор поділяє голосні звуки на “самогласны”, “йотованы” та “півголосный” звук “й”. Відомо, що в східнослов'янських мовах фонема [Й] вважається типовим середньо-піднебінним приголосним.

В параграфі “Сполуугласны” приголосні ч та щ зараховуються до твердих і м'яких звуків, незважаючи на те, що вони майже на всьому терені виступають тільки як м'які. В цьому параграфі, присвяченому приголосним, автор чомусь говорить про характерний варіант “бувки и так званый твердый знак ы (ёры)”. У даному разі йдеться не про варіанти букв, але варіанти фонем. До речі, в першому параграфі Ю. Панько наводить ы як окремий “самогласный”, а в цьому (третьому) параграфі його вважає тільки “варіантом бувки и”.

Автор “Норм” твердить, що “русинський правопис є побудований на принципі орфоепічнім, т.з., як котрый звук ся высловлює” (С. 2). При встановленні принципів правопису передбачається знання звукової системи, граматичної будови тощо обраних для кодифікації говорів та історію їх розвитку. Правопис мав би охоплювати систему правил, які найповніше забезпечували передачу на письмі звукової мови. Ю. Панько апріорно, без урахування певних внутрішніх закономірностей кодифікованого говору, всупереч необхідності однакового написання значущих частин слова (кореня, суфіксів і префіксів), їх реальногозвучання і позиції в слові обирає тільки один орфоепічний принцип “русинського” правопису. Дотримування цього принципу вимагало б таке написання окремих слів, словосполучок чи речень, напр.:

Наша Земля крутиця коло Сонця; не хоть ту зо свойов прозьбов; ве-
рнувся с фабрикы; у хыжі было барз вохко і т.п.

На підставі аналізу “Норм” Ю. Панька ми дійшли висновку, що в
них багато тенденційного, штучного, ізольованого від традиційних
правил українського правопису.

“Нормы русинського правопису” Ю. Панька не прийняли самі ж
лідери “Русинської оброди”. У “Народных новинках” (1994, №№ 26–
27) з’являються “Правила русинського правопису (проект), I. часть”
(далі – “Правила”), які “приправив колектив Інституту русинського
язика під веджінем доц. др. Василя Ябура, к.н.” Ця частина містить
вісім розділів, в яких розглядаються питання “русинської” графіки,
принципи орфографії, правопис голосних і приголосних, написання
слів іншомовного походження, правопис складних слів, сладкоподіл,
вживання великої літери, перепис азбуки до латинської графічної
системи.

У “Нормах” Ю. Панька ці питання розглядаються плутано, побіжно
(їм відведено всього 3 сторінки). В. Ябур використав як зразок для
своїх “Правил” перших сім розділів останнього видання словацького
правопису. Автор першої частини “Правил” перейняв цілий ряд
 положень словацького правопису, напр.: 1) написання з великої літе-
 ри: а) назви народів та етнічних груп: Русин, Словак, Українець, Циган;
 б) академічних титулів: МУДр. (означення випускника медичного
 факультету), ПгДр. (т. зв. “малий доктор” філософії, передумовою
 одержання якого є складення “ригорозних” іспитів), Інж. (означення
 випускників технічних вузів); в) означень музичних гам: С дур, G
 дур, D дур, F дур і т.д.; г) назв грошових одиниць: Ск (словацька
 крона), Чк (чеська крона), Фт (форінт), Фр (франк), Нм (німецька
 марка), Зл (золотий) і т.д.; д) найменувань сторін горизонту: Ю (юг,
 укр. південь, скорочено Пд), З (запад, укр. захід,), СВ (северовыход,
 укр. північний схід) і т.д. (С. 42); е) в займенниках як формі
 пінчливого звертання до особи чи колективу: Ты, Вы, Твій, Ваш, напр.:
 “Посылаам Вам свою статью на публікування” (С. 43); 2) написання деяких
 слів разом: а) складних займенників з компонентами хоць-; хоцьто,
 хоцьшто, хоцькотрый, б) складних прислівників: хоцьколи, хоцьяк,
 будъяк, будъде та ін., в) складених прислівників та прийменників:
 спід, споза, сперед, спонад, спомеджі та ін., в) в складних
 прислівниках, утворених за допомогою прийменника по від
 прикметників, займенників або порядкових числівників: по русинськы,
 по французькы, по нашему, по вашому, по першое, по другое, і т.д.
(С. 31–32), г) написання частки ся, за допомогою якої утворюються
 форми зворотно-середнього стану дієслів: мыє ся, сміють ся (С. 20). У
 “Правилах” запроваджується деякі російські орфографічні правила,
 напр.: написання с у префіксах (без-, воз-, з-, роз-, та ін.) перед глухими

приголосними: бесхъбный, воскресити, роскусити і под. Щоправда, діалектне слово кресити із значенням приводити до пам'яті (до притомності) в українській літературній мові не вживається; у слові воскресити вос- не сприймається як префікс.

В. Ябур у розвідці “Дакотры знакы русиньских діалектів Словенська в порівнянню з руським і українським діалектами” (Народны новинки, 1994, № 32–33, 5–6) намагається довести обґрунтованість кодифікації окремої літературної мови. Він підтримує ті “русинські” кола, які “на основі уведжених (і много далых) діштінктівних знаків поважують за достаточно обосноване виділення карпатських русиньських діалектів до особої самостатной групы в рамках выходно-славянських діалектів і на основі того приступити ку вытворіню (або ліпше – ку зннову́вытворінню) штандартного літературного языка” (С. 6).

Про безпідставність таких висновків свідчать праці І. Панькевича, Й. Дзендерівського та ін., в яких розглядається генетична спільність закарпатських говорів з говорами південно-західного наріччя.

Вигадку про існування специфічних “діштінктівних” ознак закарпатських говорів спростовує Й. Дзендерівський, який твердить, що “в світлі мовознавчої науки закарпатські, як і лемківські, говори не являють собою окремої мови чи мов, а є говорами української мови. Саме про це однозначно свідчить і те, що і закарпатські, і лемківські, як і всі говори південно-західного наріччя в усьому основному, істотньому, що складає характерні риси мової структури порівняно із подібними структурами інших слов'янських мов, від найдавніших часів і по сьогодні розвивалися в одному загальному напрямі з усіма іншими українськими говорами” (Дзендерівський, 1993, 185). Як доказ цього твердження автор наводить із різних джерел (лінгвістичних атласів, діалектних словників тощо) 31 підрозділ із загальною кількістю 110 ізоглос. Проведений Й. Дзендерівським перегляд фонетичних, граматичних та лексичних рис, якими закарпатські говори сходяться з іншими українськими діалектами, дає піставу авторові дійти до такого висновку: “Що стосується специфічних закарпатських ареалів, то впадає в око, що тут не виявляється жодної спонтанної ізофоні чи ізоморфи, яка б окреслювала цей говірковий масив, тобто немає ні одного специфічного ні фонетичного, ні граматичного мовного явища, яке б покривало увесь чи переважну частину закарпатських говорів і не продовжувалося б в інших українських діалектах. Існуюча література такого явища також не фіксує” (Дзендерівський, 1993, 195).

Докладний аналіз наведеної статті В. Ябура виконала З. Ганудель, яка крім іншого переконливо довела, що твердження автора статті про “заховання цілої великої групи слов, котрі в остаточних выход-

нословінських языках ся не заховали; їх не є аж так мало, як твердять декотры лінгвісты, бо то не суть лем такы слова, як: белник, колосні, колосновати, мачка, нанашка, пліча, пітник, пырть, стрычный брат, тічаный брат, ямаръ, красный (в знач. шумный), полокати, діл, полонина, ріни, куча, лазиво, півніца, порткы (гачі), повала, пуджало, валек, коминаръ, бігляйзъ, чей (ачей), під (ройд), але і много далыхъ..." не мають під собою жодних підстав і не витримують ніякої критики. Більшість наведених слів, як зазначає З. Ганудель, знаходимо в 11-томному "Словнику української мови" та в 4-томному "Словнику української мови" під редакцією Б. Грінченка, інші слова (напр.: бігляйз, нанашка тощо) не є специфічні "русинські", але явні германізми, румунізми, болгаризми і т.д.

В. Ябур наводить окремі шари лексики "русинської" мови, які пов'язані з "пастырськових колонізацій (12.–14. ст.)", з німецькою колонізацією, зазначає наявність значної кількості запозичень із сусідніх мов – угорської, словацької, польської, проте не згадує, що основу лексичного складу українських говорів Пряшівщини становить т. зв. корінна українська лексика, яку за семантичною структурою можна об'єднати в кілька семантичних груп, напр.: назви спорідненості та свягтва, назви органів і частин тіла людини й тварини, назви тварин, рослин, предметів і явищ природи тощо (Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія, 1973, 101–104).

Після "визначення" самобутніх ("діштінктівных") ознак "русинських" діалектів почався дальший етап "вывторіня штандартного русинського языка". Було об'єднано згадувану I частину "русинського" правопису В. Ябура та істотну частину "Норм" (про правопис закінчень відмінюваних слів) Ю. Панька під спільною назвою "Правила русинського правопису" (1994, 128 с.). У нових "Правилах" дійшло гільки до зміни окремих написань у другій частині, автором якої є Ю. Панько (zmіна правопису суфіксів, напр.: русинський, французький на русинський, французький а ін.), а також було запроваджено нову термінологію, порів.

"Нормы" Ю. Панька

самогласны
сполугласны
речення
опросник
окличник
бодка
двойбодка

спільні "Правила" (1994 р.)

гласны
согласны
речіня
звідалник
выкрічник
точка
двоточка

чарка	запята
затворки	скобки
уводзовкы	цітовалники
помылчка	тіре
менник	назывник
означальник	придавник
містоменник	містоназывник
чісловкы	чісловник
словесо	часослова
присловкы	присловник
предложкы	приназывник
спойкы	злучник
часткы	часткы
цітослова	чутєслово

Одна з головних, якщо не вирішальних, складових частин літературної мови – її словниковий запас. Кодифікація лексичної площини належить до найскладніших і натриваліших процесів. Окрім іншого, для цього потрібно укласти тлумачний словник, що був би не звичайним набором слів, механічною сумою їх, а творив би певну систему, елементи якої взаємопов'язані й підпорядковані внутрішнім закономірностям. При укладанні тлумачного словника літературної мови необхідно брати на увагу семантичні аспекти, лексикографічні моменти та, зрештою, і фразеологічні принципи. Додержання цих принципів укладання тлумачного словника передбачає колективну працю фахівців, яку не може замінити аматорське натхнення.

Тлумачного словника “русинської” мови досі немає. В 1994 році “Русинська оброма” видала “Орфографічный словник русинского языка” (далі – “Словник”), в якому нараховується близько 42 000 слів (Пряшів, 1994, 302 с.).

У короткому вступі до “Словника” зазначаються три моменти: по-перше, що до підготовки словника були залучені “научны працовници-редакторы, учителі і писателі”, по-друге, що при кодифікації “русинської” літературної мови послужив в основному говір правої притоки річки Цирохи по лінії сіл: Пихні – Пчолине – Гостовиці – Осадне – Нехваль Полянка, а з правого боку до річки Виравки по лінії сіл: Гуменський Рокитів – Збійне – Светлиці – Вирава аж до Чабаловець, оскільки “тота теріторіальна часть діалекту в основных рисах найвиразніше репрезентує говор сининьской і лабірьской долины” (С. 3), по-третє, що в “Словнику” знаходиться частина унормовано-

лексики “русинської” мови Словаччини, які хоча й не зустрічаються в щоденному вжитку, проте зустрічаються в художній літературі “минувшини” або в науковій літературі різних “областей”, які **н**имагають орфографічного оформлення, далі “просторечни і діалектни (локальні) слова, дакотри старшы і новшы слова, церковны і чуджі слова і ін”. (С.3).

Говори визначеного масиву, які взято за основу “русинської” мови, належать до переходних лабірсько-снинських наріч. Однак відомо, що літературні мови творяться на основі найбільше типового для даного **етносу** діалекту, а не на основі переходних говорів.

До підготовки “Словника” було залучено п’ять чоловік з-поміж редакторів, викладачів та наукових працівників, серед яких не було кваліфікованого лексикографа. Джерелом для “Орфографічного словника русиньского языка”, очевидно, були “Орфографический словарь русского языка” (Москва, 1963), словацький “Pravopisny a gramaticky slovník”, який є складовою частиною посібника “Pravidla slovenskeho pravopisu” (Братислава, 1991, 131–533), “Орфографічний словник української мови” (Київ, 1975) та тлумачний “Slovník slovenščého jazyka I.–V. (Братислава, 1959–1968).

Лексичний склад “русинської” мови, який наведений у “Словнику” **■** переписом словацьких літературних (унормованих) слів та діалектної лексики, що наявна в місцевих українських та словацьких говорах. **З**розуміло, що слова в “Словнику” оформлені згідно з “русинським” правописом. Якоїсь специфічної “русинської”, тобто говіркової, лексики (напр.: гарнадля, гунянка, гунча – порів. застаріле українське гуяня, дыргати – порів. українське дригати, жичка із значенням “мала мірка” і под.) у “Словнику” дуже мало. Навіть ті слова, що їх В. Ябур **■** згадуваній статті “Дакотри знаки русиньских діалектів Словенська...” наводить як типові “русинські”, “котры в остатных вых-однославянъских языках ся не заховали”, не залучено до словника, **н**апр.: белник, волосні, колосновати, пліча, стрычний (брать), тічаний (брать), ямаръ, порткы, пуджало та ін.

Реєстр “Словника” переконливо свідчить, що його авторам **й**шлося **не** про те, щоб представити багатство лексичного складу місцевих українських говорів, вибрати із нього ті слова, що загальнопоширені **■** цьому регіоні, а водночас є і східнослов’янського походження. Навпаки, авторський колектив намагався залучити до “Словника” **и**кнайбільше словацьких слів та водночас надати їй українським словам словацьке оформлення (порів. зданити, зданний, здарный, здвиг у **и**значенні “підняття”, здвигак, здемолованый, здепримованый, здоконалёвати, здомашніти, здороженый, златокоп, злацневати, змертвых-

станя, знервознёвати, зобімати, знетворёвати, зоблечі (ся), зоскок і т.п.).

Короткі висновки

Демократизаційний процес у Словаччині після листопадових подій 1989 р. не припинив кризових явищ, що з кінця 60-х рр. спостерігаються в культурно-національному житті українського етносу Пряшівщини. Оновилися мовно-культурні суперечки, натхненниками яких є консервативні сили (і не тільки місцеві), що прагнуть створити окремий “русинський” народ, атрибути для якого у вигляді “русиньского языка” виробляються місцевими кодифікаторами. Вихід із кризи не можливий через деукраїнізацію цієї людності. Деукраїнізація ускладнює мовну ситуацію українців Східної Словаччини, погіршує становище національного шкільництва, звужує соціальну базу української літературної мови і в кінцевому результаті сприяє асиміляції українського населення Пряшівщини.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Дослідження історії української літературної мови на Пряшівщині XIX–XX ст. дає підстави зробити такі висновки і узагальнення:

1) Національна мова української національної меншини в Словаччині має вужчу соціальну базу, ніж національна мова на терені суворінної України. Її функціонування на Пряшівщині обмежується розрінним колом, сільськогосподарським та частково промисловим виробництвом в українських населених пунктах. Українська літературна мова вживається обмежено в культурно-освітній сфері. Специфічний статус української літературної мови зумовив те, що об'єднуючим і визначальним елементом українського етносу Словаччини є не літературна, а національна мова, зокрема така її форма, як інтердіалект.

2) В умовах бездержавності, слабкого економічного розвитку етнічної території, відсутності щільних контактів із материковою країною, наявності невеликої кількості власної інтелігенції може виникнути чотириступенева стратифікація національної мови: українська літературна мова, субстандартна форма української літературної мови, інтердіалект та територіальні діалекти. Саме таку стратифікацію національної мови дало дослідження сучасної мової ситуації в українському етносі Східної Словаччини.

3) Сфера застосування літературної мови досліджуваної національної меншини вужча, ніж у материкової країни. В умовах українського етносу Східної Словаччини вона зберігає лише деякі загальноприйняті ознаки літературної мови, як, напр.: а) опрацьованість та впорядкованість; б) нормативність та кодифікованість; в) наявність усного і писемного різновидів. Існування цих постійних чи основних ознак дозволяє виділити її як окрему, найвищу форму національної мови. Всі інші ознаки літературної мови – стабільність та безперервність традицій, обов’язковість для всіх членів колективу, розвинена стилістична диференціація, універсальність (обслуговання всіх сфер спілкування) – в умовах української національної меншини Пряшівщини виступають як факультативні.

Аналіз окремих форм національної мови українців Східної Словаччині дає підставу до наведених ознак літературної мови додати ще такі: а) менший імунітет до іншомовних впливів (інтерференцій); б) більший розрив між усним і писемним різновидами щодо дотримування норм.

4) У першому періоді функціонування єдиної української літературної мови на Пряшівщині (50–60-і рр.) провідним для цього етносу виступав критерій єдності української мови з літературною мовою

материкової країни (порів. критерії всеукраїнськості та зрозумілості літературної мови в Ю. Шевельова, 1987, 79). Зосередження основної уваги на цьому критерію мало за наслідок занадто вимогливе ставлення до культури місцевого українського літературного мовлення, що нерідко межувало з мовним пуризмом. Наслідки застосування цього критерію позначилися на рівні мови шкільних підручників, на тенденції уніфікувати мову художньої літератури й позбавити її місцевого колориту тощо.

У наступному періоді функціонування української літературної мови в Східній Словаччині (70–80-і рр.) висувається ѹ критерій зрозумілості української літературної мови для людності цього етносу. Цей критерій був спрямований передусім на мову шкільних підручників початкової школи, місцевої друкованої продукції, розрахованої на масового читача (газета “Нове життя”, дитячий часопис “Веселка”, серія науково-популярних видань КСУТу і т.п.), а також на мову театральних вистав та радіопередач для сільського населення.

5) Вимога наближення чи критерій зрозумілості української літературної мови реалізувався свідомою заміною ѹ окремих елементів елементами місцевої народної мови. Таким чином, тут поступово структурно оформилася дальша форма національної мови, яку назвемо **субстандартною**.

6) Наши спостереження за мовою гуманітарної інтелігенції, студенства та шкільної молоді деяких міст і містечок Пряшівщини свідчать про наявність тенденції в окремих мовців пристосувати специфічні (виразні) особливості рідної говірки до діалектних форм інших говорів, поширеніх на більшій території або співзвучних із літературними формами. Таким чином, виділяємо ще одну форму національної мови як надтериторіальний міждіалектний засіб спілкування, що охоплює особливості різних говорів певної території – **інтердіалект**.

Дослідження цієї форми національної мови дали змогу виділити два типи інтердіалекту: а) первинний, що його основу становить говірка рідного села, на яку за певних умов нашаровуються особливості (інновації) інших говорів; б) вторинний, або набутий переважно в міських родинах, де змалку діти засвоюють від своїх батьків інтердіакт, у якого вже не простежується якась конкретна говіркова база.

7) Проживання в іншомовному середовищі ставить перед українським населенням досліджуваного регіону завдання опанувати державну (словашьку) мову. Рівень оволодіння словашькою мовою в українців Пряшівщини залежить від віку, освіти, галузі діяльності і т.ін. На підставі наведеного білінгвізм можна трактувати не тільки як явище, що спостерігається в осіб, які володіють двома літературними мовами, але ѹ у мовців, котрі володіють говірками певних

національних мов. Таким чином, можна розрізняти білінгвізм звичний, народний, чи діалектний та білінгвізм культивований, стандартний, чи літературний.

Дослідження процесу розповсюдження словацької мови серед українського населення Східної Словаччини дає можливість виділення кількох етапів українсько-словацького білінгвізму. Перший етап становить увесь довоєнний період, коли тільки незначна частина місцевих українців володіла одним із східнословашких діалектів. До 1918 р. панівною у цьому регіоні була угорська мова, через що й соціальний престиж словацької мови в цьому білінгвізмі був незначним. Він дещо зростає в умовах першої Чехословацької Республіки, коли словацька мова поступово набуває статусу однієї з лих рівноправних державних мов. Другий етап українсько-словацької двомовності почався після 1938/39 рр. і триває досі. На цьому етапі п'яте переважна більшість населення володіє словацькою літературною мовою. Нинішня мовна ситуація в українців Східної Словаччини (майже повне зникнення шкіл і українською мовою навчання) дає підставу говорити про початок третього етапу українсько-словацького білінгвізму, який прямує до одномовності.

8) Ідея переходу на нову літературну мову на Закарпатті, як і на більшості українських земель, виникла в першій половині XIX ст., мокрема М. Лучкай припускав можливість створення літературної мови на народній основі; О. Духнович висунув ідею створення спільної живої літературної мови для русинів Угорщини й Галичини. Цю думку підтримували Й. О. Павлович, А. Кралицький та ін.

Намір створення спільної літературної мови для галичан і шікарпатців не здійснився. На перешкоді цьому процесові був, з одного боку, тодішній панславізм, що на Пряшівщині та в нинішньому Закарпатті виявився у “московофільських” намаганнях заповадження як літературної російської мови з місцевою народною (українською) нимовою і деякими місцевими граматичними особливостями та, з другого боку, її зміна мовної ситуації в Галичині, в якій частина демократичної інтелігенції усвідомила собі можливість прийняття вже широбленої нової української літературної мови в Східній Україні. Таким чином, для галичан відпала потреба творення спільної із шікарпатцями літературної мови. Однак до усвідомлення такої необхідності не дійшла тогочасна народовецька інтелігенція Пряшівщини та Закарпаття.

9) У дискусії навколо мовних питань у другій половині XIX століття поряд із “московофільським” та народними мовними напрямками м'являються й погляди, що поклали початок намаганням створити класну, відрібну “русинську” мову. “Засади” цієї мови подав закар-

патець Г. Стрипський у 1907 р. Їх практичне застосування до 1918 р. відбилося в деяких шкільних посібниках, напр., у навчальних граматиках А. Волошина.

10) Після 1918 р. українці Пряшівщини у складі нової слов'янської держави Чехословацької Республіки не зуміли об'єднатися навколо якоїсь позитивної національно-мової програми. Навпаки, у міжвоєнний період мовні суперечки ще більше загострилися. Словачська державна адміністрація проголосила терпимість до мової боротьби, бо вона сприяла національній дезорієнтації, перешкоджала запровадженню такої літературної мови, яка була б найближчою говорам цього етносу та, нарешті, мовні суперечки створювали простір для словакізації місцевого українського населення. На відміну від Закарпаття в українців Словаччини не було ні політичної партії, ні жодних масових культурно-освітніх товариств української орієнтації, які б чинили опір чи до певної міри паралізували б “русофільські” та “русинські” намагання й водночас протистояли б асиміляторським намаганням словацьких державних владей.

11) Складність історичного розвитку української національної меншини Словаччини позначилася на повоєнній мовній ситуації. Консервативність інтелігенції цього етносу виявилася в тому, що її переважна частина й надалі залишалася на старих позиціях, на цей раз “русофільських”. Це було причиною того, що тут і надалі тривав мовно-національний хаос, який виявився як мовний українсько-російський дуалізм.

12) Остаточний перехід на єдину українську літературну мову (1953 р.) схвалюно зустріла частина молодої післявоєнної інтелігенції, а згодом і частина демократичної інтелігенції з “русофільського” табору. Інша частина “русофілів” не прийняла української літературної мови і стала тяжіти до словацької культури і мови.

Запровадження єдиної української літературної мови в 1953 р. сприяло справжньому національному відродженню українців Пряшівщини. Цей перехід позитивно позначився на всіх ділянках національної культури й освіти етносу. Однак деформації національної політики в 60–70-х рр. загальмували процес національного відродження. Під час т.зв. нормалізації частина національно-свідомої української інтелігенції була усунена із культурно-освітнього процесу, інша частина впала в апатію й безнадію. Ідеї “інтернаціоналізації”, “зближування націй” та “природної асиміляції” завдали непоправної шкоди українцям Словаччини. Майже повністю було зруйновано українську шкільну систему. Таким чином, українську літературну мову було усунуто з такої важливої ділянки, як школа. Національна меншина без школи з рідною мовою навчання стає дуже вразливою, фактично позбавленою репродукції національно-свідомих людей.

13) Революційні події 1989 р. поглибили кризовий стан національного життя українців Пряшівщини. Ожили тут ідеї “русинства”, які роз’єднали українських інтелектуалів на дві частини, що ведуть між собою непотрібні мовно-культурні суперечки. Поділ української меншини в Словаччині на русинів і українців, кодифікація т. зв. русинської мови і намагання її запровадити замість української літературної мови веде не до консолідації, а, навпаки, до остаточної словакізації цієї етнічної області.

14) Народна мова українського етносу Пряшівщини перебуває в постійній взаємодії із сусідніми мовами. Вищий соціальний статус пінівних мов змушував населення цього етносу позичати з цих мов слова на означення понять із різних ділянок життя. Більш стійкою щодо взаємовпливів виявилася звукова система та граматична будова українських говорів Східної Словаччини, в яких цих інтерференцій порівняно небагато. Діалектне мовлення здебільшого є посередником інтерференцій в українській літературній мові на Пряшівщині. Процес інтерференції в місцевих українських говорах не піддається якісь регуляції. Обмеження процесів взаємовпливу мов можливе (і бажане) у писемній формі української літературної мови, де є змога перевірки тексту.

15) Унаслідок довготривалих мовних контактів у народній мові українського етносу Словаччини, зокрема в її словниковому складі, з'явилося чимало інновацій, які надають їй специфічного місцевого колориту. Проте цей колорит не може бути приводом для різних спекуляцій, щоб ці говори вважати неукраїнськими й кодифікувати їх як відрібну “русинську” мову. Вже побіжне ознайомлення з місцевими говірками свідчить про те, що їх основу становить загально-українська лексика, що ці говори і за граматичною будовою та звукою системою належать до західної групи говорів української мови.

16) Вихід із сучасної складної мовної ситуації українців Пряшівщини полягає не в кодифікації нової мови, не в деукраїнізації етносу, а в об’єднанні демократичної частини української інтелігенції, яка б у першу чергу припинила мовно-культурні суперечки. Діяльність цієї інтелігенції необхідно спрямувати на поліпшення мовної ситуації української національної меншини в Східній Словаччині, на усунення сучасного мовного дуалізму та на повернення, зокрема в національному шкільництві, до української літературної мови, яка тут за понад п’ятдесятирічне функціонування пустила глибоке коріння. Окремо слід відінити період від 1953 р., коли українську мову було запроваджено як єдину літературну мову цього етносу. Необхідно зважити й вимоги вчительства “наблизити” українську літературну мову до місцевої народної мови, можливо, й через створення “пряшівського варіанта української літературної мови”. Тільки зміцнення й поширення со-

ціальної бази української національної мови, і зокрема її літературної форми, збереження її як мови викладання в національній школі та в культурно-національній сфері врятує українську етнічну меншину від сучасних прискорених темпів словакізації. Цю словакізацію проводять консервативні сили (і не тільки місцеві), які зловживають складністю історичного розвитку цього етносу, його незавершеним національним усвідомленням, нехтують науковими та історичними фактами, вважаючи при визначенні національної принадлежності як основний критерій “русинське етнічне почуття”. Саме таке “почуття” намагаються лідери сучасного неорусинства прищепити місцевим українцям Пряшівщини (та за її межами), щоб відірвати їх від спільного національного організму, від материкової країни. Такий відрив від матерньої країни веде до неминучої національної загибелі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

I. Архівні документи та матеріали

а) Рукописні

Архів Музею української культури у Свиднику, фонд: література Закарпаття другої половини XIX ст.

Архів Центрального комітету Культурного союзу українських рудячих ЧССР у Пряшеві: документи, що стосуються мовних та шкільних питань.

Державний архів Закарпатської області, фонди: Шкільної управи Індкарпатської Русі, товариства "Просвіта", "Общество им. А. Духновича", "Учительского товарищества", "Учительської громади", "Учительського товариства" та інші документи, що стосуються літературної ови Закарпаття та Східної Словаччини.

Державний архів у Пряшеві, фонди: УНРП, Відділ шкіл КНК у Пряшеві.

Окружний архів у Пряшеві, фонди: культурно-освітніх товариств (1919–1944 рр.), Окружного уряду в Пряшеві.

Приватний архів колишнього завідувочого РУШ у Кошицях В. Каишовського (матеріали про мовну та шкільну політику СНР).

б) Друковані

З тобою навіки. Збірник документів про Закарпатську Україну. – Київ, 1946.

Про Закарпатську Україну. Збірник матеріалів. – Київ, 1945.

Шлях до волі. Збірник спогадів і документів про національно-ізвольну боротьбу українського населення Чехословаччини в 1939–1945 рр. – Пряшів, 1966.

Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за воз'єднання з Радянською Україною. Збірник документів. – Ужгород, 1957. – Т. 1; – 1961. – Т. 2; – 1962. – Т. 3.

II. Періодичні видання (газети, журнали, календарі)

Вѣстникъ для Русиновъ Австрійской державы (Відень, 1850–1856).

Дукля (Пряшів, 1953–1995).

Живая мысль (Карпаторусский журналъ политики и культуры),
(Прага, 1933–1934).

- Календарь “Союза русскихъ женъ въ Пряшевѣ” (Пряшів, 1923).
- Карпатъ (Ужгород, 1873–1886).
- Карпатська правда (Ужгород, 1932–1933, 1935–1938).
- Листокъ (Ужгород, 1885–1903).
- Народная газета (Пряшів, 1924–1935).
- Народны новинки (Пряшів, 1991–1996).
- Народная школа (Пряшів, 1924–1930).
- Nase oteczechstvo (Пряшів, 1916–1919).
- Нове життя (Пряшів, 1952–1996).
- Новый свѣтъ (Ужгород, 1871–1872).
- Podkarpatszkij kalendar sz t pikom na 1916 hod vysokosznoj imijuscij 366 dnej (Пряшів, 1915).
- Пряшевская Русь (Пряшів, 1938–1939).
- Русин (Пряшів, 1991–1996).
- Русская молодежь (Пряшів, 1920–1921).
- Русская народная газета (Пряшів, 1937–1938).
- Русская школа (Пряшів, 1926–1932).
- Русское Слово (Пряшів, 1924–1938).
- Свѣтъ (Ужгород, 1867–1871).
- Слово (Львів, 1862–1887).
- Церковная газета (Буда, 1856–1858).
- Церковный вѣстникъ для Русиновъ Австрійской Державы (Буда, 1858).

III. Література

- А. (криптонім). Еще нѣчто о нашемъ письменномъ языке // Свѣтъ. – 1868.– № 48. – С.2–3.
- А. (криптонім невідомий). Какъ имъемъ писати? – Свѣтъ.–1889.– №№ 30, 32–35.
- Абаев В.И. О языковом субстрате // Доклады и сообщения Института языкоznания АН СССР.– Москва, 1956.– № 9. – С. 60–68.
- Аристов Ф.Ф. Карпато-русские писатели. – Москва, 1916. – Т.1.– 306 с.

Бабота Л. Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття. Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі. Відділ української літератури у Пряшеві, 1994.–256 с.

Вајкура І. *Ukrajinská otázka v ČSSR.* – Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. – 214 s.

Байцура Т. Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века. – Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі. Відділ української літератури у Пряшеві, 1971.–227 с.

Баран О. Нариси історії Пряшівщини. – Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1990. – 149 с.

Бача Ю. Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття. – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво. Відділ української літератури, 1961. – 271 с.

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.

Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т. Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. Історія української мови. Морфологія. – Київ: Наукова думка, 1978. – 539 с.

Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови. – Київ: Радянська школа, 1962. – 510 с.

Белич Я., Гавранек Б., Едличка А., Травничек Ф. К вопросу об "обычно-разговорном" чешском языке и его отношении к литературному чешскому языку // Вопросы языкоznания. – 1961. – № 1. С. 28–43.

Бережанин І. (Фогарашій І.). Въ обще о различии славянскихъ нарѣчий, собственно же о мало ѹ карпato или Угрорусскихъ // «Вѣнцикѣй И.С. Матеріали по истории возрожденія Карпатской Руси. Львовъ: Издание Галицко-русской Матицы. – 1906. – Т. 1. – С. 46–56.

Бескид Н.А. Юлий И. Ставровский-Попрадов. – Приложение къ «Карпатскому Свѣту». – Ужгород: Школьная помощь, 1929. – 84 с. (додаток: «Портрети Ю.И. Ставровського, его семьи и друзей»).

Білењкій (Стрипський Г.). Старша руська письменноть на Угоршинѣ. – Унгвар: Уніо, 1907. – 16 с.

Білодід І.К. Літературна мова і стандартність // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 3–14.

Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. – Ужгород: Школьная помощь. – 1937. – 190 с.

Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – Москва: Просвещение, 1987. – 160 с.

Брззович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод // Вопросы языкоznания. – 1967. – № 1. – С. 27 – 33.

Вайнрайх У. Языковые контакты (Перевод с английского языка и комментарии Ю. Жлуктенко). – Киев: Вища школа, 1979. – 263 с.

Ванат І. До питання про так звану українізацію русинів Пряшівщини. – Пряшів: Союз русинів-українців Словачької Республіки, 1993. – 32 с.

Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Братислава: Словашке педагогічне видавництво. Відділ української літератури в Пряшеві, 1990. – Т.1 (друге видання). – 339 с.; Т. 2. – 1985. – 353 с.

Ванат І. Шкільна справа на Пряшівщині в період домініканської республіки // З минулого і сучасного українців Чехословаччини. – Братислава: Словашке педагогічне видавництво, 1973. – С. 159–195.

Верховинець (псевдонім ?). Отвєртый листъ до редакціи Свѣта // Свѣтъ. – 1868. – № 1. – С. 2–3.

Верхратський І. Про говор галицьких лемків // Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1902. – Т. V. – 489 с.

Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – Київ: Наукова думка, 1988.–256 с.

Волошин А. О письменном языцѣ подкарпатских русинов. – Ужгород: Уніо, 1921. – 42 с.

Гавранек Б. К проблематике смешения языков // Новое в лингвистике. – Москва, 1972. – № 6. – С. 94–111.

Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. – Братислава: Словашке педагогічне видавництво. Відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – Т. 1. – 207 с.

Ганудель З. Розвиток чехословацької мовознавчої україністики за 35 років // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Братислава: Словашке педагогічне видавництво. Відділ української літератури в Пряшеві, 1985. – Т. 12. – С. 325–346.

Ганудель З. Поспішиш – людей наснішиш. – Пряшів: Союз русинів-українців Словачької Республіки, 1994.–16 с.

Гапак П. Внески до історії українців Угорщини у другій половині XIX і початком ХХ століть // Дукля. – 1957. – № 2. – С. 52–68; № 3. – С. 53–67.

Haraksim Ľ. K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. – Bratislava: Vydaravateľstvo SAV, 1961. – 200 s.

Horecký J. Východiská k teórii spisovného jazyka // Z teórie spisovného jazyka. – Bratislava: Veda, 1979. – S. 13–22.

Horecký J. Spoločnosť a jazyk. – Bratislava: Veda, 1982. – 109 s.

Гусьнай И. Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси. – Пряшевъ, 921. – 32 с.

Gerovskij G. Jazyk Podkarpatské Rusi // Československá vlastivěda. Praha, 1934. – S. 460–517.

Дешериев Ю. Д. Русский язык – язык межнационального общения / Русский язык в национальной школе. – 1962. – № 1. – С. 8–13.

Дзендерівський Й. О. Діалектна взаємодія української мови з іншими слов'янськими в Карпатському ареалі. – Київ: Наукова думка, 973. – 31 с.

Дзендерівський Й. О. Спостереження над складом лексики драми І. Духновича “Добротель превышает багатство” // Олександр Духнович: Матеріали наукової конференції. – Пряшів, 1965. – С. 151–69.

Дзендерівський Й. О. Стан і проблеми дослідження українських говорів Закарпатської області УРСР та Східної Словаччини // Жовженя українська культура. – Пряшів, 1968. – С. 247–254.

Дзендерівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні аралелі. – Київ: Наукова думка, 1969. – 210 с.

Долгопольский Б. А. Против ошибочной концепции “гибридных” языков // Ученые записки 1-го Московского государственного педагогического института иностранных языков. – Москва, 1955. – Т. 7. – №. 41–52.

Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. – Київ: Наукова думка, 1970. – Т. 2. – 594 с.

Духнович О. Твори: В 4-х т. – Братислава: Словацьке педагогічне видавництво. Відділ української літератури в Пряшеві, 1989. – Т. 3. 599 с.

Encyklopédia jazykovedy / Zostavovateľ J. Mistrík. – Bratislava: Veda, 993. – 513 s.

Жирмунский В.М. Выступление на дискуссии о субстрате // Доклады и сообщения Института языкоznания АН ССР. – Москва, 1956. – № 9. – С. 107–113.

Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. – Видавництво Київського університету, 1966. – 134 с.

Затовканюк М. К социолингвистической характеристике словацко-украинского билингвизма // Bulletin ruského jazyka. – 1982. – № XXXIV. – С. 33–56.

Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. – Издательство Московского университета, 1962. – 384 с.

Історія української літератури. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1954. – Т. 1. – 731 с.

Jedlička A. Spisovný jazyk v současné komunikaci. – Praha: Univerzita Karlova, 1978. – 227 s.

Капішовський В. Економічно-суспільний та культурний розвиток українського населення в Чехословацькій Республіці та його перспективи. – Пряшів: Культурна спілка українських трудящих, 1960. – 23 с.

Коломиець И. Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. – Томск: Издательство Томского университета, 1962. – Т. 2. – 677 с.

Krajčovič R. Vývin slovenského jazyka a dialektológia. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1988. – 343 s.

Кралицький А. Что о насъ другіе говорять? // Свѣтъ. – 1859. – № 10. – С. 2.

Курс історії української літературної мови / За редакцією І.К. Білодіда. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. – 595 с.

Лазорик Ф. Вибране (1926–1962). – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво. Відділ української літератури, 1963. – 359 с.

Латта В. О классификации украинских говоров // Наукові записки Культурного Союзу українських трудящих у ЧССР. – Пряшів, 1979–1981. – № 8 – 9. – С. 119–130.

Лизанець П.М. Михайло Лучкай і його граматика // Михайло Лучкай. Граматика слов'яно-русська. – Київ: Наукова думка, 1989. – С. 5–33.

Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В.Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 983 с.

Магочій П.Р. Русины на Словенъску. – Пряшів: Русиньска оброма, 1994. – 214 с.

Микитась В.Л. Давня література Закарпаття. – Видавництво Львівського університету, 1968. – 254 с.

Михайлов М.М. Двуязычие (принципы и проблемы). – Чебоксары, 1969. – 135 с.

Мишанич О.В. Література Закарпаття XVII – XVIII століття. Історико-літературний нарис. – Київ: Наукова думка, 1964. – 114 с.

Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Історико-літературний нарис. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 1991. – 63 с.

Мишанич О. Політичне русинство і що за ним. Науково-публіцистичні праці. – Ужгород “Гражда”, 1993. – 48 с.

Мова і процеси суспільного розвитку. – Київ: Наукова думка, 1980. 209 с.

Мушинка М. Політичний русинізм на практиці// Додаток до газети “Нове життя”. – 1991. – № 47–48. – 12 с.

Никольский Л.Б. Синхронная социолингвистика (Теория и проблемы). – Москва: Наука, 1976 – 168 с.

Німчук В.В. Українські говори та балканський мовний союз // Слов'янське мовознавство. Доповіді. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 41–63.

Новак М., Кундрат А., Муличак Ю. Як правильно говорити і писати. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1990. – 108 с.

Ondrus P. Triedenie a hodnotenie javov vzájomného vplyvu nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov // Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. Roč. XI–XII (1959–1960). – Bratislava, 1962. – S. 3–26.

Онишкевич М. Й. Словацько-українські мовні зв'язки // Питання слов'яноznавства: Матеріали першої і другої славістичних конференцій. Львів, 1962 – С. 97–109.

Орос В. І. Становлення української літературної мови на Закарпатті // Питання взаємодії літературної мови і територіальних діалектів (Тези доповідей та повідомлень). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 26–28.

Паноніянин (Раковський І.). Кореспонденція із Унгвара від 19 (31) березня 1850 р. // Вѣстникъ Русиновъ Австрійской державы. – 1850. № 22. – С. 87.

Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. – Прага: Orbis, 1938. – 546 с. (З приложенням 5 діалектотюгічних мап).

Панькевич І. До генези українських лемківських говорів // Славянская филология: Сборник статей II. Москва, 1958. – С. 164–199.

Павлович О. Кореспонденція із Маковиці (в Угрії) // Слово. – 1862. № 20. – с. 79.

Pauliny E. Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1983 – 248 s.

Peciar Š. O jazykových kontaktoch // О марксистській язикознавстві в ЧССР. – Bratislava: Veda, 1974. – S. 57–68.

Раковский I. Какого обряда были св. Кирилл и Мефодий ? // Церковная газета. – 1858. – № 6. – С. 43–48.

Раковский I. О правописании и грамматическихъ формахъ, употребляемыхъ нами въ “Церковномъ Вѣстнику” // Церковный Вѣстникъ для Русиновъ австрійской державы. – 1858. – № 1. – С. 3–7.

Роман М. Федір Лазорик. Життя і творчість. – Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі. Відділ української літератури у Пряшеві, 1974. – 222 с.

Рудловчак О. Олександр Духнович: Життя і діяльність // О.В. Духнович. Твори: В 4-х т. – Братислава: Словацьке педагогічне видавництво. Відділ української літератури, 1958. – Т. 1. – С. 15 – 168.

Рудловчак О. Ю. Ставровський-Попрадов. – Пряшів: Культурний союз українських трудящих ЧССР, 1984. – 206 с.

Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. – Київ: Наукова думка, 1985. – 231 с.

Русанівський В.М., Цілуйко К.К. Типи мовних контактів і методи їх вивчення // Методологічні питання мовознавства. – Київ: Наукова думка, 1966. – С. 134–145.

Словник української мови: В 11-ти т. – Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

Сабов Є. Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ. Унгваръ: Книгопечатня “Келеть” В. Іегера, 1893. – 236 с.

Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. На матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів. – Київ: Вища школа, 1974. – 256 с.

Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850 – 1862. – Львів, 1905.

Сучасна українська літературна мова /За редакцією М. Я. Плющ. – Київ: Вища школа, 1994. – 414 с.

Сюсько М.І. Наслідки міжмовних та міждіалектних взаємодій в українському зооніміконі району Карпат // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород, 1989. – С. 97–109.

Тараненко О.О.Лінгвістичний і соціальний комплекс проблем навколо сучасного українського правопису// Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 3–8.

Tichý F. Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. raha: Orbis, 1938. – 215 s.

Ткаченко О. Б. Російська та церковнослов'янська мова (російської ведакції) як джерело реконструкції найдавнішого періоду української ови // Мовознавство. – 1993. – С. 13–18.

Толстой Н. И. К вопросу о зависимости элементов стиля стандартного литературного языка от характера его "стандартности" (на материале тавянских языков) // Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. – Ашхабад, 1968. – 341 с.

Туманян Э. Г. Язык как система социолингвистических систем. – Москва: Наука, 1985. – 247 с.

Фенцик Е. По поводу десятилетия издания "Листка" // Листокъ. – 895. – № 18. – С. 205–207.

Фенцик Е. Путаница въ нашей письменности // Листокъ. – 1887. № 5. – С. 65–66.

Филин Ф. П. Что такое литературный язык // Вопросы языкоznания. – 1979. – № 3. – С. 3–19.

Франко І. Публіцистика. – Київ, 1953.

Франко І. Стара Русь // Твори в 50-ти т. – Київ: Наукова думка, 982. – Т. 37. – С. 79–109.

Хауген Э. Г. Язык как система социолингвистических систем. – Москва: Наука, 1985. – 247 с.

Чума А., Бондар А. Українська школа на Закарпатті та в Східній Словаччині. – Пряшів: Культурний союз українських трудящих ЧССР, 967. – 113 с.

Чучка П. Етнонім русин та руснак і їх деривати в південнокарпатських говорах // Наукові записки Союзу русинів-українців Словаччини. – Пряшів, 1993. – Т. 18 – С. 121–128.

Чучка П.П. Питання літературної і державної мови в Карпатській країні // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія філологія. – Ужгород: Міністерство освіти України, Ужгородський державний університет, 1995. – Вип. 1. – С. 67–70.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. – Сучасність, 1987. – 294 с.

Шмайда М. Лемки. – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво. Зідділ української літератури, 1964. – 282 с.

Štec M. Jazykovedná ukrajinistika na Slovensku po roku 1945 // Slavica slovaca. – 1984. – 1. – S. 63–75.

Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918 р.). – Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, 1969. – 169 с.

Stieber Z. Wpływ polski i słowacki na gwarę Lemków // Świat językowy Słowian. – Warszawa, 1974. – S. 474–479.

Щерба Л.В. О понятии смешения языков // Избранные работы по языкоznанию и фонетике. – Издательство Ленинградского университета, 1958. – С. 40–53.

IV Шкільні підручники та словники

Бирчак В. Руська читанка для I. класы гиманзійноѣ и горожанъихъ школъ. – Прага, 1922.

Бирчак В. Руська читанка для IV. класы гиманзійноѣ и горожанъихъ школъ. Взоры поезіѣ и прозы. – Прага, 1924.

Гарайда И. Грамматика русского языка. – Унгвар, 1941.

Кизак И. Букварь для народныхъ школъ епархии Пряшевской. – Пряшев, 1919.

Конопасек Я. Перша читанка для народныхъ школъ. – Прага, 1921.

Микита М., Попович В. Родина – книга для чтенія 6–8 школьныхъ годовъ. – Ужгород, 1937.

Митрак О. Русско-мадьярский словарь. – Ужгород, 1881.

Неврлі Я. Граматика ѹ правопис української мови. Частина перша (Фонетика ѹ морфологія). Підручник для середніх шкіл і самонавчання. – Ужгород, 1937.

Неврлі Я. Граматика української мови. Частина друга. Складня (синтаксис). – Ужгород, 1938.

Новый букварь (съ иллюстрациями по фономимической системѣ). – Пряшев, 1920.

Панькевич І. Грамматика русского языка для молодших кляс шкôл середних и горожанъских. – Прага – Братислава, 1922. – 112 с.

Панькевич І. Грамматика русского языка для молодших кляс шкôл середних и горожанъских. – 2-е вид. – Прага, 1927; – 3-е вид. – Прага, 1936.

Сабов Е. Грамматика русского языка для среднихъ учебныхъ заведений Подкарпатской Руси. – Часть I. Этимологія. – Ужгород, 1924.

Седлак А. Грамматика русского языка для народныхъ школъ епархии Пряшевской. – Пряшев, 1920.

Чопей Л. Русско-мадьярский словарь. – Будапешт, 1883.

ПРИМІТКИ

1. У нашій монографії назва *Закарпаття* вживається не на позначення адміністративної одиниці (тобто сучасної Закарпатської області України), а в історично-географічному розумінні (територія сучасної Закарпатської області в Україні і тих теренів Східної Словаччини, де проживає український етнос; звичайно у цьому розумінні вживається назва *Пряшівщина*).
2. У нашій праці вживасмо назву *закарпатські українці* поряд з історичними варіантами *руснаки* та *русины*. Цими самоназвами позначаємо населення всієї південнокарпатської етнічної території (докладніше про це див. Чучка, 1993, 121 – 128). Після 1989 р. на Пряшівщині було запроваджено назву *русини-українці*, що мала відбивати незавершеність процесу національного самоусвідомлення частини населення цього етносу. Зловживаючи складністю історичного розвитку українського населення цього регіону, лідери сучасного *неорусинства* прагнуть розділити цю людність на дві окремі етнічні частини – українську й русинську та санкціонувати їх дві окремі назви “*українець*” та “*русин*”.
3. 21 – 23 січня 1976 р. відбулася наукова конференція словацьких чеських мовознавців, яка була присвячена питанням нової теорії літературної мови. Головна доповідь Я. Горецького – *Vychodiska k výzri spisovného jazyka* (Вихідні положення теорії літературної мови) викликала жваву дискусію (див. збірник доповідей конференції *Z teorie spisovného jazyka*. – Bratislava: Veda, 1979. – 219 s.), яка згодом продовжувалася на сторінках журналів *Jazykovedny casopis a Slovenská rec.*.
4. До 1918 р. розглядаємо питання літературної мови південнокарпатських українців (нинішньої Закарпатської області та Східної Словаччини) як спільний процес. Від 1919 р. у новоутвореній Чехословацькій Республіці аналізуємо тільки проблеми літературної мови українців Словаччини.
5. Характерним у цьому відношенні є вірш Ю. Ставровського-Попрадова “*Lasciate ogni Speranza!*”, автор якого зневірений у тому, що йому не вдалося розбудити “угороссов” із “позорного сна” (Ставровський-Попрадов, 1984, 108–110).
6. У працях окремих довоєнних авторів уживається назва *підкарпатські русини* – для українців тодішньої Угорщини та етнонім *закарпатські русини* – для українців Західної України (тодішніх австрійських русинів) або й східних українців. Поряд з цим засвідчена

й назва *малорусини*, якою позначилися українці колишньої Угорщини, Австрії і навіть Наддніпрянської України.

7. Йдеться про: Volosin A. Gyakorlati kisorosz (ruszin) neylvtan – Ungvár, 1907).

8. У новоутвореній Чехословацькій Республіці Закарпаття було поділене на дві частини: автономну Підкарпатську Русь (підпорядковану чеській адміністрації із центром у Празі) та територію з українським населенням на захід від річки Уж (яка була включена в “адміністративу” Словаччини із центральними установами в Братиславі). Обидва адміністративні центри проводили власну мовну політику по відношенню до українців тодішньої Підкарпатської Русі та Пряшівщини.

9. Докладніше про чеську мовну політику на Закарпатті в 1919 – 1938 рр. див у нашій праці “Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини” (після 1918 р.). – Братислава, 1969. – С. 13 – 91.

10. У Словаччині викладачів гімназій та середніх шкіл прийнято називати “професор”, “професорка”.

11. Перші курси української мови проходили влітку 1951 р., які відвідувало 43 вчителі української мови. Подібні курси відбулися в 1952 р. в Ружбахах, Меджилабірцях та в інших містах. У 1956 р. на 18-денних курсах української мови викладали також спеціалісти з України.

12. “Норми” І. Мацинського досі не були надруковані. Дехто з лідерів сучасного неорусинства схильний уважати їх якоюсь граматикою “русинської” мови. Щоб довести тенденційність і помилковість цих тверджень, подаємо більш докладний аналіз наснаг І. Мацинського “наблизити” українську літературну мову до “широкого” місцевого читача.

ДОДАТОК

**Хрестоматія з історії літературної мови
українців південних Карпат**

Съ 4. Сентября 1798. Ч. 496. подъ л) »Съ болѣзню сердца вижду: же многихъ родителей сынове по больше рокахъ изъ латинскихъ школъ — сѣмо на екзаменъ приходящіи, и до сану клирическаго вступити желающіи въ своей руской науцѣ такъ барзъ занезбаліи, и глупіи невѣжды приходятъ: же ани читати, а ни самое еще имя свое написати — изъ напѣву же, или изъ уставу церковнаго ани уста растворити отнюдь не знаютъ; зане ещс шесторочніи нѣкіи руское свое набоженство оставилша, безъ которыхъ однакожъ науки — аки нуждныя нуждою средствія — до сана клирическаго вступити не могутъ, отсюду же бываетъ: яко тиковіи невѣжды потребуютъ въ семинаріи отъ початку рускія науки съ кривдою Богословской науки, и фундациіи зачинатися учiti — иніи же въ парохіи пришедши про тоежде невѣжество сами своего набоженства бываютъ посмѣхъ, и злочестивіи губителіе, и ругательіе; тогоради извѣстно всѣмъ Бозлюбленностямъ вашимъ да будетъ соборно: aby ани единъ жаденъ сына своего — хотяй бы якъ либо въ чужихъ языкахъ выучимаго школья сѣмо до клиру не засылаеть, аще въ своей первоначальной руской не будетъ обученый, и призычаеный.«

„Свѣтъ“ 1868. № 18.

Передруковано за виданням: Сабов Е. Христоматія церковно-славянскихъ литературныхъ памятниковъ. — Унгвар, 1893. — С. 57 (далі—“Христоматія...”).

**Уривок із листа (статті) І. Бережанина до І. Орлай
(від 27 вересня 1827 р.): "Въ обще о различіи Славянских нарѣчій,
собственно же о мало й карпато или Угрорусских"**

...Еднако зде болѣе или менѣе тому подданы предсудствію, что кій либо
ихъ свое нарѣчіе не только паче иныхъ, но и самаго русскаго языка,
совершеннѣйшимъ и изряднѣйшимъ быти мнить и потверждаетъ, нехотяй убо
нединому же ихъ прекословить, для показанія и доведенія того: которое съ
мнѣнїи славянскихъ нарѣчій паче иныхъ лучшимъ и изряднѣйшимъ есть?
Слѣдующая ради оснаванія полагаю, и убо: въ 1-ыхъ того славянскаго народа
бесъда или нарѣчіе паче иныхъ совершеннѣйшимъ, лучшимъ и изряднѣйшимъ, и
церковному яко корени и основанію своему сходнѣйшимъ сказатъ можно; его-
же бесъда: въ церкви или богочитаніи, въ гражданскомъ и военномъ
Правительствѣ, и въ преподаніи наукъ въ общихъ училищахъ народныхъ въ
употребленіи, слѣдовательно: егоже языкъ дипломатической есть. По 2-ое паки
егоже нарѣчіемъ или бесъдою богочитаніе цѣлое гражданское правитель-
ство и науки хотяй сочастіи только отправляются. По 3-ое того егоже нарѣчіемъ
хотяй съчастіи набоженство только, и науки отправляются. Прочія
науки вся таковая нарѣчія имиже ниже набоженство отправляется, ниже граж-
днество управляетъся, ниже науки преподаются, нужно суть простая, грубая,
и натолько погубленная, что слышащему я едва порозумить возможно; слав-
янскія ли она, или паче: Турско и нѣмецко таліанская суть? Почему: кій
нибо нынѣ живущихъ славянскихъ народовъ по предложенныхъ основаніяхъ
или правилахъ да испытаетъ свое нарѣчіе, и до которой оное спомянутыхъ класъ
приналежитъ и отнестися можетъ? самъ да опредѣлить; я паки съ любви и
ревности къ моему роду, въкратцѣ о мало и карпато или угрорускомъ нарѣчіи
льдующая преподать спѣшуся. И убо: какъ карпато или угро-rossianе исхо-
дятъ своимъ мало rossianе суть, то уже ради умноженія, то утьсненія иногда
отъ кочующихъ народовъ варварскихъ, а найпаче въ содружествѣ угровъ и подз-
нье татаровъ на сію страну карпатскихъ горъ заіхавшій и, и по цѣлой вышной
Угріи отгорь карпатскихъ даже до рѣки Тисы и Дуная разпространившіяся,
съладѣтель и соотечественницы угровъ суть; такъ и бесъда ихъ по большой час-
ти мало-русскої совершенно изходна есть, и въ обще взявши отъ церковнаго
и велико-российскаго языка слѣдующими отличается:

въ 1-ыхъ тымъ: что мало-rossianе иногласну букву или писмо г. въ корен-
ныхъ славянскихъ или русскихъ словъхъ яко латинское h. въ чужихъ паки: яко
єлинскихъ, латинскихъ и нѣмецкихъ (594 ст.) яко g или еллинское γ прозно-
нить н. п. Грамматика, Граммота, Географія, гвалт, грунт, гузъ, зигарь,
глива, и. п.

По 2-ое что вмѣсто иногласнаго писма л, найпаче при конци словъ прешед-
шаго времія, и въ нѣкоторыхъ именехъ, яко въ произносять н. п: моливъ, мовивъ,
гварив, говорив, читав, писав, пошов, прішов, также вовк, вовна и. п.

По 3-ое что въ неопредѣленномъ времіи письмо и. ясно выражаютъ н. п.
говорити, ходити, чинити, слухати, чути, мовити, читати, писати, и. п.

По 4-ое такожде самогласное o. въ именахъ первого падежа по различіи
нарѣчій и повѣтov, то уже вмѣсто a, e, i, то яко u, и ъ, то уже яко фран-
цузское eu или угорское ö, ü. произносять н. п. голова, корова, коротка,
шловък, чорт, чорный, віль, кіль, кінь, піпъ, сніпъ, ніжъ или: сньпъ, нъжъ,

къль, въль, пъпъ; также: вулъ, кунъ, кулъ, пупъ, снупъ, нужъ, индъже: ве-
уль, кеулъ, кеунъ, и п. въ прочіих падежах еднакожде о чисто и якож-
надлежить произносить яко н. п: вола, коня, кола, попа, спона, ножа, й.п.

По 5-ое сложенное ь, іє слитно или яко і н. п. вік, віко, лік, літо, при-
конци же имен й слов, тоежде вмѣсто я употреблять н. п: порось, куръ, тель-
тъмнъ, съмнъ, киль, пиръ, и. п.

По 6-ое сложенное я - їа въ срединѣ реченій произнодсять разлучно н. п:
дїакон, мїасо, мїаккое, тїашкое, инодъже слитно н. п. дїакон, дїак, мясо,
мяккое, тїашкое. При конци же первого падежа въ единственном ѣ
множественном числѣ вмѣсто а, н. п. яиця, пшениця, пяница, драниця, й. п

По 7-ое подобно сложенное писмо ы - їй, иными малороссіане слитно про-
износять н. п: быки, выти, быти, иными паки яко и, н. п.: бики, бити, вити,
воли, корови, коли; и въ мѣстоименехъ, гдѣ великороссіане ой, малороссіан-
ый или ій употребляютъ, н. п.: чесной, чистой, красной, благой, доброй,
чесній, чистый, красный й. п. или чесній, чистій, красній й. п.

По 8-ое малороссъ два слова мало трудно произнесетъ писма иногласна-
найпаче р: л: противо иных славян обыкновенія н.п.: чехов й поляков, кото-
ры ради краткости упустивши самогласная, только иногласная писма произ-
носять н. п.: држся, трщить, крстъ; едино при другом нетерпить, но как будь
самогласныя между тыя заводить н. п.: брада, крава, кратка, бразда, кла-
дязъ, глава, чело, человѣк; борода, корова, коротка, борозда, колодязъ, голо-
ва, человѣк, чоло. А починающимся именемъ буквами о, у предлагает в н. п.
око, острой, отруби, ухо, уста; воко, вострой, вухо, вотруби, еднакже:

(595 ст.) Собственно паки карпато или угровское нарьчие от малороссій-
скаго тѣмъ отличается, что по елику они отдельно, или съмшано й въ сосѣдствѣ
иаго племя, языка, или нарьчія народами обитають, на толико болѣе или
мнѣе и рѣчь их чиста, или погубленна и от малороссійской отлична есть.
Потому въ малоруськой (мармарошской) столици (комѣтеть) въ товаристы
и сосѣдствѣ волохов якоже и въ Буковинѣ, находящіяся россаіне, напримѣръ
оных вмѣсто писмо о произносять у н. п.: пупъ, вулъ, кулъ, кунъ, снупъ; и
въ именехъ первого падежа множественного числа вмѣсто и, всегда ы
употребляютъ н. п.: быки, волы, колы, коровы и п. Кромѣ того пользуются и
словами волоскими, н. п.: душа, суфлета, боженик, журат, ачуть, и п. От
Галиції по границы паки, якоже прежде о писмѣ о, речеся: въ убоцкой (угоч-
кой) сукмарской, забоцкой (саболяской), берегской столици на крайни даже
до города Мукачова и Уга, гдѣ съмшано съ уграми или въ их сосѣдствѣ
живутъ, вмѣсто о и у угорское ѿ, ѹ или француское єи, употребляютъ н. п.:
беуг, пеупъ, веуль, кеунъ и множеством угорских имен и слов ползутся,
яко н. п.: безег, бѣзонъ, мерт, годъ, биров, ешкеутъ, гаудук, катона, вармедя,
танач, ланц, фейса, гордов, вѣко, иця, месель; съ пословием лишъ-лише по-
чему от иных сіи именуются лишаками. Что болѣе въ сих комѣтетѣх снаход-
дятся цѣли мѣста и веси гдѣ народ ничего по руски нерозумѣет, но еднакож
русскій церковный обрядъ держать, и руски молятся, духовныя же науки
угорским языком кажутся имъ, но сіе никому же дивно да не будет; зане и
безъ того угорскій язык по большої части съ русских имен и слов состоять и
спелтен есть, н. п.: батько-батя, братъ-борат, беседа-бесид, безчестен-бечте-
лен, бык-бѣка, бук-бѣка, бок-бока, й т.д. пропасть по коей либо буквѣ: смот-
ри Lexikon vocum Slavicarum et aliarum, usus Magiarici в Пештѣ 1818 издани-
й и Affinitas linguae Hungaricae cum linguis uralicæ originis, grammatica

nonstrata; nec non Dialectorum Tataricarum et slavicarum cum Hungarica imparata, auctore Samuele Gyarmathi, Gottingae 1799. По горамъ от Галиції ки мѣсто писмен: о, у, ы, радше ї и ь употребляютъ яко кіль, вілъ, кінь, и къль, вълъ, кънь и п. якоже выше о сем речено есть, съ пословіем тако ·лиш, и лише. Долом же от города Мукачовскаго до ужанскаго (Унгвара), млина, Шаръша, а, о, у, и (596 ст.) чисто признають, но букво ы никогдже непользуются, но мѣсто ней ї-и употребляютъ. И кроме сего въ зем-иской, шаръской, шпъской, боршодской, и въ гоморской столици подобно и живущим славянам (тотомъ) сихъ приспособляющих обыкновенія по тій части на ци, це, цо, слова подобно мазурам произносять, н. п.: мови-гуторице, слышице, чуеце, съ чо и до пактамъ ондаже и пословіем лем чeme; почему четаками и цопаками прозываются. Подобно дале по горам рпятским, даже до турянской, липтовской, оравской, тренчанкой и по-иской (пожоньской) столицы россіане и славяне равно говорять, здѣ паки ком и моравцем приспособляющеся имена и слова упустивши сних самонія буквы кратко, липко на ь, ю и тъ умовляютъ н. п.: смерть, смерть, дождь, гремитить, смерть, смрдъ, дждъ, грмить, телець, тель, агнецъ, ивъ, или теля, ягня и. п.

Въ толикомъ убо различію и множествъ наръчій славянских, еже найпаче рознаго ползованія и произношенія само и и ногласных писмен произходитъ, ради соединенія или хотяй толко болшаго подобія и поразумѣнія, очень изовало бы писать славянам тако под сократительными знаками, какъ тою церковных книгах изобрѣтается, которым способом сталося бы, да тыяж-имена и слова кійлибо ровно пишеть, произносить же по своему наръчію, і. Бгъ: Богъ, Бігъ, Бъгъ, Бугъ, Beugъ. Ісъ: Іисусъ, Ісусъ, Іесусъ, Їзусъ; істъ: крест, керст, кирст, кырест, крыст, кръж, криж. Чкъ: человѣкъ, чо-въкъ, члавекъ, чловекъ, чувекъ. Гдъ: господъ, господинъ, господарь; аггль: антъ, агнел, андъл, ягнел, ягнол, ягнуль. Чрт: черт, чирет, чорт, чурт, и т.д. Оеже прежде, о различіи карпато от велико и мало-руського наръчія, или остатъх людей (мужиков) бесъды реченная лучше понять и поразумѣть, иключаем здѣсь:

Наконецъ тогожде ради приключаем и благословеніе или величаніе вотки иленки, зорълки, горъвки, горълки, инословно глаголемой: волчай слзы) ке и карпатороссіане паче пива и меда уживають, при увеселеніях, гульх, да и на праздниках церковных употребляюмы.

“Великомученице Паленице! пройшла есь сквозь пень и воду, и проходиша нашу немощну утробу, и приводиша насть въ бъду и незгоду. Якъ тя взяли од цѣвницъ, вляли тя до скляницъ, и посыдали стобов застол на лавицъ, чали на ся кланяти, а так дале тебе величати: Ославна великомученице рълице! Сама узолотъ ходиш а насъ (599 ст.) по болотъ водиши, умных рными, мудрых безумными, чесныхъ безчестными, богатыхъ убогими, а убогихъ жидовъ богатыми и насъ всѣхъ поданными чинишъ! Придаешь ты ся попомъ, комъ, паномъ, дай намъ неборакомъ простакомъ, якъ мы тебе напиваемся, за лоса тягаемся, биготями (кіями) пхаем нася, а наконецъ по болотъ валяемъ, такъ тебе великомученице величаемъ.

Угу натя! Фй ти (дует на ню) проклятнице изводнице! Пекъ бы ти (плют землю) паскудо проклята, кривуле нездатна? иде успстынъ за ледово іре, де не е ни дерева ни травы, но самое поле, и скала на скаль а съм лодицъ ровныхъ головъ! Заклинаю + проклинаю + и запрѣщаю тя +: коза-

ком, майдаком, татарином, гайдоком, и псим хвостом як воротилом! Нейди до головы и не завдавай нам бѣды, но иди до брюха, и ужень снега нечистого духа. Покашли, плюнь, и упій, и дайти боже на здоровля”.

Обаче предпомянутая о бесъдѣ простаго или неукаго народа розмѣти; занѣ якъ въ мало - так въ угороції ученніи и просвѣщенна его чать, юже чинъ духовный, благородны земляне (немешъ) дяки и учителіе составляють пи шеть и говорить чистым стариным славянским или русским языком, так совершенно и чисто, какъ и самыи вленикороссіане; и что болше якъ въ малых народных училищах, такъ и въ ужанской семинаріи до 1809 году богословныя науки всъ, а нынъ якъ здѣсь, так и въ Львовѣ, только нравоучителное и пасторалное богословіе, также обрадъ церковный и язык русскій обучаетъся, прочія же науки латинским языком. Откуду по помянутых наръчях (яко н. п. сербы по своему) новъ издаватъ грамматики только бы значило, какъ тыя еще болше единаго от другаго и кореннаго славянскаго или чистаго русскаго языка отдалять, и кому поспѣшествовать да русскія народы взамъ себѣ еще мнѣе какъ днесъ разумѣютъ, пишутъ же тако глающе; ниже русски, ниже славянски, но француско янгельски, нѣмецко китайски, татаро ко-затьки, полско и угорско цигански. Посему заключительно можно скзать, что занерозличія и умноженія, такъ русскихъ, якъ и иных славянских наръчій, по предреченныхъ, изъ различнаго само и инигласныхъ якоже и сложеныхъ писменъ, а найпаче ползованія иностраннныхъ имен и слов, происходит, потому тыажде (600 ст.) вещи многовидно порозличії краин и обыкновеній руски именуются, на довод чего: се почтенійшее русского народа наименованіе по наръчіяхъ коль многообразно произносится: рось, русъ, россинъ, русинъ, россіанъ, русанъ, руссонинъ, русакъ, руснакъ. Также человѣкъ, человѣкъ, человекъ, чавекъ, човекъ, чувекъ, чувъкъ, чувякъ. Господь, Господарь, господинъ, госсударъ, панъ, панціо. Отецъ, отоцъ, отецъ, батько, батюшко, тато, татуніо, няніо. Матерь, мати, мать, матка, мама, мамуна, матуся, матушка, неня. Конь (не лоша), кѣнь, кунь, кеунь, шкапа, лоцуга. Песь, собака, челюга. Баба, бабка, бабуня, бабуся, стара-мати, Старушка. Черт, чорт, чарт, дѣтко, діаволь, пеколникъ. Подобно: что, шо, чо, що, цо. Яко, якъ, ако, іеко, како, какъ и т.д. Иностранная паки н. п.: тобакъ, табакъ, тютюнъ, доганъ, довганъ, дуванъ, фурда. Трубка, люлька, пъпа, чафурка. Тимпанъ, барабанъ, бубенъ, гримали, псяшкъры. Большапушка, дѣль, армата, гармата, пукалка, пологакъ. Кромпль, картофль, крумпль, рѣпа, буль, груль, бандурки, гандрибурка, земляки. Тыковъ, тыква, гарбузъ, дыня. Сія и симъ подобная хотяй только коренная слова и имена, еще бы кто порядочно собраль и въ рускій подобословник сложиль, тымъ не только количество имен и словъ умножило быся но и русскія народы себе взамно, и иных славян легча поразумѣть могли бы.

Передруковано за виданням: Свѣнцицкій И.С. Матеріалы по исторії возрожденія Карпатской Руси. I. Сношенія Карпатской Руси съ Россієй въ I-ую половину XIX-аго вѣка. – Львовъ, 1906, – С. 47–56.

Яко же Воста Христосъ отъ мертвыхъ Славою отчею, тако и мы в' обновленіи жизни ходити начнемъ. к' Римл: 6. 4.

Откуду сіе так великое, в' Церкви нашей перемѣненіе? Вчера ничто небыло видно; токмо черную Священническую одежду, черное престола покровеніе, и пред тым за многій час ничто иное не было чути; токмо жалобныя стихиры смутныя голосы, ищи болше! на небѣ Солнце затемнѣло, земля потряслася, скалы покололися, Гроби отворилися, завѣса Цевковная раздерлася на двое! А теперь уже по всюду иный видъ является, иной голос чуется! по всѣхъ стражахъ Радость, и Веселіе прошибается, небесная, земная и преисподняя веселятся.

Великое сіе перемѣненіе В: Сл: отъ того происходит, что Іс Хс Спаситель міра, Синь Бга единородный во един час злобою человѣческою на поруганіе всему народу жидовскому осужден, на мученіе и на убіеніе преданъ был, из всѣхъ стран токмо тото было чути: Возми, возми распни его!! Теперь той Іс Хс, который на Крестѣ пригвожден, предаде духъ свой, Славно воскрешает, узы Адovy растерзает, Смертную клятву разоряет, и над всѣми врагами своими славную побѣду торжествует, Из сея причины як Аггели на небѣ, так и мы людіе на земли велегласло спѣваеме: Сей день егоже сотвори господь и проч:

Славная сія побѣда надъ врагами, и смертію Іс. Христовою полученная отимает от церкви нашей весь жалобный вид, и отдаляет смутныя голосы, на място великаго пониженія, не меншее слѣдует возвышеніе.

И сіе все не без причины, ибо аще бы Хс не был Воскрес, сей радости небы было мяста, но як тогда раз засмутилися ученици, и вси вѣровавши во Ха: так сей смуток никогда больше небы был премѣнен в' Радость, и Веселіе!

прото днешняя моя бесѣда, в' том будеть состояти. 1. По-
гребно было Ісу Хргу из мертвых востати, дабы наше от-
купленіе совершенно было, такожде. 2. Потребно и нам ду-
шевно от грѣха престати аще хощеме участницы быти от-
купленія Хртова.

I.

Хотя Іс Хс саман чистота, и истинная невинность был:
ищи враги непреставали на него хулити, и всякия вины ему
приписовати, из всѣх страя кричали: народ изводит, Царю
непріятель есть! — Бога хулит! —

Хула, и потупленіе всегда растет а найначе егда чрез
множество языков переходит, каждый даchто додает, а на по-
слѣдок из малыя вещи страшная рѣчь учиняется, из малыя
вины множество смертелных грѣхов уробляется. Так и ту
сталося; ибо хуленіе Книжников и Фарисеев на Ха, таковое
имѣло слѣдствіе, что весь народ пред Пилатомъ Игемоном
Римским непрестанно кричал: Возми, Возми, Распни Его !!

Великая неправда ту сдѣлалася, но як и теперь бы-
вает так и тогда сталося, Іudeи всяким способом смогалися
неправдѣ сей вид правды дати, и неправду во одежду прав-
ды одѣяти. Судія сѣдает на сѣдалище, свѣдки поставляют-
ся, да свидѣтельствуют: что Церковь разорити хотѣл, на Бга
хулити воздерзнул. И такіи находилися, которіи бесѣду его
повторяли, токмо дабы его достойнаго показати могли, ищи
и самая смерть, ему опредѣленная, якъ пред іудейскими,

Кореспонденція Паноніянина (псевдонім І. Раковського) із Ужгорода (1850 р.)

Оуңгваръ 10го марта. Что можетъ быти про насъ нынѣшиими, часами важнѣише, и землесательнѣиша, иихъ дѣло народности нашей? Она есть намъ пристрастію оустаново держкою запорччено, о чѣй нарадѣти было. Вы крайніе худодѣшина наша. На венокъ приїде къ тажію оуїнта была она оковы, вѣтранающія благодѣтильно гдѣ разентіе, на тоамъ теперъ сильнѣише подолаетъ намъ промѣянти дѣятіе, дѣы если ю жестоко своего падѣнія высовѣднан, и веселыхъ живота дѣхоли обрадован. Правда есть, же не имѣемъ ніякихъ кильможныхъ Родимцевъ нашіи, коториѣ бы застѣпленіемъ своихъ вѣже спомоществовать могли; однакожъ сіе де наскъ не козмідичатъ, жити не єїи не скажиши народъ чаша, котораго соединенія сила доколѣна есть наскъ въ подчиненію представленаїи намъ цѣлан доставити. Градднитеса на обѣ стороны слакно коїпосаїогоса нашего Еисенда, и скоро оукѣримъ сіє, колъ многіе соединеніыми силами оучинити можеми, да єи сіе слакніиша Державы Австрійской Народамъ сочитатица, и крѣпкою Престола іа Цѣсарскаго подпорю сподобитица козмеган.

Мало що времена минѣло, отколи начинавши спознаватица съ Галицкими нашими Родимцами, и сіо что далѣѣ всегда шанѣише видиме, же единѣ дѣї народности, едине напѣреніе стремленій, едини вічаль вѣроности къ Есениостнешему Цѣсарю нашему прошикаетъ кѣдѣ наскъ. Кѣдѣда наша съ маленькою разлікою такоже таа едини есть, же познѣи тиимъ болише оуракнатица

вѣдѣти, чимъ лѣчище оукрѣпится наше взаимное сообщеніе. Вѣстникъ и Зора Галицка есть наше оное поле, на которомъ подовайте намъ домагатица, абы если себѣ споразумѣлан, нарбчи наше спрошеван, сполочныя наши справы растолковованы, писменность нашу разнагами, и все что общемъ благо-состоюю Державы, и особенному народу нашего добръ спосѣществите, искренно и приятно дѣлан. Любими Родимци мои! Когда же желаети процѣтанія народности нашей, можете ли пренекратити оупотребленіе вышепомянутыхъ часописей? Кто въ нашнѣ днѧхъ менѣ не сопѣждаетъ, кого голосъ народнѣ не чуетъ, тотъ и не сочиняется обществъ, и о таковаго дѣла, правѣ и стажаніи иный можетъ быти непріателъ располагати вѣдѣти. Истинно многіе знакомѣтия есть наша доля, же имѣемъ своихъ органовъ, посредствомъ которыхъ наше бытие, еже многіи сладити хотѣли си, наши законныя права, которыя ноконъ оустаново подчинаи всіе, наши совѣтненія желанія, которыя на сердцѣ нашемъ чѣвѣтицемъ, народнѣ обажити можеми. Совоокѣпится та же къ едину Братіа! по возможности нашей спомагайте дрѣгъ дрѣгъ, и взаимъ долагайтесь до цѣли всевицаго добра нашего. Ого Величество Есениостнешій Царь нашъ и Высокой Міністерство не потѣпіть предпѣїа токъ ское намѣрніе, не дастъ обѣданти насъ въ законномъ правѣ нашемъ; лиши таокоже и мы покажимъ сиѣ достойнѣихъ быти житіа гражданскаго, и званіе изъ частіи нашей сильнию и законосходнію дѣятельності.

Паноніаннъ.

Факсиміле 87 стор. газети "Вѣстникъ повременное письмо посвященное политическому и нравственному образованію Русиновъ австрійской державы." – 1850. – № 22.

Частина редакційної статті (І. Раковського) "Какого обряда были св. Кирилль и Мефодій?"

днинціть съ Сербами въ отношениі литературиомъ. Однакожъ, на саможъ дѣлѣ, до сихъ поръ савъ что сдѣлано для упомянутаго соединенія. Ибо Хорваты и понынѣ придерживаются латинскихъ буквъ, сть которыми они не думаютъ скоро разстаться. Можотъ быть, что ученые сихъ юго-славянскихъ племенъ усъбъютъ мало по ходу проложить путь къ желаному литературному соединенію.

Межъ наимъ австрійскими Русинами также продолжается все еще лингвистическая борьба. Тѣ, которые, не соглашавшись съ нами, желаютъ для литературного языка избрать ижоторые изъ языковъ народъ. Ни такихъ народъ въ наѣ почти исчезнулое множество. Наши венгерские Русины рѣшительно гнушаются Галицкаго малороссийскаго нарѣчія. У насъ изъ Чехіи почти въ каждой коммѣтѣ мнѣче говорятъ. Даже нѣкоторые ученые по изысканію различаются между угорскими Русинами и вѣскоими русинами поднародѣй. Такъ иные называются Лемками, иные же Лишивками, опять иными нарѣчіемъ считается шариское, иными кошицкое, иными же соѣтское. Сирекъ сего Русинъ, живущіе посреди Мадьяровъ, тоже болѣе или менѣе составляютъ особое нарѣчіе. По нашему мнѣнию, при такомъ замѣшательствѣ нарѣчій, не остается иносъ, какъ, если, при благопріятствованіи высочайше соизволенія национального правительства, желаемъ способствовать народному образованію солемнинковъ нашихъ, принять Великороссійскій языкъ для распространенія народного просвѣщенія. Причины, по которымъ основывается это мнѣніе наше, обширно были нѣсколько разъ раскрытымы нами въ журналахъ нашихъ, особенно же въ „Зорѣ Галицкой“ и „Семеніи Библіотечной“ подъ надписью: „Донѣрительная письма изъ Будина“. И въ саможъ дѣлѣ мы не понимаемъ тѣхъ, которые вступаются за отдельное кое-либо русское нарѣчіе или поднародѣй. Развѣ обозначеніе нового русского нарѣчія или поднародѣй дѣло легкое? не требуетъ никакого ученія? можетъ успѣвать безъ всякихъ средствъ и уснай? Развѣ можемъ назвать литературнымъ языкомъ тѣтъ, при которомъ не могутъ быть наша доступна всѣ сокровища наукъ и изобрѣтенія ума человѣческаго? Но безъ ученіиъ, безъ академій, безъ университетовъ, безъ газетъ, безъ книгохранилищъ, безъ кунсткамеръ, безъ картиныхъ галерей, безъ многочисленныхъ обществъ и публичныхъ зибведеній, можно ли сдѣлать которыи изъ будеъ языкомъ орудіемъ добыванія имѣстніи сокровищъ ума человѣческого и неусыпной промышленности и дѣятельности людей? Уже ли не полезѣе, не лучше ли заняться учениемъ нѣмецкаго, французскаго, англійскаго и прочихъ образованыхъ языковъ, которые удовлетворяютъ условіямъ любознанія нашего, нежели попусту терять время и силы для возвѣщанія нового русского нарѣчія? А какъ сперхъ сего жна посреди иныхъ народовъ, на примѣръ Галицкію Русинамъ въ непосредственномъ соприкосновеніи съ Поляками, Угорщике же — съ Мадьярами, мы, необходимо, кромѣ государеннаго нѣмецкаго языка, должны изучать еще и языки упомянутыхъ сосѣдовъ нашихъ, молча о греческомъ и латинскомъ языкахъ, знаніе которыхъ также нужно, то, пра изученіи толкіхъ языковъ, можетъ ли надѣяться на усилѣніе иныхъ языковъ, обращавшихъ на разработываніе собственныхъ поднародѣй, которыхъ, не имеющыи на настоящаго значенія, ни грядущей будущности? Не захвѣчевъ ли, что желаныи дороги, пароходы, телеграфы и иныи изобрѣтенія нашего вѣка соѣтъ новый оборотъ произведутъ въ международныхъ сношені-

яхъ? Теперь, повидимому, все стремится въ единству, а не въ разъединенію. Можно сказать, что въ нынѣшніе времена, топы три языка пользуются міровымъ значеніемъ, именно нѣмецкій, французскій и англійскій. Послѣ сихъ Великороссійскій языкъ имѣетъ полное право на названіе мірового языка. Такъ какъ первыи три языка въ отношеніи распространеніи европейской привиденственности взяли верхъ надъ Великороссійскимъ, то самъ собой разумѣется, что для нашего цесторіонного образованія мы должны избрать нѣмецкій, именно потому, что онъ есть нынѣшній государственный языкъ, а Великороссійскій языкъ мы должны стараться усвоить себѣ отчести потому, что онъ есть довольно развитыи нарѣчіе русскаго языка, къ которому и мы принадлежимъ, отчести же потому, что онъ послѣ его, можемъ способствовать процвѣтанію Наше Восточнѣй, коей членами считается желаетъ оставаться наими членами. При всемъ томъ, хотя мы тутъ видимъ соединеніе литературное въ русскомъ племени, все же не сказы сихъ славянскихъ племенъ, которымъ пусть продолжать писать по своему, Поляки, по-польски, Чехи по-чешски и пр. однако, не осуждаемъ мы и тѣхъ ученыхъ, которые възьмутъ на малороссійскому языкѣ съ этого изѣло, чтобы изказать богатство и красоту его, икакъ въ излу чрезъ вся пройти новые жизненные силы въ общелiterатурный русский языкъ. Въ поѣдѣшнѣе времена, въ малороссіи присоединили сочиненіями своимъ вѣскоіе писатели, издавши книги на малороссійскомъ языкѣ. Между прочими П. Кулакъ въ писать повѣсть подъ называніемъ „Черная ради“, Протоіерѣй Въ скії Греческо въ издавъ проповѣдь на малороссійскомъ языкѣ Кулакъ, въ статьѣ своей: „объ отношеніи малороссійской словесности къ обще-русской“ икою парваетъ предположеніе тѣхъ, которые можетъ быть, изъ миы бы обвинять его, будто онъ начиравшись обрашать дѣйствую словесность. Вотъ что говорятъ они самыя ссыпь претъ: „книга моя, подавляла въ сѣбѣ не на общепринятіи литературномъ языкѣ, можетъ внести многихъ изъ заблуждій на счетъ понятій и цѣліи автора. Вообразить, похмулъ, что пишу подъ влияніемъ узкаго мѣстнаго патріотизма, и что ти управляетъ желаніе образовать отдельную словесность, и ущербъ словесности обще-русской. Для меня были бы горѣ обидны подобныя заключенія, и потому и рѣшился предупредить ихъ объясненіемъ причинъ, заставившихъ меня избрать языкъ южно-русский для художественного воззданія иѣднѣи нашихъ предѣлъ“ (Русская Бесѣда. Книга седьмая. Москва. 1857). Мы уѣдремъ, что съ такою цѣлью изданіе на малороссійскомъ языкѣ сочиненій много будуть слѣдѣствовать, обогащющіе, развивающіе распространенію книжнаго и литературнаго русскаго языка. Ибо симъ собою ря вѣтса, что повѣсты, романы, сочиненія перводѣльца стихотворенія и проповѣдіи, сколько бы ни было ихъ, инишии възять, не составляя еще никакой Литературы не могутъ имѣть никакого книжнаго значенія, какъ служить и теріаломъ и пособіемъ для усиления жизни общепринятіи литературнаго языка.

Дай Богъ, чтобы желаное издателями вышезаписанаго сочиненіи согласие (Concordia) утвердились, по крайней мѣрѣ, въ нашемъ русскомъ письменѣ, и, одушевлены сприносас, на иконѣ вѣкіи благословленные плоды для общаго блага рода человѣческаго!

Ра

Факсиміле 48 сторінки “Церковної газети”. — 1858. — № 6.

Корчма у Чмуля.

Явленіе I.

Многомав, Лестобрат и Юрко сидят за столом. Чмуль шапочку руць держит и стоит.

Чмуль. Што розкажете мои люби Панове, ци паленъку, ци чо; ци пиво, вшытко маю, завчером ѿмъ принѣс таникову из іклѣ, вино из самого Токаю, а пиво из Шебеша, такое як золото; скажете и закусити?

Многомав. Вшытко дай жиде, годен я заплатити и вшытку ою худобу.

Чмуль. (*Иде до коморы смѣючися*). Мою худобу; — ай вай, цѣлое село бы вы выплатили. О вы пан кто бы ся с вами мѣряв?

(*иде, и разбрѣгне с скланками и наливає*). Видите як лото, то правдива оковита, то я лем для вас держу Пане Федоре, и за дукат бым другому недав. Дай Боже вам на здоровля.

Многомав. Пій сусѣдко, няй люде гварят здорови, што имся юбит, мы пили и будеме, лем дай Боже здоровля; — птійме, покля єме, годен Федор заплатити.

Лестобрат (*облизуєся*). Ой годен тай годен. Другого Федра уже на свѣтѣ нѣт больше, Многомава знают по цѣлом Марамошѣ, по Ерделю и по Оломуцю*); хоть де обернєся человѣк, всяды за Федора просят, Федорова слава цѣлого свѣта, Федорови Панове чести дают, а село за его розумом иде. — Лем дай вам же здоровья, гроши вам не минут, хоть бысте их с лошковъи, та их не скельтуете.

Чмуль. То иста правда. — Але Юрко штось смутный, не піе, што ся журите?

Лестобрат. А што ти за бѣда, ты веселым бывав, а теперь сидиш, ги сова.

Незохаб. Што бы ми было, мало роздумую як бы дашто робити; — — — ай уже добрѣ. (*Мургне на Чмуля*).

Многомав. (*Уже мало напитий спѣває*). Ла, ла, ла; Брата юнѣ уже ту уныло, идѣм до Мошка, а чей тамся розвеселиме, ѿль Васілю, а ты Чмулю запиш.

*) В другому виданні — по Оперенції.

Ч у л ь. Добрѣ пане Федоре, еще не много маєте, хотыте здорови с Богом, а прошу прїайдите к печеру. (*Федор и Васіль отходять. Чмуль Юркови до уха шепче*).

Н е з о х а б (тихо). Добрѣ, добрѣ Чмулю, лем ты ждай в повночи на загородѣ, приведу я ти и десять кедь хочеш; — але ещесь не заплатив за яловку; Ци чув єсь, як Богумила ходит нарѣкаючи? Ой можеш ты небого уже глядати, што раз до Чмульовых рук впаде, то больше не згине.

Ч у л ь. Но лем мудро Юрку, идите, не забавляйтесь, бо ночь коротка, абы 'сте в повночи уж ту были, рѣзник дораз прїиде (*Незохаб отходит*).

Ч у л ь. (*Сам пише с кретов по столѣ и рахує*). Ферциг, ахтунд ферциг, — гиндерпт*) — Яловку ризник отпровадив, конѣ уже за Бесѣкѣдом, дораз ту Гершко по други, — но тоты уже готови; Федор напіеся, а конѣ фирт за Безъкид. (*Отходит*).

П Е Р Е М І Н А.
(Д о м Ф е д о р о в).
Я в л е н і е І І.

Федор, Олена, Федорцю.

Ф е д о р (иде напитый). Так не дам; — хоть 'го дораз чорт возьме, — Жено свѣти, посмотрю мою маєтность. (*Олена запалит каганец, Федор отворит льаду, выбирає мѣшки еден за другим, и пугилярь великій*). Ту суть тысяць, ту два тысячи золотых, сами тялляри, ту пять сто, а ту тысяць пять сто, сами двацятники, а на контрактах три тысяць. — Ой ци я не Федор, ци я не богат?**) а хто ми роскаже ге? я небоюся никого, видиш Сыне, то вшытко твое, не треба тобѣ школы, твоя мудрость адде, (*указує на мѣшки*). Маеш ты дукаты, таллари, рубли, двацятники, што ти душа забагне, лем дай ти Боже здоровья, а выrostи скоро, я тебе оженю, панѣчку возьмеш, а я ти куплю село, будеш ты паном прото, а жебрачина все остане жебрачинов, хоть и сто раз Ярмолой перечит.

О л е н а. Так любой Федореньку так; о як емся россердила, што и теперъ трясуся; — Недавно ту быв учитель, Панотец го посылав, и так брехав, чом Федорцю до школы не иде? — Ой так, абы 'го там били; — ой на моей дѣтинѣ не будеся такій свѣтовый збытковати; — и вчера 'го били, ци так сыноньку? (*цѣлує Федорця*).

*) Сорок, сорок вісім, — сто.

**) В другому виданні — богач.

Уривок із кореспонденцій О. Духновича “О словесном русинов совокуплени” (1850 р.)

Братя! спомагайме ю, бо она хотят несмъртным владѣет имъніем, еднакожъ еще убога есть. Жерела доходков ей заперты были, лишь теперь отверяются с нову, рудокопня (баня) ей уже благодать показує; — соберим силы, подкѣпим ю, и она поднявшаяся нас сгромадит, заступит, и защищит во время оно. — Украсим также любезну заступницю (мову нашу) красными цвѣтами, пестрыми косицями, бервинковыми вѣночками, словом: прибором, роду найпріємнѣйшим; — но и остерѣгаймсѧ, чтоб в самом украшени ю не безобразити, и не спортити, что легко стати може ся, если народную, и простоважную лѣпоту ей чуждыми, иностранными барвами, пожиченными и взаем бранными украшениями оздобляти прегрѣшиме, бо уже тогда красота ей перемнится, и як прекрасна бывшая, но напрасно оспами поскверненна, рапава, иproto ужасна нам покажеся, или в чужом приборѣ между своими буде посмѣшна, як колись дурна сойка павиними оздоблена перами. — Mae она множество драгоцѣнных бисерей, своими довольно майдеся, только их мало от ржи очистити потребно буде; — и в том случаю літературное наше дружество буде для нас истинным сокровищем народным.

В, 1850, 29

Пряшов, 26 цвѣтня. Чтоб словесность цѣли своей успѣши служила, ей потребно быти свойственною, т. е. такою, чтобы органом ей **каждый** мнѣнія и понятія свои так изяснил, абы они от слышающаго и читающаго естественно выразумѣлися; и то получится, когда знаменованія слов сродны будут, именительно же от корене вещи происходиміи; и proto на колико возможно, остерѣгатися потребно от слов чужих, или чужаго произношенія, от выражений окружных, помѣстных, провинціальных, яко суть примѣром: мешканье, замешкалость, досвѣдченье, творенье и пр., тіи бо суть польско-выраженія; так суть у нас в употребленії: талпаловати, говори, федьвер, бантовать, фалат и пр. мадярскаго, сарка волоскаго, мусит нѣмецкаго происхожденія.

Что тыкается провинціалисмов, от сих, по мнѣнию нашему, таки только употребляти подобает, котори разпространнѣйши суть, но и тогда внимающе на близость корене, так н.(а) п.(риклад) лишь, лише и лем; що, што, шо, же и что; быти и бути; еден и один; онѣ; провинціалисмы тіи по обоим сторонам Бескида разширно в употребленії суть; еднакожъ между народом велику чинят разлуку, и многажды виною распри бывают; един другим посмѣваются, но часто и презирают ними. Прото доколи така распра в одном племени будет, не можна жслаемого совокупленія нашей словесности надѣятьтися. Мы хотят цѣла наша епархія лем употребляет, еднакожъ подвержемся большой части, и поспѣ сему лишь, лише писати бу-

звуков упі ажненних уже товаришней своїх, — і хотяй переведеніс сму весьма легким показувалося, однако в дійстві видѣти, що рука сму не служит, і кривуль его не суть подобни предпису наставника, но еще тъшится, что он уже совершенно характер свой написал. — Так истинно лишь пространное искусство, долгое упражненіе и разумное подражаніе, искуснѣйшим послѣдованіе есть каждому начинаящему Наставником.

Мы славной державы Австрійской Русины теперь, и то еще не поздно, зачинаем писменное наше бытіе, в началъ сами с собою боремся, и радуемся о совершенной уже нашей літературѣ; — но придет время, коли и сами презрительно потупим теперъише писменъко наше. Мы между разными племенами разъяни, едним хотятъ голосом, но различными говоряемся выражениями, и то естественное есть, что каждый своему, — бо оно с матерним млеком ссал, — первенство давати желае; иproto сами с собою сражаемся, и мѣсто совокупленія, мѣсто едноты, распрю и ненависть в нас возбуждаеме, и сего оное смутное быти може слѣдствіе, что еден другого потупивше, разидемся, як столпа Вавилонскаго строители, себе не поразумѣвше, или, як свѣтом владѣвый римскій народ, в разни племена расторгнемся, а так желанное наше совокупленіе, — сохрани Господи, — нараз, в самом цвѣть пропадет. — Прото извините, Братія, чтоб я свойственным взором на общое взглянул мнѣніе, и суд произнес на новую літературу нашу, который слѣдующій есть: Великій Славенскій народ по всей земли расширеный, всягды иноцеменниками ограничается, или помышаный есть, и то виною было, что он хотятъ власный свой язык в корсні чистый содржал, однако множество выраженій или діалектов в нем наплодилося, что деяких трудно уже и поразумѣти; так суть каринтійски Словенс, так надморски Далматы, но и с ними с увагою говоритися можно есть; другіи же народы славянски о украшеніи свойственного діалекта труждаюцися, новым изреченіям подали причину, діалект свой собственными грамматиками изяснили, и в свойственный вознесли цвѣт; таки суть: чешскій, польскій, сербскій, хорватскій, россійскій, и о сих не хочу я сражатися, бо они по своему роду совершенни, суть, или к совершенству приближаются; я стараюсь о мовѣ карпато- или бескидорусской, народами в Галичинѣ и Угорицінѣ употребляемой; — и мова она менѣ видится быти начально-природною, она еще в своей невинности, и первой простотѣ под горами сохранина, славенско-русского языка чистоту задержуст, она ближайша есть к старой славенской матери, она еще без украшеній, як проста, худобна, невинна дѣвочка, природный свой цвѣт содржала, и только сей час цѣсарским даром поднята краски собирати, и уратися смагае, и не за долго времія увидим ю в природной своей, но из тоншого полотна оздобле "ной одеждѣ.

Передруковується за виданням: О.В. Духнович. Твори: В 4-х т. Братислава, 1989. — Т. 3. — С. 245—246.

Листъ сей разомъ отвореннымъ, откровеннымъ, явнымъ и публичнымъ кому какъ любитися будетъ. Можно найлучше /найлѣпше/ бы можно поразумѣти: "пульт level"...

Символично употребляемъ только словъ къ выраженню одного понятія, пам'ренiemъ бо нашимъ есть писати такъ, чтобы нась каждый – кто хочетъ – поразумѣль, а то въ первомъ числѣ новаго года.

Для того пишемъ къ Вамъ сей отвертый листъ, хотя сказать Вамъ мненія таковаго, что говорится за очми, а въ очи никто сказать не хочетъ.

Пріймите откровенность сю, какъ поздравленіе или привѣтствованіе на новый годъ, или поводомъ новаго роки, – (кому какъ любится).

Я хочу сказать, которыхъ причины ради – по моей вѣдомости, или моему знанію – "Свѣтъ" не успѣваетъ, то есть не имѣть довольно читателей.

Почувалъ бо я, что съ новымъ годомъ ни половина прежнихъ читателей побирателей – предплатителей – словомъ: публики "Свѣтъ" не оголосила къ тому, чтобы читала, побирала, предплатою подпирала, словомъ: обеспечила "Свѣтъ".

Четыреста и десять предплатителей надобно (или потребно) къ тому, чтобы "Свѣтъ", безъ утраты Общества св. Василія, какъ издавателя сдержался; а мнѣ донеслося, что ни половина сего числа еще не явилася до дні 1-го Января, и что Общество св. Василія только "добродушіемъ и въ надеждѣ лучшія будучности – только на пробу" – приняло на себя издѣржки "Свѣта" еще на четверть года.

Я размышлялъ о причинахъ того равнодушія, которымъ публика наша съ изъятіемъ нѣкоторыхъ предплатителей – отъ "Свѣта" отвернулася. Да, мы говоримъ "нѣкоторыхъ" – бо то почувалъ я, что многій только "милосердія ради" предплачиваютъ на "Свѣтъ", чтобы онъ не упалъ. – Объ томъ, чтобы умножилося число донынѣшнихъ читателей, ни гадки быти не можетъ, – и отъ Общества св. Василія требовать (пожадати) не можно, чтобы капиталъ свой на неблагородную цѣль, безъ успѣха – безъ хосна – тратило.

Каждый новый годъ есть термометромъ для каждыя часописи. Новый годъ показуетъ, получила ли, пріобрѣла ли часопись симпатію или нѣть?

Какъ министеръ не получившій большинство въ парламентѣ долженъ отступити: какъ сеймовий посель получившій голосы недовѣрности, долженъ отдалитися; какъ тойже представитель народа, не могучій сносити пріобрѣсти большинство голосовъ избирателей, долженъ перестати: такъ часопись, не могучая пріобрѣсти подпору публики, читателей, должна становити изданіе числъ своихъ, и – перестати!

Въ томъ самомъ положеніи теперь "Свѣтъ", судя по числу предплатителей, по маленькости подпоры. Я гадалъ, что народъ нашъ малый къ

тому, чтобы содержати 4 золотовую газету, – бо народъ убогій, худобный, недозрълый, неукій, непросвѣщенный, и пр. Но исчислилъ я, что многа меньше отрывки иныхъ народовъ еще больше часописей сдерживаютъ. И у насъ такъ богатое число просвѣщенныхъ людей, что одну газету сдержати можетъ.

По тому размышлялъ я о причинахъ паденія нашего “Свѣта” – дознался у людей, и тепрь могу сообщити то, что я самъ гадаю, и что у публики дознался.

Первою причиною паденія “Свѣта” въ очахъ публики нашей кажется быти: письменный его языкъ. – Кажется, что “Свѣтъ” пишетъ языккомъ неразумѣлымъ, непонятнымъ публикъ, – писатели его самохотно выбираютъ слова, изреченія, слоги, изъ словарей, и не употребляютъ языкъ, которымъ говоримъ, или слова, которыя каждый читатель разумѣти можетъ безъ словаря – котораго еще и не есть, чтобы въ немъ токованіе слова на мадьярскомъ языкѣ найти можно было. Публика наша желаетъ, чтобы писати “по нашему”, безъ “цифрованныхъ” словъ, безъ “московскихъ” слоговъ, безъ “новыхъ” выражений. – Для чего бо 4 золоти ежегодно жертвовать на то, что не разумѣемъ, и читати не можемъ съ пользою и легкостю.

Второю причиною хладнокровности къ “Свѣту” кажется быти его стремленію къ славянству, къ панславизму. “Свѣтъ” въ мѣсто того, чтобы только о нашихъ домашнихъ спрахахъ увѣдомлять публику, переступаютъ границы отечества, границы домашнаго нашего круга; даетъ “разныя извѣстія” объ томъ, что межи сербами, чехами, москалями дѣется на поприщи литературы, а то все даетъ поводъ вѣровати, что “Свѣтъ” имѣть стремленіе не къ нашему, но къ иностранному, къ чуждому.

Третою причиной паденія “Свѣта” кажется его наклонность къ русофиламъ, къ сѣверу. Онъ описываетъ обычаи въ Россіи, тамошнюю товарищескую жизнь, – даетъ мѣсто статьямъ (артикуламъ) на Россію относящимся, – а то хотяй только въ литературномъ взглядѣ, но и то само уже подозрѣтельно и намъ не сходно.

Четвертою причиной отклоненія публики отъ “Свѣта” кажется его наклонность къ шизмъ. – Изъ нѣкоторыхъ артикуловъ видѣти можно, что неодобряеть нѣкія перемѣны обрядовъ, и пр. и пр.

Пятою причиной приводится, что “Свѣтъ” недостаточно и недовольно обширно занимаются предметами угорскій край и въ обще мадьярскій народъ дотѣкающими. Публика хочетъ больше читати о Угорщинѣ, ея дѣлахъ и пр. нежели о чужинѣ, больше хотеть знати объ томъ, что дома дѣется, нежели объ томъ, что Сербы, Чехи, и пр. дѣлаютъ.

Шестою причиной кажется, что “Свѣтъ” не занимаются политическими предметами, и такъ убогій предплатитель “Свѣта” принужденъ и мадьярскую часопись держати, ежели хотеть знати объ томъ, что въ державѣ и въ иныхъ краинахъ – обще въ свѣтѣ – дѣется. А то много для скучнаго въ средствахъ русскаго народа, того ради только той предплачиваетъ на “Свѣтъ”, который немъ и иную политичнную часопись держати можетъ.

Седмою причиною приводится, что "Свѣтъ" не есть для всего народа, только для образованнѣйшихъ людей; а тѣхъ не есть только, чтобъ 500 єдиплатителей собрати можно. Даже надобно бы была часопись, напинна такъ, чтобы ею при образованной части народа и нижнія сословія, ители, селане и пр. пользоватися могли.

Си суть "семь грѣхи головныя", про которыя участіе къ "Свѣту" уменьшалося, и что ея будучность въ нынѣшнемъ видѣ и содержаніе не есть газпеченюю, и что ему перестати, или по сказаннымъ требованіямъ єобразитися належить.

И сказалъ, что изъ общаго голоса людей разнаго сословія, — не отъ роговъ, но отъ доброжелателей народа дознался. Сказую сія Редакціи "вѣта" откровенно, чтобъ знала чего держатися; и уважала на то, что "вѣтъ" не есть только для поединокъ лицъ, можно соглашающихся направленіемъ тенденцію, слогомъ, языкомъ, духомъ его, — но есть никакая часопись для всего народа, а такъ приспособлялася наудущее общему желанію большости, да — общества народа.

Друкується за текстом газети "Свѣтъ". — 1868. — № 1. — С. 2—3.

Уривки із статті невідомово автора “Еще нѣчто о нашемъ письменномъ языкѣ”

...говорять, что мы пишемъ да говоримъ на непонятномъ языкѣ, и такъ мы такимъ языкомъ которого непонимаетъ народъ не можемъ образовать людей, ни можемъ распространить просвѣщеніе...

Мы пишемъ порусски; а наш народ русскій; возможно ли, чтобы русскій по русски не понималь.

Правда кое гдѣ приходитъ слово, которого не поймешь, – но виновны ли мы въ томъ, что въ нашіе просторое нарѣчіе съ теченіемъ времени вкрадлось множества иностранныхъ варварскихъ словъ, для которыхъ должно выбросить, и вмѣстъ которыхъ, должно вмѣстить коренно русскія слова.

... не ужели заимствовать мадярскія или нѣмецкія слова, и избѣгать кореніи русскихъ, лишь по той причинѣ, ибо нѣкоторые изъ читателей пренебрегаютъ научиться имъ, ибо въ нашемъ необразованномъ угрорусскомъ нарѣчіи въ обществѣ мужиковъ они до сихъ поръ неупотреблялись. Не ужели намъ ниспуститься къ необразованный массѣ и тамъ искать просвѣщенія, – не ужели намъ отъ холо повъ учиться письменному языку, которые у нась, какъ это обще извѣстно, осо бенно на нѣкоторыхъ мѣстахъ, – вмѣстъ двумя языками говорять? (н. пр. дуже бануви, что биравъ уду цього не мигъ учікороловати биптетайшъ –не ужель намъ сякъ писать?), или намъ какъ образованнѣшему слово поднять къ себѣ мужиковъ и учить ихъ вмѣстъ съ прочими науками и языку? Намъ да слѣдуетъ учиться отъ простаго народа, отъ черни, или простой народъ долженъ учиться отъ нась?

Во вторыхъ – принимаемъ – кое гдѣ есть мѣста хотя очень рѣдко въ новѣйшихъ литературныхъ сочиненіяхъ нашихъ, которыхъ не легко поймешь, тому причи ною во первыхъ стиль, во вторыхъ мысль или предметъ, о которомъ пишется, а отнюдь не письменный языкъ.

Чтобы мы могли начать образоваться, мы должны имѣть общій литературныи языкъ, безъ такого общаго письменного языка о народномъ просвѣщеніи намъ ни думать нельзя.

Мы видимъ, что ни у одного народа небыло собственнаго просвѣщенія до тѣхъ поръ, пока онъ несталъ однимъ образомъ писать, пока у него не было литературнаго языка.

Такъ и у нась, – пока мы не станемъ однообразно грамматически писать, пок мы единодушно не приймемъ русскій литературный, письменный языкъ, – д тѣхъ поръ у нась о народномъ просвѣщеніи ни слова быть не можетъ.

Стало быть, чтобы мы могли начать народно образоваться, мы должны имѣть общій литературный письменный языкъ. Но откуду взять намъ такой языкъ? такой языкъ – говорятъ нѣкоторые, языкъ церковно-славянскій; но этотъ языкъ совсѣмъ неспособенъ для нашей цѣль.

Другіе говорять, что намъ надо создать новую угро-русскую литературу; и возможно ли одинъ 500,000 душъ числящій народъ создать и удержать собсвенную литературу?

Но допустимъ, что мы перемогли бы всѣ эти затрудненія, что мы могли бы создать и удержать угро-русскую литературу, – спрашиваю, откуду могли бы мѣ заимствовать слова, да выраженія, которыхъ недостаетъ въ угро-русскомъ нарѣчіи? конечно изъ упторедляемаго нами письменнаго велико-русскаго языка, – такъ мы должны бы приближаться къ велико-русскому языку, и какъ скоро бѣ

ши угро-русский литературный языкъ готовъ былъ, мы очнулися бы, мы сен-
тъ узнали бы, что нами созданный угро-русский языкъ не иное что, какъ и
щерь употребляемый нами великорусскій или но нѣкоторымъ московскій,
тъемши окончанія наклоненія неокончательного (*infinitivum*) на ати, ити, ути
проч. вмѣсто ать, ить, уть и проч. и другихъ мелкихъ разницъ.

Нашимъ письменнымъ, нашимъ литературнымъ языкомъ не можетъ быть дру-
гій, какъ той, которомъ мы нынѣ пользуемся, которымъ издается “Свѣтъ”, кото-
рый читатель во правительствомъ издаваемой газетѣ для народныхъ учителей,
тораго грамматику составилъ: Духновичъ, Сабовъ, Раковскій; ибо этотъ языкъ
~~и~~ближе стоитъ между всѣми славянскими нарѣчіями къ нашему угро-русско-
у нарѣчію.

Принятый нами письменный языкъ образовался на основаніи церковно-славян-
наго языка, слѣдовательно само ближе стоитъ къ языку церковно славянскому.

Уривки із замітки, підписаної криптонімом А., “Какъ имъемъ писати?”

По правъ вопросъ языка тотъ *lapis offensionis*, который кажется быти пр чиною паденія “Свьта” и нашихъ предпрѣятій къ литературному развити нашихъ силъ – и съ тѣмъ въ произношенію нашего народа отъ нѣсколы годовъ стремящихъ...

Какій тотъ языкъ, который имъемъ писати? Что дѣлать намъ, чтобы оди лити то обвинение, по которому наши литературныя подвиги не успѣвают той причины ради, бо не пишемъ поразумѣтельнымъ языккомъ?

Правительство еракіальное пишетъ по русски, – краевые законы издаваю т и по русски, – и дотычный члены законовъ угорскихъ отъ 1865-го года даютъ мѣста жадобъ, поносамъ или милѣйшему оскорблению – право язы признано, – и здѣсь нѣть повода противорѣчію.

Три рѣчи надобно передъ очами держати, если хотимъ цѣль обсягнути всею точностію.

Такъ имъемъ писати:

Первый разъ: чтобы насы читатели разумѣли.

Второй разъ: чтобы писаніемъ нашимъ читатели умножились, и литерат ра все въ большемъ и обширнѣйшемъ кругѣ распространялась.

Третій разъ: чтобы способъ писанія все болѣе чистился, усовершался, тѣмъ литература до возможнѣйшаго совершенства приводилась.

Сіи три потребности *conditio sine qua non* успѣванія нашихъ литерату рыхъ трудовъ и предпринятій.

Писати ли такъ, чтобы только 30 или 60 людей разумѣли изъ 300; и писати такъ, чтобы всъ поразумѣли? – когда бо что–то напишемъ такъ, что поразумѣли и слабшие въ литературномъ языкѣ: то поразумѣютъ и знатомъ высшаго стиля.

Не ходить здѣсь о грамматикѣ; не ходить о синтаксисѣ; но ходить прямъ словахъ и изреченіяхъ.

А то очень легко, очень понятное дѣло.

О томъ ни слова быти не можетъ, чтобы писати “простонародно”, – “нашему”, – то бо не возможно, чбобъ писати для человѣка каждой провини по его провинціальному изреченіямъ. То было бы смѣшаніе всего и противорѣчіе литературѣ, непризнаніе литературнаго языка, который у всѣхъ и родовъ образованныхъ только одинъ; то была бы крайняя невозможность, а то навѣсно, что *ad impossibilia non datur obligatio*.

Но и то правда, чо можно писати соотвѣтно понятіямъ и поразумѣнію чителей.

И ту правду – ту можность найдемъ тамъ, гдѣ начало, гдѣ источники, г сокровище нашей литературы, – найдемъ въ матери нашего нарѣчія, – церковномъ языкѣ, – а то по той причинѣ, ибо наши нынѣшніе читатели (читатели не “Свьта” только, но всѣхъ литературныхъ сочиненій нашихъ всъ безъ изъятія и одніаго – воспитаны въ литературномъ смыслѣ на сей языкѣ, какъ основаніи письменности, и неоспоримою полагаетъ правдо что на сей еще часъ, доколь укрѣпимся и болѣе развіемся: найдемъ зумѣтельнѣйшимъ будеть для насы тотъ способъ писанія, который съ изъя

и формъ и грамматики, въ словахъ и изреченіяхъ найближе будетъ церкви, – нашему церковному языку, – то есть, который способъ писанія наиболее “совокупить простонародный языкъ съ церковнымъ – въ формахъ и грамматикѣ гражданскаго языка”. И то будетъ понятно для нашихъ читателей, – священниковъ, учителей, мірскихъ на сей часъ, – будетъ разомъ основополемъ и къ осуществленію великой той идеи нынѣшняго вѣка, чтобы проповѣщеніе путемъ литературы было приступнымъ и для всего народа.

Передруковано за текстом газети “Свѣтъ”. – 1869. – №№ 30, 32.

ЦИ НЕ ИДЕ ТИ ДО ПЛАЧУ,
ЯК ВИДИШЬ НУЖДУ СЕДЛЯЧУ.

За гору солнце заходит,
З хмар ся новий мисяць родит,
Витрик подуват холодный,
А панщар иде голодный.

Слабым кроком домив крачат,
Лем ся гев и там затачат,
А раз такой уж мал впости,
Мусил пиля драгы сясти.

Там соби кус отпочинул,
В сердцу ся му жаль розвинул,
Бо задармо през день робил,
К вечеру го гайдук побил.

— Я му робил як ем владал,
Вин от мене веце жадал,
Воду 'м му не сколомутил,
Прочто-ж вин мя так засмутил? —

Витер вильтынами хвие,
Преспивают соловие,
Хтили бы го потишити,
Жаль го не хоче лишити.

— Мусю нести грозне ярмо
На моих плечах задармо,
Волил бы'м в гроби заспати
Як так окрутни капати. —

Встал неборак, дале ишол,
Помаленки домив пришол,
Смутно по хыжы позерал,
Добри зо жалю не вмерал.

Сидили в купци диточки,
Як во вязанци квиточки,
Смутно, с плачом позерали,
Бо бы уж барз вечеряли.

Бижат ку нянцови свому
Дитинску честь дати йому,
Вшыткы му руку цилуют,
Бо го сердечни милуют.

Мати чиру готовила,
В мисци на стил поставила,
Ледво могла въловисти;
— Иваничку, подь же исти! —

Побожно ся перекстили,
Коло стола умистили.
Ох, есть дуже чиру мало,
Лем по кус ся им достало.

Початок історичної повісті А. Кралицького
“Князь Лаборець” (1883 р.)

Фу! — якъ поганѣ часы были тѣ, зъ которыхъ выписуемъ мы повѣстку сю. Люди громадами, цѣлѣ народы покидали свою колыбель и глядали лучшоѣ на чужинѣ. — Мабуть видѣли вы, мои ласкавѣ читателѣ, якъ то циганска семя, коли наскучить собѣ въ одномъ селѣ, переноситься въ другог: вотъ, на переду ступаєтъ поважна голова родини, старый циган, и тащить пару молотков, дуфадло и дѣравый котелъ; за нимъ шановна егожена съ поль-туцетом многонадѣйныхъ потомковъ Фараона на плечахъ; отъ, изъ плахты лише чорнѣ кудлатѣ головки видно, — кругомъ мамы подскакують собѣ зо четырехъ хлопчиковъ, такъ лише по-легку якъ то бывало Адамъ у раѣ, каждый изъ нихъ несе то горнець, то миску, то скрипку, смыкъ и іншіѣ орудки газдовства; ажъ наконецъ походъ заключає псики и мале порося.

Знаю, подумає собѣ неодинъ изъ читателей: „а вотъ, где онъ нась хоче повести, просто подъ циганскій шаторъ, брр!“ — Нѣтъ, борони Боже, я поведу у княжай дворъ: бо знайте, мали и мы Подкарпатскій своихъ колисьто князей,—

А же первенство давъ циганской родинѣ, то лише хотѣвъ ваше воображенїе перенести въ далеку минувшость, въ тѣ времена, коли отбывалося такъ славное въ исторії переходженїе народовъ, отъ четвертого почти до девятого столѣття; бо видите, сесе погребло нашу самостоятельность.

Не зовсѣмъ такъ мирно, якъ горѣ накедена, и не такъ малочисленно якъ циганска семя ходило то ся: но тысячами, а зъ мечемъ.

895. годъ писали по Христѣ, коли я прошу своихъ читателей, чтобы сопровождали мене въ Ужъ-городскій замокъ князя Лаборца.

Земля, на которой мы теперь живемъ и боремся за свои права и народность, называлася въ тоє время ще Панонія, —

бо была вольна. — Обыватель горделиво показовавъ и казавъ на своего со-обывателя: Панъ-онъ-и-я, всѣ мы паноё! — Нашиими рускими предками володѣвъ старенький Лаборець; по крутый Вагъ дававъ Словенамъ розказы великій Свято-полкъ. Межи Вагомъ, Дунаемъ и Тисою повелѣвавъ Болгарамъ Золанъ; отъ Мароша по Тису также Болгарамъ Гладъ. А Богъ знае, сколько еще дробныхъ володарей было на нашей земли. Всѣ они называлися Пнами, а свою богату землю Панонія. — Все минулося! — прійшли Гунны-Маджаре, та стали єѣ прозывати Гуннія, а теперь Венгрія.

Но зближъмся къ нашему старинному Ужъ-городу. — Городъ стоить будто предпотопный великанъ на круглой скалистой горѣ, а по-подъ него котить свои грубѣ волни шумный Ужъ, та реве мовъ малый океаникъ. Изъ коминовъ города выноситься въ гору густый дымъ. Вечеръ есть, — оболоки плывутъ въ свѣтлой зорѣ. А внутрь по дворѣ шумъ и крикъ, по всѣмъ кутамъ та сторонамъ лише трѣскъ и бряцаніе оружій дається чути, а на лицѣ каждого сумъ и непокой. Во второмъ заборѣ города на обширной площади горить великанскій огень: поломень досягає синихъ облаковъ, та разливаетъ свой тусклый блескъ по мохомъ зароснутыхъ стѣнахъ замка. На огни печеся товстый быкъ; два бородатѣ рыцарѣ обертають его на довгомъ рожнѣ, а якъ вдарить имъ обѣ носъ вкусна печена, тогда мимовольно збѣгнетъ слинка на языкъ. Задубѣлѣ бородачѣ роазложилися около огня, поподпирали єїдѣ головы локтями, и загрѣваютъ свои скостенѣлыми члены при огни, — бо знай, то время уже гдѣсь ажъ около св. Дмитрія, та осень.

Въ сю пору выступає одинъ трубачъ на забрало и трубить на три перестанки: „Гей жураты, крайники и всѣ полковники! спѣшить, князь зоветь на раду!”

И на дній розказъ князя сыплеться въ замокъ череда журатовъ, крайниковъ и хоробрыхъ полковниковъ, неиначе пчолы изъ улія, а у дверахъ радного терема стоить уже прекрасна Вѣра, дочь князя, и пріймаеть журатовъ, та частувихъ хлѣбомъ-солею.

Всѣ кланяються низенько княжой доњцѣ, и цѣлууютъ щедру руку.

Дверѣ отчинились, радцѣ вступили и заняли мѣсця свои. — О часинку надойшовъ и Лаборець зъ дворнею, и усѣвъ на свой тронъ.

Передруковується за матеріалами серії: “Видавництво товариства просвѣта” в Ужгородѣ, № 53. Князь Лаборець. Історична повѣсть IX. вѣка Анатолія Кралицкого”. — Ужгород, 1925. — С. 5—6.

Пора, чтобы ночной темнотѣ
Слѣдовала заря дня;
Пора уже встать къ работе
Отъ тысячелѣтня сна!

Родъ мой русскій, слышу ясно
Генія твоего глаſъ,
Кричитъ изъ Бескида гласно:
„Русскій родъ, пробудись разъ!“

И ты дремлешь и лѣнишься,
Дремлешь отъ тысячи лѣтъ?
Но желаешь пробудиться?
Презрѣваешь жизни свѣтъ?

Не довольно было въ тѣни
Тебѣ высокихъ Карпать,
Безъ работы, въ гробѣ лѣни,
Въ бѣгу десять вѣковъ спать?

Встань же ловко, родъ миленький!
Встань изъ бездѣльного сна!
Взойдетъ тебѣ свѣтъ ясненький
Жизни, свободы, блага!

Встань къ работе всенародной!
Познай себя, почни жить,
И наукѣ благородной
Спѣши трудъ свой посвятить!

Свѣтъ науки и свѣтъ вѣры
Подаваютъ душѣ сласть,
Вздигнуть народъ въ небесъ сферы
И въ безсмертія область!

Да пропадаетъ лѣнь проклята,
Близкой твоей смерти знакъ!
Встань потому! встанемъ братья,
Разбьемъ смертоносный мракъ!

Всъ народа сыны встаньте!
Перервите долгій сонъ!
Ускорять переставайте
Всенародный похоронъ!

Встаньте народа левиты,
Слуги Христа, работать,
Охъ, не дайте стаду притти
Въ темный невѣжества адъ!

Перомъ, словомъ и дѣлами
Разсъвайтe знанья свѣтъ,
Освобождайтe жертвами
Народъ Вашъ отъ толпы бѣдъ.

Встаньте и вы учителя,
Вамъ врученъ народа цвѣтъ,
Ведить всѣхъ къ народной цѣли,
Не въ дремлющихъ отцевъ слѣдъ!

Встаньте всѣ сыны народа:
Встань ученый, встань поэтъ!
И силой вашего плода
Спящій народъ оживетъ!

Встаньте народа матери,
Русскихъ сыновъ воспитать!
Встаньте русскія дочери
Русскую жизнь развивать!

Встаньте всѣ! ночной темнотѣ
Да слѣдуетъ заря дня,
Пора уже встать къ работе
Отъ тысячелѣтия сна!

Лишь науки свѣтъ, и вѣры
Подаваетъ душѣ сласть,
Вздвигнетъ родъ нашъ въ небесъ сферы
И въ безсмертія область!

Передруковано за виданням: Н. А. Бескід. Поэзія Попрадова. — яшів, 1925. — С. 64—65.

Кто знає нашого русина у Мадярской краинѣ, тотъ знаетъ и то, что вонъ себе русиномъ, руснакомъ и руснякомъ называе, а за российскаго чоловѣка никда не говорить ги за русина, ги за свого, ай ги за маскаля. У Галициѣ простыи народъ и векша часть образованныхъ лемъ себе держить за русина, а не российскихъ. У 1881 роцѣ российска газета „С.-Петербургскія Вѣдомости“ (203. число) помѣстила корреспонденцию, у котрой алемъ што говорить галичанинъ российскому чоловѣку:

— „Вы не русскій!“ — Навѣрное, говорю, русскій. — Вы изъ Россіи? — Изъ Россіи. — Ну, вотъ и значитъ россіянинъ, а не русскій. Русскіе это только мы, здѣсь, въ Галиції... Вы и говорите не по-русски, а пороссійски... Нашего языка не знаете...

Изъ выше сказанныхъ видно, што и филологъ, и историкъ, и самъ народъ, на руськовъ сторонѣ стоять.¹

Айбо чому е то, можъ бы ся звѣдати, што меджи руськими и российскими словами только рѣвности? На сесе пытания одповѣсть историкъ. Коли Киевска Русь перейшла підъ володу Москвы, сеся перебрала вѣдъ неѣ нелемъ политичное значене, ай и литературный руський языкъ. Перебравши руський языкъ, змѣшала го зъ своимъ, тай изъ церквено-славянскимъ, и изъ сихъ трохъ наладила собѣ книжный, або российский языкъ. А ведля обезпеченя российскаго языка вѣдъ конкуренциѣ руського, российскѣ царѣ вѣдъ Петра Великого все горше и горше притѣсняли руський языкъ; а въ 1876-омъ роцѣ выданый царский разказъ заказуе 1. принести руськѣ книги изъ заграницї у Россию, 2. печатати руськѣ книги, драматичнѣ працѣ и ноты у Россиѣ.

Туй можеме щи то зазначити, ожъ тотожность во руськихъ и российскихъ словахъ найде во писаню, а не во выговорѣ має мѣсто.

Передруковується за виданням: F. Tichý. Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. – Praha, 1938. – С. 199–200.

Замітка Є. Фенцика “Путаница въ нашей письменности”

Сколько лѣть минуло уже, какъ мы силимся образовати свой языкъ, какъ силимся создати для себя какую-то письменность. И всѣ усилия наши въ увенчиваются успѣхомъ. У насъ нѣть письменности, нѣть ничего, нѣть даже одного сочиненія, которое бы имѣло каку-то литературную цену, которое бы заслужило серьезнаго вниманія. И не только нѣть у насъ ничего вѣрнаго, но мы вообще и писати по руски не умеемъ, — ибо два, — три словъка, которые обучились правиламъ языка и пишуть однообразно, составляютъ у насъ только почтительное изъятіе. — Да, мы со стыдомъ должны признаться, что въ образованіи своего материнскаго языка ни на шагъ не поступили на передъ. Все наши письменные памятники составляютъ одну путаницу языка, и на нихъ никакъ не замѣтишь постепеннаго преуспѣванія.

Преуспѣяніе въ языке возможно лишь тогда, если писатели держатся какой-то нормы, и однообразія въ писаніи, если руководятся известными правилами. — Если же нормы и однообразія нѣть, — если нѣть никакихъ правиль, никакой цинозуры, если одинъ станетъ писати сякъ, — а другой иначе, тогда повстанетъ лишь одна путаница, а о преуспѣяніи и слова мыти не можетъ.

А у насъ не было никакой нормы.

Мигаличъ писалъ иначе, чѣмъ Лучкаи, — Духновичъ опять иначе, Донговичъ вновь иначе, — языкъ блаженной памяти єпископа Поповича былъ опять не тотъ, — Догматика Гомичкова написана опять иначе, — и только въ новѣшее время видно однобразіе въ сочиненіяхъ тѣхъ писателей, которые зачали употребляти общепринятый литературный языкъ. — Но сколько тѣхъ писателей? легко сочтешь ихъ на пальцахъ. А масса нашей интеллигенціи — пишеть и днесъ по своему, мышасть, все: церковнословянское съ мало и великорусскимъ, и пишеть этою мешаниной, пишеть такимъ языккомъ, какого нѣть на земномъ шарѣ.

Какъ поступаетъ наша интеллигенція, такъ точно обучають и въ нашихъ школахъ. Сколько буквварей было уже въ нашихъ народныхъ школахъ? Мы употребляли уже изданія будинское, Часиново, Чопеево и проч.; и вѣсно писаны нашимъ слогомъ, ни одно не походитъ на другое. Ну теперь будь уменъ, и угадай, которое лучше, — и которому должно слѣдовати?

Нѣть, въ такой путаницѣ даже не мыслимо преуспѣяніе.

Если мы хотимъ сдѣлать въ дѣль образованія нашего языка шагъ впередъ, намъ необходимо писати такъ, какъ пишеть весь образованный русскій міръ, намъ необходимо обучитися правиламъ русскаго языка, и писати по симъ правиламъ: однообразно, — принятии письменный русскій языкъ. Это будетъ первый шагъ къ истинному прогрессу, — это должно быти основаніемъ нашего просвѣщенія.

Передруковано за материалами газети : Листокъ. — 1887. — № 5. — С. 65—66.

Зразок мови газети “Село”
 (“приложение къ “Наукѣ” на 1911 годъ”)

О товариствахъ. Нашъ народъ до недавна ничъ не зناў о товариствахъ, о сихъ головнѣйшихъ средствахъ новѣйшаго соціального життя. Но отколи такъ названна “верховинска акція” туй и тамъ заводить то кассы, то торговли товариственнѣ, оттогды и напѣ русинъ знае уже, что то товариство!

Съ першу ишло дѣло дуже тяжко! Тѣ, котормъ товариства наши не наруку, всякими способами страшили русиновъ, отвертали ихъ отъ товариствъ и бѣдный русинъ скорше въровавъ хитримъ словамъ корчмаря — казара, як своему духовникови, або свѣтскимъ панамъ, хотѣвшимъ помочи ему!

Теперь уже каждый знае, что кредитна касса тунше дає гроши на взаемъ, якъ лихварь, и въ “алломскомъ бовтъ” (въ товариственной торговли) лѣпшій товаръ можно купити, якъ у жида! Иproto просвѣщенны наши люде уже знаютъ цѣнити помочь товариствъ, въ которыхъ худобнѣ земледѣльцѣ або ремеселники соединяються, сложать свои филлиры, изъ филлировъ соберутъ капиталы и сесимъ освобождаются отъ банкировъ-капиталистовъ, котрѣ сами соби задержують весь хосенъ своего капитала.

Соединянемеся въ товариства въ первыхъ для того, чтобы’съме мали свой банкъ, т.е. абы изъ товариства могли’съме позичити гроши, и если маеме своихъ готовыхъ грошей, та вкладене въ тотъ банкъ, и будеме доставати пожедъ. Единъ вкладуе, другій зычае гроши, за вклады платить банкъ 4 проценти (чотыри отъ 100)...

Упражненія.

1. Поставьте слѣдуюшія імена прилагательные въ множественномъ числѣ:

Старый. Простый. Чистый. Великій. Добра. Высокое. Круглое.

2. Спишите данніи примѣры и дошишите имена прилагательныя:

Солодк... рѣпа. Солодк... рѣпы. Солодк... яблоко. Солодк... яблока. Высок... дерево. Высок... дерева. Высок... Церковь. Толсты... дубъ. Дубы толст... Воловій возъ. Волов... сила. Волов... ярмо. Волов... кожи. Желѣзн... топоры. Темн... ночь. Темн... ночи. Золот... ложка. Золот... ложки.

§. 13. Мѣстоименіе.

Ужгородъ стоитъ при рѣкѣ Унгъ (Угъ, Вугъ); онъ есть стародавный городъ. Иванъ казалъ мнѣ: я пойду въ поле, ты же дома останешься.

О чемъ говорится въ первомъ предложенії? О чемъ во второмъ? Которое слово указуе, что во второмъ предложенії говорится такожде объ Ужгородѣ? Вместо чего поставлено слово: онъ? О чемъ говорится въ третьемъ предложенії? Кому казалъ Иванъ? Вместо чего стоитъ слово: мнѣ?...

1. Слово, поставляемое вместо имени называется *мѣстоименіемъ* (Névmás).

2. *Мѣстоименія*: я, ты, онъ; мы,, вы, они называются *личными* (Személyes névmás); я и мы суть *мѣстоименія первого лица, ты и вы* *мѣстоименія второго лица, онъ, она, оно и они* *третьего лица*.

Упражненія.

1. Спишите мѣстоименія личныя въ единственномъ и множественномъ числѣ!

2. Перепишите слѣдующее письмо и подчеркните въ немъ мѣстоименія:

Любезный Другъ Иване!

У насъ уже наступила зима. Она принесла снѣгъ и ледь. Я хожу санкатися. Ты что чинишь? Давно ты мнѣ не писалъ, уже я боюся, что съ тобою дѣлать ся стало. Прѣто прошу тя: пиши мнѣ чѣмъ скорише! Поздоровляеть тя

твой другъ

Петръ Ивановъ.

3. Напишите письмо вашему другу о томъ, что теперь учитесь въ школѣ!

4. Спишите, что дѣлаете теперь! (Сякъ: я пишу. Ты говоришь. Онъ . . .)

§. 14. Глаголь.

1.

Учитель (что дѣлае?) вопрошаєтъ. Ученики (?) отвѣчаютъ. Солнце (?) свѣтить. Хворый (въ якомъ состояніи есть?) страдае. Солома (?) горитъ. Иванъ (?) спить. Жито (?) колосится.

Что показує слово учитель? Кого зовутъ учителемъ? Что дѣлае учитель? Что показує слово в о р о ш а е ? Сie слово показує то, что дѣлае учитель, то есть дѣйствіе учителя. Якое дѣйствіе кажеся въ второмъ предложеніи объ ученикахъ? . . . Что дѣлае солнце? Что показує слово с т р а д а е ? Состояніе. На якій вопросъ отвѣчає слово страдае? . . .

1. Слово, которое показує дѣйствіе или состояніе предмета, называется глаголомъ. (Ige.)

Факсиміле 24–25 стор. підручника А. Волошина “Методи грамматика карпато-руssкого языка для народныхъ школъ. Ч. Для II-го класса народной школы”. – Ужгород, 1919.

Слова: цвѣтучій, спѣвучій, каранай — суть формами дѣслова, котриями оконченнями суть подобни до приложників и так само як они одмѣняються. Тому называемо тѣ формы дѣсприложниками (дѣепричастія).

Слова: иду чи, вязавши—стоять на питаннѣ -як? и слушать подобно як присловники до близшого означення дѣслова. Як спѣває пѣсеньку? —Идучи.—Тотѣ формы называемо для того дѣеприсловниками.

Спряжене дѣслова.

§ 101. Хотячи спрягати дѣслово, треба знати двѣ основні форми дѣслова: час теперѣшній и дѣейменник.

Дѣейменник кончиться всегда на—ти, на' прим.: чита-ти, говори-ти, ходи-ти. Та часть дѣслова, котра стоить перед законченем—ти, называется—пень дѣейменника. Коли перед законченем—ти стоить гортанный сповзувок, тогды чуємо мѣсто—ти, чи, бо-к, г, х разом из—т зливаються в—ч: печи мѣсто—пекти, мочи мѣсто—можти.

§ 102. Час теперѣшній. Час теперѣшній кончиться в першої особѣ на—у, або—ю. На прим.: говорю, несу.

Приглянемося дѣсловам—несу и говорю у всѣх осо-бах часу теперѣшнаго!

Однина: 1 особа	—	нес-у	говор-ю
	—	нес-е-ш	говор-и-ш
	—	нес-е	говор-и-ть
Множина: 1	“	нес-е-мо	говор-и-мо
	“	нес-е-те	говор-и-те
	“	нес-уть	говор-ять

Коли приглянемося тым табличкам, то увидимо, що одна части одногого и другого дѣслова остас у всѣх осо-бах однини и множини та сама. Тоту неодмѣнну часть дѣслова у теперѣш-нім часѣ называемо—пнem часу теперѣшнаго.

В 2. и 3. особѣ однини и 1. и 2. особѣ множини видимо знов перед самым оконченем—ш, ть, мо, те, самозвук—е, або—и, Той самозвук звемо звязковым, бо он вяже (лучить) пень и з оконченем.

3. особа множини кончиться на—уть, ють, коли звязковий самозвук есть—е, або на—ять, ать, коли звязковий самозвук есть—и.

Увага: 1) Не треба уживати в письмѣ діялектичних форм для першої особи:—ву, або—у мѣсто—ю: читаю, не читаву, читау. Дієслова из звязковым самозвуком—е опускають звичайно в 3. особѣ окончення—ть: читає, несе, чує.

2) В 1. особѣ множини стріччємо у наших говорах оконченіе—ме. Така форма зайдла до нас в новійших часах из словацького. Окончене чисто руське (малоруське) есть—мо (пищемо, несемо). Оно звѣстне на цѣлой малоруськй області од найдавнійших часів, а у нас чуемо его на восточній Верхній, на Гуцульщинѣ.

§ 103. Од пня теперішнього часу творимо отсѣ фо́рмы:

1. Способ приказовий. В способѣ приказовом уживаються форми 2. особи сднини и 1. и 2. особи множини.

Окончене другої особи однини есть—и по сповзвуках—а, по самозвуках—й: говори, роби, читаї, співаї.

Перша особа множини кончиться на—мо, часом на—м: читай—мо, ходи—м (діялектично на—ме).

Друга особа має окончення—те, ъть: читайте, вѣрте, косіть, варть.

Для третьої особи уживаемо форми (писової, зліженої) из—най и 3. особи часу теперішнього: най читає, най читають.

2. Дієприложник діяльний, часу теперішнього кончиться на—учій,—ючій,—ачій,—ячій. На прим.: цвѣтучій, дремучій, сплячій.

Дієприсловник часу теперішнього кончиться на—чи: илучи, несучи.

Так дієприложник, як и дієприсловник творяться із 3. особи множ., де замість окончення—ють, уть, ять, ать—додаємо закінчене—чій, чи. Творити их можуть лише дієслова недоконані.

Увага: 1) Форм дієприл. на—чій уживается дуже рѣдко в нашому языцѣ. Формы дієприложника діяльного часу теперішнього на—щій (*говорящій*), не треба уживати, бо она есть нашему языкови чужа, а взята до письменного языка из церковнославянського.

Факсиміле 52–53 стор. посідника І. Панькевича “Граматика руської язика для молодших клас школ середних і горожаньских. — Прага Братислава, 1922.

Предислóвіе.

Настоящая грамматика является грамматикой русского литературного языка въ его письменномъ, а не устномъ треблёніи.

Русский литературный языкъ въ его письменномъ употреблениі вырабатывался въ течёніе почти тысячи лѣтъ, прошлыхъ со времени принятія русскими христіанства (еще официального принятія христіанства Рѣсью при Влади́мѣ Святомъ въ 988 году) до настоящаго времени¹⁾. Онъ тепѣнно вырабатывался изъ дрѣвняго церквно-славянскаго лѣгѣрскаго — по своему происхождѣнію) языка съ помощью нынѣ русскихъ живыхъ говоровъ. На его образованіе особенно вліяли сначала южнорусскіе и сѣвернорусскіе говоры, а позже — белорусскіе, малорусскіе и великорусскіе. Въдѣствіе этого современныи русскій литературный языкъ своимъ письменномъ употреблениіи является произведениемъ всѣго русскаго народа (въ особенности его образованныхъ классовъ) и общимъ литературнымъ языкомъ для всѣхъ вѣтвей русскаго народа.

Въ своёмъ же устномъ употребленіи, т. е. по произношенію, въговору написанныхъ словъ, русскій литературный языкъ имѣетъ нѣсколько оттѣнковъ въ зависимости отъ происхождѣнія тѣхъ образованныхъ русскихъ людей, которые называются имъ. Такъ сѣверный великорусъ произнесетъ по-ему *г* (какъ латинское *g*), *ѣ* (какъ *ie*, *i*, *i'*), сохранить безъ ѿненія неударяемое *о*, употребитъ въ третьямъ лицѣ тойшаго времени глаголовъ на концѣ твёрдое *ти* (*огонь*,

¹⁾ Буква ё обозначаетъ ударяемое о послѣ мягкихъ согласныхъ говоръ.

рόдъ, л́ито—lito, онá хвáлитъ); южновéликорúсъ произнесетъ то же самое иначе: г какъ латинское *h*, неударяемое о какъ *a*, въ трéтьемъ лицѣ глаголовъ мягкое *t* (*a*гарóлъ, лéто, онá хвáлитъ); средневéликорúсъ (и москвичъ) произнесетъ соглáсные звóки по-сéверновéликорúсски, а глаcные по-южновéликорúсски (*a*гарóдъ, лéто, онá хвáлитъ). Былорúсъ, произнося г, неударяемое о, в по-южновéликорúсски, употребить по-своему твéрдое *r* вмѣсто мягкаго („rýмка“ вмѣсто „rýмка“, „бýра“ вмѣсто „býря“), да и ц вмѣсто мягкихъ д и т („дзéци“ вмѣсто „дéти“). Малорúсъ, сходясь съ сéверновéликорúсомъ въ произношениí о и ё, а съ южновéликорúсомъ въ произношениí г (*h* вм. *g*), затѣмъ въ восточной части съ южновéликорúсомъ, а въ западной съ сéверновéликорúсомъ въ произношениí окончаний трéтьяго лица единственного и множественного чисель настоящаго времени глаголовъ (*o*норóдъ, лíтъ, лíто = lito, онá хвáлитъ или хвáлитъ), — произнесетъ по-своему о, е въ закрытомъ слогѣ („вуолъ“, „вул.“; „вилт.“ вмѣсто „волъ“; „сíемъ“, „сíмъ“ вмѣстс „семь“). Въ то же вре мя русскіе люди изъ разныхъ мѣстностей русской территóріи могутъ по-разному поставить ударение на нѣкоторыхъ словахъ. Всъ эти мѣстные оттѣнки произношения въ той или другой стéпени удерживаются въ рѣчи образованныхъ людей и даютъ возможность не только ученому специалисту, но и человѣку, побывавшему въ разныхъ частяхъ русской земли, угадать по выговору, откуда происходить тотъ или другой образованный русский человѣкъ, какъ бы праvильно онъ ни старался говорить на русскомъ литературизмъ языке. Настоящая грамматика не имѣеть въ виду заниматься оттѣнками произношения въ разныхъ частяхъ русской земли и будетъ пользоваться нѣкоторыми изъ нихъ (именно нѣкоторыми оттѣнками карпатомалорусскихъ говоровъ) только для облегчения усвоенія нѣкоторыхъ праvиль общаго русского литературизма языка.

Такъ какъ русский литературизмъ языкъ вырабатывался изъ дреvняго церквино-славянского языка, то поэтому и первая появившаяся на Руси грамматики были грамматиками церквино-славянского (болгáрского по своему происхождению) языка. Первой такой грамматикой была грамматика „О осьмй частяхъ слова“, составленная въ Сѣрбіи по образцу

Передруковано за виданням: Е. Сабов. Грамматика русского языка для среднихъ учебныхъ зведеній Подкарпатской Руси. — Ужгородъ. 1924. — С. 1—2.

(И.) Дѣло русскихъ учебниковъ

Началомъ 18 года оть переворота мы русскіе учителя на Словакіі съ жалізмъ сердцемъ константируемъ, что наша школьная молодежь, наше дорас-шищее юнашество и цѣлый русскій народъ въ культурныхъ отнашеніяхъ учинъ медленно прогресуетъ, прямо постепенно отставаетъ за другими наро-ностями республики.

Причины этого торможенія суть разны. Мы тронемся лишь одной, самой главнѣйшой, тронемся отсутствія русскихъ учебниковъ въ нашихъ школахъ, тронемся той "Первой Книги", которая нужна не лишь дѣтямъ, но способна питать, обучать юношество въ школѣ, семью и народъ.

А у насъ на Словакіі ей нѣтъ.

Посль переворота родились словацкіе учебники какъ лѣтомъ грибы въ лесу родились они не на основаніи словацкой литературы ни не на чешской книгѣ, но просто перевелись мадьярскіе учебники и культурное развитіе словацкаго народа началось съ момента соотвѣтнымъ темпомъ.

Руссіе учебники создались не лишь въ Ужгородѣ, но и въ Пряшевѣ. Епар-хійные правительства ихъ апробовали, а было что въ руки взять учителю ученіе тоже началось. Словацкіе учебники скоро распространялись, писа-ли ихъ, апробовало министерство а учебники постепенно и усовершались. У же сталося наоборотъ, министерство русскія книги не одобрило, школы на Пряшевщинѣ пословаччились, а нашихъ русскихъ учителей принуждали носи-тификоватъ мадьярскій дипломъ на словацкомъ языке.

Нашимъ русскимъ учителямъ тоже было распоряжено до конца 1925 года нострификоватъ на русскомъ языке, но церковная верхности обѣ осущест-венніи распоряженія не постарались а свѣтской русской верхности у насъ не было, потому распоряженіе осталось мертвой буквой, а развитие русской культуры терпело.

За дѣло хватились двѣ учительскія организаціи "Товариство на Подкарп. Руси" и "Союзъ Русскихъ Учителей на Словакіі". Шли интервенціі, прось-бы, меморандумы, Товарищество написало учебники а позже написалъ и Союзъ, но все это напрасно, развился языковый споръ а съ нимъ возникъ языковый хаосъ, повстало три языковыя направленія и три таборы людей разныхъ направленій, а учебники лежать неапробованы и до сихъ поръ. Всѣ три таборы стоятъ и сегодня одинъ съ другимъ въ борбѣ о русскій народъ оставаетъ неграмотнымъ, неразвитымъ.

Мы русскія учителя любопытны, кто понесетъ отвѣтальность за некуль-турность русскаго народа передъ своей совѣстью а въ особенности за границей, которая критическимъ окомъ смотрѣтъ на нашу республику. — Поэтому мы, русскіе учителя убедительно просимъ вершителей нашей судьбы, чтобы они уже конечно рѣшили этотъ вопросъ, чтобы враги нашей республики злорад-ными статьями непортили доброе имя нашего государства передъ заграницей. А въ концѣ-концовъ разрѣшеніе вопроса есть не только нашимъ требо-виемъ, но эминентнымъ интересомъ и нашей державы.

Передруковано із газети — "Русская школа". — 1936. — № 3-4.

Зразок мови друкованого органу "Учительського товарищества Подкарпатської Русі"

,Latinika III cyrilika?“

Подъ такимъ заглавиемъ появилась латинкой писанная статья въ газетѣ „Novoje Vremja“, № 48–49, отъ 20. XII. 1929, авторомъ которой является – якъ онъ подписался – N. Krajňák.

Статья Н. Крайняка является вхомъ на статью появившую подъ такимъ же заглавиемъ и въ той же газетѣ – раньше. Къ сожалѣнію, эту статью мы не читали, но статья кол. попалась намъ въ руки и мы считаемъ нужнымъ дать на нее отвѣтъ въ Н. Школѣ, такъ якъ ближе касается учительства

Кол. Крайнякъ заявляетъ, что онъ уже давно занимается вопросомъ латинки и до сихъ поры не выступилъ публично только потому, ибо „v taz-puchyj poradach našich vsehda rišilosja, čtoby ješče čekati“. Теперь же по его мнѣнію „dilo užе doshilo“ и разрѣшеніе вопроса введенія латинки вмѣсто кириллицы есть интересомъ „будущности нашего ми-лага наарода“.

Итакъ, на нашемъ небосклонѣ еще одинъ споръ, споръ о латинкѣ. Кажется, намъ еще за мало спорить русско-украинскаго, религіонаго и т. д. и нуждаемся еще въ спорѣ о замѣнѣ кириллицы латинкой! Кажется, что мы уже все сдѣлали, что есть у насъ уже все, только латинки не доста-етъ для нашего блага! Согласно мнѣнію коллеги Крайняка, замѣнѣ кириллицы латинкой, нашъ на-родъ будетъ стояти на высокой степени культуры, будетъ развиатися, въ противномъ же случаѣ пропадеть, исчезнетъ. Таковы выводы изъ статьи кол. Крайняка.

Что почему мы должны принятии латинку, кол-лега приводитъ всѣ доводы, которые только смогъ собрати. Доводы его, понятно, только виѣшніе и въ глубину и сущность дѣла онъ не входить, якъ тоже вообще не считается съ послѣдствіями перехода на латинку. Онъ представляеть все въ розовой перспективѣ, хотя, если онъ занимается дѣломъ – якъ самъ говоритъ – „серіозно“, долженъ быть найти и плохія стороны его начинанія. Мы же во-лей-неволей принуждены зааранѣ заявить, что его доводы въ пользу латинки отчасти подрываютъ всю почву подъ переходомъ на латинку, отчасти же или ничего не доказываютъ, или же являются такими, что именно на-зва нихъ мы не можемъ принимати латинку.

Займемся тѣми доводами въ пользу латинки по очереди.

Кол. Крайнякъ говоритъ, что является нашей обязанностью воспитывать нашъ народъ жизне-способными и для практической жизни. Въ этомъ случаѣ нацъ народъ сможетъ сообщатися съ куль-турнѣйшими народами, познакомлятися съ жизнью тѣхъ народовъ, а это, согласно рецепту коллеги, народъ можетъ достигнути „лишь тогда“, „jesli

šrift tych krajov — narodov i vse v originali zem možet pročítaťi“.

На этотъ доводъ и не слѣдовало бы распро-страняться. Вѣдь одно знаніе латинки еще не даетъ возможность сообщенія съ культурнѣйшими наро-дами. Къ тому нужно знать языки тѣхъ народовъ Сколько насъ, знающихъ латинку, можетъ прочи-тати французскій, англійскій и т. д. тексты (о пре-вильномъ чтеніи, полагаю, не нужно говорить, ибо народъ тому учиться не будетъ) и развѣ мы тѣмъ стаемъ культурнѣйшими, развѣ такимъ образомъ мы знаемъ обстоятельства „druhich kulturnych dě-žav“? Я думаю, что нѣтъ. Буква это только опре-дѣленный, видимый знакъ звука и не больше. Да сообщенія съ другими народами нужно знаніе язы-ковъ; одна латинка въ томъ роли не играетъ, знаніе латинки самой, еще не значить ничего.

Второй доводъ кол. Крайняка въ пользу пре-хода на латинку, что ей пользуются всѣ „kultury deržavy“, въ кромѣ того напр. турки перешли на латинку, тоже и сербы. Болгары тоже занимаютъ вопросомъ перехода на латинку, якъ тоже и въ Россіи.. Хорваты по его мнѣнію стоять выше въ культурномъ отношеніи благодаря латинкѣ.

Заниматься вопросомъ введенія латинки можетъ каждый народъ. Сербы не перешли на ла-тинку. Причины высшаго культа уровня хорватовъ въ ихъ политическомъ и экономическомъ положе-ніи; сербы были подъ турками. Полагасъ, чѣмъ большевики намъ якъ разъ не могутъ быти въ родительными.

Признаемъ, что сегодня такъ склаати „moda na modě“, однинцы и народы подражаютъ другъ другу даже соперничать въ подражаніи. Но вопросъ: можемъ ли мы предатися модѣ, подражати дру-гимъ? Будетъ ли наль того польза нашему народу, или переходъ на латинку можетъ быти вреднымъ?

Якъ коллега Крайнякъ, такъ и мы коснемъ на то только виѣшнѣ.

Намъ не можетъ быти мѣродательнымъ ни примѣръ турковъ, ни другихъ державъ, а то имен-но потому, что тѣ народы сами составляютъ державы. Тѣ народы могутъ завести у себя чѣмъ угодно, но не такъ у насъ. У насъ вѣдь нѣтъ еще и надлежащаго національнаго сознанія ни въ интеллигенції; то, что есть, можемъ назвати толь-ко рожденiemъ національной сознательности да въ та родится такъ, что одинъ считаетъ себя ру-сикъ, другой украинцемъ, третій спеціальною под-карпаторусской націей. Значитъ, нѣтъ единства. Впервыхъ же нужно, чтобы у насъ была сознательность, сознательность такая, которая сохранила бы насъ отъ денационализации, съ которой скоромъ бы такая не приходила.

Мы живемъ на Подк. Руси среди разныхъ на-

шностей, которых бесконечно влияют на нашъ родъ въ томъ или другомъ отношеніи. Нашъ же родъ именно при своей несознательности скоро поддается всякимъ вліяніямъ и изъ него можно вывести что угодно.

Другое дѣло, если бы мы сами составляли праву. Но мы отдельной державы не составимъ. Нашъ языкъ является у насъ только мѣстнымъ языкомъ, въ качествѣ же государственного (правового) языка введенъ языкъ чехословакскій. Я осмѣялся открыто сказать, что есть случаи, въ не наши слова одѣваются въ кириллицу. Въ тошь напр. уже рядъ лѣтъ стоитъ на станціи Мицца, на которой такъ написано "по-русски": "Человекъ въ пошкованіи забрадла треста са по-ту 10 Кч." Это, когда еще пишемъ по-русски нацией. Что можетъ быть или было бы тогда, если мы перейдемъ на латинку — не знаю. Примѣръ, что я въ братскомъ отношеніи чехословакскому народу къ нашему, не сомнѣваюсь.

Но заявъ во вниманіе — и ато якъ русскій аналитикъ скажу открыто, — что когда на наши земли въ русскомъ языкѣ, получаемъ отѣвѣты чешскомъ, — намъ нужно призадуматься надъ тѣмъ, что куда можетъ повести насъ принятіе латинки. Очень странно что именно нѣкоторые чешские органы, якъ "Podk. Hlas" ведутъ атаку противъ кириллицы. Почему не нравится "Гласамъ" кириллица?

Но якъ бы оно ни было, каждый народъ сохранять и сохранять свою национальность не можетъ, что у него общее съ другими народами, въ тѣмъ, что отдѣляеть его отъ другихъ. Но нашей своеобразностью является кириллица, которая насъ выдѣляеть въ отдельный народъ отъ другихъ. И что мы осталися до сихъ поръ народомъ, въ томъ есть и авслуга кириллицы. Не будь ее, мы уже давно бы были мадьярами. Или же почему мадьяры отмѣнили (стерли) кириллицу въ 1916 году? Итакъ, кириллица наше все; она насъ должна спасати въ случаѣ национальности и въ будущемъ, а зато, что мы ее не сохранимъ, никто на насъ гневатися не будетъ и не можетъ. То наша своеобразность и она не вредить насъ.

Если бы у насъ была настоящая соизнательность, если бы народъ былъ поднятъ на высшій уровень культуры и если бы нашъ языкъ получилъ то мѣсто где нужно — тогда могъ бы кол. Якъ говорить о переходѣ на латинку. Но что говорить уже теперь, тому мы удивляемся.

Странный доводъ кол. Крайнякъ въ пользу кириллицы, что наши братья на Словакіи т. е. въ чешской Руси пишутъ латинкою и называются "словаками".

Это доводъ именно противъ латинки. Въ томъ

то и дѣло, что латиника сдѣлала изъ нашихъ братьевъ "словаковъ". Мадьярская статистика въ 1910 г. показывала на теперешней Словакіи около 200.000 русскихъ, а въ 1921 г. было насчитано только около 85 000 т. е. больше чѣмъ половина пополнила собой словацкую націю. Раавъ коллега желаетъ, чтобы нашихъ братьевъ на Словакіи было еще меньше? Вѣдь была бы у нихъ кириллица, они не потеряли бы свою принадлежность къ русскому народу, къ намъ.

Что къ высшему культурному уровню нашихъ братьевъ — якъ говорить коллега приспѣла латиника, о томъ мы могли бы многое говорить. Не все ли равно, учить русскому "а" или латинскому? А на русскомъ языкѣ человѣкъ не можетъ статьи культурнымъ, даже высоко культурнымъ? Раавъ нѣть русской культуры, литературы? Или, если русская культура будетъ передаватися нашему народу на латинкѣ, то отъ того она будетъ болѣе культурнымъ, чѣмъ получатъ бы ее кириллицей?

Впрочемъ коллега говоритъ, что наши братья на Словакіи называютъ себя "словаками" потому, что кириллицей не пользуются, а латинкой писанныхъ русскихъ книгъ не имѣютъ.

Коллега! Я бы имѣлъ латинкой писанную русскую книгу и не даль, но наоборотъ — если бы отъ меня зависѣло — я научиль бы ихъ кириллицѣ, дѣтей и старыхъ и тогда они навѣрное не ставили бы "словаками", тогда они анали бы, что принадлежать къ русскому, а не словацкому народу. Они вѣдь теряютъ свою национальную связь съ нами именно потому, что не знаютъ ту кириллицу, которая отдѣляла бы ихъ отъ словаковъ. Латиника на Пражеской Руси якъ разъ доброе средство къ словакизации. Иначе словаки не вводили бы въ русскихъ селахъ словацкія школы и не выгоняли бы кириллицу изъ школы и въ чисто русскихъ селахъ.

Кол. Крайнякъ говоритъ, что "нашимъ школамъ грозить чехизація" потому, ибо наши школы съ кириллицей "не практичны для жизни", такъ якъ кириллица ведетъ народъ "лише до порога", а "за порогомъ уже только латиникою можетъ писати".

Полагаю, что не нужно доказывать, что большее число чешскихъ школъ на Подк. Руси повысилось отнюдь не изъ-за кириллицы, и въ "угроавѣ" нашимъ школамъ чехизаціи" кириллица не при чемъ. Латинкѣ учать и въ нашихъ школахъ, и могутъ ей научить якъ слѣдуетъ. Причина просто въ приспособленіи жидовъ къ большинственной націи, и въ получении экономическихъ, торговельныхъ выгодъ. За мадьярского режима они сплошь посыпали своихъ дѣтей въ мадьярскую держ. школу, теперь же посыпаютъ въ чешскую. И тѣмъ они свою национальность не потеряютъ; они останутся жидами, якъ и принять мадьярскую культуру остались

Урядовий языкъ села.

По смыслу правительственного распоряженія къ языковому закону, урядовый языкъ села есть тотъ, который сельское заступительство установить. Значитъ, каждое село имѣть право свободно установити урядовый языкъ. На такомъ языкѣ потомъ село ведеть всю свою администрацію и переписуютъ со всѣми урядами, пока оно находится въ округъ, гдѣ есть 20 %-ое меньшинство тогоже языка.

Когда у насъ рѣшили сельскія заступительства относительно урядового языка, — послѣ появленія правит. распоряженія № 17 съ 1926 г., —тогда норатіусы опасаясь, что принуждены будуть учитися и по russки, постарались перевести, чтобы подъ ихъ давленiemъ народъ принялъ за урядовый языкъ села, языкъ словацкій. Такъ и случилось. Но господа нотариусы ошиблись, ибо 70. статья распоряженія постановила, что языкъ, который село не признало урядовымъ, но на которомъ говорить 50 процентовъ жителей того же села, есть, — и вопреки своего непризнанія, — урядовымъ языккомъ того села. Село имѣеть право всѣ поданія (прошенія, жалобы, домовскія листы и прочія) выставляти на своимъ урядовомъ языкѣ.

Всѣ разбирательства въ сельскихъ громадахъ, комиссияхъ ведутся на урядовомъ языкѣ. Объявленія, вывѣски, которые выдаваетъ сельскій урядъ, должны быти написаны на уряд. языкѣ.

Зразок мови першої української газети на Пряшівщині

11

Пришъ, дни 21. дец. 1931.

Число: 1.

СЛОВО НАРОДА

НАРОДНО-ПРОСВІТНА НОВИНКА. РЕДАГУЄ КОМИТІ

Предплата на рік 20 Кч.
За границю 1 доллар.

Вихідні зразки місць

Адм. і редакція
Prebov, Mozyzebova &

Вступне Слово.

Новий час, реалистична народна
наука, по 13 літнім блуканню по
темних стежках народної культури,
дзвела і нас жуючих Русинів на
Словенську, до того ясного поняття,
що нам не язика треба, бо ми його
вже зберегли; красний же діалік
але треба нам культури власного
язика, бо „В язiku живе народ!“

ника, бо "в язик жне народ". Потупляли, висміювали нас про нашу бесіду, що ми говоримо на "ї" він, піду, сніш, піст, і. т. д. а щоби того списати, держали за неможливе, дурне діло, а натисковали ческого, майже неарозумілого вежко русского-московського язика, а літературу — або якусь старославянську русску мішанину, на якій в світі нигде не говорится. Про кого, кому сей культури? як i Antonín Hartl (чех) в своїй книзі визначив: "Є то смер в днешній, демократичній добі цілком вимковий, а неарозумілій".

Нам вже досить всяких викрученік язика; доста ми терпіли пронашу народність. Доста нам з консервативної ідеальгії, що наш язик про літературу - але пребераемо ми науку великих людей народов, як Коменського, Шафарика, Домоносова, Котляревського, Шев-

ченка, Масарика і других - що: народ може двигнутися тільки на своїм языку! А література і культура ма-

Слово Народа.

*О, слово, слово! тоне рідний,
Живий, здоровий, буйний цвіт.
Ти у нас галос, бар прадідний.
Радію ти мій звук природіний
Витану тя з негоді в сніт!*

Вжесь досить губло мерло сюни,
Віками, юд коли наш край,
Вжесь досить було гній, болото,
Не гіне, просте — позабудо
Тепер звучи, а пр-~~п-~~стай!

Зоумі! Співай мій роде житий,
Вжесьос досить нікто в рабстві жив.
Вже досить син твій співін, блудний,
Вмертвялає твій буд, щоб ти був темний
І юному моєму в яром служив!

Ще ѹ нині сусять спів твої чистий,
Що зліб, а сіль їдять ти з рук.
А ти єш все ще низький, простий,
Но ти борись, співай гимн рідний.
Тебе думи тих вигоджута з мух!

*О, слово, слово! тоне рідний
Жизній, здоровий, буйний ціт.
Ти з неба голос, дар природний.
Бутико тя з неба ти в сіт!*

Музыка Румы

Титульний лист часопису “Слово народу”.

Уривки із звернення І. Невицької до народовців

Десять з лишнім літ минулого вже з того часу, як ми дістали можливість виборювати собі свої права, домагатися того, що нам належить як рівноправному народу в республіці і просто зубами рватися за кожну народню школу кожну народну установу.

Десять з лишнім літ – протягом яких, в порівнянні з нашим минулим дечого досягнено, але в порівнянні з іншими меншинами в республіці, зроблено для нас нічого і нашу справу цілий час ігноровано та гальмовано найріжноманітнішими способами (московофільство).

Правда, треба признатися що і з нашого боку зроблено, багато помилок нетактовностей.

Права, що нам належать, нам ніхто ніколи добробільно не дасть, мусимо самі собі його вибороти.

Люде, яких історична хвиля видвигнула як проводирів нашого народу цього якраз не розуміли.

Вихованці в старому рабському дусі, вони цілий час жили якимись наївними надіями в славянську справедливість, братерство та любов. Мрійники думали так не реально, так обмежено й локально, що славянські брати бавилися з ними як з дурненькими дітьми, годували їх обіцянками а коли це їх обридло, то просто по братерському копнули їх від себе. Але вони тоді не зрозуміли в чому справа, і прямують кудись зі завязаними очима ѹ й до сьогодняшнього дня. В той час коли навкруги в Європі шаліло життя, велика Бурхлива Епоха робила свої отчайдушні катастрофальні експерименти, коли навкруги падали трони і змагалися народні стихії... – наші проходи спромоглися лише на “язиковий вопрос”, позалазили в чуже “братьське” партійне багно, так що від них вже починає смердіти...

В той час, коли інші народи спромоглися на свої сильні, сковані залізною дисципліною і єдиною волею націоналістичної партії, – у нас не створеної одної своеї національної партії, люди порозбивані на ворожі табори, що жляються лише водою на чужий млин.

В той час, коли інші національні меншини вибороли собі від держави десятки міліонів субвенції річно на народні культурні цілі – у нас на чистій дійсно народні цілі, не дается ані галера.

В той час, коли інші національні меншини поставили собі за конечні ціль абсолютну свободу народа і це не карається навіть в монархістичних державах, у нас це вважається за злочин.

Люде попривикали бути рабами все одно у кого чи у мадяр, чи у чехів чи Гутенг'отів і тому така здавалось би цілком природна і зрозуміла річ як, не бути рабами, а самим панувати, – являється для них злочином і гріхом

Злочин домагатися своїх прав, злочин говорити про народ, називати собою українцями, молодь виховувати в національному дусі — а не злочин продовжувати інтереси свого народу, шкіру з його живого здіймати, кров його пити

Якесь фательне тавро лежить на наших людях. Страшна темнота й обмеженість скувала їм розум, закрила очі, по затикала уха і шкандибають їх спотидаючись, ідуть навмання зі завязаними очима, аж поки не впадуть стрімке провалля й не загинуть.

Атмосфера на Закарпатті задушлива вже до неможливості. Скрізь пану

**акий примітивізм таке безголовя, такий хаос і таке безправство, що г
же не до видержання.**

**Народ в горах вмирає з голоду - а наші ломають голову над "язиковим
шпорою", школи чехизуються в страшний спосіб - а наші дебатують над
православ'ям", уряди всі займаються виключно чеськими урядниками а
аші захлинаються від радости що вдався день культури в Хусті.**

Яка страшна дійсність. Як сіро навкруги і темно.

**Немаємо ані одної поважної газети, не можемо вдергати театру, не маємо
ного університету, не маємо ані одного свого видавництва і т.д., і т.д.**

**Люде! Та що Ви дійсно розуму позбулися? Подумайте куди ми йдемо і що
ас чекає?**

Молодь Прикарпаття! Квіте народ!

Студенти, скавти, вчителі, урядники й священики!

**Всі, всі народовці – націоналісти! Бистрим молодечим оком гляньте на-
кругу.**

Гляньте і заплачте!

**Ваші брати вмірають з голоду, ваші матері та батьки з безумними очима
якуаютъ по селах жебраючи кусок хліба, ваші сестри продають своє тіло
жакож за кусок хліба.**

**А біля них красуються палати, обжираються й піячать пячки нашого на-
ціонального організму, дегенеровані ренегати й чужинці, що захопили все що
уло найліпше у нас, землю, ліси, полонини, захопили всі народні установи,
ідло спекулюють нашим народом, його зліднями й бідою, запродують його
нтереси, його честь, його душу.**

**Плачте націоналісти, і вам плач нехай буде предвісником грому й бури,
ю вихром пронесеться над рідним краєм, очистить задушливу атмосферу,
бмис й вашу душу й наповнить її самопосвятою, безмежною любовю до
вого народу і поведе вас до Великих Чинів, що створять цілу епоху на При-
карпатті.**

**Молодь Прикарпаття! Народовці націоналісти! Ви всі, в містах і селях, в
селах і на полонинах: Студенти, скавти, вчителі, урядники, священики!**

**Прийшов найвищий час, надійшла доба, коли всі Ви будете змушені склас-
и найтаячий іспит, яким виявите і перед собою і перед республікою і перед
плім світом, чи ми здібні на що будь позитивне і чи з нами можна рахував-
яся як з одиницею.**

**Чи ми дійсно ідейні, свідомі своїх цілей і завдань люде, чи ми лише інер-
на, некультурна напівдика, несвідома юрба, з якою можна робити все, що
щому захочеться.**

**Кличу Вас я, жінка, що живу лише глибокою вірою в наш народ, радо-
прийму за нього найлютіші страждання і з усміхом вміратиму за нього, коли
прийде час.**

**Кличе Вас усіх народовців-націоналістів. Будьте гордими і будьте сильни-
ми.**

**Гортуйтесь під нашим національним... прапором і приєднуйте собі нових
прихильників.**

**Безмежна любов до свого народа і безмежна ненавість до його ворогів –
хай освічує Вам Вашу дорогу!...**

Передруковано із газети „Слово народа“. – 1932. – № 13. – С. 1-3.

СВІТАНОК НАД СЕЛАМИ

Повість-хроніка

ПРОЛОГ

Довгі століття чекав наш край на свою ліпшу долю.

Поблизу овечих кошар і пастуших колиб перших поселенців глухих Карпат, в сиву давнину зародилися наші скромні гірські оселі.

Многі пізніші покоління перших карпатських поселенців з трудом намагалися осісти плодочу низину, що неозорим полотнищем простяглася од підніжжя Бескида за далекий сизий обрій. Але ласій долішній сусід, що ожирів на благодарному задунайському чорнозему, розмагався на всю придунаїську рівнину і випирав наших предків назад у гори. Ті з наших предків, які спробували втриматися на рівнині, позбавлені животворних соків рідного ґрунту, — не витримали спеки засушливих вітрів історії і зав'яли серед несприятливих обставин чужого оточення.

Грабіжницька рука феодального угорського панства, яка гнобила свій власний народ, простягла свої жорстокі пазурі насильства і на наших предків, поселених у Карпатах.

Довгими віками панцирняне ярмо гнітило долю нашого народу.

Ярмо панщини було замінено ярмом капіталізму. Життя трудового народу під тягарем цісарського скіпетра стало невинносним. Граф, пан, корчмар-лихвар і жандарм висмоктували соки з робочого люду. Люд тисячами покидає рідну землю і горнувся у чужину, де наново запрігали його чужі здирці — фабриканти.

В наших селях панувала нужда і темрява. Народу відбирали рідну бесіду, бо хотіли його обернутій на німе покірне бидло, запряжене до панського воза країни — мачухи.

Глибока темна ніч панувала над нашим краєм.

Вороги сподівалися, що скоро накриють чорним покривалом смерті бездушне тіло нашого трудового народу.

Але трудовий народ — вічний, як вічне є життя.

Призначення трудового народу — жити, перемагати і розквітати.

* * *

В найскрутніші темні хвилини життя нашого народу кріпила в ньому волю до боротьби непохитна віра в сонце зі Сходу.

Сподівання народу не були даремні.

Міцний братній трудовий народ на Сході розламав тісну клітку-тюрму царського насильства і простяг вільні крила на дужий політ у світлі переможні віки і неосяжні простори . . .

Пролетіли орли волі і над нашим краєм та прогнали з нього чорних круків, що клювали тіло трудового люду.

Зійшло довгождане сонце зі Сходу, — осіває край наш.

Розкриває народ заплющені неволею очі, простягає утомлені м'язи.

Кличе пісня світанкова до натхненної праці і труду. Пориває до льоту в простори неозорі.

ривок передруковано за виданням: Ф. Лазорик. Виbrane 26—1962). — Пряшів, 1963. — С. 137—138.

О ШКОЛЬНИКЕ

Сирак — заплата на заплате...
Дрожиши, озяб, родной малыш...
И мы в твоем ходили платье,
и мы из под дырявых крыш,
и мы всем тем, что ты, прошлись,
и мы так выходили в жизнь.

Будь смелым!.. Выдержиши, родимый!
Неплохо скроен, плотно сшит,
и стужей горьких дней гонимый,
ты будешь крепким, как гранит,
ты будешь тем, родной, на ком
навеки строят отчий дом.

И жизнь придет в объятья наши
в венце из солнечных лучей,
и, выпивший избыток чаши —
всю горечь дней и муть ночей, —
ты станешь жить уж, наконец,
не так, как дед твой и отец.

Не будет горя... С новым строем
придешь ты к людям для людей
и будешь, милый мой, героем
столетий, лет, недель и дней —
откроешь для несчастных масс
тот мир, что был, но не для нас.

Передруковується із збірки: И. Мацынский. Белые облака. – Пр 1949. – С. 47.

КАЗКА ПРО МОВУ

(Магістрал з вінка сонетів)

Чогось, коли про мову мова безневинна,
себе я карликом вбачаю при горі:
сторіччя зводили її в таємній прі
з усім тим чароцвітом, чим Земля єдина.

Квітуча мова нескінченна нагорі,
а десь внизу — загублена і старовинна,
сучасна тільки в нас — реальна і первинна
цвіте новим цвітінням завше в дітворі.

Магічне царство мови. Звичними стежками
потрапив я в те царство, завше повне драми,
краси і мужності в динаміці своїй.

І раптом безліч несподіванок у ньому —
реальності і сну, падіння і підйому;
я чаром ранений в найкращій із стихій!

Пряшів, 26 вересня — 5 жовтня 1983 р

Передруковано за виданням: Найдорожчий скарб. Слово про рідну
мову (Поезії. Вислови). — Київ, 1990. — С. 208–209.

Від того часу, як Юрко поховав сестричку, він уже більше не служив у Хаїма. Жив у Потоцьких і палив із старим у Бескиді вугілля. Обидва цілими тижнями спали в колибі іли млинцювий хліб з часником і запивали гірською потічковою водою. Тільки Потоцький час від часу ходив до села по іжу.

Аж сьогодні, в неділю ранком, обидва повернулися додому.

Вдома Улька тішилася на Юрків прихід: побілила чистенько комору, випрала Юркову білизну, випрасувала одиноку його червону краватку, з матір'ю напекли крепель¹, зарізали когута.

Юрко, як тільки переодягся, зараз вийшов у Потоцького сад, що межував із обшаром його батька. Тут, у батьківському саду, прожив Юрко перші дитячі роки... Він дивився через пліт, яому тут було все миле, знайоме: висока черешня, слива, що його небіжка мати садила... сушня, де в осінні вечори огрівав свої босі ніжки... А він, син Голода мусить тепер тільки з-поза плоту дивитись на свої улюблені місця... І тепер по тому садку, яому так милому, ходять Джурби із старою шантавою Джурбихою, а також тут і... Анця...

Юрко поривчасто позіхнув, і в уяві продемонстрував незабутній образ, коли його мама з трьома дітьми втікала біля того сипанця до Потоцьких... Як це вже давно... як це боляче...

Юрко почував себе у Потоцького обійстю, як вдома. Таж тут він прожив дитячі роки. Хвилювала його тільки одна думка, що треба буде женитись на Ульці, яка яому припадала сестрою. Він відмахнувся від цієї колючої думки. Зітхнув. Яому міцно закортіло побачитись з Анцею. Пережоплював подих, дивився, чи часом вона не вийде на подвір'я, але з хати Голода ніхто не виходив.

Щоб не підозрівали його Потоцькі, він зараз же повернувся із саду. Ідучи біля сінарні, раптом здригнувся: Голодовим

садом у червоній, зав'язаній назад хустині, виструнчена, як парадний кінь, до сипанця спішила Анця.

В грудях Юрка начебто розлився горшок вогню. Оглянувшись, чи часом хтось не є на Потоцького подвір'ї, і, скилившись, підбіг поза сінарнею під тин, притишено шепнув:

— Анць, Анце!..

Вона метнулась. Побачивши Юрка, зупинилась.

В Юркових очах розсвітилась жадоба. Очами з'їдав її красу, затремтів:

— Я би хотів з тобою зустрітись... На вечір прийди нижче села, під верби.

Анця німо оглянулась, бо скрипнула хвіртка, якою пройшла Джурбиха до саду. Вона приклала до губ палець, на знак згоди моргнула очима і пустилася до сипанця.

Юрко пустився садом. Біля стайні помітив Ульку. Коли він підійшов до неї, вона сумно опустила очі вдолину.

— Ходи істи, — і хоча ще щось йому сказати, загатилася.

«Мабуть, помітила...» — подумав Юрко і, поклавши руку на її плече, сказав: — Гарний день!..

— Але не для кожного...

— Не розумію, — винувато сказав Юрко і помовчав. «Помі-і-тила», — подумав і за Улькою пішов в хату.

Завжди сухорлява Юстина, у святковій сатиновій блузці рудого кольору, з щасливим усміхом, приховуючи материнську радість, глянула на Ульку і до Юрка:

— Ну, сину мій, сідай істи. Старий, бери і ти ложку і сідай із зятем.

Теплі гречані пироги із сиром у розтопленому маслі пахли по цілій хаті. Юрко із смаком закусував до ріжків пирога і про щось роздумував.

Потоцька усміхненими очима гляділа то на Юрка, випи-туючи в нього, як іде робота у лісі, то заглядала на Ульку, кохаючись нею, сказала:

— Ну, що ж, лем ся любте, — сказала Юстина, заливши дрібним рум'янцем, і підозріло подивилася на трохи окрутлий Ульчин живіт.

Улька, захмарившись на матір, густо побагровіла, глянула вікном на подвір'я.

— А як гадаєш, сину, — спитала вже по-материнському Юстина, дивлячись на Юрка, — коли ти, сину, гадаєш свадь-бувати, — і косо глянула на Потоцького.

— Про мене і завтра, — Юрко трохи підняв голову і назад скилив її над миску.

Передруковується за виданням: М. Шмайда. Лемки. Книга перша — орчмарський слуга. — Пряшів, 1964. — С. 82—83.

Обжинки

Такої неприємності зазнав, що й розповідати соромно. Хоч би за якесь там серйозне діло. А то вийшло це в мене через дрібниці.

Ми у нас в селі дуже совісно бережемо старі традиції. Нема серйозної події в нашому артільному житті, щоб ми її закусками та випивками не відзначили. Закінчимо весняні чи там осінні роботи — гуляй, душо! Заповнимо силосні ями потрібою масою — веселимось на все село. Вирівняємо вартість трудодня — знови гостина. Це вже, так би мовити, причина справжнія. Однак закінчення жив і молотьби — найбільше у нас артільне свято. Завжди королівську гостину втнемо.

Саме одна така гостина й накоїла мені прикрасців. Стояли ми артільники, перед відзначенням закінчення літніх робіт. З цього приводу і звертається до мене наш добрячий артільний голова:

— Вуйку Макух, — каже, — ви у нас майже наймолодший чоловік в артілі. — Слова голови свіжістю обвіяли мене: з п'ятьма десятками за спиною, а ще молодий! — Обжинки готуємо, — продовжує, — ваш клопіт — запросяти людей з округу. За списком, що й минулого року. Ні про кого не забути, щоб людей не образити ...

Пустив я телефон у хід, а декого і особисто відвідав. Дуже просив, щоб своєю участю вшанували закінчення таких важливих польових робіт.

Настала очікувана недільна пообідня пора — обжинки. У залі засідань національного комітету незвичайне пожвавлення. Майдачник перед будинком МНК, як мало коли, прикрасили легкові машини. Там на видному місці стоїть «Татра-603», там два білі кучі «Татраплани», там зеленкуватий «Тудор», а там ще кілька автомобілів, не знаю якої марки. Ними приїхали дорогі наші гости з округу, щоб разом з нашими артільниками вшанувати хліборобський труд.

На спільній гостині з'явилися всі члени нашої артілі — бадьоріди, говірливі бабусі, працелюбні жінки. Не бракувало тут і наших юнаків — тракториста, рахівника й агронома.

Розмістили ми гостей за столами відповідно до нашої поваги до них. На чолі стола, праворуч нашого голови — представник сільськогосподарського відділу з округу, людину, до речі, дуже енергійну, веселу. Він два роки тсму вже побував у нашему селі. Дуже добре побавився тоді на обжинках. Далі, праворуч від пред-

ставника з округу посадили окружного активіста, представні громадських організацій з округу. Ліворуч від нашого голови жниварську комісію, теж дуже солідних людей. Давно вже ми знатомі з ними, і на минулорічних обжинках дуже задушевно говорили про наші артільні діла. Поруч них посадили редакторів з окружної газети і районного редактора. Фоторепортер спочатку й не приземлився. Роботою завантажив себе — уловлював на плівку кожний момент артільного свята. Правду казати, цих газетарів тільки заради форми запросили на наш урочистий акт. Недавно, бач, трохи нетактно вони повелися. Понаписували про наше господарювання такого, що й сам наш голова артільний образився. Просто в наші внутрішні справи втрутилися. Понаписували, що, мовляв, святівство і кумівство у нас бує... І що рахівник, зять нашого голови, неправильно артільний облік веде. І що, мовляв, вадить справі, якщо один брат жінки нашого голови бригадиром працює, а другий фермою завідує. Та ще понаписували, ніби ми більше уваги приділяємо своїм присадибним ділянкам, ніж роботі на спільніх полях, і таке інше неприємне. Просто нісенітниці. Ніхто тому не повірить, бо ми цього року майже дотягли вартість трудодня...

Отож влаштували ми парадну гостину. Бичка закололи і двох хороших підсвинків обробили. Вина з власної пивниці дворічного роздобули. Палінчини трохи прикупили, трохи з картоплі нагнали. Яєць і питій було по саму зав'язку. В доброму настрої розпочалася гостина і тости хороші пішли. Голова наш артільний, хильнувши вже перед тим рислінгу, підняв тост:

— Вип'ємо за успішне завершення літніх робіт! За здоров'я наших дорогих гостей. Аби частіше обжинки були!...

Пролунали оплески і кілька голосних вигуків: «Хай живе наш мудрий голова!»

Слідом за ним підвівся присадкуватий і червоний, як розпалена сковорода, представник сільськогосподарського відділу.

— Дорогі наші продуценти хліба! — почав, високо піднявши келих з вином. — Цокнемося за успіхи вашої артілі, за здоров'я нашого шановного голови! За тісний зв'язок міста з селом! Тобто, нас, з округу, і вас, господарів полів!

— Ура-а-а! — хором підхопили ми і випорожнили дальші літри смачного білого рислінгу.

Далі вже, по черзі, тости піднімали наші шановні гості з округу, представники громадських організацій. Кожне підняття повної склянки супроводжувалося багатообіцяючою і стислою промовою. Один по одному вони запевняли нас, артільників, що й надалі діяльно будуть допомагати нам у спільній справі. Навіть слово

Передруковано за виданням: Ф. Іванчов. В дахину з-під солом'яної крихи. Виране. — Пряшів, 1966. — С. 105–106.

ЧЕРВОНИ МАКИ

Зоряється...

А трембіта полонинська, наче молитва материнських уст, розливає тугу й жалі карпатського люду...

І говорить вона про сльози пекучі, про біль невтолимий, про гірку недолю і чорній дні... І кличе вона:

— Де ви, рідні з найрідніших?! Уклін вам низенький. Чуєте мій голос?

Просить, тужить трембіта:

— Беріть списи й луки, щити й мечі! Сідлайте коней, скачіть полем і лісом, летіть дібровами, бродами рік, свіжими потоками до мене, на голос трембіти.

— Соколами пролітайте через Великі руські ворота й вихором несіться аж до Латориці! Привітають вас люди з Маковиці й Карпат златом-медом і шовком, рідним словом руським!

— Бо Карпати й Маковиця вмирають зажива. Чуєте їхні стогін?

— Прикладіть вухо до землі...

... По полю на Поділлі, далеко від замку князь верхи мчить наввипередки з вітром.

Ану, чий іще меч отак свисне?

Може, є під цим сонцем замашніший?

Чия рука міцніша, ставай до двобою!

Де ви, вороги? За землицю рідну, за слово руське мило посіче вас князь на мак!

Кінь — утіха над утіху. Добре на ньому скакати!

Зупиняє князь коня, роздивляється навколо. Гарна й горда земля. Саме вбирається вона у нові шати, все помолоділо. Ди хають ораниці свіжістю під ранковим сонцем. Переплітають голоси пташки. Просто над князем висить жайворонок, та так і виводить, так і виводить... Смерди, немов мурашки, розсіялися по полях. Це його земля. Де ще таку знайдеш? Нема більше такої, не буде більше такої. І князь посміхнувся.

Погладив по гриві коня та й попросив, щоб скакав на Ко-
зацьку могилу вклонитися тим, хто поліг у боях з татаравою.

Тільки ж кінь не скаче, дібки стає, ірже, спокою не має.

А це що за диво? Чи не перехвалив я тебе?

Зафуркотів він, голову пхає між передні ноги, копитами гребе,
перегрібає, бач, іскри летять.

Нахилився князь до його шиї, гладить соколика свого, ла-
сощі дає. «Забув почастувати, — картає себе, — а конина чуйна».

— Розумію, вибач мені, очі по рідній землі почали блукати,
серце відвели, — звертається до коня князь. — Ну, та вже вибач,
конику мій. Шо це, ласошів не хочеш? Мо', кого кличеш? За ким
тужиш? Чи не захворіла княжна? Або десь ворог чатує? ..

Відповідь коня: з очей течуть слізни, вухами пряде.

— Та чому вам боги лише серце дали? Чому людським словом не наділили? — волає князь у відчай. — Вимов хоч словечко!

А кінь навколішки стає, лягає на землю.

Слухають обидва. Подих затамували.

Поділля співає?

Чи земля гуде?

Чия тужна пісня стелиться степами?

І чому дихати стало важче князеві? Що стискає горло?

Кінь лежить, мов стрілою пришитий.

— Не чув ще такого, помилуй нас боже! — і замовкнув.

Слухає знов.

До князя звертається голос, живий і відчутний. А куди лиш
глянеш — ні душеньки нема. Та все ж десь хтось молебень пра-
вити. Десь хтось ридає.

Прислухається.

Мамуся, небіжка?

Мати, тільки не його. Жива мати кличе, промовляє:

— Мала я дитину, гарну дитину, немов вишневий цвіт. Ога
моя дитина в оченятах сердечності світ носила, а усмішок —
можна б засіяти Карпати... Ось яка дитинонка була ...

Слухає князь шептіт матері і розуміє, що дитинонку в неї
силоміць забрали, забрали за данину! Змій Веремій засів у Кар-
патах — горе, горе! Сім голів у нього, чотирнадцять очей! Для
викупу дитини мала мати повний віз хутра. Не одна куниця туди
пішла, не один і ведмідь! А віск, мед, шовк... І виплакала вона
чи, уже ходить сліпа, сонце потемніло для неї...

— Чи не мариться мені? Сплю? Ні, не сплю, — крикнув
князь. — Досить прогулянок, пора до діла! — і знову лягає й при-
пикає вухом до землі. Минають хвилини. Тиша. Підводиться князь.
Не вагається більше, мовить голосно: — Це до мене зверталася

Передруковано із збірки оповідань: Ю. Боролич. З рідних берегів. —
Дріашів, 1966. — С. 12–13.

ВИЗВОЛЕННЯ

Була пізня осінь 1944 року. Опадало листя з дерев, і ліси навколо села стали сумними. На полях тільки холодний вітер виспіував тужливу пісню.

В інші попередні роки в осінньому часі Марійка з сестричкою Ганнусею і братіком Андрійком радо забігали до близького лісу. Збирали там гриби і підпеньки, під ліщиною знаходили горіхи, зgrabували сухе листя, збирали букове насіннячко.

І всім трьом дітям було дуже втішно, коли вони ввечері за смеркання повертали співаючи та галасаючи із лісу додому з почервонілими від вітру личками.

І мати їхня, яка-так дуже їх любила і побивалася за ними, завжди неспокійно очікувала їх. Якщо побачила дітей з порогу, то вибігала наперед і щиро обіймаючи, цілуvalа і примовляла:

— Голуб'ятка мої, де ви так довго були, я так за вас боялася.

А вони довкола неї заскакували і вихвалювались одно перед одним, що вони в лісі бачили та що знайшли.

Але тоді, в ту осінь, було інакше.

По селі ходили чужі солдати в сивозелених мундирах, на шапках мали смертки. Їхні обличчя були такі захмурені та непривітні. Говорили вони по-чужому.

Сусід близький, дід Михайло, твердив переконливо:

— Кажу вам, сусідоночко, що це дійсно справжня німота, бо ніяк з ними не домовишся!

А коли ті вояки хотіли щось по-нашому сказати, то дуже смішно їм те виходило. Наприклад, шукаючи по селі яйця, вони говорили: «ко-ко-ко», або «яйки-яйки», а на теля казали, що це «маленькі корова».

Діти, коли почули таку невдалу розмову чужих вояків, то стали дуже сміялися. Тільки мати, почувши їхній пирскливий сміх, грозилась на них пальцем:

— Ційте ви, хробачки, бо коли вас запримітять оті іродові душі, то ще й не так позбикуються над нами!

А збиткувались вони дуже над людьми. Забирали все, що їм під руки попадало. І коли хтось супротивлявся, то зараз його так змолотили, що ледве дихав.

У селі було дуже сумно. Ніби над селом нависли темні, страшні хмари. Люди, мов тіні, мовчки ходили. Ніхто не засміявся, ніхто із хати не виходив, та навіть крізь вікно боявся подивитись. А молодші раніш повтікали до лісів. Залишились тільки старші люди.

Похилені бабусі і сиві діди з підпертими головами сиділи на печах і важко зітхали. Тільки вранці, за світання, виходили до садків,

Передруковується за виданням: А. Кусько. Селянська правда. повідання. — Пряшів 1957. — С. 49—50.

В зелених горах Підбескиддя
Куди не глянеш — скрізь краса:
Потоки чисті, як сльозина,
Блищить смарагдами роса.
Перекликаються поляни
Пташиним співом, ручаями,
Перебирає шелестун
На арфі срібній шкалу струн.
Яка краса, яка принада
Таємне лоно синіх гір,
Де чарівні харити Лади
Живуть під небом вічних зір,
Де водоспади вигравають,
Злітають близки водограїв,
Кипить цілюща кров землі,
Землі, яка живе в мені,
В душі моїй, у серці, мріях
З дитячих днів, коли малим
Я виливав у тужніх співах
Любов до рідних гір, долин.
Коли здивляв, як над верхами
Ширяв орел могучий, владний —
Нескорений владар небес,
Бескидських чарівних чудес.
Ах, як манять бескети, скелі
В чудовий свій казковий крас,
Де річка піниться в ущеллі
Як білогривий кінь Пегас,
І рветься, тужить, стогне, виє,
В грозу сердито каженіє,
Бо тісно їй в обнятті скель,
То пробиваєсь до земель,
Де пахне хлібом, де оселі,
Піском устелене русло,
Не докалічать гострі скелі
В політ піднятеє крило.
Кругом знімаються по зорі

Верхи, до неба пнуть хребти,
І ллється пісня на простори,
Зсунніла з горя і нужди.
Та рідна пісня сумовита,
Недолею віків сповита,
В якій вселивсь таємний чар —
Наш найдорожчий скарб і дар!
Потіхою була нам в гсрі,
Немов матусина любов,
Розрадою в важкій недолі
Сиріт бескидських і удов.
Тут кожний камінь, кожна річка,
Шипшини кущ, або смерічка,
Стокротка, стежечки давні
Мої співають тут пісні.
Многі віки минулі русин
Прикутий був тут до ярма.
Тут жив, вмирав, голодний мучивсь,
Хоч і багатий, як сама
Земля, бо все пани забрали,
Що предки смертю здобували:
Життя свободне рідних гір
І неба ясного простір.
Та хоч забрали, хоч укralи,
Але не вирвали з душі
Пісні, які віки звучали
І рятували нас в глуші.

Село бескидське — давня казка.
Це літопис старих часів
Про бій геройський і завзятий
Рабів відвічних — русинів.
Немає сили, щоб зломила
Свободи духа й покорила
Орлів в бездухій рабів!
Орел карпатський — цар царів!
Ні, не даремно так боялись
Всі рабовласники віків,
Лестилися і приdobрялись,
Карали й кликали богів
Собі на поміч у сутанах,
Щоби наділи нам кайдани
Покори, страху, темноти

Передруковано за виданням: І. Гриць-Дуда. Маків цвіт. — Пряшів, 974. — С. 5–6.

Де є південь, а де — північ

Здавалось би, що південь — там,
де не сягає північ, схід і захід.
Воно то не лише отак здається,
бо воно ж насправді так і є.
Коли, однак, узяті до уваги факт,
що південь проживає
не тільки в кордонах географії,
то можна визнати,
що південь також там,
де друг для друга має не лише погану вістку,
де на обличчях вміють ще й усмішки розквітати,
де страх не є хребтом
або скелетом семидення,
де миротворчого — багато,
а міфотворчого — не дуже.
Отам є південь,
там є справжній південь.
Коли ми знаємо, де південь,
північ вже не важко відшукати.
Однакче, треба брати до уваги,
що і північ не обмежується
лиш географічними кордонами,
що, отже, північ проживає також там,
де буржуазна каста в іграшки собі
мільйони доль обрала,
де чевро в'язниці
вже хронічно ненаситністю хворіє,
де знак питання переслідує
твій хліб насущний,
де кишена повна
всі закони пише.
Отам є північ,
там є справжня північ.
Тепер вже, мабуть, всім відомо,
де є південь,
де є північ.
всі закони пише.
Отам є північ,
там є справжня північ.
Тепер вже, мабуть, всім відомо,
де є південь,
де є північ.

Передруковано із збірки поезій Степана Гостиняка „Букет“. Пряшів, 1979. — С. 14–15.

Зразок мови сучасної української публіцистики Східної Словаччини

Но дих українська творча інтелігенція висловила своє ставлення до актуальних питань культурно-політичного життя в Східній Словаччині, яке належало ширінішим зустрічам представникам ЧСФР і СР. Текст цього статтям повідомлено друковано на сторінках нашої газети.

Слов'янський процес у Центральній та Східній Європі вносить на поверхню ширя проблем, які вимагають неоднакового рішення. Між ними лежить і рішення національного питання на демократичних засадах і підкресленням специфіки окремих регіонів.

Національна політична влада у Чехо-Словаччині відкрила широкий простір для послідовного і об'єктивного аналізу національного питання на Східній Словаччині, а не і нединно, бо воно складно складне і штуршільно спиралевим розвитком із цілком новим вергнієм, що не може не відбиватися на похідні окремих форм та національної меншиності.

Загальновідомо, що північно-східні райони Словаччини вже багато вітерили від востині поля, і результатом чого українське населення жило у тяжких соціальних умовах. Відбудова війною знищених і покинутих міст і сіл було, в суті, здійснено але у шістьдесят роках, коли рішалося питання національності населення у мовою будь-якого зважаючи. В результаті тих розбіжностей соціальних умов у рамках "волинської акції" було покинуто за Україну понад 12 000 українців, більші тисяч у північно-західній області, в північній і в центральній частині Східної Словаччини. Внаслідок цього відішло від порушення етнокультурної сфери, бо частини населення, розкинута в чеському та слов'янському середовищі, підлягла пресліданням тискам. Окрім цього, антиукраїнський режим при рішенні національного питання зробив всі можні та промахи, особли-

во на землі чеськів, шкільного та культурного політичного, які в кінцевому результаті сповільніли процес зовнішнього національного

типу, яким угорський режим намагався послабити єдність словашкого населення Східної Словаччини, є теорія етнокультурної особливості, яка будується на консервативному регіоналізмі та прошілалізмі.

Співвідповідність видавця

та "Русинського обряду", яку представляє кілька людей, яким вдається про особисті амбіції, але виковівляється публікувати статті, які правдиво інформують про справжнє становище справ, чим доходить до дезорієнтації читачів у ЧСФР про українську національну меншину на Східній Словаччині. Правом запрошується питання, чи бі ті коли та меншості були однаковою любовдливі до слов'янського села ретину і підтримували само-бутність слов'янської культури так, як підтримують "русинську" культуру. Ми переконані, що не є ці на користь розвитку української національної меншини в Словаччині, і в братерського співажиття двох сусідніх народів - українського і словашкого - у спільному спорідненні думі.

З наскрізними причинами звертаємося до творчоти інтелігенції - наукових і педагогічних працівників, письменників і журналістів, побів інтересів правди, демократії та слов'янської ідентичності об'єктивною інформували словашку та чеську громадськість про життя української національної меншини, про її проблеми та переборювання від першої минулого, які сповільняють їх національний розвиток. Етнічні народи русини-українці, які съюзилися для інших народів чи окремих осіб застосують антисемітизм, вважають у сучасній складності ситуації правильнію. Йдеється про членів тієї самої національності з різними ступенями національного самогублення. Ту різницю треба рішати систематичною та іллюстрацією роботою, що є заданим всього суспільства.

Звертаємося до компетентних державних органів Словашкої Республіки та ЧСФР, щоб надалі реалізувати проголошені

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДО СУЧАСНИХ КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНИХ ОБСТАВИН НА СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ

установлення населення.

Такий стан, спричинений політичною та економічною ситуацією у часі I на Україні, здогодився десь кола за границею та в Чехо-Словаччині до дальшої дестабілізації української громадськості. Використовуючи слабко відзвіднені уставлення частини українського населення, як в силу історичних обставин зберігається при спрій етнічної нації русин з часів Київської Русі, членів "так співідноші на русинське питання" под межами нашої країни /Л.Р. Магорі, М. Зарічник/ та в Чехо-Словаччині /Л. Горжес, М. Стадек, Л. Біжко та інші/, ставши алогом присвячення Закладицтва /колишньої Південно-Східної Русі/ до Угорщини або Чехо-Словаччині, намагаються вбити клін між русинами та постійнотою ворожжиною між православними та греко-католиками. Іх політичні цілі посвячують ідеологічні задачі, зокрема політичні русинізм, який вони витягнули з політичного арсеналу колишніх угорських панівників кілька з часів сумнівішої модернізації I кампаюють надії якому новому шатту. Основою політичного русинизму, як і слов'янського села-

Факсиміле додатку до газети "Нове життя". - 1991. - № 29. -
Окрема вкладка.

СТАНОВЫ РУСИНСЬКОЙ ОБРОДЫ

ПРЕАМБУЛА

В час демократизації нашої республіки має своє місце і дослідження такої цілі, яким є народна ідентичність і її дальше розвивання. Русяни, як народ були довгі роки утишувани, не були ім доживено біс-дувати своїм материнським язиком і культурний розвиток не сповнював їх надії і желання. Русяни не прияли і не змірвались з тим, що про них було чудже. Не була приятна ани офіційна політика українізації од 50-х роках Ідентичність не була в ЧСФР в почині мір узмана ани уставним законом ч 144 з 27 листопада 1986 р. де ся русинська народність писала лем в дужках, як висвітліла до тоді узnanованій української народності.

Ціллю Русинської оброды є пропагувати культуру, звички, традиції, історію у своїм власнім языку, формах культурно-освітньої роботи, новинок, розглусь, телевізії і под.

Місцем пособія Русинської оброды є Меджілабіри:

ПРИНЦИПЫ РОБОТЫ

Русинська оброва закладається на добровільних членстві в рамках нашої республіки тих, котри сугласять з її становами і цілями. Заднє людів без родзину народності, політичною принадлежністю, віри, членство в інших сполученських організаціях. Співпрацює з іншими культурними організаціями, умовецькими спільнотами, народними і народносноми ініціативами у нас і за границями нашої республіки, при дотримуванні їх засад.

Членом Русинської оброды може быти кожный чоловік з ЧСФР, котри узнатав і дотримує станови, програм, активно помагати у її роботі в своїй організації, клубі, секції і несе з ними зодповідність за наслідки роботи. О приятно за член разогдіє надполо-вична вакшина ти членів на складі клу-бу.

Членство творять: рядни членове (сквалені сходзом клубу), членове-дописувачі (і з-поза границ), чесни членове

Рядний член має свої права і повинності:

- од 18 роках мати право волити і быти воленим до органів Русинської оброды, де ся поділить на разогдієві,
- право ходити на акції Русинської оброды, у вищих її формах, які існують в тих областях, котри го интересують і суть в згоді з цілями і потребами РО;

— право предносні доставати главни інформації о роботі РО;

— снем разогдіє о вищі членського у конвертабільного мен (уточнить снем) у члені старшого як 18 роюв

ОРГАНЫ РУСИНСЬКОЙ ОБРОДЫ

Органами РО суть: снем,

координатчий

выбор,

містні клуби,

дальни органди і

секції подля

потребы РО.

Найвишым органом Русинської оброды є снем. Зволювати го два раз до рока. На преайді важких проблем КВ може зволюти і міморядне засидні снему.

Снем індивід сквалює справу координатчного выбору і справу комісії. Він визначає главни цілі організації. Снем волить выбор і реагізує комісії. О кількості делегатів на снемі і механізмі волей делегатів на снем разогдіє наперед выбор

Іднія снему веде член волеврені координатчним выбором. Снем може быти узнатаві склонні лем тогда, кеда на ним зайдіє надполо-вична вакшина рідин заленіх делегатів снему. О формі голосування все разогдіє консансом. За скваленіл може волажувати лем тод навр, котрий быв приятъ вакшинов делегатів

В час меджі засидні снему цілу роботу Оброды рідить координатчий выбор. Він регулює і контролює роботу місні клуби, секції, редакційні ради і дальних поряддів які волажувати органів Схвалює членів выбору місні клуби і фінанси. Оброды КВ засідати найменше раз за два місяці. За своїх членів КВ волить преайду і дальни функционарів. Розділня функції в КВ, котрий с найменше смичлені, сквалює снем. Членів КВ волиться на два роки. Тот самий член може быти в КВ найдовше два волебні оброби по собі, а може быти воленім в дальшім функційнім обробі.

Правны укуні, про котри є законом призначена письмова форма, ведмо з преайдом (за його неучасті подреайдом) підписи дальни член координатчного выбору Русинської оброды.

Конрольна комісія слідус дотримування станові організації, ста-раться о вчасні і конштруктивне воле-вування протест, приломінок, стяжності, слідует ефективне волуживання фінансів подля платных предисів на закладі разогдії координатчного выбору, робить дисциплінарны іднія.

прояврять одволяння нишых органів Тричлену комісію волить снем, преайду — зволюна комісія, а ій волльбу потвір-дже снем

Члены комісії не можуть быти і членами выборів Русинської оброды. Меджі засидні снему роботу комісії рідить координатчий выбор Русинської оброды

Містні клуби мож заложити подля того, да котрый член волить, вбо да робить, з найменше 5 членів Клуб рідить холем тричленні выбор, котрий ся волить раз за три роки на членській складі клубу, в тік вакшинов членів. Членському зходу: выбор холем раз за два місяці. Клуб робить завери снему, координатчного выбору там, де має свое пособія. Розвивати ініціативу членів з ним симпатизуючих Вшелякими можима формами робить віттанну і вховну роботу, культурні акції, виступи субору, організувати круїзи, бесди, екскурсії і под. Підпр-рус активне приспівання до масмедиї, до тлачкового органу Оброды. Предкладать і пропонікни координатчного выбору Клуб роботу розвивати і меджі нечленами Оброды змыслы порозуміння, співпраці і співз'язку. Закликні до роботи каждого, без огляду на вік.

ГОСПОДАРСЬКА РОБОТА

Русинська оброва господарить з пінзями, котри творять членське, дот-ци штатних іншитуцій, зиск з госпо-дарської і видаєницької роботи, дал-дари і інші прислівки, котри суть в згоді з платными правыми нормами.

ЗАНИКНУТИЯ РУСИНСЬКОЇ ОБРОДЫ

Як організація Русинська оброва зникніть разогдієм снему (або в кр. припадку КВ РО). Передтим зробити їх маєткову ліквідація тільки подля правных предисів.

ІНФОРМАЦІЯ ЧЛЕНІВ РУСИНСЬКОЇ ОБРОДЫ

Постанови координатчного выбору і снему або інші заважки материали потрібно ознакомити членам посередністю выборів клубів з викутими информаційного справодава, листи, або іншім способом, подля того, як разогдіє снем або координатчний выбор

ЗАВЕРЧНЕ УСТАНОВІНЯ

Станови були предідніми і сквалені на засадніту пріправлені координатчного выбору Русинської оброды 12-го листопада 1990 в Меджілабірцах

Станови ввіду: Міністерство культури Словенської Республіки і набільші платність дньом, кеда їх сквалити Міністерство внутрі і жывотного про-стреда Словенської Республіки Згоду (суглас) на умішня координатчного выбору Русинської оброды в Меджілабірцах в Меджілабірцах

Snas v sučasnosti n'i, može i zato, bo sol'i s'a produkuje vece, jak treba. Može, kolys' býly časy, že sil' pro čolovika mala vysoku cnu, dnes' je to skorise naopak, a štatystika, ale i dochtore hovorat' de-dale čast'ise o chvorotach, jaký možut' nastaty i nastajut' vnaslidku nero-zumnoho konzumovan'a sol'i. Zato bý s' zdaio, že produkcia sol'i u nas s'a pryahamuje. Ale ne je to tak, bo výroba sol'i, jak i jeden z jej najvekšich producentiv u nas - ackijova spojnosť SOLIVARÝ Prašov, perešovsý riznýma transformacijami, v sučasnosti výrobl'aju' 100 tis'ac ton sol'i rično v porivnan'u, napryklad, z rokam 60.-70., kdy produkovaly 65-70 tis'ac ton rično. Pravda, moderna technologija, na jaku zavod perešov po poslední rekonstrukcji v 1992-1993 rokach, dovoluje produkovaty ne len o polovynu vece sol'i, ale i kvalitn'isu i z takyma komponentami, jaký sút' pro luds'kyj organizm potribný. Ide, hlavno, o dvi sorty sol'i MARUŠKA, ja-ku mož už v našich obchodach kupyty. Perša, v ružovim plvklivom bal'nu, mat' v sobi veľ fluoridu draselneho (800 mg/kg), jaký pomahat' v prevenciji proti chvorotam Zubiv. Druha, v zelenom obal'iu, v jakij producen-ty časti' soďka - o ktorim dochtore tverd'at', že jeho percento v sol'i bý s'a

JE SIĽ NAD ZLATO?

malo znyzly - zamínyly potřebný pro organismus draslikom i taku inovova-nu sil' bý malý konzumovaty toto, što majut' problemy za sercom, abo z ladvynamy. Jak vydno, dyrekcií Solivariv ne jde o to - za každu cnu tem zvyšovat' produkciu, bo situacií antyreklamných propagand proti tra-dycnej sol'i bý to býlo nerozumne, ale v persim rádi realizovaty projekty, jaký bý v boku medycyns'koho býly pro konzumentiv priyatný.

Prašovský Solivariv pyšut' dnes' už svoju 70-ričnu istoriju, jaku chot'at' dostojne sobi prypomjanuty na druhý rik. Za tot čas zavod perešov mn-hýma zminamy i etapamy rozvýtu - od sukromnoho podniku čerez štatný i na sučasnu akciovu spoločnosť, z jakych každa býla charakteristycna svojim technologijom zdobývan'a výrob' sol'i. Ale všiky z tých etap majut' štos' spoločne, a to: choc' by jaký ložiska sol'i na našej teritorii ne býly, vše s'a u nas veľa iaka politika, vnaslidku jakoy sil' s'a dovožovala. A dovoz' s'a do nas i v sučasnosti, choc' našy ložiska sol'i i produkcia Solivariv sú taký velyký, že bý to robity ne trebal. Jak s'a na taku situaciu pozerať dyrektor Solivariv, a. s. Prašov inž. Gejza MARKOVÝ?

- Mušu povisty, že naš zavod výrabil' at' vysokokvalitu sil' (99,95% NaCl), kvalitu jakou možeme smíro porovnaty so svitovom. Praktično, l'ipša sil' s'a na výrabil', - hovoryt' inž. G. Markový. - Dnes' stojime v jednom rádi z Rakušanamy, Pol'akamy, N'mec'amy, Talijanamy, jakým konkunujeme ne len v kvalite, ale i v ciň. Može, i zato s'a rykomo doteper' ne chot'io otvárat' at' u nas daľšie velyčeze ložisko sol'i - kolo Mychalovec' v seli Zbu-dza, de je nakumulované kolo jednej miliardy tony sol'i, choc' o tom ložisku s'a znať' od začiatku 60. rokiv. Ale vse s'a radše sil' dovozyla. Taka býla (i je) politika, vnasidku jakoy ne raz našy Solivariv zaznaly situaciu, v jakij s'a hovoryt' o likvidacií zavodu. I ne za to, že bý býv nerentabilný, ale za to, že treba investovaty do jeho obnovy a, modernizaci. A duman'a u nas vse býlo take, že lehše výrobok prevezty, jak ho výrobity, a to choc' i nekvalitný. A tak je to i zo sol'ov.

Sučasná akciová spoločnosť Solivariv vývozy' polovynu svojoj produk-cii sol'i. Už tradično medzi najvekšich ich odbereťel'iv patry Maďars'ko, Čes'ko, ale sil' s'a odv' vývozy' i do N'mec'ka i Slovins'ka. Z rozšírin'om tohľiv, ale i percenta eksportu, v zavod'i rachujut' v nedalekij budučnosti, když prašovský Solivariv majut' začať vývozky u velykym množstvi, hlav-no, tabletkovu sil' (na zmiahovan'a vody do umývarok posudý, kotolen'), hlavno, do Francuzs'ka i Bulhars'ka. Vel' o s'a čekat' od novohozavodu (de s'a bude produkovaty 250-300 tis'ac ton sol'i rično, hlavno, pro chemičný promysel) u Zbudzi, projektova dokumentacia jahoko je už hotova. Prav-da, hirše je to z financijamy. Ked'že len zo svojich zyskiv takyj zavod z najmodernejšov technologijom t'azko bude postavyty, situaciu bude treba rišty len požičkamy. I poňuk už dnes' majut' dakil'ko. Ked'že spoločnosť mať' interes len o čistý hroš, musyt' sobi dobrí výbrati. A zo splačovanom dovhu, jak spokino hovoryt' pan Markový, s'a ne bojat'. Bo len produkcia na eksport novohozavodu bý mala prynosyty 4,5-5 milijo-nov dolari rično.

Taka je sučasnost' i perspektiva zavodu, jaký pered paru des'atkami rokiv bý znamyj len produkcijs' jednoj sorty sol'i - konzumno, jaka s'a

Odký u valal'i Vyšn'a Voda objavív s'a Štefan Kermes, nychto nyč z roda kiv toho sela povisty ne mih: "čapižský chlopy hvarýly, že vyd'ily ho v Žešuvskim vojvodství po tamtot bik hranici, de vin býv za otroka u pana L'ompyc'koho; totý dolynčane, što chodyly na zaribký do Ostravý, tverdýly, že stričaly ho tam u majnach; a labir'ský cygan Jožko Opica prys'ahav všýtkýma svyatýma a byv s'a do hrudej, koly povidav, že vyšn'ovod'skýj prýšljý čolovík ut'ikač zoz Alfoldu¹, nepodarenýj korčmar' od samoj Obudý².

Vyšn'ovodčane i viryly i ne viryly tým všelyjakým l'udsým pohudkam. Ony zvýknutý býly na svij vlasnýj pohl'ad, pozeraťy s'a na všýtko zo svojoj zvonici: jak že už s'a objavyv čolovík, naj si žije na zdravja, bo každýj mat' pravo na misce pid son'com. Ne vin takýj peršýj i už, pravd'ipodobno, ne posl'idn'ij; prýde čas i vin sam pro všýtko svoje rospovisť. A ne zachoče - ne barz velyka bida.

Sam Kermes býv čolovíkom samotným, pro sebe nýkomu nyč ne rospovidav, ale zato - što najvece všýtkým s'a l'ubylo - z povahov odklykovav s'a na vytan'a i starých l'udej i d'itej, prypidnymav nad syvov holovov po bet'ar'ský zahnutýj dolov kalap.

Ale raz v korčmi, koly ku n'omu prysiv výsušenýj, jak vlin'skýj stručok horochu, starýj Stýrčak i nabrav s'a smilosty, poprosiv požýčity mu na deco pal'inký, Kermes, ne promýrknuvšý any slova, vopchav ruku do kešen'i výsy-pav pered neznamým mu čolovíkom cílu prýhoršč tmavých grajcariv.

- Ber'-ber', zaký jem dobrýj, - ne pozeraväci s'a na ostrašenoho Stýrčaka, poviv mu hustým basom Štefan.

Ne znyjavči zo Štefana prysl'ipovatý, vično zaslýzený oči, Stýrčak šýkovo zhrib zo stola pin'azi i, žeby cholem dajak odvd'ačity s'a čudac'komu čudžinc'ovi, kotrýj svojov ščirost'ov całkow skoryv ho, zaterlykav pyskl'avým rozjidženým holoskom:

- Tu pro tebe všelyjake besidujut', ale ja tomu nyč ne vir'u any za grajcar'. Tý naš, tý Rusyn! Aj besida tvoja čisto rusyn'ska. Čista, jak voda u našim La-borci.

Kermes vpyv s'a do n'oho svojim studenýma i kol'ačima očima, i nyzon'ke čelo staroho chlopyka vkrylo s'a hustýma pacerkamy potu.

- Maš pravdu, starýj: ja Rusýn, býv jem nym i do kince dn'iv mojich budu. Mij d'ido odtý pochodyť. Hej-hej, z Vyšn'ojo Vodý. Dumam, že Fyc'a Štefanyka ši pamjataš?

1 Dolyna v Maďar'sku - častka Seređn'odunajskoj rivnyny, de u 1868 roci staly s'a pod iji sel'an'skoj bidnoty.

2 Do 1872 roku samostatne mesto, a potim s'a spojilo dojedna z Budov i Peštom.

- Jak bý n'it! Jak bý n'it! Jak bý jem ne pamjatav! - zakývav ptašačov holovkov Stýrčak, liplači ku suvorij tvari Štefana pýr'chko - kalamutný pohľad malen'kých, skoro calkom slípen'kých očok. - To býv spravdý chlop na cílu Výšn'u Vodu! Prisambohu! - Tu Štefaniv besidlyvec zhor'ača buchnuv pjast'ov s'a do hrudej, od čoho dost' dovhô i nápjato kašlav. - Teper' takých... kchý! kchý!.. už... neje! - kukuriknuv i zas' zachýcnuv s'a kašl'om.

- Moja maty býla oddana do Dolyný za viroho Ortka, ale utekla od n'oho takoj na druhý po svad'bi den'. U Bardejovi zýšla s'a... - Holos Štefana nespod'ivano zasik s'a: spjana vin lem što ne výložív najbivšu tajnu všýtkoj Štefanykovoj rodyný - toto, že vicom mu býv cygan Gejza Kermes.

- Čekaj - čekaj, kamaratku! - strepenuv s'a Stýrčak, i syva joho holovka na tonkij vysochnutij šýjci smišno s'a torhnula, tak, jakbý čijas' nevydyma ruka chopyla ho za volos'a. - Ta ja vjedno z tvojov mat'ir'ov jak chlopčisko chodyv na pole! Meno jej Mar'a! Poviš, že n'it? Prisambohu!

- Svjata pravda! Mar'a jej meno. - Slaba podoba usmivu nesmilo dotknula s'a micno stysnutých, jak z cehol zložených, gamb. - Ale tu u nas, okrem Mar', Han', Helen i Ul', men vece ne je, tak že odhadaty ne tak už i t'ažko.

- O-ho-ho, sýnu mij! Ta ja tvoju mat'ir' tak l'ubýv, že jem za n'ov umerav. Ne viryš? Prisambohu! Za n'ov, za Mar'ov, skoro všýtky výšn'ovodský paribce bihaly. A kičko bytok pro n'u býlo, o-ho-ho! - chto i koly jich porachuje! Najmicn'išý zub... - tu Stýrčak až barz šýroko rostvoryv nepravd'ipodobno veľký a slynový bezzubý pýsk i zapustyv do n'oho zaskoruzlý hačok ukazujučoho pal'ca, - mi výbyly za n'u, za tvoju mat'ir'. - I zamknuv výchološčený čel'usty; svjato - peremožným pohl'adom vpyv s'a do peredn'is'a tak prosto roskrývšoho s'a mu čudžinca.

Kermes brýdlyvo zmorščiv lyce i odvernuv s'a od nastýrnoho besidlyvca, ale rozjedzený starkoš, zadobrený tým, že z nym s'a zachod'at', jak z rovn'ov, veretenom slyznuv po lavci i schlypovavči i obnymavči Štefana za pleči, zašamkav:

- Ja jej, Mar'u, do teper' zabýty ne hoden. Prisambohu! Ja chot'iv z n'ov s'a oženyty. Ne viryš? Prisambohu! Tý ne znaš, što ona vicovi svojomu, a tvojemu d'idovi, povila, koly ju za toho viraka porukovaly. Radše bý s'te n'a za najposl'idn'išoho cýgana oddaly, tak mu i povila, hej-hej! - bo z virakom ja žýty ne budu. Tak potim i výšlo. A što starý Štefanyk jej na to odpoviv? Virýj, ale ne bosýj, a ši ku tomu gazda por'adnýj. Budeš sýtov - budeš i šcaslyvov... Ale što ja mih zrobity, sýnu mij, koly chudobn'išoho od mene na valal'i už ne býlo nýkoho, koly... koly...

Stýrčak snažív s'a ši štos' povisty, ale ne zovladav zo sobov i rosplakav s'a. Štefan šmaryv na n'oho brýdlyvýj pohl'ad, popozerav s'a na ščuplu, jakbý

Друкується за виданням: V. Petrovaj. Rusyny. - Pr'ašov: Rusyn'ska obroda, 1994. – S. 6–7.

Resumé

URAJINSKÝ JAZYK NA SLOVENSKU (SOCIOLINVISTICKÉ A INTERLINGVISTNICKÉ ASPEKTY)

Monografia predstavuje prvý pokus aplikácie sociolingvistických a interlingvistických apektov vo výskume národného jazyka Ukrajincov východného Slovenska. Autor skúma obsah pojmu národný jazyk v materskej krajine a v podmienkach národnostnej menšiny v inonárodnom prostredí. Na základe tohto výskumu navrhuje štvorstupňovú diferenciáciu národného jazyka ukrajinskej etnickej menšiny na Slovensku (spisovná ukajinčina - subštandardná forma spisovnej ukrajinčiny - ukrajinský interdialekt - ukrajinské nárečia) a podáva teoretické zdôvodnenie existencie jednotlivých jazykových útvarov.

V práci sa venuje osobitná pozornosť teórii spisovného jazyka. Analyzujú sa diferenčné znaky spisovného jazyka (porov. Filin, Tumaňan, Guchman, Brozovič a ī.) v medziach štátotvorného národa a národnostnej menšiny. Autor zdôrazňuje, že miestna spisovná ukajinčina si zachová stále, resp. základné znaky (napr. usporiadanosť a "opracovanosť", normatívnosť a kodifikovanú podobu jazyka), ktoré ju vyčlenujú spomedzi iných jazykových útvarov národného jazyka. Vo vzťahu k iným znakom (ako tradícia, povinnosť používania spisovného jazyka pre všetkých členov národnostnej menšiny, výskyt náležitej štylistickej differenciácie, univerzálnosť a polyvalentnosť, existencia hovorovej a písanej po doby spisovného jazyka a pod.), ktoré sa považujú za menlivé, sa vyskytujú určité obmedzenia. Tieto sú podmienené krátkym obdobím používania ukajinčiny ako jediného spisovného jazyka tohto etnika, ale aj obmedzením jej používania výlučne na oblasť kultúrno-osvetovú a v obmedzenej mieri i výchovno-vzdelávaciu.

V uvedenom diele autor podáva prehľad dejín spisovného jazyka Ukrajincov od začiatku 19. storočia po súčasnosť. Analyzuje postavenie cirkevnej slovančiny ako spisovného jazyka v prvej polovici minulého storočia na tomto etnickom území a úsilie o jej zámenu živým spisovným jazykom. Názory zakarpatských buditeľov na živý spisovný jazyk sa od polovice 19. st. diametrálne rozchádzali. Jedna časť buditeľov (A. Duchnovič, A. Pavlovyč, A. Kralyckyj) sa pokúšala vytvoriť spisovný jazyk na báze miestnych nárečí, iná sa snažila "prispôsobiť" vtedajšiu spisovnú ruštinu pre miestnych požívateľov, porov. tradičnú výslovnosť ī ako i, h namiesto ruského g (snih), tvary v neurčitku na - ty namiesto na - ī (ďilaty), zámenu príslovky kak tvarom jak a pod.

Odlišné predstavy zakarpatskej inteligencie o charaktere spisovného jazyka v tomto etnickom regióne boli príčinou jazykových sporov, ktoré

vznikli už po revolúcii 1848 roku. Postupne sa vykryštalizovali tri jazykové smery: 1) národný, 2) "moskvofilský" a 3) karpatskorusínsky.

Podstata národného jazykového smeru spočívala v úsilí o vytvorenie spoločného spisovného ukrajinského (podľa vtedajšej terminológie "rus'ko-ho") jazyka pre uhorských (dnešná Zakarpatská Ukrajina a východné Slovensko) a rakúskych (súčasná západná Ukrajina - Halyč) Rusínov. Tento zámer sa ešte v období pôsobenia O. Duchnoviča ukázal ako nereálny. Aj neskorší pokus I. Paňkevycá (po vzniku prvej Československej republiky), ktorý napísal na báze juhokarpatských nárečí a haličského variantu spisovnej ukrajinciny tzv. kompromisnú gramatiku ukrajinkého ("rus'koho") jazyka, neboli úspešný. Napokon predstavitelia národného smeru (na Zakarpatsku v polovici 20. rokov, na východnom Slovensku na začiatku 30. rokov nášho storočia) dospeli k názoru o nevyhnutnosti používať jednotný spisovný ukrajinský jazyk na všetkých ukrajinských územiach vrátane tohto etnického regiónu.

Časť buditeľov uhorských Rusínov sa usilovala o používanie ruského jazyka ako spisovného jazyka tohto obyvateľstva. Spomedzi príčin, ktoré prispievali k prenikaniu "moskvofilských" ideí na Zakarpatsku, boli: a) vtedajší panslavizmus, od ktorého jeho zástancovia očakávali ochranu pred asimilačnými tendenciami vtedajších vládnucich vrstiev, b) kontakty s cárskou ruskou armádou, ktorá sa zúčastnila na potlačaní revolúcie roku 1848 v Uhorsku, c) absencia spolupráce dejateľov uhorských Rusínov s demokratickou intelligenciou východnej (ruskej) Ukrajiny, ktorá v tomto období už mala vlastný (ukrajinský) kodifikovaný jazyk. Táto národnostno-jazyková orientácia bola až do polovice nášho storočia živená rôznymi politickými zoskupeniami.

Koncom 60. rokov 19. storočia sa objavuje pruhorská tzv. karpatorušská národnostná orientácia, predstavitelia ktorej toto etnikum považujú za osobitný karpatorusínsky národ. Tento by podľa ich názoru mal používať aj vlastný spisovný jazyk. Úvedený smer sa na východnom Slovensku udržal až do roku 1945.

Spomínané národnostno-jazykové orientácie boli príčinou ostrých jazykových sporov medzi ich zástancami. Tieto spory spomaľovali proces konštituovania ukrajinskej národnostnej menšiny na Slovensku. Ich rezídua sa objavili aj v povojnovom období (v podobe paralelného požívania touto národnostnou menšinou dvoch spisovných jazykov - ukrajinského a ruského) a tiež po roku 1989 v úsilí o rozdelenia tohto etnika na dve časti - ukrajinskú a rusínsku a v pokusoch kodifikovať tzv. rusínsky jazyk.

K základným problémom skúmanej problematiky patria ukajinsko-slovenké jazykové vzťahy. Autor vypracoval typológiu kontaktov národného jazyka Ukrajincov so susednými jazykmi a nárečiami, zo širších sociologických hľadísk vymedzil pojem bilingvizmu (na základe čoho vyčlenil

bilingvismus kultivovaný, resp. spisovný či štandardný oproti bilingvizmu nárečovému, resp. národnému či “bežnému”).

V práci sa vymedzujú dve obdobia ukrajinko-slovenkého bilingvizmu: a) celé predvojnové obdobie, b) obdobie od rokov 1938–1939 po dnesok, pričom čas trvania bilingvizmu bude determinovať: a) proces národnostného sebauvedomovania sa obyvateľstva tohto regiónu, b) zachovanie národnostného školstva spomenutého etnika, c) čulosť jeho kontaktov s materskou krajinou.

Zvláštnosti interferencie v národnom jazyku Ukrajincov na východnom Slovensku sú podmienené sociálno-politickej prevahou slovenského jazykového kolektívu: ukrainčina preberá oveľa viac výpožičiek zo slovenčiny, než slovenčina z ukrajinčiny. Najtypickejšie interferenčné javy sú vyskytujú najprv v ukrajinských nárečiach, prostredníctvom ktorých sa časť výpožičiek prenáša aj do miestnej spisovnej ukajinčiny. Prípady interferencií v nárečiach možno považovať za primárnu, resp. bezprostrednú interferenciu a ich ďalšie prenikanie do spisovnej ukasjinčiny ako sekundárnu, resp. sprostredkovanú interferenciu.

V monografii sa podrobne analyzuje výskyt interferencií vo všetkých jazykových rovinách spisovnej ukrajinčiny i miestnych nárečí. Intenzita vplyvov jednotlivých jazykov bola podmienená ich spoločenskou prestížou a sociálnym významom (porov. maďarčinu do roku 1918, slovenčinu a češtinu po roku 1919).

Najmenej odolná voči interferenciám je slovná zásoba. Avšak aj ona preberá z iných jazykov iba názvy tých pojmov, predmetov, dejov atď., pre ktoré miestna ukrainčina nemá vlastné ekvivalenty (porov. miestne referat dľa ukrajinských škil, okružnyj urjad a pod.).

Autor práce analyzuje jazykovú situáciu Ukrajincov po roku 1989, pre ktorú je príznačný vznik novej formy jazykového dualizmu. Súčané úsilie kodifikovať “rusínsky” jazyk nevyplýva z kultúrno-spoločenských potrieb či z nevyhovujúcej jazykovej, resp. nevhodnej jazykovej praxe, ktorá by brzdila kultúrny vývin ukrajinskej národnostnej menšiny. Tieto snahy sa opierajú výlučne o politické úvahy niekoľkých predstaviteľov politického neorusinizmu.

Závery práce sú novým príspevkom k rozpracovaniu teórie národného jazyka, jazykových kontaktov a jazykovej politiky ukrajinského etnika na východnom Slovensku. Monografia je doplnená ukázkami textov jednotlivých spisovných jazykov, ktoré Ukajinci používali v posledných dvoch storočiach.

SUMMARY

UKRAINIAN LANGUAGE IN SLOVAKIA (SOCIOLINGUISTIC AND INTERLINGUISTIC ASPECTS)

This monograph represents the first attempt at application of sociolinguistic and interlinguistic aspects in the research into the national language of Ukrainians of Eastern Slovakia. The author examines the content of the notion "national language" in both the native country and within the conditions of national minority in an environment speaking a different language. On the basis of this research, the author proposes a four-degree differentiation of the national language of the Ukrainian ethnic minority in Slovakia (the literary Ukrainian - substandard form of the literary Ukrainian - the Ukrainian interdialect - Ukrainian dialects) and offers theoretical justification for the existence of individual linguistic forms.

Theory of literary language is given special attention in the present monograph. Features of differentiation within the literary language are analyzed (cf. Filin, Tumanian, Guchman, Brozovich, and others) within both the state-forming nation and the national minority. The author emphasizes that the local literary Ukrainian language preserves constant or essential features (e.g. well-arranged character and "elaborateness", normative character and codified version of the language) which earmark the former from among other linguistic forms of the national language. There do emerge certain limitations which are considered changeable in relation to other features (such as tradition, the obligation of the use of literary language for all members of the respective national minority, the emergence of an appropriate stylistic differentiation, universal and polyvalent character, the existence of colloquial and written forms of the literary language, and the like). These are determined by a short time the Ukrainian language has been in use as the only literary language of the ethnic group in question, but also by the limitation of its use exclusively in the sphere of disseminating the culture and, to a limited measure, in the system of education.

The author provides a brief survey of the history of the literary language of Ukrainians, covering the period from the beginning of the 19th century up to these days. He analyses the position of liturgical Slavonic as a literary language in the first half of the 19th century within the given ethnic territory and the endeavours to replace it by a live literary language. The opinions of the Transcarpathian revivalists on the live literary language had been diametrically opposed from the second half of the 19th century. One part of the revivalists (A. Dukhnovych, A. Pavlovych,

A. Kralykyi) had been trying to create a literary language from local dialects, the other one had been attempting to “adjust” the then existing literary Russian for local users, see the traditional pronunciation of Ѳ, і, and Ѽ instead of the Russian г (snih), infinitive forms ending with -ty instead of -t' (dilaty), the substitution of the adverb kak for yak, etc.

Different views of the Transcarpathian intelligentsia on the character of literary language within this ethnic region were the reason for linguistic disputes which had emerged as early as after the Revolution of 1848. Three linguistic streams had been created stepwise: 1) national, 2) “Moscowfile”, and 3) Carpathian-Ruthenian.

The essence of the national line of language was anchored in the endeavours to create a common literary Ukrainian language (under the then existing terminology “Russian”) for both Hungarian Ruthenians (today’s Transcarpathian Ukraine and Eastern Slovakia) and Austrian ones (the contemporary Western Ukraine - Galicia). This intention turned out to be unrealistic even at the time of O. Dukhnovych. Also the later attempt by I. Pankevych (after the rise of the first Czechoslovak Republic), who on the basis of South- Carpathian dialects and the Galician variant of the literary Ukrainian devised the so called compromise grammar of the Ukrainian (“Russian”) language, was a failure. Finally, the representatives of the national streaming (amidst the 1920s in the Transcarpathian and in the 1930s in Eastern Slovakia) reached a view on the inevitability of using the common literary Ukrainian language on all Ukrainian territories including the ethnic region in question.

One part of the revivalists of Hungarian Ruthenians was attempting at using the Russian language as literary language of the concerned population. The reasons which contributed to penetrating of “Moscowfile” ideas in the Transcarpathian included the following: a) the then existing Pan-Slavism, from which its proponents expected the defense against the tendencies to assimilate from the part of the ruling classes, b) contacts with the Czar Russian Army which participated in the suppression of the Revolution of 1848 in Hungary, c) the absence of cooperation between the representatives of the Hungarian Ruthenians and the democratic intelligentsia of the Eastern (Russian) Ukraine which had had at that time its own (Ukrainian) codified language. This orientation at national language had been nurtured by various political groupings up to the 1950s.

Toward the end of the 1860s there emerged a pro-Hungarian, the so-called Carpathian-Russian national orientation, the representatives of which considered this ethnic group a special Carpathian-Ruthenian nation. Such a nation should, in their view, use their own literary language. This above streaming had retained in Eastern Slovakia up to the year 1945.

The above mentioned orientation at national language were the cause of heated disputes among its proponents. Such contentions decelerated the process of constituting the Ukrainian national minority in Slovakia. The residues of the contentions also emerged in the post-war period (in the form of parallel use of two literary languages within this national minority — Ukrainian and Russian) and also after the year 1989 in an effort to separate this ethnic group into two parts - the Ukrainian one and the Ruthenian one, as well as in the attempts to codify the so called Ruthenian language.

Essential issues of the given set of problems include the Ukrainian-Slovak language relations. The author has worked out the typology of contacts of the national language of the Ukrainians with neighbouring languages and dialects from broader sociological perspectives and has defined the notion of bilingualism (on the basis of which he specified the cultivated bilingualism, also called literary or standard as opposed to dialectal bilingualism, also called national or "customary").

Two periods of the Ukrainian-Slovak bilingualism are specified in the present work: a) that of the whole pre-war period, b) the period covering the time between the years 1938/1939 up to these days, whereas the time of duration of bilingualism shall be determined by: a) the process of national self-awareness of the population of the given region, b) preservation of national system of education of the above mentioned ethnic group, c) the vividness of their contacts with the native country.

The peculiarities of interferences in the national language of the Ukrainians in the Eastern Slovakia are determined by the social and political prevalence of the Slovak language group: the Ukrainian borrows many more loan-words from Slovak than is done vice versa. The most typical phenomena of interference may predominantly be observed in Ukrainian dialects through which a part of loan-words is transferred into literary Ukrainian. The cases of interference in dialects might be considered primary or immediate interference and their further penetration into literary Ukrainian as secondary or mediated interference.

The monograph analyzes in detail the emergence of interferences on all levels of both literary Ukrainian and local dialects. The intensity of influences from individual languages was determined by their social prestige and social significance (see Hungarian after 1918, Slovak and Czech after 1919).

The word stock seems least resistant against the penetration of interferences. However, even that borrows from other languages only the names for those notions, objects, processes, etc. for which there exist no equivalents in local Ukrainian (see local referat dľa ukrajinských škil, okružnyi uriad, etc.).

The present author analyzes the linguistic situation of Ukrainians after the year 1989 for which the rise of a new form of linguistic dualism is symptomatic. Recent endeavours to codify the "Ruthenian" language does not follow from the cultural and social needs or from the unsuitable or improper linguistic practice which would hinder the cultural development of the Ukrainian national minority. These endeavours lean entirely against political considerations of some of the representatives of political Neo-Ruthenianism.

The conclusions of the present work mean a new contribution to elaborating the theory of national language, linguistic contacts, and language policy of the Ukrainian ethnic group in Eastern Slovakia. The monograph is complete with textual extracts from individual literary languages which the Ukrainians have been using during the past two decades.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Національна мова українців Східної Словаччини в світлі соціолінгвістики	
1. Визначення та диференціація національної мови.....	8
2. Теорія літературної мови.....	13
3. Субстандартна форма національної мови	17
4. Інтердіалект як форма національної мови.....	18
РОЗДІЛ II. Становлення літературної мови на Пряшівщині в XIX — початку ХХ ст.	
1. Мовна ситуація в українців Закарпаття напередодні революції 1848 р.	22
2. Полеміка навколо проблем літературної мови закарпатських українців після революції 1848 р.	25
РОЗДІЛ III. Українська літературна мова в Східній Словаччині в 1918-1990 рр.	
1. Становище української мови на Пряшівщині в умовах трилінгвізму (1918—1944. рр.).....	51
2. Післявоєнний мовний дуалізм у Східній Словаччині (1945—1953 рр.)	76
3. Запровадження єдиної української літературної мови на Пряшівщині	86
4. Спроби “наближення” української літературної мови до місцевої народної мови	93
РОЗДІЛ IV. Взаємодія національної мови українців Східної Словаччини із сусідніми мовами та діалектами	
1. Типологія мовних контактів	103
2. Білінгвізм українців Пряшівщини	105
3. Мовна взаємодія	115
Фонетична інтерференція	117
Морфологічна інтерференція	121
Синтаксична інтерференція	129
Лексична інтерференція	134

РОЗДІЛ V. Сучасні проблеми літературної мови на Пряшівщині

1. Мовна ситуація після 1989 р.	149
2. Сучасні спроби кодифікації “русинської” мови	152
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	165
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	171
ПРИМІТКИ	181
ДОДАТОК:Хрестоматія з історії літературної мови	
українців південних скилів Карпат	183
Циркуляр єпископа А. Бачинського	184
Уривок із листа (статті) І. Бережанина до І. Орла	185
Уривок із проповіді М. Лучкая на Великдень	189
Кореспонденція Паноніяніна (І. Раковського) із Ужгорода	191
Частина редакційної статті (І. Раковського)	
„Какого обряда были св. Кириллъ и Мефодій?“	192
Початок п'еси О. Духновича	
„Добродѣтель превышаетъ богатство“	193
Уривок із кореспонденцій О. Духновича	
„О словесном русинов совокупленіи“	195
Верховинець „Отвертый листъ до редакціи Свѣта“ ...	197
Уривки із статті невідомово автора	
„Еще нѣчто о нашемъ письменномъ языке“	200
Уривки із замітки, підписаної криптонімом	
А., „Какъ имъемъ писати?“	202
Уривок із поезії О. Павловича	
„Став бідного селянина“	204
Початок історичної повісті А. Кралицького	
„Князь Лаборець“	206
Поезія Ю. Ставровського-Попрадова	
„Къ моему народу“	208
Уривок із передмови до „Русько-мадярского словаря“	
Л. Чопея	210
Замітка Є. Фенцика “Путаница въ нашей письменности“	211
Зразок мови газети „Село“	212

Зразок мови шкільних посідників А. Волошина	213
Зразок мови першого видання граматики І. Панькевича	215
Вступні сторінки граматики Є. Сабова	217
Зразок мови вчительської газети Пряшівщини	219
Зразок мови друкованого органу „Учительского товарищества Подкарпатской Руси“	220
Зразок мови газети „Русское Слово“	222
Зразок мови першої української газети на Пряшівщині	223
Уривки із звернення І. Невицької до народовців	224
Уривок із повісті Ф. Лазорика „Світанок над селами“	227
Поезії І. Мацинського „О школяніке“, „Казка про мову“	229
Уривок із роману М. Шмайди „Лемки“	231
Уривок із оповідання Ф. Іванчова „Обжинки“	233
Оповідання Ю. Боролича „Червоні маки“	235
Уривок із оповідання А. Куська „Визволення“	237
Заспів до роману І. Гриця-Дуди „Маків цвіт“	239
Поезія С. Гостиняка “де є південь, а де – північ”	241
Зразок мови сучасної української публіцистики Східної Словаччини	242
Зразок “русинської” мови	243
Зразок мови “русинської” преси латиницею	244
Початкові сторінки “русинського” роману В. Петровая	245
RESUMÉ	247
SUMMARY	250
ЗМІСТ	254

V sérii

**ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE –
MONOGRAPHIA** doteraz vysli nasledujúce práce:

1. **Tóbik, Štefan:** Šafárikov a Kollárov jazyk. Príspevok kvývinu českého aslovenského spisovného jazyka v období národného obrodenia. SPN. Bratislava 1966.
2. **Valiska, Juraj:** Die zipserdeutsche Mundart von Chmeľnica. (Hopgarten). SPN. Bratislava 1967.
3. **Bolek, A.:** Hviezdoslavove slovanské literárne vzťahy. Štúdie zo oblasti slovensko-českej aslovensko-poľskej. SPN. Bratislava 1969.
4. **Čuma, Andrej:** Jan Amos Komenskij irusskaja škola (do 70 godov 18. vjeka). SPN. Bratislava 1970.
5. **Olejár, František:** Formovanie psychických zvláštností výchovne zanedbaných detí. SPN. Bratislava 1972.
6. **Tajták, Ladislav:** Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. SPN. Bratislava 1972.
7. **Hleba, Edmund:** Michal Hlaváček alevočské literárne tradície. SPN. Bratislava 1974.
8. **Petrus, Pavol:** Svetozár Hurban Vajanský. Štúdie. SPN. Bratislava 1978.
9. **Mihina, František:** Idiografia vývinu amerického filozofického myšlenia. PVT a.s. Bratislava, divízia Prešov, Presov 1993.
10. **Sabol, Ján:** Studies in Phonology. Filozofická fakulta UPJŠ. Presov 1994.
11. **Hvozdík, Ján a kol.:** Motivácia a regulácia vospobnosti žiaka. Filozofická fakulta UPJŠ. Prešov 1994.
12. **Uličný, Ferdinand:** Dejiny osídlenia Užskej župy. Filozofická fakulta UPJŠ. Prešov 1995.
13. **Štec, Mikuláš:** Ukrajinská mova v Slovačcine (Sociolinhvistickyne ta interlinhvistickyne doslidzeňna). Filozofická fakulta UPJŠ. Prešov 1996.

ERRATA
 (Українська мова в Словаччині)

Strana	Riadok	Chybne	Správne
6	13 zh.	народний, чи діалектний,	народний або діалектний
6	14 zh.	стандартний, чи літературний	стандартний або літературний
6	9 zd.	Республіки, тільки	Республіки тільки
6	5 zd.	мовознавства №	мовознавства, №
8	5 zh.	крайн, зростає	крайн зростає
8	5 zd.	уявя	уяви
11	18 zd.	Словаччини проголосила	Словаччини, проголосила
12	14 zd.	словацька, чи якийсь	словацька чи якийсь
13	6 zd.	проблеми як, напр.,	проблеми, як, напр.,
13	1 zd.	питання, пов'язані	питання, які пов'язані
14	19 zh.	розглядаються	розглядається
14	14 – 15 zh.	літературну	літературну
20	18 zd.	напр. колишнього	напр., колишнього
35	15 zd.	а нарешті	і нарешті
149	12 zd.	краю, але й	краю, а й
149	4 zd.	колориту, але й	колориту, а й
150	5 zh.	тенденцій	тенденції
150	12 zh.	реалій, але й	реалій, а й
153	15 zd.	Пришвидшили, як	Пришвидшили як
156	12 zh.	C. †Бунганица	C. Бунганица
159	13 zh.	складоподіл	складоподіл
181	14 zh.	регіну	регіону

MIKULÁŠ ŠTEC

UKRAJINSKÝ JAZYK NA SLOVENSKU
(Sociolingvistické a interlingvistické aspekty)

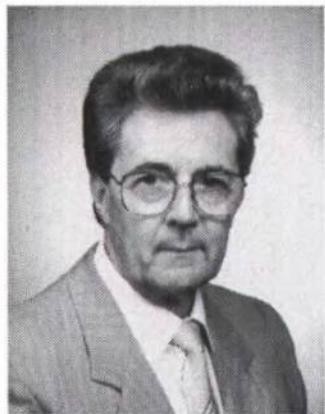
Vydanie prvé

**Vydal: Filozofická fakulta v Prešove
Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach**

Vytlačil: EXCO s.r.o. Prešov.

**Strán: 256
AH: 19,84
Náklad: 800 kus
Rok: 1996**

ISBN 80 55722 18 - 7

Prof. PhDr. Mikuláš ŠTEC, DrSc., (1932 Habura) študoval 1953–1958 na Filozofickej fakulte Kyjevskej štátnej univerzity ukrajinský jazyk. Od r. 1959 je pracovníkom Katedry ukrajinského jazyka a literatúry FF UPJŠ v Prešove, 1968–1981 vedúci katedry, 1970–1976 prodekan, 1976–1990 dekan fakulty. Venuje sa dejinám ukrajinského jazyka, dialektológii, sociolingvistike, konfrontačnému výskumu spisovnej ukrajinciny a spisovnej slovenčiny, staroslovenčine a cirkevnej slovančine. Autor monografie *Spisovný jazyk na Zakarpatsku a Východnom Slovensku* (Bratislava 1969), vysokoškolskej učebnice *Úvod do staroslovenčiny a cirkevnej slovančiny* (Prešov 1994), spoluautor publikácií Čomu, koly i jak (Odpovede na základné otázky života ukrajincov Československa, Prešov 1967, 1992), Ukrajinské nárečia horného toku Cirochy (Prešov 1987), početných štúdií publikovaných v domácich a zahraničných časopisoch. Člen Medzinárodnej komisie pre jazykové kontakty pri MKS, člen Národnej pravopisnej komisie Ukrajiny, člen redakčných rád odborných časopisov, zborníkov a publikácií.

sku (Bratislava 1969), vysokoškolskej učebnice *Úvod do staroslovenčiny a cirkevnej slovančiny* (Prešov 1994), spoluautor publikácií Čomu, koly i jak (Odpovede na základné otázky života ukrajincov Československa, Prešov 1967, 1992), Ukrajinské nárečia horného toku Cirochy (Prešov 1987), početných štúdií publikovaných v domácich a zahraničných časopisoch. Člen Medzinárodnej komisie pre jazykové kontakty pri MKS, člen Národnej pravopisnej komisie Ukrajiny, člen redakčných rád odborných časopisov, zborníkov a publikácií.

Prof. PhDr. Mikuláš ŠTEC, DrSc. (b. 1932 in Habura) studied Ukrainian linguistics at Kyiv State University. Since 1959 he has taught in the Department of Ukrainian Language and Literature at the Philosophy faculty of P. J. Šafárik University in Prešov, and has served as the department's head (1968–81) and vice-dean (1970–76) and dean (1976–90) of the faculty. Prof. Štec is a specialist in the history of the Ukrainian language, Ukrainian dialectology and sociolinguistics, Ukrainian–Slovak linguistic relations, Old Slavic, and Church Slavonic. He is the autor of a monograph on the Literary language in Transcarpathia and eastern Slovakia (Bratislava 1969) and a university-level textbook on Old Slavic and Church Slavonic (Prešov 1994), and he has coauthored books on the Ukrainians of Czechoslovakia (Prešov 1967, 1992) and the Ukrainian dialects of the upper Cirocha River (Prešov 1987). His numerous articles have been published in Slovakia and abroad. He is a member of the International Commission for Language Contacts of the International Committee of Slavists, the National Orthographic Commission of Ukraine, and the editorial boards of professional journals. He has also edited various scholarly publications.